

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

САМАРҚАНД ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

Ж.Я.ЯХШИЛИКОВ, Н.Э.МУҲАММАДИЕВ

МИЛЛИЙ ҒОЯ ВА МАФКУРА

Электрон дарслик

Самарқанд – 2017 й.

Самарқанд давлат университетининг Илмий кенгашида маъқулланган
(2017 йил ____ январь , ____ сонли Баённома)

Яхшиликов Ж.Я., Муҳаммадиев Н.Э. Миллий ғоя ва мафкура.
Электрон дарслик. – Самарқанд давлат университети. 2017.– 228 б.

Электрон дарсликда миллий ғоя фанининг объекти, предмети, мақсади, вазифалари, қонун ва категориялари, методлари, принциплари, шунингдек ғоя ва мафкура тушунчалари, уларнинг тавсифа ва таснифи, тарихий илдизлари, фалсафий, дунёвий, диний, ижтимоий-иқтисодий асослари, бунёдкор ва вайронкор ғоялар ўртасидаги муросасиз кураш масалалари, глобаллашув шароитида мафкуравий жараёнларнинг кечиши, миллий мафкуранинг бош ва асосий ғоялари ҳамда уларнинг жамият тараққиётидаги ўрни, уни халқ қалби ва онгига сингдириш йўлларига доир илмий ва амалий фикрлар баён қилинган.

Электрон дарслик кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Маъсул муҳаррир

З.Р.Қодирова – фалсафа фанлари доктори, профессор

Такризчилар:

Б.О.Тўраев – фалсафа фанлари доктори, профессор.

С.Отамурадов – фалсафа фанлари доктори, профессор.

ISBN 978-9943-19-344-4

© Ж.Я.Яхшиликов 2017 й.
© Н.Э.Муҳаммадиев, 2017 й.

*Миллий мафкура – бу халқнинг, миллатнинг
ўтда ёнмайдиган, сувда чўкмайдиган
ўлмас эътиқодидир.*

Ислом КАРИМОВ

*Мамлакатимиз мустақиллигини
мустаҳкамлаш йўлида маънавий
жасорат кўрсатаётган халқимизнинг
эрксевар фарзандларига бағишланади.*

КИРИШ

Мустақиллик йилларида ўзбек халқининг ҳаётида буюк ўзгаришлар содир бўлди. Буни одамларимизнинг дунёқараши тубдан ўзгариб – она-Ватанда озод ва обод яшаш, эркин ва фаровон ҳаёт кечириш мумкинлигига бўлган ишончи тобора ортиб бораётганлигида; хусусий мулкига бўлган эгаллик ҳисси кучайиб, янада самарали меҳнат қилишга рағбати ортаётганлигида; ҳар хил мафкуравий хуруж ва найрангларнинг мақсад-муддаоларини тезликда англаш борасида хушёрлиги ўсиб бораётганлигида; мамлакатда тинчлик ва барқарорликни сақлашга астойдил бел боғлаётганлигида; ёшларнинг соғлом авлод бўлиб камол топиши тўғрисида тинмай ғамхўрлик қилаётганлигида; ёшларимизнинг эса аجدодларининг анъаналарига содиқ қолган ҳолда илм-фан, санъат ва маданият чўққиларини эгаллаб ўзбек деган номни бутун дунёга таратишга уринаётганлигида; жамиятимиз миллий мафкураси ғояларининг кишилар ҳаётидан ўрин олиб, уларни буюк мақсад сари сафарбар этаётганликларида яққол кўриш мумкин. Демак, Ўзбекистоннинг биринчи Президенти И.А.Каримов томонидан илгари сурилган тараққиётнинг “ўзбек модели” ҳаёт синовларига бардош бериб, ўзининг бунёдкорлик кучини кўрсатмоқда. Бу кучнинг маънавий манбаини эса миллий истиқлол мафкурасининг бош ва асосий ғоялари ташкил этиши, эндиликда ҳеч кимда шубҳа ўйғотмайди, десак муболаға бўлмайди.

Мадомики, ҳаёт ривожланишда, ўзгаришда экан, миллий мафкурага бўлган эҳтиёж янада ошиб бораверади. Бу эса миллий ғоянинг жанговар руҳини янада кучайтириб, мамлакатимизнинг ичкараси ва ташқарисида тезкор кечаётган мафкуравий жараёнларнинг янги-янги қирраларини очиш, ҳар қандай бунёдкор ғояларни қўллаб қувватлаш, шунингдек, бузғунчи ғоялар тажовузининг ўз вақтида олдини олиш, ёшларнинг бегона қўлларга тушиб қолмаслиги, уларнинг ҳар томонлама соғлом ва баркамол бўлишлари ва ҳаётда муносиб ўрин топишлари учун миллий ғоя руҳида тарбияланишнинг узлуксизлигини таъминлаш ишларини бугунги кунда ҳам назарий ва амалий жиҳатдан кенгайтириб бориш ҳамда барча куч ва имкониятларни сафарбар этишни тақозо этмоқда. Бу борада Ўзбекистон Президенти Мирзиёев Шавкат Миромонович, “Бу вазифаларни амалга оширишда биз асрлар мобайнида шаклланган миллий

анъаналаримизга, аждодларимизнинг бой меросига таянамиз. Фарзандларимиз, ... ҳар томонлама соғлом ва баркамол бўлиб, ҳаётдан муносиб ўрин топишлари учун барча куч ва имкониятларимизни сафарбар этамиз”¹ -деб таъкидлаб ўтадилар.

Миллий ғоя бугунги кунда гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар қаторидан ўзига муносиб ўрин олган илм соҳаси ва ўқув фани ҳисобланади. Бу эса биринчидан, мазкур фаннинг объекти ва предмети доирасини, қонун ва категорияларини, метод ва принципларини, мақсад ва вазифаларини, ўзига хос хусусиятларини, бошқа фанлардан фарқ қилувчи тамонларини янада равшанроқ ёритиш; иккинчидан, ғоя ва мафкура тушунчаларига фалсафий жиҳатдан таъриф ва тавсиф бериш ҳамда уларни таснифлашда мантикий изчилликни таъминлаш, шунингдек, улар ўртасидаги умумий ўхшаш ва фарқ қилувчи томонларни ҳар томонлама ёритиб бериш, уларнинг кўзлаган мақсад ва вазифаларини мустақил тараққиёт йилларида халқимизнинг эришган ютуқлари мисолида баён қилиш; учинчидан, миллий мафкуранинг бош ва асосий ғояларини ўрганиш борасида олиб борилаётган илмий изланишларнинг натижалари асосида уларнинг мазмуни ва моҳиятини янада теранроқ англаш ишларини кучайтириш; тўртинчидан, глобаллашув шароитида жаҳонда кечаётган мафкуравий жараёнларнинг мантиғини тезликда англаб олиш учун ишончли ахборот манбаларидан фойдаланиш, миллий мафкуранинг тарғибот ва ташвиқот ишлари билан шуғулланадиган ходимларнинг янги авлодларини етиштириш; бешинчидан, замонавий мафкуравий кураш усулларининг тактикаси ва стратегиясини ишлаб чиқиш; олтинчидан, яқин келажакда жаҳон халқлари ҳаётида юз берадиган мафкуравий жараёнларнинг кечиши ҳақида илмий башорат қилиш каби масалаларни теранроқ ёритишни талаб этмоқда.

¹Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. “Халқ сўзи”, 2016 йил 8-декабрь, 243 (6678)-сон, 3-бет.

1-БОБ. МИЛЛИЙ ҒОЯ ВА МАФКУРА

ФАНИНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ

XX асрнинг охири XXI асрнинг бошларига келиб жаҳондаги барча халқларнинг ҳаётида катта, яъни йирик империяларнинг парчаланиб кетиши, миллий мустақил давлатларнинг тарих саҳнасига келиши, жамиятни автократик бошқаришдан демократик бошқарувга ўтиши, инсон ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишнинг кучайиши, одамлар онгида демократик тафаккурнинг тез шаклланиб бориши, глобаллашув жараёнларининг шиддатли кечиши, нанотехнологияларнинг жадал суръатлар билан ишлаб чиқариш жараёнига жорий этилиши, экологик хавфсизликни таъминлашнинг тобора халқчил тус олиши каби мисли кўрилмаган ўзгаришлар содир бўлди. Жамиятда содир бўлаётган бундай ўзгаришлар моддий ва маънавий ишлаб чиқариш жараёни диалектикасини чуқур ўрганиш масаласини кун тартибига қўйди. Бу масаланинг ечимини топиш эса жаҳонда юз бераётган ғоявий ва мафкуравий жараёнларнинг тарихий илдизи, фалсафий асосларига назар ташлаб, уларнинг асл мақсад-муддаоларини билиб олиш, шунга мувофиқ тарзда мамлакатимизда ғоявий ва мафкуравий ишларни амалга оширишни тақозо этмоқда. Бу эса ўз навбатида “Миллий ғоя: асосий тушунча ва тамойиллар” фанини назарий жиҳатдан бойитиш, амалий жиҳатдан эса тезкор ҳаракат қилиш ишларини йўлга қўйишни талаб қилмоқда.

1. Миллий ғоя ва мафкура фанининг пайдо бўлиш сабаблари, унинг объекти ва предмети

1.1. Миллий ғоя ва мафкура фанининг пайдо бўлиш сабаблари. *Фан нима? Фан – табиат, жамият ва инсон тафаккури тўғрисидаги тушунчаларда, категорияларда, қонунларда акс эттирилган, ҳаққонийлиги амалиётда тасдиқланган билимлар тизимидир. Ҳар бир фаннинг вужудга*

келиш, шаклланиш ва ривожланиш сабаблари² мавжуддир. Уларни объектив ва субъектив, ички ва ташқи сабабларга ажратиш мумкин.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг вужудга келишидаги объектив сабаблар:

– етмиш йилдан ортиқроқ тарихий давр мобайнида ҳукмронлик қилган СССР давлатининг унда яшаётган элат, миллат ва халқларнинг эҳтиёж ва манфаатларига жавоб беролмасдан инқирозга учраши оқибатида парчаланиб кетиши;

– парчаланган “*қизил империя*” ўрнида ўн бешта мустақил давлатнинг пайдо бўлиши ва уларнинг ўзига хос тараққиёт йўлини танлашлари;

– мустақил Ўзбекистон давлатининг пайдо бўлиши ва унинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ) ва унга аъзо бўлган давлатлар томонидан халқаро ҳамжамиятнинг мустақил субъекти сифатида тан олинishi;

– собиқ СССРдан қолган якка мулк ҳукмронлигига асосланган ижтимоий-иқтисодий муносабатлар ўрнига, тенг ҳуқуқли хилма хил мулкчиликка асосланган бозор иқтисодиёти муносабатларининг ўрнатилиши ва бошқалар.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг вужудга келишидаги субъектив сабаблар:

– собиқ СССР даврида якка ҳукмрон бўлган коммунистик мафкуранинг барча халқларнинг ҳаётига зўрлаб сингдирилганлиги туфайли тезликда инқирозга учраши жараёнининг кескинлашуви;

– азалдан ўзбек халқининг турмуш ва тафаккур тарзига етти ёт бўлган коммунистик мафкуранинг мавжуд ҳаёт синовларига бардош беролмасдан таназзулга юз тутиши, шу тариқа унинг якка ҳукмронлик мавқеидан четлатилиб халқимиз ҳаётидан суриб чиқарилиши;

– жамиятни бошқаришда раҳномаликни қўлга олиб ўзининг диктатурасини ўрнатган коммунистик партия фаолиятининг тўхтатилиши ва тарқатиб юборилиши;

² *Сабаб* оламнинг ҳаракати ва бирон-бир вақт доирасида бўлган ўзгаришдан сўнг иккинчи бошқа бир натижанинг заруран келиб чиқишини таъминловчи асосий ҳодиса бўлса, *оқибат* эса ҳодисалар занжирида сабабнинг таъсиридан вужудга келадиган, янги ҳодиса ёки сабабнинг натижасидир.

– коммунистик партияга хизмат қилувчи барча ташкилот ва муассассалар (октябрят, пионер, комсомол ва бошқалар) фаолиятининг тўхтатилиши ва тугатилиши;

– коммунистик мафкурани кенг халқ оммасига тарғибот ва ташвиқот қилувчи оммавий ахборот воситаларининг фаолиятига чек қўйилиши ва бошқалар.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг вужудга келишидаги ички сабаблар:

– якка ҳукмрон бўлган коммунистик мафкуранинг инқирозга учраши туфайли ўзбек халқининг маънавий ҳаётида ғоявий бўшлиқ пайдо бўла бошлаши;

– вужудга келаётган ғоявий бўшлиқни янги миллий ғоя ва мафкура билан тўлғизмаса, унинг ўрнини бошқа ҳар хил ёмон мақсадларни кўзлаган ғоя ва мафкуралар эгаллаши, бунинг натижасида халқимизнинг ҳаётига маънавий таҳдид солиш хавфи кучайишининг олдини олиш;

– мустақил Ўзбекистонни ўзининг ватани деб билган барча элат, миллат, халқ вакиллари ҳар хил мафкуравий бузғунчиликлардан асраб, уларнинг тинч-тотув яшашларини кафолатлайдиган жамиятни барпо этишга хизмат қилувчи бунёдкор ғоя ва мафкуралар байроғи остида бирлаштириш ишларини амалга ошириш;

– Ўзбекистон халқининг эҳтиёж ва манфаатларидан келиб чиққан ҳолда, уларнинг эркин ва фаровон ҳаёт кечиришини таъминлайдиган жамиятни барпо этиш сари бошлаб борувчи янги миллий ғоя ва мафкуралар тизимини яратиш;

– яратиладиган миллий ғоя ва мафкураларнинг миллий хусуситларини умуминсоний қадриятлар билан уйғунлаш-тирган ҳолда олиб бориш ишларини ташкиллаштиришнинг методологик асосларини ишлаб чиқиш;

– миллий ғояга халқни ишонтириш ва уни амалга оширишнинг тактик ва стратегик йўналишларини белгилаб олиш заруратининг пайдо бўлганлигини ва бошқалар.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг вужудга келишидаги ташқи сабаблар:

- ташқи томондаги ҳар хил вайронкор ғоя ва мафкураларнинг асл мақсадларини билиш ва уларнинг хуружига қарши тура олувчи ўзбекона миллий ғоя ва мафкуранинг назарий-методологик асосларини ишлаб чиқиш;
- дунё халқларига Ўзбекистон халқи миллий мафкураси-нинг бунёдкор ғоялардан иборат эканлигини илмий ва амалий жиҳатдан намойиш этиш ишларини амалга ошириш;
- хорижий давларда ўзларининг хизмат бурчини бажариш учун яшаётган, тижорат ишлари учун хориж сафарларига йўл олаётган ёки шунчаки саёҳат учун бораётган фуқароларимизнинг ўша жойларда миллий мафкурамиз асосий ғояларини тарғиб ва ташвиқ қилиш, унинг бунёдкорлик моҳиятини чет элларда намойиш қилишнинг энг мақбул йўллариини ишлаб чиқиш;
- глобаллашув шароитида авж олаётган “оммавий маданият”нинг салбий таъсирларига берилмасликнинг янгича маънавий ва моддий восита, усуллариини яратиш ва бошқалар.

Юқорида келтирилган барча сабабларни умумлаштирган ҳолда шундай хулосага келиш мумкин, яъни **миллий ғоя ва мафкура фанининг вужудга келишидаги асосий сабаб** Ўзбекистон халқининг бозор иқтисодиётига асосланган ҳуқуқий демократик жамиятини шакллантириш ва ривожлантириш асосида муносиб ҳаёт кечиришини таъминлаш сари бошлаб борадиган миллий мафкурамизнинг **бош ғояси** – *озод ва обод Ватанда, эркин ва фаровон ҳаёт кечириш* ҳамда **асосий ғоялари** – *ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги, комил инсон, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик* асосида бирлаштиришнинг назарий-методологик асосларини ва уни амалга оширишнинг амалий усул ва воситаларини илмий жиҳатдан ишлаб чиқиш ҳамда ривожлантиришдан иборатдир.

Шунинг учун ҳам миллий ғоя ва мафкура Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.А.Каримовнинг 2001 йил 18 январдаги “**Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар**” фани бўйича таълим

дастурларини яратиш ва республика таълим тизимига жорий этиш тўғрисида” номли фармойишига мувофиқ илм-фан соҳаси мақомини олиб, барча таълим муассасаларида ўқув фани сифатида ўқитила бошлади.

1.2. Миллий ғоя ва мафкура фанининг объекти. Ҳар бир фаннинг ўзига хос объекти ва унга мос келувчи предмети мавжуддир.

Фаннинг объекти – кишиларнинг мақсади, фаолияти, диққат-эътибори қаратилган объектив борлиқ, моддий ва руҳий дунё, воқелик, мавжудот, воқеа, ҳодиса, жараён, шахс, нарса, буюм ва ҳоказолардир.

Фаннинг предмети ана шу объектлар ва уларни акс эттиришдан ҳосил бўлган билимларнинг мажмуи ва ўрганиладиган масалалар ташкил қилади.

Ҳар бир фанни ўрганиш, энг аввало, унинг объектини ва предмети аниқлаб олишдан бошланади. Бу эса ўрганилаётган фаннинг бошқа фанлардан фарқини кўрсатади.

Барча фанларни объекти ва предметига кўра иккита катта гуруҳга бўлиш мумкин. *Биринчи гуруҳга* табиат қонуниятларини ўрганувчи математика, физика, химия, биология каби **табiiй фанлар**, *иккинчи гуруҳга* эса кишилик жамиятининг ривожланиш қонуниятларини ўрганувчи фалсафа, тарих, иқтисодиёт, сиёсатшунослик, адабиёт, ҳуқуқшунослик, миллий ғоя ва мафкура каби **ижтимоий фанлар** киради.

Миллий ғоя ва мафкура фани – энг муҳим ижтимоий фанлардан бири саналади. Чунки у кишилик жамиятига хос бўлган ғоя ва мафкураларни яхлит ижтимоий ҳодиса ва воқелик сифатида ўрганади.

Демак, *мавжуд воқеликда юз бераётган, ғоя ва мафкураларга тегишли нарса, ҳодиса ҳамда жараёнлар миллий ғоя ва мафкура фанининг объектини* ташкил этади.

1.3. Миллий ғоя ва мафкура фанининг предмети. Ғоя ва мафкураларга тегишли нарса, ҳодиса ва жараёнлар турлича бўлиб, улар **бир томондан:** ғоя ва мафкураларнинг келиб чиқиш ва ривожланиш қонуниятлари; бир ғоя ва мафкуранинг ўрнига бошқа бир ғоя ва мафкуранинг вужудга келиши; ғоя ва мафкура тамойилларини ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш; маънавий-

мафкуравий муносабатларни ўрнатиш ишларини ташкил этиш; давлатнинг ички ва ташқи сиёсати; жамоат ташкилотлари, ижтимоий гуруҳлар, сиёсий партиялар билан муносабатлари; халқлар ўртасида бўладиган ўзаро муносабатлар; **иккинчи томондан**: мафкураларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши; давлат, шахс, жамоалар ўртасида бўладиган мафкуравий муносабатлар; қонунчилик, ҳуқуқ-тартибот; мафкуралар шахс, мафкурасиз шахс; ғоя ва мафкурага зид хатти-ҳаракатлар; ғоявий масъулият, ғоявий маданият, ғоявий тарбия; мафкуравий онг, мафкуравий тафаккур, мафкуравий муносабат, мафкуравий фаолият ва ҳ.к.ни қамраб олади.

Ғоя ва мафкураларга оид ҳодисалар, жараёнлар хилма-хил ва кўп қирралидир. Шу сабабли, ғоя ва мафкуралар табиий, гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанларнинг турли соҳаларида ўрганилади.

Миллий ғоя ва мафкура фани ғоя ва мафкураларнинг назарий муаммоларини ўрганади. Шу ўринда **“назария”** сўзининг маъноси нима, деган табиий савол туғилади. **Назария** – *жамиyat тараққиёти қонуниятларини мужассамлаштирган амалиётнинг мантиқан илмий умумлаштирилишидир.*

Назария ва амалиёт – ўзаро чамбарчас боғлиқ ҳодисалар. Назария бамисоли амалиётнинг йулини ёритиб турувчи кучли маёқ бўлиб, амалиёт билан узвий боғланган, амалиётга хизмат қилади ҳамда амалиётдан келиб чиқади. Амалиётсиз назария – “чўлоқ”, назариясиз амалиёт “кўр”дир.

Ижтимоий фанларнинг муҳим таркибий қисми бўлган, миллий ғоя ва мафкура фани ҳам амалиёт билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, ғоявий-мафкуравий амалиёт тараққиётининг йўналишларини белгилаб беради. У ғоявий-мафкуравий амалиёт хулосалари ва тажрибаларининг мантиқан умумлашмаси, синтезидир.

Миллий ғоя ва мафкура фани ҳаёт тарихий тараққиёт жараёнида илгари сурган вазифалар негизида ўз хулоса ва таклифларига аниқликлар киритади, уларни бойитади ва ривожлантиради. Ғоя ва мафкура ҳар бир жамият ижтимоий тараққиётининг муҳим кўрсаткичидир.

Миллий ғоя ва мафкура фани – ғоя ва мафкуралар ривожининг умумий қонунлари ҳақидаги фан бўлиб, унинг *предметини* ғоя ва мафкураларнинг моҳияти, келиб чиқиши, ривожланиш принциплари ва қонуниятлари ҳақидаги билимлар ташкил этади.

Ҳар бир жамиятдаги демократик ўзгаришлар ва ислохотлар муҳим ижтимоий аҳамиятга эга. Бу жараёнларга жаҳон, давлат ва жамият тараққиёти талаблари, андазалари ва тамойиллари нуқтаи назаридан қараш зарур. Бу, *бир томондан*, Ўзбекистон-даги ислохотларнинг йўналишлари ва мезонлари, кадриятлари ва мақсадларини аниқ белгилашга ёрдам берса, *иккинчи томондан*, мамлакатимизда ғоя ва мафкуралар қачон пайдо бўлган, қандай ривожланган, қаёққа қараб кетаяпти, унинг ўзига хос жиҳатлари, ривожланишининг шакл ва кўринишлари қандай, мезонлари борми ёки дунёдаги мавжуд миллий ва умуминсоний мазмундаги ғоявий тараққиёт ўзанидан кетаяптими, деган саволларга жавоб топиш имконини беради. Ана шу муаммолар миллий ғоя ва мафкура фанининг асосий масалаларини ташкил этади.

Миллий ғоя ва мафкура фани ғоя ва мафкураларга тегишли ҳодиса ва жараёнларининг муҳим, зарурий, умумий томонларини ўрганган ҳолда жамият тараққиётининг объектив қонуниятларини тушунтириб бериш, унинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий мақсадларини белгилаш ва мавжуд ижтимоий муносабатларни бунёдкор ғоя ва мафкураларни кишилар онги ва қалбига сингдириш йўли билан бошқариш механизмларини очиш, уларнинг ривожланиш истикболларини кўрсатиб бериш билан шуғулланади. Шундай қилиб, миллий ғоя ва мафкура фанига қуйидагича таъриф бериш мумкин:

Миллий ғоя ва мафкура фани – ижтимоий ҳодиса бўлиши ғоя ва мафкураларнинг келиб чиқиши, шаклланиши, ривожланиши, фаолият кўрсатишининг умумий қонуниятларини ўрганувчи назарий ва амалий аҳамиятга молик бўлган фандир.

2. Миллий ғоя ва мафкура фанининг қонун ва категориялари

2.1. Миллий ғоя фанининг қонунлари. Ҳар бир фаннинг ўз қонунлари ва категориялари бор. Миллий ғоя фанининг ҳам ғоя ва мафкураларга оид ходиса, воқеа, жараёнларни ўзида акс этирувчи, уларнинг туб моҳиятини ва аҳамиятини очиб берувчи қонунлари, категориялари мавжуд.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг қонунлари деб, жамият ҳаётида мавжуд бўлган ғоявий ва мафкуравий ҳодисалар, жараёнларининг муҳим, зарурий, умумий, нисбатан барқарор бўлган, ривожланиш хусусияти ва йўналишларини белгилайдиган, аниқ бир натижаларни келтириб чиқаришга мойиллик тугдирадиган муносабатлар мажмуига айтилади.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг қонунлари ғоя ва мафкураларга тегишли ходиса ва жараёнларнинг барчасини эмас, балки уларнинг ўзига хос томонларини акс эттиради. Буларга қуйидагилар: кишилар онги ва иродасига боғлиқ бўлмаган объектив, муҳим, барқарор боғланишлар; сабаб оқибат боғланишларидан келиб чиқувчи, бир бирини тақозо этувчи, ўзаро таъсир қилувчи сабабий, зарурий алоқадорликлар; ички имкониятдан, моҳиятдан келиб чиққан ҳолда, ғоя ва мафкураларнинг ривожланиш хусусияти ва йўналишларини белгилаб берувчи томонлар; муайян шарт-шароитлар мавжуд бўлганда маълум бир натижаларни келтириб чиқарувчи муносабатларни очиб берувчи хусусиятлар киради..

Миллий ғоя ва мафкура фанининг қонунларини қуйидагилар ташкил этади:

Биринчиси — ғоя ва мафкураларнинг инсон ва жамият билан узвий алоқадорлиги, инсон ва жамиятнинг ғоя ва мафкураларнинг моддий, ғоя ва мафкураларнинг эса инсон ва жамиятнинг маънавий асосини ташкил этиши ва уларни уйғунлаштириши қонуни.

Иккинчиси — ғоя ва мафкураларнинг бир-бирини тақозо этиши, мафкураларнинг ғояларни амалга ошириши қонуни.

Учинчиси – ғоя ва мафкураларнинг жамият ижтимоий тараққиётига боғлиқлиги, ғоя ва мафкураларнинг инсон ва жамиятни муайян мақсад сари етаклаши қонуни.

Тўртинчиси – бунёдкор ғоя ва мафкуралар билан вайронкор ғоя ва мафкуралар ўртасида ўзаро кураши, бунёдкор ғояларнинг жамиятда тинчлик ва барқарорликни сақлаш, вайронкор ғояларнинг эса жамиятда турли хил зиддиятларни келтириб чиқариши қонуни.

Бешинчиси – миллий ҳамда умуминсоний ғоя ва мафкураларнинг ўзаро мутаносиблиги, миллий ғоя ва мафкураларнинг мазмунан бойиб бориши, турли халқларнинг умумий манфаатларига жавоб бериши қонуни.

2.2. Миллий ғоя ва мафкура фанининг категориялари. *Миллий ғоя ва мафкура фанининг категориялари*³ деб ғоя ва мафкураларга оид объектив мавжуд бўлган ҳодиса, воқеа, жараёнларнинг асосий хусусиятларини ва қонуниятларини акс эттирадиган ва муайян даврнинг ғоя ва мафкуралар тўғрисидаги илмий-назарий тафаккури хусусиятини белгилаб берадиган умумий тушунчаларга айтилади.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг категорияларини умумий, субстанционал ва функционал категорияларга ажратиш мумкин.

Бунда:

1) умумий категорияларга – ғоя, мафкура, бунёдкор ғоялар, вайронкор ғоялар, миллий ғоялар, умуминсоний ғоялар, дунёвий ғоялар, диний ғоялар, фалсафий ғоялар, ижтимоий-сиёсий ғоялар;

2) субстанционал категорияларга – миллий истиқлол мафкураси, мафкура эволюцияси, мафкура яккаҳокимлиги, мафкуравий вазият, мафкуравий полигон, мафкуравий мақсад, мафкуравий сиёсат, мафкуравий хавфсизлик, мафкуравий иммунитет, мафкуравий профилактика, мафкуравий тарбия, ғоявий мустақиллик, ғоявий зиддият, ғоявий бўшлиқ, ғоявий заифлик, ғоявий саводсизлик, ғоявий қарамлик, ғоявий мутаассиблик, ғоявий парокандалик;

³ “*Категория*” грекча сўз бўлиб, “тувоҳ”, “таъриф”, “ифодаловчи” деган маънони билдиради.

3) функционал категорияларга – озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш, Ватан равнақи, Юрт тинчлиги, Халқ фаровонлиги, Комил инсон, Ижтимоий ҳамкорлик, Миллатлараро тотувлик, Динлараро бағрикенглик каби тушунчаларни киритиш мумкин.

Умуман олганда, миллий ғоя ва мафкура фанининг категориялари: “а) шу соҳадаги муносабат, боғланишларни ифодаловчи умумий мазмун ва хусусиятга эга бўлган тушунчалар; б) бу соҳани кенг ва атрофлиқ тавсифлагани ҳолда, бир-бирини тақозо этади, бир бутунликда, ўзаро алоқадорликда намоён бўлади; в) объектив мазмунга эга, уларнинг ҳар бири ижтимоий воқеада рўйбга чиқади, намоён бўлади, ушбу воқеанинг ўзига хос хусусиятлари, томонлари, белгиларини ифодаловчи тушунчалар сифатида инсон тафаккурида акс этади; г) умумий тушунчалар сифатида инсоннинг шу соҳадаги ҳодисалар моҳиятини билишга қаратилган билиш жараёнининг натижалари ва ижтимоий жараёнларни янада чуқурроқ ўрганишнинг илмий воситасидир; д) нафақат назария ва илмий билиш жараёнидагина эмас, балки амалиётда ҳам ўзига хос роль ўйнайди ва аҳамиятини сақлаб қолади”⁴.

Хуллас, бу борадаги диалектика шундаки, миллий ғоя ва мафкура фанининг ғоя ва мафкуравий нарсаси, ҳодисаси, воқеаси ва жараёнларни ўзида акс эттирувчи категориялари ҳар қандай шароитда ҳам бири иккинчисини тақозо қилади, уйғунликда ва ички алоқадорликдагина мавжуд бўлади. Демак, улар мантиқан ўзаро узвий боғлиқ, мазмунан бир-бирини тўлдиради.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг категориялари ўз манбаи, табиати жиҳатидан – онтологик⁵, билиш шаклига кўра гносеологик⁶ оддий хусусияти бўйича – методологик⁷ мазмунга эга. Бу категориялар ғоя ва мафкураларга

⁴Қаранг: Назаров Қ. Ғоялар фалсафаси. –Т.: Академия, 2011. –Б.32.

⁵ “Онтология” грекча сўз бўлиб, “борлик” ва “таълим” сўзларидан келиб чиққан, яъни “борлик тўғрисидаги таълим” деган маънони англатади.

⁶ “Гносеология” грекча сўз бўлиб, “билиш” ва “таълим”, яъни “билиш тўғрисидаги таълим” деганидир.

⁷ “Методология” грекча сўз бўлиб, “билиш йўли, усули ҳақидаги таълим” деган маънони англатади.

тегишли ҳодиса, воқеа, жараёнларнинг моҳиятини очиб беришга ҳамда миллий ғоя фанини бошқа ижтимоий фанлардан фарқлашга хизмат қилади.

3. Миллий ғоя ва мафкура фанининг метод ва принциплари

3.1.Миллий ғоя ва мафкура фанининг методлари. Ҳар қандай ўқув фани муайян методларга, усулларга, яъни ўрганилаётган ҳодисаларни англаш воситаларига эга. Бундай методлар икки гуруҳга бўлинади: *биринчиси*, барча ўқув фанларига хос бўлган *умумий* методлар бўлиб, улар табиат, жамият ва тафаккурнинг энг умумий қонуниятларини билиш ва улардан фойдаланишга асосланади; *иккинчиси*, *махсус* методлар бўлиб, уларга системали ёндашув, тарихий, қиёсий, социологик ва бошқа методлар киради.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг **методлари** ғоя ва мафкуралар ривожининг қонуниятлари, ҳозирги аҳволи ва моҳияти ҳақида билим олишга ёрдам берувчи усул ва воситалар бирлигидан иборат.

Жаҳонда рўй бераётган барча жараёнлар “инсон мезони” орқали баҳоланади. Миллий ғоя ва мафкура фанининг методологик асосларини, *биринчидан*, ғоя ва мафкуралар масаласига, инсонийлик нуқтаи назаридан ёндашиш, инсонга барча нарсаларнинг ўлчови сифатида қараш; *иккинчидан*, шахсга давлат машинасининг бир мурвати сифатида қарашга асосланган мустабид тушунчадан воз кечиб, шахсни фаол ижтимоий субъект сифатида қабул қилиш ташкил этади.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг методларн ғоя ва мафкураларни ўрганиш усуллариدير. Ҳар қандай фандаги каби, миллий ғоя ва мафкура фанида ҳам турли ёндашувлар, ҳар хил қарашлар мавжуд. Миллий ғоя ва мафкура фанининг методлари ғоя ва мафкураларнинг моҳияти, турли жиҳатлари ва хусусиятларини, ривожланиш қонуниятлари ва принципларини ўрганишга имкон беради.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг методлари ғоя ва мафкураларнинг турли соҳалари ва жиҳатларини очиб беришга ёрдам беради. Улар ғоя ва мафкуралар тўғрисидаги билимларни ўрганиш, тўплаш ва умумлаштириш калитидир.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг методлари ғоя ва мафкураларни бошқа ижтимоий ҳодисалар билан узвий алоқадорликда, ҳаракатда, миқдорий ва сифат ўзгаришида ўрганишни тақозо этади.

Ғоя ва мафкуралар мавҳум эмас, балки реал ҳодисалардир. Шу боис улар муайян вазият, муайян вақт, муайян жамият билан алоқадорликда ўрганилиши лозим. Бинобарин, ғоя ва мафкураларни тушуниш учун улар шаклланган шароитларни, мавжуд бўлган тарихий даврнинг хусусиятларини билиш ва эътиборга олиш керак.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг методлари ғоя ва мафкураларнинг шаклланиш ва ривожланиш қонуниятларини билишга қўмаклашади, ғоя ва мафкураларнинг моҳияти ва вазифаларига, функциялари ва тараққиёт тамойилларига илмий ёндашиш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Ғоя ва мафкурага оид ҳодисалар, воқеалар, жараёнлар тўғрисидаги билимларни эгаллашда қўлланиладиган назарий тадқиқотлар ва амалий ҳаракат қилиш усуллари ва йўлларининг йиғиндисига миллий ғоя ва мафкура фанининг илмий ўрганиш методлари⁸ дейилади.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг методлари хилма-хил бўлиб, уларни қуйидаги уч асосий гуруҳга бўлиш мумкин.

1. Энг умумий методлар – ҳар томонлама фикр юритишнинг асосий қонун-қоидаларини ўзида ифодаладиган дунёқараш шаклидаги усуллардир. Уларга *метафизика* ва *диалектик* методлар киради.

Метафизика⁹ методи билан иш кўрувчилар ғоя ва мафкуралар илгаридан мавжуд бўлган, бундан кейин ҳам бўлади, у абадий ва ўзгармасдир, ҳеч қандай

⁸ “Метод” – грекча сўз бўлиб, айнан “бирон нарсага бориш йўли” демакдир.

⁹ “Метафизика” – грекча сўз бўлиб, айнан маъноси “физика кетидан келадиган нарса” деган маънони англатиб, ҳозирги кун фан тилида “қотиб қолган фикр юритиш усули” маъносида ишлатилади.

бошқа ижтимоий ҳодисалар билан ички боғланишда эмас, ривожланишда эмас, кандай бўлса шундайлигича сақланиб қолади деб фикр юритадилар.

Диалектика методи билан иш кўрувчиларнинг бирлари – ғоя ва мафкуралар парвардигори олам – Аллоҳнинг илоҳий кучи ила пайдо бўлган ва шу асосда ривожланади (объектив идеализм); иккинчилари – ғоя ва мафкуралар инсонлар онгининг, яъни уларнинг руҳияти, ҳис-туйғулари, сезгиларининг маҳсули (субъектив идеализм); учинчилари – ғоя ва мафкуралар муайян сабабларга кўра вужудга келган ва шу асосда ривожланади (объектив материализм); тўртинчилари – ғоя ва мафкуралар жўғрофий муҳитнинг, этник ва миллий хусусиятларнинг маҳсули (жўғрофий детерминизм) деб фикр юритадилар.

Метафизика, идеалистик ва материалистик диалектика методлари ғоя ва мафкураларга оид нарсаси, воқеа, ҳодиса, жараёнларнинг туб моҳиятини очиб беролмайдиган тадқиқот усулидир. Чунки ғоя ва мафкуралар соҳасида юз бераётган воқеа-ҳодисаларни қотиб қолган, бир-биридан ажралган ўзаро, боғланмаган ҳолда кўриш ёки фақат Тангри-таоло иродасига боғлаб қўйиш, уни ўрганмасдан, ўзгартирмасдан, қўл қовуштириб ўтириш ёки ҳаммаси фақат моддий асосларнинг маҳсули деб, маънавий омиллари назардан қочириш бизнинг билиш усулларимизга, методологиямизга мос келмайди.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг энг умумий методини – *илмий диалектика* ташкил қилади. Бу метод қуйидагиларни тақозо этади:

биринчидан, ғоя ва мафкуралар соҳасидаги ҳар бир жараёнда моддий ва маънавий асосларнинг борлигини, инсон тафаккури уларни ҳар томонлама тўлиқ қамраб олишини эътироф этиш;

иккинчидан, ҳеч бир ғоя ва мафкуранинг, уларда юз бераётган воқеа, ҳодиса ва жараёнларнинг сабабсиз содир бўлмаслигини, улар ўзаро алоқадорликда ва ривожланишда эканлигини, эскилари йўқолиб, уларнинг ўрнига янгилари келишини тан олган ҳолда уларни ҳамма вақт ривожланишда ва ҳаракатда олиб қараш;

учинчидан, ҳар қандай ғоя ва мафкураларда юз бераётган воқеа, ҳодиса, жараёнларни билишга бутун халқ амалий фаолиятини жалб қилиш;

тўртинчидан, ғоя ва мафкураларга оид воқеа-ҳодисаларни билиш жараёнида эгалланадиган, ҳақиқатлар объектив, бир вақтнинг ўзида нисбий ва мутлақ хусусиятга эга бўлиб, мавҳум эмас, балки аниқ шаклда мавжуд бўлишини тан олиши ва шу асосда иш юритиш.

Шунинг учун ҳам ушбу метод миллий ғоя фанининг энг умумий методинигина эмас, балки методологик асосларидан бирини ҳам ташкил қилади.

2. Умумий илмий методлар. Улар энг умумий методлардан фарқли равишда, ғоя ва мафкуралар соҳасида юз бераётган воқеа-ҳодисалар ва жараёнларни билишнинг маълум босқичларида қўлланиладиган усуллардир. Уларга анализ ва синтез, системали ва функционал ёндашув каби методлар киради.

Анализ¹⁰ методи – ғоя ва мафкура соҳаларида юз берган воқеа, ҳодиса, жараёнларни таркибий қисмларга, томонларга фикран ажратиш, бу таркибий қисмларнинг мазкур ҳодисадаги, воқеадаги, жараёндаги ўрнини белгилаш, умумийларини хусусийларидан, зарурийларини тасодифийларидан, муҳим, асосий, ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлганларини муҳим бўлмаган, иккинчи даражалиларидан ажратиш, шу орқали уларнинг моҳиятини муҳим объектив боғланишларини очишга асосланган тадқиқот усулидир.

Синтез¹¹ методи – ғоя ва мафкура соҳасида юз бераётган воқеа-ҳодисалар ва жараёнларнинг қисмларини, томонларини фикран бирлаштириш асосида янги билимларга, яъни янгиликка эга бўлишдир. Анализ ва синтез узвий бирликда бўлиб, умум илмий билишдаги аналитик-синтетик усулнинг ўзаро таъсир қилувчи жиҳатларидир.

¹⁰ “Анализ” – грекча сўз бўлиб, “ажратиш, бўлиш” деган маънони англатади.

¹¹ “Синтез” – грекча сўз бўлиб, “қўшиш, бирлаштириш” деганидир.

Системали¹² метод – ғоя ва мафкура соҳасида юз бераётган воқеа-ҳодисалар ва жараёнларнинг “горизонтал” ва “вертикал” йўналишлари яхлитлигини, яъни уларнинг ўзаро боғланган ва яхлитликни ташкил этувчи барча унсурларини биргаликда ўрганишдир. Масалан, Ўзбекистон халқининг миллий ғояси ҳодисаларига системали ёндашадиган бўлсак, унинг ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги, комил инсон, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик каби ғоялардан ташкил топганлигини, айтишда уларнинг ҳар бири бошқа шахслар, ижтимоий гуруҳлар, партиялар, миллатлар билан турлича алоқада эканлигини, улар ўртасида бир қадар яхлитлик борлигини кўрамиз. Аниқланган мазкур яхлитлик, шубҳасиз, системали ёндашувнинг маҳсулидир.

Системали метод ғоя ва мафкураларни ҳар томонлама ўрганишда муҳим аҳамиятга эга. Бу метод, ғоя ва мафкураларни турли ижтимоий ҳодисалар тизимида ўзаро боғлиқликда ўрганиш учун имконият яратади. Миллий ғоя фани ғоя ва мафкуралар масаласига системали ёндашишни ҳисобга олган ҳолда илмий ҳолислик – объективлик, тарихийлик принциплари асосига қурилади.

Функционал¹³ метод – ғоя ва мафкураларга оид воқеа-ҳодисалар ва жараёнларнинг вазифаларини аниқлаш орқали улар ўртасидаги муносабатларни тушунтиришдир. Масалан, биз миллий ғояни бир неча турларга ажратар эканмиз, энг аввало, уларнинг ҳар бирининг функцияларини аниқлаб оламиз, шундан кейин улар ўртасидаги муносабатларни тушуниб олишга ўтамиз. Бундай усул – функционал ёндашув ҳисобланади.

3. Хусусий илмий методлар. Табиий, ижтимоий, техникавий фанларнинг тараққиёти натижасида келиб чиқаётган янги илмий методларни ғоя ва мафкураларга тегишли воқеа-ҳодисалар ва жараёнларни ўрганишда қўллаш катта фойда беради. Бу гуруҳга социологик, статистик, кибернетик, қиёсий ва бошқа методлар киради.

¹² “Система” – грекча сўз бўлиб, “қисмлардан таркиб топган мажмуа” деган маънони англатади.

¹³ “Функция” – латинча сўз бўлиб, “бажариш, юзага чиқариш” деган маънони англатади.

Социологик метод – сўров, анкеталаштириш, кузатувлар олиб бориш, жамоатчилик фикрини ўрганиш, керакли ҳужжатларни таҳлил қилиш асосида ғоя ва мафкураларга оид воқеа-ҳодисалар ва жараёнларни ўрганишнинг илмий усулларида бири ҳисобланади. Ана шу усулларни қўллаш натижасида ғоя ва мафкуралар тўғрисида аниқ маълумотлар олинади. Олинган маълумотлар мафкуравий жараёнларни бошқариш, ислохотларни амалга ошириш, янги ишларни режалаштириш, уларнинг ривожланиш йўналишларини белгилаш учун кенг имкониятлар яратади. Бу усул демок-ратик ҳуқуқий давлатни қуриш ва фуқаролик жамиятини шакллантиришга қаратилган барча ислохотлар ва амалий тадбирларнинг самарадорлигини аниқлашда ёрдам беради.

Статистик ¹⁴ **метод** – ғоя ва мафкуралар институтлари тўғрисидаги математик ҳисоб-китоблар ёрдамида миқдорий маълумотларни олишга қаратилган илмий усуллардан биридир. Бу усул, олинган миқдорий маълумотларни умумлаштириш асосида ғоя ва мафкураларни ривожлантиришнинг миқдорий йўналишларини белгилаб олишга хизмат қилади.

Кибернетик ¹⁵ **метод** – ҳозирги замон ахборот техника воситаларининг тушунчалари, қонунларининг тизими ёрдамида ғоя ва мафкура соҳасидаги ҳодисаларини ўрганиш усули ҳисобланади. Масалан, ЭҲҚ (электрон ҳисоблаш қурилмалари) ёрдамида ғоя ва мафкуралар функцияларидан биронтасининг модели тузиб чиқилади ва ана шу модель асосида унинг бундан 10–20 йил кейинги ҳолати қандай бўлиши ўрганилади.

Кибернетик метод, математика ва статистика методларини қўллаган ҳолда мафкура соҳасига оид статистика ва ахборотни компьютерлар ёрдамида қайта ишлашга, турли хил техника воситаларидан фойдаланишга ғоя ва мафкуралар соҳасидаги ахборот-қидирув тизимини яратишга ёрдам беради.

Қиёслаш методи – муайян ғоя ва мафкураларни бошқа жойдаги, бошқа шаклдаги ғоя ва мафкуралар билан фикран таққослаш асосида маълумотлар

¹⁴ “Статистика” – лотинча сўз бўлиб, “ҳисоб-китоб” деган маънони англатади.

¹⁵ “Кибернетика” – грекча сўз бўлиб, “бошқариш санъати” деган маънони билдиради.

олиш, улардан илмий хулоса-лар чиқариш, янги билим ҳосил қилиш усули ҳисобланади.

Ушбу метод турли ғоя ва мафкураларга асосланган тизимларнинг умумий ва ўзига хос томонларини билиш ҳамда ана шу асосда ғоя ва мафкуралар тараққиётининг қонуниятларини очишга, ғоя ва мафкура соҳасидаги ҳодисалар ва жараёнларни ўзаро солиштириш асосида улар ўртасидаги ўхшашлик ва фарқларни аниқлашга имкон беради.

Ғоя ва мафкураларни ўрганишда яна *тарихийлик, мантиқийлик* ва бошқа методлардан ҳам фойдаланилади.

Шундай қилиб, *миллий ғоя фанининг методлари ғоя ва мафкураларга тегишли воқеа-ҳодисалар ва жараёнларни билишга, уларнинг қонуниятларини очишга қаратилган умумфалсафий, умуммиллий, хусусий-илмий усуллар, йўллар, қоидалар ва воситалар тизимидир*. Улардан амалда фойдаланиш олиб борилаётган тадқиқотнинг предмети ва вазифаларига боғлиқдир.

3.2. Миллий ғоя ва мафкура фанининг принциплари. Миллий ғоя ва мафкура фани ўзининг принципларига¹⁶, яъни ғоя ва мафкураларга оид воқеа-ҳодисалар ва жараёнларни ўрганишда риоя қиладиган асосий қонун-қоидаларига эга. Бу асосий қонун-қоидаларга объективлик, тарихийлик, мантиқийлик, ижтимоий ёндашув, миллий ва маҳаллий хусусиятларни ҳисобга олиш киради.

Объективлик принципи ғоя ва мафкураларга тегишли воқеа-ҳодиса ва жараёнларнинг вужудга келиши ва ривожланишини (ҳеч бир шахс ёки индивиднинг хоҳиш-иродасига боғлиқ эмаслигини таъкидлаб) ҳолисона, ҳеч қандай ўзгартиришларсиз, аниқ ҳужжатлар, ишончли далиллар асосида барча қирраларини, қарама-қарши, салбий ва ижобий томонларини ҳисобга олган ҳолда яхлит ҳодиса сифатида ўрганишни тақозо этади.

Тарихийлик принципи — муайян, ғоя ва мафкуралар билан уларнинг тафаккурдаги инъикоси ўртасидаги нисбатни ифодаладиган қоидалардир.

¹⁶ “Принцип” – лотинча сўз бўлиб, “асосий қонун – қоида, нуқтаи назар” деган маъноларни англатади.

Бунда тарихийлик – ғоя ва мафкураларнинг шаклланиш ва ривожланиш жараёни, яъни воқеликда рўй берган реал тарихдир.

Мантиқийлик принципи – ривожланган ва ривожланаётган ғоя ва мафкураларнинг барча муҳим қонуний алоқа ва муносабатларини назарий жиҳатдан акс эттиришдир. Ушбу принцип ғоя ва мафкураларнинг ўзаро таъсирини таҳлил қилиш орқали тарихийликни фикран қайта ҳосил қилишни англатади. Мантиқийлик тарихийликни тушуниш калитидир.

Тарихийлик ва мантиқийлик узвий бирликда бўлган тушунчалар бўлиб, бир-бирини тўлдириб туради. Тарихийлик ва мантиқийликни алоҳида-алоҳида олиб қарайдиган бўлсак, улар билишнинг асосий методларидан эканлигига амин бўламиз. Бунда *мантиқий метод* – ғоя ва мафкуралар объектининг моҳиятини, асосий мазмунини назарий шаклда, абстракциялар, мантик қонуниятлари асосида ўрганади. У оқилона ва изчил хулоса чиқаришни назарда тутади. *Тарихий метод* – ғоя ва мафкураларнинг тарихий ривожланишдаги турли босқичларини хронологик изчилликда ўрганишни тақозо қилади.

Ижтимоий ёндашув принципи – ғоя ва мафкураларга тегишли воқеа-ҳодисалар ва жараёнларни ўрганишга моддий неъматларни ишлаб чиқариш жараёнида жамиятда вужудга келган барча гуруҳлар, партиялар, ижтимоий қатламларнинг манфаатларини ифодаловчи миллий мафкура талабларига мос равишда ёндашиш қоидасидир.

Миллий ва маҳаллий хусусиятларни ҳисобга олиш принципи – ҳар бир миллат тенг ҳуқуқли бўлиб, ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқига эга, деган қоидага асосланган. У ғоя ва мафкураларнинг институтларини ўрганишда, уларни бошқаришда ҳар бир миллат ва элатнинг дини, тили, руҳияти, урф-одати, расм-русумлари, маросимларини тўлиғича ҳисобга олишни ва шу асосда иш юритишни назарда тутади.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг принципларини унинг методларига қарама-қарши қўйиш, улардан ажратиш мумкин эмас. Улар бир-бирларини

тўлдиради, бир жойда метод шаклида, иккинчи жойда принцип тарзида амал қилади.

4. Миллий ғоя ва мафкура фанининг мақсади, вазифа ва функциялари

4.1. Миллий ғоя ва мафкура фанининг мақсади. *Мазкур фаннинг асосий мақсади* – бу Ўзбекистоннинг бош стратегик мақсади бўлмиш ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган эркин демократик жамиятни барпо этиш учун миллий истиқлол мафкурасининг бош ва асосий ғояларини халқнинг қалби ва онига сингдиришдан иборатдир.

4.2. Миллий ғоя ва мафкура фанининг функциялари. Миллий ғоя ва мафкура фани ўз олдига қўйган мақсадларини адо этиш учун қуйидаги асосий функцияларни¹⁷ бажаради.

Биринчиси – миллий ғоя ва мафкура фанининг *эвристик*¹⁸ *функцияси*. Миллий ғоя ва мафкура фани объектив воқелик – ғоя ва мафкураларни ҳар томонлама билиб олишнинг мантиқий усуллари ва методик қоидалари тизимига эга. Бу функция ғоя ва мафкураларни изоҳлаш, тушунтириш, ғоя ва мафкураларга оид ҳодисаларини шарҳлаш билангина эмас, балки бу ҳодисаларнинг моҳиятини очиш орқали янги-янги қонуниятларини топиш билан ҳам шуғулланади. Мана шу эвристика функциясидир. Эвристика – ҳақиқатни топиш санъати ҳисобланади. Шунга кўра, миллий ғоя ва мафкура фани реал воқелик – ўзбек халқи миллий мафкурасининг янги-янги қирраларини топиш санъати вазифасини бажаради.

Иккинчиси – миллий ғоя ва мафкура фанининг *методологик функцияси*. Ғоя ва мафкуралар ғоя ва мафкура жараёнларини ўрганиш воситалари бўлган қонунлар, категориялар ва тушунчаларни илмий жиҳатдан ишлаб чиқади. Ишлаб чиқилган бу илмий тушунчалар, таърифлар, қоидалар, принциплар

¹⁷ “Функция” – лотинча сўз бўлиб, “бажариш”, “юзгага чиқариш”, “вазифа” деган маъноларни англатади.

¹⁸ “Эвристика” – грекча сўз бўлиб, “топаман” деган маънони англатади.

бошқа махсус ва амалий гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар учун йўриқнома вазифасини ўтайди. Шунга кўра, миллий ғоя фани бошқа фанлар учун методологик функцияни бажаради.

Учинчиси – миллий ғоя ва мафкура фанининг *сиёсий функцияси*. Ғоя ва мафкуралар доимо сиёсатнинг объекти бўлиб келган. Сиёсатнинг асосий мақсади эса ҳамиша давлат ҳокимиятини эгаллаш, шу орқали жамиятни бошқаришни ташкил этишдан иборат бўлган. Шунинг учун ҳам сиёсатни – давлатни бошқариш санъати деб ҳам аташади. Шу маънода миллий ғоя ва мафкура фани Ўзбекистондаги давлат ҳокимияти ва бошқа сиёсий ташкилотларни ўз ичига олувчи сиёсий ҳокимиятни амалга оширишни ташкил этишга кўмаклашади. Бу миллий ғоя ва мафкура фанининг сиёсий функциясидир.

Тўртинчиси – миллий ғоя ва мафкура фанининг *амалий функцияси*. Миллий ғоя ва мафкура фани ғоя ва мафкура ходисалари, институтлари тўғрисидаги билимларни амалда қўллаш вазифасини ҳам бажаради. У Ўзбекистонда жамият, давлат фаолиятини такомиллаштириш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, тинч-тотув яшашларини таъминлаш, давлатнинг ички ва ташқи сиёсатини барқарорлаштириш бўйича амалий тавсияларни ишлаб чиқади.

Бешинчиси – миллий ғоя ва мафкура фанининг *илмий башорат қилиш функцияси*. Илмий башорат – мавжуд воқеликнинг объектив қонунларини билиш асосида, келажакда юз берадиган ёки юз бериши мумкин бўлган воқеа, жараён ва ходисаларни олдиндан кўра билиш, айтиб беришдир. Миллий ғоя ва мафкура фани ғоя ва мафкуралар ривожланишининг объектив қонуниятларини ўрганиш асосида уларнинг келажакдаги тақдири тўғрисида илмий башорат қилиш функциясини ҳам бажаради.

Олтинчиси – миллий ғоя ва мафкура фанининг *дунёқарашни шакллантириш функцияси*. Миллий ғоя ва мафкура фани ғоя ва мафкураларга оид ҳар бир ҳодиса, воқеа, жараёнларнинг юзага келиш ва ривожланиш қонуниятларини ўрганиб, одамларнинг ақл-заковатини ўстириш

асосида ғоя ва мафкуралар ривожига тўғрисидаги қарашларнинг яхлит илмий манзарасини яратди. Бу ушбу фаннинг дунёқарашни шакллантириш функциясидир.

Еттинчиси – миллий ғоя ва мафкура фанининг *ғоявий-тарбиявий функцияси*. Миллий ғоя ва мафкура фани миллатимизнинг истиқлол туфайли ўсиб бораётган ўзини ўзи англаш, билиш эҳтиёжларини қондиришга, давлатимизни жаҳон давлатлари билан қиёслаб ўрганиш асосида миллий онгимизни ўстиришга, янгича миллий ғурур ва туйғуни шакллантиришга хизмат қилади. Бу унинг ғоявий-тарбиявий функциясидир. Ушбу функция, шунингдек, миллий мафкурамизнинг ҳуқуқий асоси бўлган – Конституция ва қонунларнинг устунлигини, қонун олдида барча фуқароларнинг тенглиги қоидаларига оғишмай амал қилишни, миллатимизни умуминсоний қадриятларнинг энг яхши анъаналарига содиқ ҳолда тарбиялашни ҳам ўз ичига олади.

4.3. Миллий ғоя ва мафкура фанининг асосий вазифалари. Илм соҳаси бўлган миллий ғоя – ўқув фани сифатида қуйидаги асосий вазифаларни: 1) ёш авлодни Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги каби олижаноб ғояларруҳида тарбиялаш; 2) миллий истиқлол ғоясининг Ўзбекистон тараққиёти ва мустақиллигини мустаҳкамлашнинг мафкуравий тамойиллари тўғрисидаги яхлит назария эканини тушунтириш; 3) юксак фазилатларга эга, эзгу ғоялар билан қуролланган комил инсонларни вояга етказиш; 4) ўсиб-униб келаётган ёш авлод қалби ва онгида мафкуравий иммунитет асосларини шакллантириш; 5) ёшларни ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, диний бағрикенглик ғоялари руҳида камол топтириш;

6) ёшларни жамиятимизга ёт ва бегона, бузғунчи ва зарарли ғояларга қарши курашишга ўргатиш, уларда огоҳлик ва ҳушёрлик кўникмалариш ҳосил ишларини бажаради.

5. Миллий ғоя ва мафкура фанининг гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар тизимида тутган ўрни

Ғоя ва мафкура масалалари турли ижтимоий фанлар томонидан ўрганилади. Ҳар бир ижтимоий фан ғоя ва мафкуранинг у ёки бу жиҳатларини ўз предмети нуктаи назаридан талқин этади.

Миллий ғоя ва мафкура фани турли гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар билан узвий боғлиқдир. Ушбу алоқадорлик мазкур фанлар ўрганадиган объектнинг умумийлигидан келиб чиқади. Улар ўз предмети доирасида ғоя ва мафкураларни ижтимоий ҳодиса сифатида ўрганадилар. Шу билан бирга, бу фанларнинг ҳар бири муайян хусусиятга, ўзи ўрганадиган фан соҳасига эга.

Миллий ғоя ва мафкура фани ижтимоий фанлар бўлмиш фалсафа, иқтисодиёт назарияси, социология, сиёсатшунослик, маданиятшунослик, маънавият асослари, диншунослик, тарих каби фанлар билан ҳам боғлиқдир. Айни пайтда миллий ғоя ва мафкура фани бу фанлардан фарқ ҳам қилади.

5.1. Миллий ғоя ва фалсафа. Фалсафа табиат ва жамият, инсон тафаккури ривожланишининг умумий қонуниятларини ўрганади. Шу боис, у ғоя ва мафкура масалаларини умумий тарзда, ижтимоий ҳодиса сифатида кўриб чиқади.

Миллий ғоя ва мафкура фани фалсафанинг хулосаларига таянган ҳолда, ғоя ва мафкура муаммоларини аниқлаштиради ҳамда бир қатор махсус назарий масалаларни ўрганади. Бунда фалсафа билан миллий ғоя ва мафкура фани бир-бирини такрорламайди, балки тўлдиради.

Фалсафа борлиқнинг онга, инсоннинг уни ўраб турган атроф-муҳитга муносабатининг умумий принциплари ҳақидаги билимлар тизимидир. Фалсафа ғоя ва мафкураларнинг моҳи-яти, табиати, унинг ижтимоий ҳодисалар тизимидаги ўрнини аниқлайди ва фақат шунинг ўзи билан чекланади. Миллий ғоя ва мафкура фани эса ғоя ва мафкураларни барча кўринишлари ва белгилари билан бир бутун ҳолда батафсил ўрганади. Агар

фалсафа ғоя ва мафкураларнинг моҳиятини аниқлаш калитини берса, миллий ғоя ва мафкура фани фалсафани ижтимоий тараққиёт, ғоя ва мафкураларнинг умумий тамойилларини ифодалаш билан қуроллантиради.

Фалсафанинг умумий қонун ва категорияларидан ғоя ва мафкураларга тегишли воқеа-ҳодисалар ва жараёнларни ўрганишда амалий фойдаланиш, *бир томондан*, ғоя ва мафкуралар ҳақида тўпланган барча билимларни илмий жиҳатдан умумлаштириб, бу билимларни миллий ғоя ва мафкура фанининг категорияси сифатида баён қилиш имкониятини беради; *иккинчи томондан*, миллий ғоя ва мафкура фанининг илмий тадқиқотлари натижасида олинган ҳамда амалиётда тасдиқланган билимлар, маълумотлар фалсафанинг объектив қонунларни очиши ва умумий категорияларни ишлаб чиқиши учун эмпирик маълумотлар бўла олади.

Шундай қилиб, фалсафа фани миллий ғоя ва мафкура фани учун таянч нуқталаридан бири бўлиб, методология вазифасини бажаради, миллий ғоя ва мафкура фани эса фалсафа учун эмпирик маълумот манбай вазифасини ўтайди..

5.2. Миллий ғоя ва сиёсатшунослик. Сиёсатшунослик фани сиёсат, унинг шакллари, сиёсий жараёнлар ва сиёсий бирлаш-малар, жумладан, партиялар, сиёсий ҳокимиятга ва давлат ҳокимиятига эришиш воситалари, фуқаролик жамияти, давлат ва шахснинг ўзаро муносабати каби ҳодисаларни ўрганади. Сиёсатшунослик инсон сиёсий маданиятини ижтимоий-сиёсий муносабатлар тизими орқали, яъни фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини амалга ошириш орқали ўрганади.

Миллий ғоя фанининг сиёсатшунослик фани билан боғлиқлиги ҳар иккала фаннинг ҳам бир объектни, яъни жамият сиёсий тизимининг муҳим элементи бўлмиш ғоя ва мафкураларни илмий жиҳатдан тадқиқ этишида яққол кўзга ташланади. Бунда миллий ғоя фани ғоя ва мафкураларнинг вужудга келиши, ривожланиши, амалий фаолиятининг умумий қонуниятларини ўрганса, сиёсатшунослик фани давлатнинг мафкуравий сиёсатини, аниқроғи, жамиятда юз бераётган сиёсий ҳодисалар ва жараёнларни, яъни сиёсат назарияси ва

амалиётини ўрганади. Уларнинг ҳар иккаласи бир предмет – давлатнинг мафкуравий сиёсатини, унинг давлат ички ва ташқи сиёсатини турли томонлардан ўрганади, илмий тадқиқотлар натижасида олинган билимлар билан бир-бирларини тўлдиради. Оқибатда, миллий ғоя фани ўзининг кенг камровлигига кўра, сиёсатшунослик фани учун методологик асослардан бири вазифасини бажаради.

5.3. Миллий ғоя ва иқтисодиёт назарияси. Иқтисодий фанлар ишлаб чиқариш муносабатлари тизими, хўжалик ҳаётини ташкил этиш, хўжалик соҳалари, меҳнат, молия, кредит каби масалаларни ўрганади. Миллий ғоя ўқув фани сифатида ғоя ва мафкураларни ўзининг асосий предмети деб ҳисоблайди. Иқтисодий фанлар ҳамда миллий ғоя фанининг ўзаро таъсири, уларнинг бир-бири билан ўзаро алоқаси, ғоя ва мафкураларнинг иқтисодиётга қанчалик боғлиқ эканлигини аниқлашга имкон беради.

5.4. Миллий ғоя ва социология. Миллий ғоя фани социология фани билан ҳам ўзаро алоқада. Чунки социология фани ҳам жамиятни яхлит, уюшган тизим сифатида тадқиқ этиб, жамият аъзоларининг, хусусан, турли хил жамоаларнинг, аҳоли турли қатламларининг ғояга, мафкурага қандай муносабатда бўлишини, уларнинг ғоя ва мафкуралар тўғрисидаги фикр-мулоҳазаларини “инсон мезони” бўлмиш амалий кўрсаткичлар, аниқ математик ҳисоб-китоблар асосида ўрганади. Шунга кўра, социология фани миллий ғоя фани учун дастлабки эмпирик маълумотларни тўплаб бериш вазифасини бажаради, Миллий ғоя фани эса, ўз навбатида, социология фани берган маълумотларни умумлаштириб, улардан назарий хулосалар чиқаради.

Социология яхлит тизим бўлмиш жамият, ҳамда у билан алоқадорликда ўрганиладиган алоҳида ижтимоий гуруҳлар, социал жараёнлар ҳақидаги фандир. Социология ўзининг хулосаларида эмпирик маълумотларга, ижтимоий тажрибаларга асосланади. Барча ижтимоий ҳодисалар, жумладан, ғоя ва мафкуралар ҳам социологик тадқиқотларнинг объектига айланади. Социология ҳам, фалсафа сингари, ғоя ва мафкураларни билишнинг умумий

воситаси ҳисобланади. У ғоя ва мафкураларни ўрганиш асосида ўзининг предметини чуқурлаштиради ва ойдинлаштириб олади.

Шундай қилиб, миллий ғоя ва мафкура фани гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар тизимида қуйидагича ўрин тутади.

Биринчидан, миллий ғоя фани гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар жумласига кирувчи фалсафий фанларининг таркибий қисмидир. У фалсафага нисбатан хусусийлик, бошқа гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанларга нисбатан эса, алоҳидалик касб этади.

Иккинчидан, миллий ғоя фани бошқа гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар сингари жамият ижтимоий эҳтиёжларининг махсули сифатида пайдо бўлган. У бошқа гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар билан биргаликда ғоя ва мафкураларга тегишли воқеа-ҳодисалар ва жараёнларни ҳар томонлама ўрганади, бошқа фанларнинг методларидан методологик асос сифатида фойдаланади. Айни вақтда, миллий ғоя фани гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанларни ғоя ва мафкурага оид аниқ маълумотлар билан таъминлаб, назарий ва амалий жиҳатдан қуроллантиради.

Учинчидан, миллий ғоя фани фалсафа фани орқали ғоя ва мафкуралар билан қизиқаётган ҳар қандай гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фан соҳасининг илмий тадқиқот мавзuidан ўрин эгаллаши мумкин.

Тўртинчидан, ҳозирги кунда суверен Ўзбекистон давлати ўзбек халқининг муштарак мақсадларига мувофиқ тарзда ва мустақил равишда мафкуравий сиёсат олиб бормоқда. Бу эса Ўзбекистон давлатининг мафкуравий сиёсатини бир неча гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанларнинг тадқиқот объектига айлантирмоқда.

Масалан, Ўзбекистон давлатининг мафкуравий сиёсати жамиятни бошқариш фаолиятида – бошқарув, маъмурий фанларнинг; иқтисодий-хўжалик юритиш фаолиятида – иқтисодиёт фанларининг; сиёсий фаолиятида – сиёсатшунослик фанларининг; жамиятни яхлит тизим сифатида ўрганиш фаолиятида эса социология фанининг илмий тадқиқот объектига айланган. Ҳосил бўлган билимлар эса ушбу фанлар предметларининг таркибий

қисмларини ташкил қилади. Бу ғоя ва мафкураларнинг кўпгина гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар объектига айланиб бораётганлигидан дарак беради. Бу миллий ғоя фанининг тобора гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар тизимида тутган ўрни янада мустаҳкамланиб бораётганлигини кўрсатади.

Миллий ғоя фанининг барча гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар билан алоқаси ҳам икки томонламадир. Миллий ғоя фани гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанларнинг хулосаларига асосланган ҳолда хилма-хил фалсафий, тарихий материалларни умумлаштириб, ғоя ва мафкураларнинг вужудга келиши сабабларини, тараққиёт босқичларини, ғоя ва мафкураларнинг моҳиятини, мазмуни ва шакллари очиқ беради. Шу маънода миллий ғоя фани бошқа гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанларни такрорламайди, балки тўлдиради. Бу ҳол эса миллий ғоя фани ўзининг предмети ва хусусиятларига эга эканлигини яна бир бор тасдиқлайди.

6. Миллий ғоя ва мафкура фанининг ўзига хос хусусиятлари

Миллий ғоя ва мафкура фани бошқа фанлардан қуйидаги асосий хусусиятлари билан ажралиб туради.

Биринчидан, миллий ғоя ва мафкура фани – *ижтимоий фан*, чунки унинг ўрганадиган соҳаси муҳим ижтимоий ҳодисалар бўлиши ғоя ва мафкуралардир. Бундан ташқари, миллий ғоя ва мафкура фани бошқа ижтимоий фанлардан фарқли равишда, бевосита ғоя ва мафкураларга, миллий мафкура ва миллий ғоя, миллий менталитетга оид масалаларни яхлит тизим сифатида ўрганади.

Иккинчидан, миллий ғоя ва мафкура фани – *назарий фан*, зеро у ғоя ва мафкуралар ривожининг умумий қонуниятларини очиқ беради. Бинобарин, у ғоя ва мафкураларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши қонуниятларини назарий жиҳатдан умумлаштиради, ғоялар фалсафаси фанининг асосий

тушунчалари ва қоидаларини, яъни категориялари ва принципларини ишлаб чиқади.

Учинчидан, миллий ғоя ва мафкура фани *фалсафий хусусиятга эга бўлган фан*, чунки у ғоя ва мафкураларнинг қонуниятларини ёритиш билан бирга, фалсафанинг шахс ва жамият, моддий ва маънавий-мафкуравий муносабатлар ҳақидаги умумий қонунларини ҳам очиб беради.

Тўртинчидан, миллий ғоя ва мафкура фани – *методологик фан*. У гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанларнинг барча соҳаларини умумий ғоявий – мафкуравий методология билан қуроллантиради. Миллий ғоя ва мафкура фани ишлаб чиққан илмий ҳулоса ва амалий таклифлар барча гуманитар соҳаларини ўрганишда методологик аҳамиятга эга.

Бешинчидан, миллий ғоя ва мафкура фани – *амалиётга йўналтирилган фан*, чунки у демократик ҳуқуқий ислохотларни амалга оширишда назарий асос бўлиб хизмат қилади, демократик ҳуқуқий давлатни, миллий истиқлол мафкураси тизимни шакллантиришда амалий аҳамиятга эга. Ғоя ва мафкуралар назариясини шунчаки билиш билан чекланмасдан, балки уни амалиётга татбиқ этиш ҳам зарур. Назарий ғоявий-мафкуравий қоидалар ва уларни амалда тўғри қўллаш демократик давлат қуришнинг муҳим шартидир.

Олтинчидан, миллий ғоя ва мафкура фани – *ўқув-тарбиявий аҳамиятга молик фан*, чунки у кишиларнинг ғоя ва мафкуралар тўғрисидаги тасаввурларини, билимларини кенгайтиради, уларда мафкуравий тафаккурни, ғоявий дунёқарашни таркиб топтиришга, ғоя ва мафкураларнинг моҳияти, ривожланиши ва истиқболларини тушуниб олишга ёрдам беради.

7. Миллий ғоя ва мафкура фанини ўрганишнинг аҳамияти

Ўз олдида мустақил мамлакатимиз учун хизмат қилишни мақсад қилиб қўйган ҳар бир шахс Ўзбекистон халқи миллий мафкурасининг бош ва асосий ғояларининг моҳияти-мазмунини, миллий ва умуминсоний тамойилларини яхши ўзлаштириб олиши шарт.

Мамлакатимизнинг таълим муассасаларида таълим-тарбия олаётган илму-толиблар, уларни тамомлаган мутахассислар учун миллий ғоя ва мафкура илмини ўрганишнинг қуйидаги аҳамиятлари мавжуд.

Биринчидан, миллий ғоя ва мафкура илмини ўрганиш бўлажак халқимиз фидойилари учун ғоя ва мафкураларнинг вужудга келиши ва ривожланиши қонуниятларини тушуниб олиш имконини беради. Бўлажак баркамол авлод ва ёш мутахассислар шу илмни ўрганишлари туфайли Ўзбекистон демократик давлатининг кишилиқ жамияти сиёсий ва ҳуқуқий тизимида, дунё давлатлари ўртасида тутган ўрнини билиб оладилар, мустақилликнинг миллатимиз учун нақадар буюк неъмат эканлигини англаб етадилар. Бу билан миллий ғоя ва мафкура илми ёш мутахассисларнинг қалбида ўзбек халқига, ўзбек давлатига нисбатан чуқур эҳтиром, ишонч уруғларини экади. Натижада, давлатга, халққа унинг куч-қудратига ишонч ҳар бир ёш мутахассиснинг ички маънавий эътиқодига айланади. Бу маънавий-руҳий эътиқод ёш мутахассисларнинг давлатга, халққа чин дилдан, виждонан, ҳалол, садоқат билан хизмат қилишларини таъминлайдиган маънавий омил ҳисобланади.

Иккинчидан, миллий ғоя ва мафкура илми Ўзбекистонда демократик ҳуқуқий давлат қуриш ва адолатли фуқаролик жамиятини шакллантиришда таълим-тарбия муассасалари ходимларининг вазифаларини тўғри белгилаб олишларига кўмаклашади. Чунки миллий ғоя ва мафкура илми Ўзбекистон халқининг турмуш тарзини, унинг иқтисодий, сиёсий, маънавий ишлаб чиқариш соҳасида таълим-тарбия муассасалари ходимларининг тутган ўрнини ва бажариши лозим бўлган вазифаларини ҳам кўрсатиб беради.

Учинчидан, миллий ғоя ва мафкура илми таълим-тарбия муассасаларида илм чўққиларини забт этаётган толиблар ва бошқа ходимлар учун жаҳонда ва мамлакатимизда ғоя ва мафкуралар соҳасида бўлаётган воқеаларнинг моҳиятини тезда илғаб олишга имкон берувчи маънавий-маърифий кўрсаткич вазифасини ўтайди. Бу эса давлат ва нодавлат муассасалари ходимларининг кундалиқ амалий фаолиятидаги ҳар бир воқеани ғоявий-

мафкуравий жиҳатдан тўғри баҳолай олишларига, миллий ғоя ва мафкура талабларига мос равишда ҳаракат қилишларига ёрдам беради.

Тўртинчидан, миллий ғоя ва мафкура илмининг қоидаларини, ҳулосаларини ўрганиш бўлғуси касб-ҳунар усталарининг бошқа махсус ва амалий фанларни пухта ўзлаштириб олишларига замин ҳозирлайди. Бу билан, миллий ғоя ва мафкура илми *бир томондан*, таълим-тарбия муассасалари ва ёш мутахассислар ўртасида мафкуравий тадбирларни қўллаш, ғоявий тарбия, ғоявий тарғибот ишларининг маънавий-мафкуравий жиҳатларини методология шаклида белгилаб берса; *иккинчи томондан* мутахассисларнинг ғоявий-мафкуравий билимларни омма орасида тарғиб қилишлари орқали ўзбек халқининг ғоявий-мафкуравий фаоллигини ошириш воситаларидан бири бўлиб хизмат қилади. Зеро, ҳар қандай ***“Фаннинг вазифаси келажакимизнинг шакли-шамойилини яратиб бериш, эртанги кунимизнинг йўналишларини,табиий қонуниятларини, унинг қандай бўлишини кўрсатиб беришдан иборатдир”***¹⁹.

¹⁹Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ // *Унинг ўзи*. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан курашимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –Б.149–150.

2-БОБ. МИЛЛИЙ ҒОЯ ВА МАФКУРА ФАНИНИНГ ТАРИХИЙ ИЛДИЗЛАРИ, ШАКЛЛАНИШ ВА РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ

1. Миллий ғоя ва мафкура фанининг тарихий илдизлари

Миллий ғоя ва мафкура фани ғоя ва мафкура тимсолида ўзининг генезисига ва эволюциясига эгадир. Тарихийлик ва мантикийлик нуқтаи назаридан қарайдиган бўлсак, ғоя ва мафкураларнинг дастлабки куртаклари инсоният ривожини тарихининг “меҳнат тақсимооти” даврида пайдо бўлганлигини кўрамиз. Бу эса ҳар бир нарсанинг ўз тарихи, яъни тарихий илдизлари борлигидан дарак беради. Фалсафий жиҳатдан қараганда “тарихий илдиз” тушунчасини тор ва кенг маънода талқин қилиш мумкин. *“Тарихий илдиз” тушунчаси кенг маънода бугунги кунда мавжуд бўлган барча нарса ва ҳодисаларнинг тарихий макон ва замонда жой олган барча томонлари, тор маънода эса муайян субъектлар томонидан бирилиш ва ўзгартиришга қаратилган нарса ва ҳодисаларнинг тарихий макон ва замонда эгаллаган ўрнини англатади.* Масалан, миллий ғоя ва мафкура фанининг тарихий илдизларини кенг маънода тушуниш деганда Ўзбекистон ҳудудида энг қадимги одамларнинг пайдо бўлиши, уруғ ва қабилаларининг келиб чиқиши, давлатчилигининг шаклланиши, ишлаб чиқариш жараёнларини ташкил этиши, илмий ва диний билимлардан фойдаланиш, фалсафа, ахлоқ, ҳуқуқ ва бошқа шу каби нарса ва ҳодисаларнинг бир бутун тизим сифатида тарихий макон ва замонда эгаллаган ўрни, тор маънода эса муайян олим ёки илмий жамоатчилик томонидан ўрганилаётган ғоя ва мафкуранинг тарихий макон ва замонда эгаллаган томони тушунилади.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг тарихий илдизлари деб, ўзбекнинг ўзлигини англашга, озод ва обод Ватани равнақи йўлида тинмай самарали эркин меҳнат қилишга, олам сирла-рини кашф этиб, уни инсоният тараққиётига хизмат қилишга, инсонийликни улугъ фазилят деб бирилишга, комил фанзандларни вояга етказишга, алхусус, унинг бутун жисмоний ва

маънавий вужудини маънавий жасорат кўрсатишига чорлайдиган асрлар мобайнида турли синовларга бардош бериб, тарихий макон ва замондан абадий жой олиб ота-боболаримиздан қолиб келаётган моддий ва маънавий ашёлар тизимига айтилади.

Ўзбек халқининг тарихий илдизи ҳақида биринчи Президентимиз **И.А.Каримов**: “Мустақилликка эришганимиздан кейин халқимизнинг ўз юрти, тили, маданияти, қадриятлари тарихини билишига, ўзлигини англашига қизиқиши ортиб бормоқда. Бу – табиий ҳол. Одамзот борки, авлод-аждоди кимлигини, насл-насабини, ўзи тугилиб вояга етган қишлоқ, шаҳар, хулласки, Ватанининг тарихини билишни истайди.

Ҳозир Ўзбекистон деб аталувчи ҳудуд, яъни бизнинг Ватанимиз нафақат Шарқ, балки умумжаҳон цивилизацияси бешикларидан бири бўлганини бутун жаҳон тан олмоқда. Бу қадимий ва табаррук тупроқдан буюк алломалар, фозилу фузалолар, олиму уламолар, сиёсатчилар, саркардалар етишиб чиққан. Диний ва дунёвий илмларнинг асослари мана шу заминда яратилган, сайқал топган. Эрамизгача ва ундан кейин қурилган мураккаб сув иншоотлари, шу кунгача кўрку файзини, маҳобатини йўқотмаган осори атиқаларимиз қадим-қадимдан юртимизда деҳқончилик, ҳунармандчилик маданияти, меъморчилик ва шаҳарсозлик санъати юксак бўлганидан далолат беради”²⁰, – деган эди.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг тарихий илдизларига қуйидагилар киради:

1. Энг қадимги одамларнинг пайдо бўлганлиги ва яшаганлиги. Ўзбекистон ҳудудида, аниқроғи Фарғона водийсининг Сўх туманидаги Селунғур ғоридан бундан 1–1,5 миллион йил олдин яшаган одамзот аجدодларининг суяк қолдиқлари топилган. Унга олимлар “Фарғона одами”, “Фенгантроп” деб ном беришган. Бу тарихий ашё ўзбекларнинг жуда ҳам қадимий халқ эканлигини исботлайди.

²⁰ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ // Унинг ўзи. Биз келажакимизни ўз кўлимиз билан курашимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –Б.132.

2.Маданият ва маънавият илдизининг қадимийлиги. Ўзбекистон ҳудудидан миллоддан аввалги 100–40 мингйилликларда ясалган меҳнат қуроллари, Сурхондарё вилоятидаги Зараутсой қоятошларига чизилган расмларнинг топилганлиги ўзбекларнинг қадимий маданиятга эга бўлганлигидан дарак беради. Шунинг учун ҳам бу хусусда биринчи Президентимиз **И.А.Каримов:** *“Биз халқни номи билан эмас, балки маданияти, маънавияти орқали биламиз, тарихнинг таг-томиригача назар ташлаймиз”²¹*, – деган эди.

3.Миллий давлатчилик анъаналари. Мамлакатимиз ҳудудида миллоддан аввалги VII–VI асрларда илк давлатлар ташкил топади. Демак, ўзбеклар бундан 2700–3000 йил олдин илк давлат қурган халқлардан бири саналади. Ўзбекистоннинг биринчи Президенти **И.А.Каримов** таъкидлаганидек: *“...бино қанчалар баланд бўлса, унинг пойдевори ҳам шу қадар чуқур бўлади. Биз буюк давлат қуришни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйган эканмиз, бунинг учун замонавий сиёсий, иқтисодий, илмий-техникавий, маънавий имконларимиз билан бир қаторда тарихий асосимиз ҳам бор. 2700 йиллик буюк давлатчилик ўтмишимиз бор”²²*.

4. Ҳаққоний ёзилган тарих. Тарих ҳаққоний ёзилмаса, у халқни маънавий жиҳатдан қашшоқ қилиб, охир-оқибатда ўзлигидан айиради. Ўзлигидан айрилган халқ эса манқуртга айланади. Шу сабабли биринчи Президентимиз **И.А.Каримов:** *“Биз юртимизни янги босқичга, янги юксак маррага олиб чиқмоқчи эканмиз, бунда бизга ёруғ гоя керак. Бу гоянинг замирида халқимизнинг ўзлигини англаши ётади. Ҳаққоний тарихни билмасдан туриб эса ўзликни англаш мумкин эмас”²³*, – деган эди.

5. Халқнинг тарихий хотираси. Ҳар бир халқ ўзининг тарихий макон ва замонда эгаллаган ўрнини унутмасдан, тарих сабоқларидан ҳулоса чиқариб,

²¹ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ // Унинг ўзи. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –Б.144.

²² Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ // Унинг ўзи. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –Б.144.

²³ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ // Унинг ўзи. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –Б.153.

ўтган кунларини хотирлаб яшаса, у албатта, ўзининг танлаган йўлидан кўзланган эзгу мақсадлари сари адашмай, дадил қадамлар ташлаб бораверади. Бундай вазифанинг уддасидан чиқиш учун эса тарихни унутмаслиги зарур. Бу хусусда: *“Маънавиятини тиклаши, тугилиб ўсган юртида ўзини бошқалардан кам сезмай, бошини баланд кўтариб юриши учун инсонга, албатта, тарихий хотира керак. Ҳар қайси инсон мен шу миллат фарзанди эканман, менинг аجدодларим кимлар бўлган, миллатимнинг ибтидоси қайда, унинг оёққа туриши, тикланиши, шаклланиши жараёни қандай кечган, деган саволларни ўзига бериши табиий. Тарихий илдизини излаган одам, албатта, бир кун мана шундай саволларга дуч келади ва, аминманки, тўғри хулосалар чиқаради. **Тарихий хотираси бор инсон – иродали инсон. Такрор айтаман, иродали инсондир.***

Ким бўлишидан қатъи назар, жамиятнинг ҳар бир аъзоси ўз ўтмишини яхши билса, бундай одамларни йўлдан уриш, ҳар хил ақидалар таъсирига олиш мумкин эмас. **Тарих сабоқлари инсонни ҳушёрдикка ўргатади, иродасини мустаҳкамлайди**”²⁴, – деган эди биринчи Президентимиз **И.А.Каримов**. Ўзбек халқи – тарихий хотираси бор халқ, тарих сабоқларини унутмайдиган халқ. Ўз эрки учун курашиб келган халқ.

6. Ёзма манбалар. Ўзбекистон ҳудудида ёзув милоддан аввалги V–IV асрларда пайдо бўлган. Ёзма манбаларнинг ўрни ҳақида биринчи Президентимиз **И.А.Каримов**: *“Бешафқат давр синовларидан омон қолган, энг қадимги тошёзувлар, битиклардан тортиб, бугун кутубхоналаримиз хазинасида сақланаётган 20 мингдан ортиқ қўлёзма, уларда мужассамлашган тарих, адабиёт, санъат, сиёсат, ахлоқ, фалсафа, тиббиёт, математика, физика, кимё, астрономия, меъморчилик, деҳқончиликка оид ўн минглаб асарлар бизнинг беқиёс маънавий бойлигимиз, ифтихоримиздир. Бунчалик катта меросга эга бўлган халқ дунёда кам топилади. Шунинг учун ҳам бу борада жаҳоннинг саноқли*

²⁴Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ // Унинг ўзи. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан кураимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –Б.136–137.

мамлакатларигина биз билан беллаша олиши мумкин, деб дадил айта оламан”²⁵, – деган эди. Шундай ёзма манбалардан бири “авесто”дир. Унинг яратилганлигига 3000 йил бўлган. Бу китоб ўлкамизда жуда қадим замонларда буюк давлат, маънавият, маданият бўлганлигидан гувоҳлик берувчи тарихий ҳужжат ҳисобланади.

7. Халқ оғзаки ижоди. *Халқ оғзаки ижоди деб афсонавий қаҳрамонлар тимсолида халқнинг эзгуликка интилувчи қаҳрамонона кураш зояларини ўзида мужассамлаштирган ҳолда тараннум этувчи оғзаки тарзда асрлар оша тилдан-тилга, дилдан-дилга ўтиб, халқ томонидан куйланиб келаётган қўшиқ, достон ва эпослар туркумига айтилади.* Халқ оғзаки ижодиётининг миллий ғоя ва мафкурани шакллантириш ва ривожлантиришдаги тарихий ўрни ҳақида биринчи Президентимиз **И.А.Каримов**: “Маълумки, бу дунёда ҳар қайси миллатнинг ўз афсонавий қаҳрамонлари, ўзи севиб ардоқлайдиган паҳлавонлари бўлади. Халқимиз азалдан ўз вужуди, ўз томирида мавжуд илоҳий қудратга муносиб бўлмоққа интилиб, ўз ўғлонларини мардлик ва ҳалоллик, жасурлик руҳида, эл-юрт учун жонини ҳам аямайдиган асл паҳлавонлар этиб тарбиялаб келган.

Шу маънода, **халқ оғзаки ижодининг** ноёб дурдонаси бўлмиш “Алпомиш” достони миллатимизнинг ўзлигини намоён этадиган, авлодлардан авлодларга ўтиб келаётган қаҳрамонлик қўшиғидир. Агарки халқимизнинг қадимий ва шонли тарихи туганмас бир достон бўлса, “Алпомиш” ана шу достоннинг шоҳ байти, десак, тўғри бўлади. Бу мумтоз асарда тарих тўфонларидан, ҳаёт-мамот синовларидан омон чиқиб, ўзлигини доимо сақлаган эл-юртимизнинг бағрикенглик, матонат, олижаноблик, вафо ва садоқат каби эзгу фазилатлари ўз ифодасини топган.

Шу боис “Алпомиш” достони бизга ватанпарварлик фазилатларидан сабоқ беради. Одил ва ҳақгўй бўлишга, ўз юртимизни, оиламиз қўرғонини қўриқлашга, дўсту ёримизни, ор-номусимизни, ота-боболаримизнинг

²⁵ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ // Унинг ўзи. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан курашимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –Б.136–137.

муқаддас мазорларини ҳар қандай тажовуздан ҳимоя қилишга ўргатади”²⁶, – деган эди. Бундай халқ оғзаки ижодиётига “Кунтуғмиш”, “Гўруғли”, “Фарход ва Ширин” каби ўнлаб эпосларни киритиш мумкин.

8. Буюк мутафаккирларнинг мероси. Бунга ўзбек халқининг буюк алломалари томонидан дунё илм-фанига қўшган бебаҳо ҳиссаларини киритиш мумкин. Масалан, Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий – биринчилар қаторида ўнлик позицион ҳисоблаш тизимини яратиб алгебра фанига, Аҳмад Фарғоний эса асосий астрономик асбоб – устурлоб назариясини ишлаб чиқди ҳамда фазовий тригонометрия фанига асос солди²⁷. Шунингдек, Абу Райҳон Беруний, Ибн Сино, Маҳмуд Замахшарий, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Тошмуҳаммад Саримсоқов, Ҳабиб Абдуллаев, Обид Содиқов, Саъди Сироҷиддинов каби юзлаб олимлар томонидан кашф қилинган – алгебра, алгоритм, юлдузлар жадвали, геодезия, эҳтимоллар назарияси, ер ости бойликларини топиш усули, алкоидлар назарияси ва бошқалар бунинг исботи ҳисобланади.

9. Санъат ва адабиёт дурдоналари. Ўзбек халқининг санъат ва адабиёти шунчалик қадимийки, шунчалик бойки, унга унча-мунча халқ санъати ва адабиёти тенглашолмайди. Инсоннинг руҳий камолоти тарихида мусиқа санъатининг ўрни ҳақида биринчи Президентимиз **И.А.Каримов**: “...бу мақсадга мусиқа санъатисиз эришиб бўлмайди. Халқимиз ҳаётида мусиқа азалдан беқиёс ўрин тутиб келади. Самарқанд яқинидаги Мўминобод қишлоғидан

3 минг 300 йил муқаддам суякдан ясалган най чолғуси топилгани ҳам шундан далолат беради. Мусиқа садолари қайси халқ ёки миллат вакили томонидан ижро этилмасин, энг эзгу, юксак ва нозик инсоний кечинмаларни ифода этади”²⁸, – деган эди. Бунга Алишер Навоийнинг “Хамса” шеърининг асари,

²⁶ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.32–33.

²⁷ Каримов И.А. “Ўрта асрлар шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожига роли ва аҳамияти” мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқ // *Унинг ўзи*. Ўзбекистон эришган ютуқ ва марралар – биз танлаган ислохотлар йўлининг тасдиғидир. Т.22. –Т.: Ўзбекистон, 2014. –Б.281–282.

²⁸ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.140.

Абдулла Қодирийнинг “Ўтган кунлар” романи, миллий меросимизнинг “Шашмақом”, каби мусиқа тўплами каби минглаб санъат асарлари ва адабиёт дурдоналарини киритиш мумкин.

10. Миллий қаҳрамонлар ҳаёти, фаолияти ва мероси. Ўзбек халқининг миллий қаҳрамонлари жуда кўп. Масалан, уларга Тўмарис, Широқ, Спитамен, Жалолиддин Мангуберди, Темур Малик, Амир Темур, Етимхон, Дарвешхон, Дукчи Эшон, Мадаминбек, Иброҳимбек каби халқ озодлиги учун курашган қаҳрамонларни киритиш мумкин. Булар ҳақида гап кетганда Амир Темур ҳақида алоҳида тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқдир. Амир Темурнинг халқимиз тарихидаги ўрни ҳақида биринчи Президентимиз **И.А.Каримов:** *“Чунки тенгсиз азму шижоат, мардлик ва донишмандлик рамзи бўлган бу мумтоз сиймо буюк салтанат барпо этиб, давлатчилик борасида ўзидан ҳам амалий, ҳам назарий мерос қолдирди, илму фан, маданият, бунёдкорлик, дин ва маънавият ривожига кенг йўл очди.*

Шахсан мен “Темур тузуклари”ни ҳар гал ўқир эканман, худдики ўзимга қандайдир руҳий куч-қувват топгандек бўламан. Ўз иш фаолиятимда бу китобга такрор-такрор мурожаат қилиб, ундаги ҳеч қачон эскирмайдиган, инсон маънавияти учун бугун ҳам озиқ бўладиган ҳикматли фикрларнинг қанчалик ҳаётий эканига кўп бор ишонч ҳосил қилганман. Масалан, “Таҷрибамда кўрилганким, азми қатъий, тадбиркор, ҳушёр, мард ва шижоатли бир киши мингта тадбирсиз, лоқайд кишидан яхшироқдир”, деган сўзлар бугунги кунда ҳам маънавий жиҳатдан нақадар долзарб аҳамиятга эга экани барчамизга аён.

Амир Темур бобомизнинг бундай чуқур маъноли ҳикматлари халқимизда қадимдан мавжуд бўлган “Билаги зўр бирни, билими зўр мингни йиқар” деган мақолга гоят ҳамоҳанг бўлиб, инсонни доимо ақл-идроқ, адолат ва юксак маънавият асосида яшашига даъват этиши билан эътиборлидир”²⁹, – деган эди.

²⁹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.44–45.

2. Миллий ғоя ва мафкура фанининг фалсафий асослари

Ҳар қандай ғоя ва мафкура асос вазифасини ўтавчи бирон бир фалсафий, дунёвий, диний ва бошқа турли таълимотлар асосида яратилади. Айни вақтда уларнинг ижодкорлари эса илм-фан ютуқларидан назарий асос сифатида унумли фойдаланишга ҳаракат қиладилар. Бу эса одамларнинг муайян ижтимоий-сиёсий кучлар ғоя ва мафкурасига бўлган ишончини янада кучайтиради ва унинг халқчил бўлишини таъминлашга хизмат қилади.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг фалсафий асослари деб ҳар қандай ғоя ва мафкуранинг вужудга келиши, шаклланиши ва ривожланиши учун маънавий асос бўлиб, назарий-методологик вазифани ўтайдиган илмий фалсафий таълимотларга айтилади.

Буларга киради: кишилиқ жамиятининг тарихий тараққиёт йўлини ўзгартиришни мақсад қилиб қўйган файласуф мутафаккирлар томонидан яратилган фалсафий таълимотлар; олимлар томонидан коинот, табиат, жамият ривожини сир-асрорларини билиш учун амалга оширилган дунёвий кашфиётлар; ҳар бир миллатни – миллат қилишга қилишга бел боғлаган миллий мактаблар заминида вужудга келган фалсафий таълимотлар; мустақиллик фалсафаси ва унинг миллий ва умуминсоний тамойиллари ва бошқалар.

2.1. “Авесто” миллий ғоя ва мафкура фанининг фалсафий асоси сифатида. Авесто – “Ҳаёт йўриқномаси” деб аталган китоблар тўплами бўлиб халқимизнинг милоддан олдинги даврдаги ҳаёти, дунёқараши, олам ва одам тўғрисидаги тасаввур, урф-одат ва маънавий қадриятлари, ғоялари, диний қарашлари ҳақида маълумот берувчи асосий ёзма тарихий манба ҳисобланади. 30 аср муқаддам яратилган ва тарихий воқеаларни ўзида акс эттирган Авесто миллий ғояларни асраб-авайлаш, халқни жипслаштириш, уни маънавий юксакликка даъват этиш, одамлар ўртасида меҳр-оқибат

туйғуларини мустаҳкамлаш ва халқ анъаналарини сақлаб қолишда муҳим аҳамият касб этган.

Ўзбекистоннинг биринчи Президенти Ислам Каримов “Авесто” китобининг 2700 йиллигига бағишланган “Эзгу фикр, эзгу сўз ва эзгу амални улуғлаган китоб” номли маърузасида таъкидлагани каби “Ушбу нодир китоб айни замонда бу қадим ўлкада, бугун биз яшаб турган тупроқда буюк давлат, буюк маданият, буюк маънавият бўлганидан гувоҳлик берувчи бебаҳо тарихий ҳужжат бўлиб, минг йиллар, асрлар давомида авлод-аждодларимиз учун маънавий-руҳий таянч, чексиз куч-қувват манбаи бўлиб келган”³⁰.

“Авесто”да китобида: ***“Эзгу фикр, эзгу сўз ва эзгу амални олқишлайман. Фикр, сўз ва амал оламидан эзгу фикр, эзгу сўз ва эзгу амални танлайман. Мен барча ёмон фикр, ёмон сўз ва ёмон амалдан юз бураман”***³¹ – деган фикр асосий ғоя ҳисобланади. Шу ғоя асосида унда бир қатор фалсафий меъёрлар ҳам ўз ифодасини топган. Ундаги фалсафий таълимотга биноан, олам нур ва зулмат, ҳаёт ва ўлим, тана ва жон, яхшилик ва ёмонлик, эркинлик ва тобелик сингари ҳодисаларнинг азалий ва абадий курашидан иборат. Шунга кўра, ҳаётнинг кечиши табиатда (нур ва зулмат), борликда (ҳаёт ва ўлим), ижтимоий ҳаётда (яхшилик ва ёмонлик), нафосат оламида (гўзаллик ва хунуклик), динда (Ахура Мазда билан Аҳриманнинг азалий ва абадий келишмаслиги) турли хил кучлар ўртасидаги кураш шакллари сифатида намоён бўлади.

Бу хусусда биринчи Президентимиз И.А.Каримов: “Авесто”нинг туб маъно-моҳиятини белгилаб берадиган “Эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу амал” деган тамойилни оладиган бўлсак, унда ҳозирги замон учун ҳам беҳад ибратли бўлган сабоқлар борлигини кўриш мумкин. Ана шундай фикрлар, яъни, эзгу ният, сўз ва иш бирлигини жамият ҳаётининг устувор ғояси сифатида талқин

³⁰Каримов И.А. “Авесто” китоби яратилганлигининг 2700 йиллигига бағишланиб барпо этилган ёдгорлик мажмуини очиш маросимидаги “Эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу амал улуғланган китоб” мавзусидаги 2001 йил 3 ноябрдаги нутқи // “Халқ сўзи” газетаси, 2001 йил, 6 ноябрь.

³¹Қаранг: Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик. Аскар Маҳкам таржимаси. –Т.: Шарқ, 2001. –Б.34.

етиш бизнинг бугунги маънавий идеалларимиз билан боғлиқ, нечоғлиқ мустаҳкам ҳаётий асосга эга экани, айниқса, эътиборлидир³², – деган эди.

Мазкур китобда соғлом авлод ғоясини амалга ошириш борасида ҳам бир қатор фалсафий фикрлар илгари сурилган. Масалан, биринчи навбатда, оила курадиган йигит ва қизчаларнинг ҳар жиҳатдан бенуксон, соғлом бўлиши, иккинчидан, ҳомиладор аёл изтироб чекмаслиги, асабийлашмаслиги, кўпроқ мева, гўшт истеъмол қилиши, фақат ҳалол меҳнат эвазига топилган ризқни ейиши, учинчидан, болани тарбиялашда узвийликка амал қилиш, яъни чақалоқ икки ёшга қадар она сути билан тўла таъминланиши, учинчи ёшга ўтгандагина мол сути ва сутдан тайёрланган овқатлар билан парвариш этиш лозимлиги уқтирилган. Она сутидан ажралган гўдак, албатта, 5 ёшгача сигир сутини истеъмол қилишни канда қилмасликка риоя қилишлик махсус таъкидланган.

Зардуштийликда кўп хотинлик қатъий манъ этилган. Айни пайтда ҳаётни бўйдоқ ўтказиш ҳам қораланган. Балоғатга етган қиз бола ота-она, жамоанинг раъйини писанд қилмай, ўзидан зурриёт қолдиришни истамай, қасддан турмушга чиқмай умргузаронлик қилиб юрса, у қопга солиниб 25 дарра калтакланиш билан жазоланган; йигит зурриёт қолдириш қобилияти бўла туриб, атайлаб уйланмай юрса, у бадном қилиш мақсадида ҳар доим темир камар боғлаб юришга мажбур этилган.

“Авесто”да никоҳни бекор қилиш ва талоқ масаласида ҳам диққатга сазавор фикрлар билдирилган бўлиб, унда эру хотиннинг тенг ҳуқуқлигига алоҳида эътибор берилган ва никоҳ бекор қилинишининг қуйидаги ҳолатлари санаб ўтилган.

Никоҳдан сўнг томонларнинг бирида асабий ноқислик, телбалик аломати зоҳир бўлса, солим томон бу никоҳдан воз кечиш ҳуқуқига эга.

Эр эркаклик қобилиятига эга бўлмаган тақдирда аёл талоқ қилиш имкониятидан фойдалана олади.

³²Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.32.

Уч йил давомида ҳам эр оиланинг моддий жиҳатини таъминлай олмай келса, ҳатто аёлини боқа олмаса хотин бундай эрни ташлаб кета олади, яъни талоқ қилади.

4. Агар томонлар бир-бирларининг бошқа эр ва хотин билан зино қилганликларини сезса, бундай никоҳ “ҳаром” бўлади ҳамда солим томон нопок томонни гуноҳкор сифатида талоқ қилади.

Агар хотиннинг ҳаёти эр зулмидан хавф остида қолса, у ўз жуфтини талоқ қилиш ҳуқуқидан фойдаланади.

Хотин ўз эридан коникмай ножўя, ғайришаръий хатти-ҳаракатлар қилса, эркак бундай аёлдан воз кеча олади. Эркак киши уйланиш пайтида олдинги хотинини бекитсаю тўйдан кейин бу сир фош бўлса ҳам бундай никоҳ ботил ҳисобланади.

Эркак ёки хотин Зардуштий динидан юз ўтирса, яъни бошқа динни қабул этса, талоқ вожибдир. Зардуштийликда оила муқаддас саналгани учун бошқа сабабларга кўра, жумладан, иғво, тухмат эр-хотиннинг ўзаро келишмовчили-гига, ота-она билан чиқиша олмаслик баҳонаси билан никоҳни бекор қилишга йўл қўйилмаган. Хотин-қизлар орасида уч-раб турадиган бўҳтон, чақимчилик, хусумат гуноҳи азим сифатида қаттиқ қораланган. Гап ташувчи иғвогарлар дарра уриш билан жазоланган.

Қуйидаги фикр аёл зотининг жамиятда, оилада, инсоният тарихида тутган ўрнига берилган энг адолатли баҳодай туюлади: “Дастлабки кундаёқ Аҳурамазда аёлларга буюрди: *Эй аёл! Сени эътиқодли ва паҳлавон эркакларни вужудга келтириб меҳр тўла оғушингда парвариши эт, деб яратдим. Токи улар нодурустлик ва нопоклик илдизини ер юзидан йўқотсинлар*”³³.

2.2. Абу Наср Форобийнинг “Фозил одамлар шахри” китоби миллий ғоя ва мафкура фанининг фалсафий манбаи. Ўрта аср Шарқ Уйғониш

³³ “Авесто” ҳақидаги маълумотлар Ҳомиджон Ҳомидийнинг “Авесто”дан “Шоҳнома”гача номли китобидан келтирилган // *Ҳомидий Ҳ.* “Авесто”дан “Шоҳнома”гача. –Т.:Шарқ, 2007. –Б. 76–77, 112–114.

даврининг буюк алломаларидан бири Абу Наср Форобий ўзининг семахсул ижоди, илм-фандаги кўп қиррали фаолияти, камтарона турмуш кечирганлиги, доимо камолот сари интилиб яшаганлиги билан халқнинг қалбидан жой олган камтарин инсон бўлган.

Форобий асрлари ичида “Фозил одамлар шаҳри” номли китоб ўзининг сермазмунлиги билан ажралиб туради. Бу асарнинг миллий ғоя ва мафкура фани учун фалсафий асослиги қуйидагилар билан белгиланади.

1. Оламнинг реал мавжудлиги ва унинг ижодкори бор-лиги ҳақидаги таълимоти. Форобийнинг фикрича оламдаги ҳамма нарсанинг ижодкори “Биринчи мавжуд”дир, унинг шериги ва зидди йўқдир. Бунда “Биринчи мавжуд бошқа барча мавжудот борлигининг биринчи сабабидир. У барча камчилликлардан холидир. Унинг бир ўзи бу борликда яккаю ягонадир. Унинг зидди йўқдир, у олим, ҳаким, ҳақ ва барҳаётдир”³⁴. Бу Яратганни тан олиш, яъни оламнинг яратилиши ҳақидаги одамларнинг диний ҳис-туйғуларига нисбатан шаккок қилмасдан, диннинг жамият ҳаётида ўз ўрни борлигини англаш орқали, унга чуқур ҳурмат бажо келтириш демакдир.

2. Инсоннинг муккамал зот эканлиги, унда ақлнинг пайдо бўлиши ва унинг қудратли куч эканлиги тўғрисидаги ғоялари. Бу хусусда Форобий: “Тил ва тушунча соҳиби бўлган тирик зот (инсон – М.Н.)дан ортиқроқ мукамал бўлган бирор зот йўқдир”³⁵. Инсоннинг борлиққа келиши билан олдин ғизолантирувчи (боқадиган), кейин туйғу (таъм, ҳид, овоз каби сезиладиган ва ранг, зиё каби кўриладиган), сўнгра амир, ҳаёл суриш, нотиқа ва ниҳоят ақл қуввати майдонга чиқади. Ақл қуввати туфайли инсон гўзал билан хунукни бир-биридан айира олади, санъат билан билимни яратади”³⁶, – деб ёзади. Демак, у инсоннинг ақлини ривожлантириш орқали, уни мустақил

³⁴ Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. –Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. –Б.130–140.

³⁵ Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. –Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. –Б.144.

³⁶ Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. –Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. –Б.149–150.

фикрлайдиган қилиб тарбиялаш масаласи янги жамият қуришнинг муҳим шартларидан бири сифатида қараган.

3. Инсонларнинг бахт-саодатга эришувлари тўғрисидаги қарашларида илгари сурилган:

–ҳар ким илм-ҳикматни деса, уни ёшлигидан бошласин, соғлом, яхши ахлоқ ва одобли, сўзининг уддасидан чиқадиган, хиёнат, макр ва ҳийладан узоқ, билимдон ва нотик, илмли ва доно кишиларни ҳурмат қиладиган, илм ва аҳли илмдан мол-дунёсини аямайдиган, барча реал, моддий нарсалар тўғрисидаги билимларни эгаллайдиган;

– ақлли, фазилатли, ўткир мулоҳазали, фойдали ишларга берилган, зарур нарсаларни кашф ва ихтиро этишда зўр истеъдодга эга бўлиб, ёмон ишлардан ўзини четга олиб юрадиган, деган фикрлари фалсафий асос бўлиб хизмат қилади.

Шу билан бир қаторда Форобий томонидан ишлаб чиқилган одамнинг **“ўн икки тугма хислат”**ларга асосланган қуйидаги ахлоқий қоидалари: “1) одамдаги барча аъзоларнинг мукаммал ривож топиши; 2)муҳокама мулоҳазани тез ва тўғри тушуна олиши; 3) кучли хотира соҳиби бўлиши; 4) зеҳни ўткир бўлиши; 5) сўзларни аниқ гапириши, фикрини равон ва равшан ифода этиши; 6) билиш ва ўқишдан чарчамаслиги; 7) овқатланишда очкўз бўлмаслиги, қимор ўйинларидан жирканиши; 8) ҳақиқат ва ҳақиқат тарафдорларини севиши, ёлғон ва ёлғончиларга нафрат билан қараши; 9) руҳий қуввати кучли, инсонийлик ғурури баланд бўлиши; 10) дирҳам, динор ва шу каби турмуш буюмларидан жирканиши; 11) ҳар қандай адолатсизликка, жабр-зулм ўтказувчиларга нафрат билан қараши; 12) адолат олдида қайсарлик қилмаслиги, пасткашлик олдида лафзли бўлиши, қатъиятли, жасур, кўрқин ва ожизликни билмаслиги”³⁷, – ҳақидаги ахлоқий-фалсафий таълимоти ҳозирги кунда ҳам ўзининг аҳамиятини йўқотмасдан миллий ғоя ва мафкурамизнинг фалсафий, ахлоқий-маънавий асосларини

³⁷ *Абу Наср Форобий*. Фозил одамлар шахри. –Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. – Б.182,186,187.

ташкил этиб келаётганлиги биз учун қувончлидир. Шунинг учун ҳам Ўзбекистоннинг биринчи Президенти И.А.Каримов: *“Фаробийнинг “Фозил одамлар шаҳри” асари бундан минг йилча муқаддам яратилганлигига қарамасдан, бугунги ўқувчи ҳам бу асрдан ҳозирги ҳаётнинг мураккаб муаммоларини ҳал қилишда асқатадиган муҳим фикр ва йўл-йўриқларни топа олади”*³⁸, – деган эди.

2.3. Алишер Навоий маънавий меросининг миллий ғоя ва мафкура фанининг фалсафий манбаи сифатида тутган ўрни ва роли. Буюк мутафаккир ва улуғ шоир Алишер Навоийнинг ҳаёт йўли ва у қолдирган маънавий мероснинг миллий ғоя ва мафкура фанининг шаклланиши ва ривожланишидаги ўрнини таъриф ва тавсиф қилиш осон иш эмас, албатта. Шундай бўлсада, бу улуғ инсон қолдирган маънавий мероснинг мингдан бир қисми миллий ғоя ва мафкура фани учун фалсафий асос бўлиб хизмат қилаётганлигини кўрсатиб беришни лозим топдик.

1. Адолатли подшоҳ ғояси. Алишер Навоийнинг фикрича: “Адолатли подшоҳ Ҳақ-таолонинг халойиққа кўрсатган марҳаматидир; бундай шоҳ мамлакат учун тинчлик ва фаровонлик сабабчисидир...

Одил шоҳ қуёш билан баҳор ёмғиридан қора тупроқдан гуллар очади ва мамлакат халқи бошига олтин билан дурлар сочади. Камбағал ва бечора одамлар унинг яхши, мулойим муомаласидан роҳатда; золим амалдор ва миршаблар унинг сиёсати тўғрисида қўрқувда. Адолатли шоҳ шундай кўриқчики, унинг сояйи давлатида қўй-қўзилар бўри хавфидан омон; ёмонларга шафқатсизлигидан йўлдаги мусофирлар йўл тўсарлар ваҳимасидан эсон. Марҳаматидан мактабларда болалар шовқин-сурони... Ҳайбатидан йўлларда қароқчилар йўқ ва халқ қўли ўз моли билан тўлиқ. Забтидан амалдорлар қалами синиқ ва золимлар байроғи йиқик. Ғамхўрлиги ва фаолиятдан масжидлар жамоат билан тўла ва мадрасалар илм устида баҳслашувчилар билан ғала-ғула. Қасоскор тўғрисида қўли эл молига

³⁸ Каримов И.А. Жамиятимиз мафкуриси халқни – халқ, миллатни – миллат қилишга хизмат этсин // *Унинг ўзи*. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –Б.90.

етмайди ва ўч олиш хавфидан йўлтўсарларнинг қадами йўқлиқ биёбонидан нарига ўтмайди. Савдо қилиш учун тун бўйи дўконларда шамъ ўчмайди, олди-сотди қилувчилар кўчаларда безорилар дайдишидан кўркмайди. Шомдан то сахаргача масжид хонакоҳларининг эшиги очик; хилват-хоналар ибодат нуридан ёруғ. Шаҳарда кўчалар посбони у, далада қўйлар чўпони у. Аҳолининг ҳовли-боғи унинг шарофатидан обод; сипоҳлар орзу-умидларига етиб шодон. Одил шоҳ шарофатидан кечалари турк аёлларининг аллалари тинмайди; болалар эса, бемалол ошиғини ўйнайди... Адолатпарвар шоҳ халқни рози қилса, Хақ-таоло шоҳдан рози бўлади, кишиларнинг арзу додини тинглаганда, бу иш юзасидан халқ олдида суроқ беришни ўйлаб, изтироб чекади”³⁹. Демак, адолатли, ҳақгўй давлат бошлиғи мамлакатдаги тинчлик ва халқ фаравонлигининг кафолатидир.

2. Диёнатли ва диёнатсиз беклар, вазирлар ва бошқа мансабдорлар тўғрисидаги фикрлари. Улуғ шайх Алишер Навоийнинг фикрича: “Бек (Ҳоким – Н.М.) камбағал бечораларнинг паноҳи ва подшоҳ давлатининг – хайрихоҳи. Бек шоҳга бу дунё ҳақида чин сўз дегувчи ва охират ғамин егувчи, ундан ёмонларнинг кўнгли вайрон, яхшиларнинг мушқули осон. Унинг кўнглида халқ молига тама йўқ: дунё йиғишнинг хаёли йўқ. Муроди – аҳолининг тинч-омонлиги; мақсади – жамиятнинг равнақи... У мусулмонларни рози қилувчи киши, мусулмонлар эса уни дуо қилади. Унинг зоти тузук, шоҳ эшигида ҳам қилмиши яхшилик.

Шоҳ эшиги бундай беклардан холи бўлмасин, давлат осмонида бундайларнинг умри куёши завола кўрмасин⁴⁰.

Вазир сўзи – “*визр*” (*гуноҳ*) сўзидан келиб чиққандир. Бу ҳол унинг табиатига жуда мос ва лойиқдир. Вазирликни ғоятда ўрнига қўйиб бажарган Сулаймон пайғамбарнинг вазири Осаф бўлиб, у ўз узугига: “Инсофли одамни Худо раҳмат қилсин!” деб ёзиб қўйган экан. Ўша Осаф дунёдан кетар чоғида инсофни ҳам ўзи билан бирга олиб кетди ва инсоф гавҳарини ноинсофлар

³⁹Навоий Алишер. Маҳбуб ул-қулуб (Қалблар севгиси). –Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. –Б.15–16.

⁴⁰Навоий Алишер. Маҳбуб ул-қулуб (Қалблар севгиси). –Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. –Б.16.

орасида қолдирмади. Киши ўзини ҳар қаёнга елдек ургани билан, Осафни бу дунёда қайдан топади?! Агар, дунё аҳлидан бирор зотни Осаф сифат дейиладиган бўлса, ишонмангким, Сулаймон тахти аллақачон барбод бўлиб, Осаф ҳам аллақачон ўлиб кетган.

Бу золимлар (инсофсиз вазирлар – Н.М) мамлакатни барбод қилувчи, халқнинг йиғган-терганини йўқотгувчилардир. Энг яхшиси, бирор кимса булар ҳақида қалам тебратмагай ва бу қаламдек юзи қоралар номини қалам тилига келтирмагай. Дори ўрнига захар бериб, беморларни ўлдирувчи табиблар буларга жуда ўхшаш ва яқиндир. Бу икки тоифадан ҳар бири илондир, шоҳ бундайларни ер билан яксон қилши зарур.

Буларнинг ҳаммаси чаён; халойиққа етказади кўп зиён. Улар қаламининг учи – чаён найзаси; аҳоли жонига у найзадан ўлим даҳшати. Бу найза мазлумларга қанчайин санчилса, у золим вазирларнинг боши ҳам ажал тоши билан шунча янчилади, деб умид қиламиз⁴¹.

Виждонсиз, ҳаром-ҳаришдан тортинмовчи, бедиёнат садрлар (мансабдорлар) – ҳеч зарурати бўлмаган бидъатдек нарсадир. Агар бу нокас илмсиз бўлса, бутун қилмиши – бузуқлик, фиску фужурдир. Унинг базмидаги соз ва куй оҳанглари илм ва тақвога тутилган азанинг мотам фарёдидир.

Аслида, садр (мансабдор) – олимларга дастёр, шайхларга хизматкор, саййидларга кўмакчи ва фуқаро хизматига ҳамиша тайёр бўлмоғи керак. Улар зулм риштасини узгувчи, вақф ерларнинг бузилганини тузувчи ва зироат-деҳқончиликни авж олдиришга саъй-ҳаракат кўргизувчи бўлмоғи керак”⁴².

3. Табиблар тўғрисидаги ғоялари. Алишер Навоий шифокорлик касби билан шуғулланувчилар ҳақида: “Табиб ўз фанининг моҳир билимдони бўлиши; беморларга раҳм-шафқат билан муомала қилиши; асли тиб илмига табиати келишмоғи, донишмандлар сўзига риоя қилиб, уларга эргашмоғи; мулойим сўз ва бемор кўнглини кўтарувчи, андешали, хушфеъл бўлмоғи

⁴¹Навоий Алишер. Маҳбуб ул-қулуб (Қалблар севгиси). –Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. –Б.18–19.

⁴²Навоий Алишер. Маҳбуб ул-қулуб (Қалблар севгиси). –Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. –Б.19.

керак. Ўткир ва шафқатли табиб Исога ўхшайди. Исонинг иши чиққан жонни дуо билан танга киритиш бўлса, бунинг иши эса тандан чиқмоқчи бўлган жонни даво билан чиқармасликдир. Бундай табибнинг юзи хасталар кўнглида севимлидир; сўзи эса, беморлар жонига ёқимлидир. Унинг ҳар бир нафаси беморларга даво; ҳар қадами эса, хасталарга шифодир. Унинг юзи нажот келтирувчи Хизрни, берадиган шарбати эса тириклик сувини эслатади.

Табиб агар, ўз касбида мохир бўлсаю, аммо ўзи бадфеъл, бепарво ва қўпол сўз бўлса, беморни ҳар қанча муолажа қилганда ҳам, бари бир унинг мизожида ўзгариш пайдо қила олмайди. *Табобат фанидан саводсиз табиб худди жаллоднинг шогирди кабидир. У тиз билан ўлдирса, бу заҳар билан азоблайди. Шубҳасиз, жаллод бундай табибдан яхшироқдир: зеро, у гуноҳкорларни ўлдиради, бу эса беғуноҳларни ҳалок қилади. Ҳеч гуноҳкор жаллод қўлида хор бўлмасин; ҳеч бир беғуноҳ касалманд бундай табибга зор бўлмасин*⁴³ – деган ахлоқий-маънавий фикрни билдирган.

Ҳазрат мир Алишер Навоийнинг жаҳон ва туркий халқлар маънавияти хазинасига қўшган улкан ҳиссаси тўғрисида биринчи Президентимиз **И.А.Каримов:** “Ўзбек халқи маънавий дунёсининг шаклланишига зоят кучли ва самарали таъсир кўрсатган улуғ зотлардан яна бири – бу Алишер Навоий бобомиздир.

... Агар бу улуғ зотни авлиё десак, у авлиёларнинг авлиёси, мутафаккир десак, мутафаккирларнинг мутафаккири, шоир десак, шоирларнинг султонидир.

...Она тилига муҳаббат, унинг беқиёс бойлиги ва буюклигини англаш туйғуси ҳам бизнинг онгу шууримиз, юрагимизга аввало Навоий асарлари билан кириб келади. Биз бу бебаҳо меросдан халқимизни, айниқса, ёшларимизни қанчалик кўп баҳраманд этсак, миллий маънавиятимизни юксалтиришда, жамиятимизда эзгу инсоний фазилатларни камол

⁴³Навоий Алишер. Маҳбуб ул-кулуб (Қалблар севгиси). –Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. –Б.25.

топтиришда шунчалик қудратли маърифий қуролга эга бўламиз”⁴⁴, – деган эди.

Ўзбек халқининг узоқ мозийга бориб тақалувчи тарихидан бундай далилларни фалсафий асос сифатида қўплаб келтириш мумкин.

3. Миллий ғоя ва мафкура фанининг диний негизлари

Миллий ғоя ва мафкура фанининг диний⁴⁵ негизлари деб шахс ва жамият мафкурасининг вужудга келиши, шаклланиши ва ривожланиши учун замин вазифасини ўтайдиган Худога эътиқод қилишга асосланган инсониятни эзгулик сари етаклайдиган диний дунёқараш, тасаввур, урф-одат ва маросимлар мажмуига айтилади.

Буни қуйидагиларда: 1) инсониятнинг тинч-тотув яшаши каби энг яхши орзу-умидларини ифодаловчи ғоялардан ташкил топган мафкураларнинг “Забур”, “Таврот”, “Инжил”, “Қуръони карим” каби илоҳий китобларда ўз ифодасини топганлигида; 2) диний таълимотларга асосланган мафкураларнинг баъзи бир халқларнинг тараққиёт йўлини асослаб берганлигида; 3) диний ва дунёвий мафкуралар бир-бирини бойитиш орқали ижтимоий тараққиётнинг юксак босқичга кўтарилишини таъминлаши мумкинлигида; 4) ҳозирги кунда амалиёт фалсафаси деб тан олинаётган прагматизм ва экзистенциализм (ҳаёт фалсафаси)нинг ҳам дунёвий ва диний ғоялардан озиқланаётганлигида қўриш мумкин.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг диний илдизлари баққувватдир. Чунки у ота-боболаримиз дини бўлган – исломнинг инсониятни ҳидоят сари бошловчи дурдоналаридан озиқланади, баҳра олади. *“Ислом дини, – деб ёзган эди биринчи Президентимиз И.А.Каримов, – бу ота-боболаримиз дини, у биз учун ҳам имон, ҳам ахлоқ, ҳам диёнат, ҳам маърифат эканлигини унутмайлик. У*

⁴⁴Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.47–48.

⁴⁵ “Дин” арабчадан ўзбек тилига кириб келган сўз бўлиб, “эътиқод, ишонч”, деган маъноларни англатади.

*қуруқ ақидалар йиғиндисини эмас. Ана шу маърифатни кишиларимиз жон-жон деб қабул қиладилар ва яхши ўғитларга амал қиладилар. Меҳр-оқибатли, номусли, ориятли бўлишга, иззат-эҳтиром тушунчаларига риоя этишга ҳаракат қиладилар*⁴⁶.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг диний негизларини ташкил этувчи ислом динининг ғояларига қуйидагиларни киритиш мумкин.

1. Ислом динининг муқаддас китоби “Қуръони Карим”да баён этилган мангуликка дахлдор фикрлар. Қуръон (араб. — ўқимоқ, кироат қилмоқ) — ислом динининг муқаддас китоби. У Яратган томонидан Муҳаммад алайҳиссаломга 23 йил, яъни 13 йил мобайнида Маккада ва 10 йил давомида Мадинада нозил қилинган. Мазкур муқаддас китоб 114 сура ва 6274 оятдан иборат бўлиб, ҳар бир суранинг ўз номи бор. Сураларнинг энг каттаси 286 оятли “Бақара”, (“Сигир”) сураси бўлиб, энг кичиги эса 3 оятли “ал-Кавсар”, (“Жаннат булоғи”) сурасидир. Ҳар бир суранинг аввалига “Бисмиллаҳир роҳманир роҳим” — “Раҳмли ва меҳрибон Аллоҳ номи билан” калимаси битилган. Фақат 9-суранинг, яъни “Тавба” сурасининг олдида бу сўзлар битилмаган.

Қуръон оятларида баён этилган кўпгина ҳулосалар бугун ҳам муҳим аҳамиятга эга. Улар инсонларни ўзаро тинчлик-ҳамжиҳатликда яшашга, адолатпарвар, ҳақиқатгўй бўлишга чақиради. Барча одамлар миллати, ирқи ва насабидан қатъи назар Аллоҳ олдида тенг эканликларини таъкидлаб, бир-бирларини камситиш, бир-бирларига зулм қилишдан қайтаради⁴⁷.

2. Ислом динининг диний таълимот ва амалиёт даражасига кўтарилишига бебаҳо ҳисса қўшган буюк алломалар Хожа Аҳмад Яссавий, Хожа Баҳовуддин Нақшбанд, Имом Бухорий, Абу Исо Муҳаммад ибн Исо Термизий, Имом Мотуридий, Бурҳониддин Марғиноний каби юзлаб

⁴⁶Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-иҷтимоий ва иқтисодий ис-тиқболининг асосий тамойиллари // Унинг ўзи. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3. –Т.: Ўзбекистон, 1996. –Б.40.

⁴⁷ Қуръони Карим. Маънолар таржимаси. (Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Тафсири ҳилол). –Т.: Шарк, 2008.

алломаларимиз томонидан ёзилган асарлар ва уларда илгари сурилган ғоявий таълимотларни киритиш мумкин.

Масалан, **Муҳаммад ибн Али Ҳаким ат-Термизий** ўз хикматларида шундай деганлар:

- *“Ҳеч бир йўқотишдан қайғуриш керак эмас, фақат ниятни йўқотишдан қайғуриш керак. Чунки бирор хайрли иш ниятсиз дуруст бўлмайди”.*

- *“Шайтоннинг бир соат ичида ҳалок қилганини юзта оч арслон бир сурув қўй ичида қила олмас. Нафснинг бир соат ичида одамга қиладиган вайронлик ишини эса юзта шайтон қила олмас”.*

- *“Болаларнинг тузалуви, тарбияси – мактабларда; қароқчиларнинг тузалуви, тарбияси – қамоқхоналарда; аёлларники – уйларда; ёшларники илмда; кексаларники эса масжидлардадир”⁴⁸.*

Бурҳониддин Марғинович “Ал-Ҳидоя” (“Тўғри йўлдан олиб бориш”) асарига назар ташлайдиган бўлсак, унда вақф, савдо-сотик, савдода ихтиёрий қилиш шарти, молни кўриш ихтиёри, молдаги айбни кўрганда бериладиган ихтиёр, бузилган савдо, бўлиб ўтган савдони бузиш (иқола), пишмаган (салам) савдо, васият, қасам, каффорат (гуноҳидан ўтиш), жиноят ва жазо ҳақида исломий ҳуқуқий таълимотга асос солинганлигини кўрамиз. Масалан, “Ал-Ҳидоя”да тухмат қилувчи шахсга нисбатан қачон, қай ҳолатда, қай тариқа, кимлар томонидан шаръий (дарра уриш) жазо қўлланилиши баён қилинган бўлиб, тухматчи киши ўз сўзига тўртта гувоҳ келтира олишлиги, агар келтира олмаса, унинг сўзи тухмат деб эътиборга олинмиши ҳамда тухматга учраган эркак ёки аёл даъво кўтариб чиқишлари шарт қилинган.

Бу улуғ зотнинг ислом дунёсидаги тарихий ўрни ҳақида биринчи Президентимиз **И.А.Каримов**: *“Ўзининг беқиёс салоҳияти билан буюк илмий мактаб яратиб, гўзал Фарғона диёрини жаҳонга тараннум этган ислом ҳуқуқшунослигининг яна бир улкан намояндаси Бурҳониддин Марғиновичнинг табаррук номини бутун мусулмон дунёси юз йиллар давомида эъзозлаб келади.*

⁴⁸ Кенжабек М. Термиз тазкираси. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2001. –Б.28, 29, 30.

Бу мўътабар алломанинг Шарқ оламида “Бурҳониддин ва милла”, яъни “Дин ва миллатнинг ҳужжати” деган юксак унвонга сазовор бўлгани ҳам буни яққол исботлайди.

Марғинонийнинг ўлмас мероси, хусусан, эллик етти китобдан иборат “Ҳидоя” – “Тўғри йўл” деб аталган асари, мана, саккиз асрдирки, мусулмон мамлакатларида энг нуфузли ва мукаммал ҳуқуқий манба сифатида эътироф этиб келинаётгани албатта бежиз эмас”⁴⁹, – деган эди.

Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорийнинг энг ишончли ҳадислар тўплами – “Ал-жомеъ ас-саҳиҳ” (Ишонарли тўплам) бўлиб, унда буюк аллома томонидан жами тўпланган 600 минг ҳадисдан, фақат 7275 та энг “саҳиҳ” ҳадислар баён этилган⁵⁰. Ундан баъзи бир намуналар келтирамиз:

- “*Ҳаё иймондандир*”.
- “*Учта хислатни ўзида мужассам қилган кишининг имони мукаммал бўлғайдир: инсофли ва адолатли бўлмоқ; барчага салом бермоқ; камбағалларга ҳам садақа бериб турмоқ*”.
- “*Мунофиқнинг учта аломати бор: сўзласа, ёлгон сўзлар; ваъда қилса, бажармас; омонатга хиёнат қилур; уришиб қолса, кек сақлағайдир ва ноҳақлик қилғайдир*”.
- “*Қуйидагилар қиёмат аломатларидир: илмнинг сусаймоғи; жаҳолатнинг кучаймоғи; зинонинг авж олмоғи; хотинларнинг кўпаймоғи; эркакларнинг озаймоғи, нодонлик, арақхўрлик*”.
- “*Илмнинг офати унутишдир. Уни ноаҳил кишига гапириши эса уни зое қилишдир*”.
- “*Эй одам боласи, тонг отиб кўз очаркансан танинг сиҳат, оиланг тинч, бир кунлик таоминг бўлса бор, ортиқча бойлик исташни қўй!*”
- “*Ҳеч қачон ҳеч кимни сўкма!*”
- “*Юзга эҳтиёт бўлинглар, юзга урманглар!*”

⁴⁹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.36, 40, 41.

⁵⁰ Ал-Бухорий, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад Ибн Исмоил. Ҳадис. 4-китоб. К.1. Ал-жомеъ Ас-Саҳиҳ: (Ишонарли тўплам). –Т.: Қомуслар бош таҳририяти, 1991. –Б.5.

• “Яхши кўрган кишингни ўртачароқ яхши кўр, балким бир кун келиб у ёмон кўрганинг бўлиб қолар. Ёмон кўрган кишингни ҳам ўртачароқ ёмон кўрки, бир кун келиб яхши кўрганинг бўлиб қолиши мумкин”.

• “Агар бир ёмонлик қилсанг, орқасидан уни ўчирадиган бир яхшилик қил”.

• “Илму ҳунарни Ҳитойдан бўлса ҳам бориб ўрганинглар”.

• “Нонни ҳурматланглар!”

• “Эркак кишининг жамоли тилидир”.

• “Жаннат оналарнинг оёқлари остидадир”.

• “Аёлларни фақат улуғ одамлар ҳурмат қилади, Уларни фақат пасткаш одам хорлайди”.

• “Пора берган ҳам, пора олган ҳам дўзахга тушади”.

• “Отага итоат қилиш – Аллоҳга итоат қилишдир. Отага осий бўлиш – Аллоҳга осий бўлишдир”⁵¹.

“Илм эгалланг ! Илм – саҳрода дўст, ҳаёт йўлларида – таянч, ёлғизлик дамларида – йўлдош, бахтиёр дақиқаларда – раҳбар, қайгули онларда – мададкор, одамлар орасида – зебу зийнат, душманларга қарши курашида – қуролдир”⁵².

“Буюк мутафаккир ва алломаларимизнинг ислом маданиятини равнақ топтиришга қўшган бетакрор ҳиссаси тўғрисида сўз юритганда, энг аввало, – дейди биринчи Президентимиз **И.А.Каримов**, – ҳақли равишда мусулмон оламида “муҳаддислар султони” дея улкан шухрат қозонган Имом Бухорий бобомизнинг муборак номларини ҳурмат-эҳтиром билан тилга оламиз. Бу мўътабар зот меросининг гултожси бўлмиш энг ишончли ҳадислар тўплами – “Ал-жомеъ ас-саҳиҳ” китоби ислом динида Қуръони Каримдан кейинги иккинчи муқаддас манба бўлиб, аҳли ислом эътиқодига кўра, у башарият томонидан битилган китобларнинг энг улуғи ҳисобланади. Мана, ўн икки

⁵¹ Ал-Бухорий, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад Ибн Исмоил. Ҳадис. 4-китоб. К.1. Ал-жомеъ Ас-Саҳиҳ: (Ишонарли тўплам). – Т.: Қомуслар бош таҳририяти, 1991. –Б.17,18,20,36.

⁵² Муҳаммад пайғамбар қиссаси. Ҳадислар. –Т.: Камалак, 1991. –Б.43.

*асрдирки, бу китоб миллионлаб инсонлар қалбини иймон нури билан мунаввар этиб, ҳақ ва диёнат йўлига чорлаб келмоқда*⁵³.

Буюк алломаларимизнинг юқорида келтирилган фикрларидан шундай хулосага келиш мумкинки, уларда диний ақидапарастлик, терроризм каби вайронкор ғоялардан асар ҳам йўқдир, фақат инсонларни яхши амаллар қилишга, эзгулик сари интилишга, озод ва обод Ватанда эркин ва фаровон яшашга, тинчлик ва саломатлик учун шукроналик қилишга, бир-бирларига ҳасад билан эмас, балки ҳавас билан караб, қувониб, завқланиб яшашга чорлашгина мавжуддир, шу туфайли уларнинг халқимиз қалбидан мангу жой олиб, энг буюк эътиқодга айланганлигини кўрамиз, уни дилдан ҳис этиб яшаймиз.

4. Миллий ғоя ва мафкура фанининг дунёвий асослари

Миллий ғоя ва мафкура фанининг дунёвий илдизлари деб, реал маърифий дунёда шахс ва жамиятнинг ғоявий-мафкуравий тафаккурини юксак даражада ривожлантиришга қаратилган ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий муносабатларнинг яхлит тизимига айтилади. Инсоният асрлар мобайнида босқичма-босқич дунёвийликсари интилиб келди. Миллий ғоя ва мафкуранинг дунёвий илдизлари деганда қуйидаги уч жиҳатнинг ўзаро бирлигини тушунмоқ керак бўлади.

Биринчидан, табиат ҳодисаларини ўрганиш борасида қўлланилаётган усул ва воситалар натижасида олинган ҳақиқатлиги амалиётда тасдиқланган илмий назарий ғоялар ва амалий ишланмалар. Масалан, инсоннинг қон айланиш тизими тўғрисидаги замонавий тиббиёт назариялари, унинг иш фаолиятини яхшилашга қаратилган амалий ишланмалар. Шунингдек, космонавтика, кибернетика, клонлаштириш, генмуҳандислиги каби буюк кашфиётлар ҳам одамларнинг ғоявий-мафкуравий дунёқарашининг кескин ўзгаришига сабаб

⁵³ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.38.

бўлмоқда. Улардан оқилона фойдаланиш масаласи эса, жамият учун соғлом ғоя, соғлом мафкура зарурлиги масаласини ҳам келтириб чиқармоқда.

Иккинчидан, жамият ҳаётидаги ўзгаришларни ўрганиш асосида ҳосил қилинган назарий-амалий билим ва ишланмалар. Масалан, ҳозирги кунда умумэътироф этилган тамойиллар: қонун устуворлиги, сиёсий плюрализм, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик каби хусусиятлар дунёвий жамиятнинг асосини ташкил этиши.

Учинчидан, инсон ҳақ-ҳуқуқларининг қонун йўли билан ҳимоя қилиниши. Масалан, ҳозирги кунда жаҳондаги аксарият мамлакатларда инсоннинг ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинликлари, жумладан, виждон эркинлиги ҳам қонун йўли билан кафолатланган. Ана шундай жиҳатларнинг ўзаро бирлиги жамият мафкурасини *“Дунёвийлик”⁵⁴ – даҳрийлик⁵⁵ эмас*” деган тамойил асосида ривожлантиради. Бу эса, асло диннинг жамият ҳаётида тутган ўрни ва аҳамиятини инкор этмайди. Мустақил Ўзбекистон ҳар бир фуқаронинг табиий яшаш ҳуқуқи, виждон ва диний эркинлигини таъминлайдиган дунёвий суверен демократик давлатдир. Бу хусусда биринчи Президентимиз **И.А.Каримов:** *“Дунёвийлик, айрим ақидапараст кимсаларнинг даъволаридан фарқли ўлароқ, асло даҳрийлик эмас. Биз бундай нотўғри ва ғаразли талқинларга мутлақо қаршимиз”⁵⁶*, – деган эди.

⁵⁴ “Дунёвий” – арабчадан ўзбек тилига кириб келган сўз бўлиб, “бутун жаҳонга, реал ҳаётга, моддий дунёга оид”, деган маъноларни англатади.

⁵⁵ “Даҳрий” – арабчадан ўзбек тилига кириб келган сўз бўлиб, “Аллоҳнинг борлигига ишонмовчи, худосиз, шаккок”, деган маъноларни англатади.

⁵⁶ Каримов И.А. Миллий истиклол мафкураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончидир // *Унинг ўзи*. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т.8. –Т.: Ўзбекистон, 2000. –Б.504.

3-БОБ. МИЛЛИЙ ҒОЯ, ИЖТИМОИЙ ТАРАҚҚИЁТ ВА МАФКУРАВИЙ ЖАРАЁНЛАРНИНГ ЎЗАРО БОҒЛИҚЛИГИ

1. Ғоя тушунчаси, унинг турлари ва ижтимоий характери

1.1. Ғоя тушунчаси, унинг онтологик ва гносеологик табиати. “Ғоя” аслида арабча сўз бўлиб, ўзбек тилида – мақсад, интилиш, ният, қасд деган⁵⁷ маъноларни англатсада, кишиларнинг кундалик илмий ва амалий фаолиятида эса *биринчидан*, объектив борликни, воқеликни киши онгида акс эттирувчи, айнаи замонда кишининг объектив борлиққа, воқеликка муносабатини ифодаловчи, кишиларнинг дунёқарашлари асосини ташкил этувчи, одамларни мақсад сари етакловчи фикр, тушунча, тасаввур; *иккинчидан*, бадий, сиёсий ёки илмий асарнинг мазмуни, туб моҳиятини белгиловчи асосий фикр; *учинчидан*, бирор иш-ҳаракат қилиш ҳақидаги фикр, ўй, ният, мақсад деган маъноларни англатиш учун ишлатилади. Бироқ, ғояни бундай кундалик содда, оддий тарзда тушуниш унинг туб моҳиятини очиб беролмайди. Шунинг учун ҳам ғоя нима, у қандай пайдо бўлади, шаклланади ва ривожланади, деган саволларга жавоб топиш масаласи азалдан барча ақли расо одамларни қизиқтириб келган ва у бугунги кунда ҳам шундай бўлиб қолмоқда.

Ҳар қандай ғоянинг туғилиши, шаклланиши ва ривожланиши кишилик жамиятининг мавжудлик шаклларига боғлиқдир. Ғоя, биринчи навбатда, кишилик жамияти тарихий ривожланишининг маҳсулидир. Кишилик жамиятидан ташқарида ғоя мавжуд эмас. Ғоя моддий ва маънавий борлиқнинг кишилар онгидаги инъикоси сифатида вужудга келади, шаклланади ва ривожланади. Шу нуқтаи назардан қараганда ҳар бир ғоянинг табиатига объективлик⁵⁸ ва субъективлик⁵⁹ хосдир.

⁵⁷ Ўзбек тилининг изохли луғати. Ж.Ҳ. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2008. – Б.455.

⁵⁸ Объективлик (лот. object – нарса) – инсон ва унинг онгидан мустақил мавжуд бўлган реаллик. Ташқи олам предмет ва ҳодисаларини қандай бўлса, шундай баён қилиш.

Бунда ғоянинг объективлик хусусияти *биринчидан*, унинг вужудга келишига, шаклланишига, ривожланишига туртки берадиган объектив реалликнинг, яъни ташқи олам – табиат, жамиятнинг, уларга тегишли бўлган нарсаси, ҳодисаси, воқеаси, жараёнларнинг мавжудлиги; *иккинчидан*, бир ғоя ва мафкуралар тизимининг иккинчи бир ғоя ва мафкуралар тизимига боғлиқ бўлмаган ҳолда фаолият олиб бориши; *учинчидан*, ғоянинг бирон бир шахс томонидан ўзича ҳаёлан ўйлаб топилмаганлиги; *тўртинчидан*, унинг реал тарихий шахс фаолияти билан боғлиқлигида кўринади. Бу ҳаётда амал қилаётган ғояларнинг ташқи олам, табиат ва жамиятда содир бўлган жараёнлар асосида шаклланган ижтимоий ҳодисаси, яъни *онтологик табиатга* эга бўлган воқелик эканлигини кўрсатади. Бу эса ўз навбатида ғояни онтологик жиҳатдан тушуниш имконини беради. Демак, ғоя онтологик жиҳатдан мавжуд ижтимоий борлиқни ўзида акс эттирувчи объектив мазмунга эга бўлган маънавий ҳаёт шаклларида бирийдир.

Ғоянинг онтологик табиати унинг гносеологик хусусиятга эга эканлигини кўрсатса, аксинча ғоянинг гносеология табиати эса унинг онтологик табиатига хос бўлган хусусиятларини билиш орқали жамият ҳаётини моддий ва маънавий жиҳатдан бойитиш имкониятларининг мавжудлигини билдиради. Ғоянинг онтологик ва гносеологик табиатини билгувчи, ўрганувчи, уларни бир бирига боғловчи, мослаштирувчи ва ҳаракатга келтирувчи куч одамзот насли ҳисобланади. Одамзот ақлли мавжудот сифатида доимо ўзини қуршаб турган дунёни билишга, унинг сир-асрорларидан воқиф бўлишга ҳамда уни ўзининг эҳтиёж ва манфаатларига мослаб ўзгартиришга ҳаракат қилиб келган. Шу сабабли у субъектив мазмунга эга бўлган куч сифатида ўзини намоён этади. Демак, “ғоя ана шу икки томон, яъни ташқи реаллик (онтология – Н.М.) ва одамзот (гносеология – Н.М.) орасидаги муносабат (таъсир ва акс таъсир) натижасида шаклланадиган субъектив ҳодисаси, объектив реалликнинг субъектив

⁵⁹ Субъективлик (лот. subjectus – остида, пастда, асосида турувчи) фаол фаолият кўрсатувчи, билувчи, онг ва иродага эга бўлган индивид ёки ижтимоий гуруҳ. Обьектни “инсонийлаштирувчи” шахс, ижтимоий гуруҳларнинг фаол фаолияти.

натижаси, инсон онгида ташқи олам, дунё ва ҳаёт ҳодисаларининг акс этиш шаклларида бири. Шу сабабли ғоя гносеологик нуктаи назаридан “ғоя – инсон онгининг таркибий қисми; ташқи оламнинг образли, инъикоси ва акси; инсон ва ҳодисаларни англаш шакли; инсон онгининг ташқи олам ва ҳаёт ҳодисаларига нисбатан акс таъсирининг намоён бўлиш шаклларида бири”⁶⁰, – деган маънони англатади. Демак, ғоянинг гносеологик табиатини фалсафий жиҳатдан англаш, уни илмий тушунча сифатида таърифлаш, тавсифлаш ва таснифлаш имконини беради ҳамда ғояни сийқалаштириш мақсадга мувофиқ эмаслигини кўрсатади.

1.2. Ғоянинг фалсафий таърифи ва унинг намоён бўлиш хусусиятлари.

Ғоянинг онтологик ва гносеологик табиатидан келиб чиққан ҳолда унга қуйидагича фалсафий таъриф бериш мумкин:

Ғоя деб инсон тафаккурида вужудга келадиган, ижтимоий характерга эга бўлган, руҳиятга кучли таъсир ўтказиб, жамият ва одамларни ҳаракатга чорлайдиган, мақсад-муддао сари етаклайдиган кучли, теран фикрга айтилади.

Ҳар қандай ғоя дунёни билишнинг муайян босқичи ва ўзига хос шакли сифатида бир қатор хусусиятларга эгадир. Бунда, *ғоянинг намоён бўлиш хусусиялари деб унинг ўзига хос, бошқалардан ажралиб турадиган томони, ўзига хос белгиларига айтилади.* Уларга қуйидагилар киради:

1. Ғоя энг аввало, муайян мақсадни ифодалайди, одамларни ана шу мақсадга эришиш учун чорлайди, сафарбар этади.
2. Ғоя ҳаётий ва илмий далилларга асосланган ҳолда иш кўради, фаолият олиб боради.
3. Ғоя бирон бир ижтимоий воқеликнинг инъикоси бўлиб объект ва субъектнинг ўзаро диалектик бирлигига асосланади.
4. Ғоя муайян мафкура учун асос бўлиб хизмат қилади.
5. Ғоя назарий ва амалий билимлар бирлигига таянади.
6. Ғоя бирон бир фаразни ифодалайди.

⁶⁰ Қаранг: Назаров Қ. Ғоялар фалсафаси. –Т.: Akademiya, 2011. –Б.42.

1.3. Ғоянинг ижтимоий характери. *Ғояларнинг ижтимоий характери деб тарихий макон ва замонда яшаган тарихий шахслар томонидан ўртага ташланиб, муайян ижтимоий гуруҳлар томонидан қўллаб-қувватланиб: элат, миллат ва халқларнинг руҳиятга кучли таъсир ўтказиб, жамият ва одамларни ҳаракатга чорлаган, мақсад-муддао сари етаклаган кучли, теран фикрларнинг пайдо бўлиши, шаклланиши ва ривожланиб бориши жараёнларига айтилади.*

Демак, ғояларнинг ижтимоий характери: а) инсоннинг пайдо бўлиши, унинг шаклланиши ва ривожланиши; б) жамиятнинг келиб чиқиши, унда юз бераётган нарсалар, ҳодиса ва жараёнларнинг генезиси, қарор топган ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий муносабатларнинг ривожини; в) жамиятда мавжуд бўлган турли хил ижтимоий гуруҳларнинг мақсад-муддаоларини ифодалашини; г) ғоянинг етук шахслар томонидан яратилиши ва унинг ижтимоий гуруҳлар мафкурасига айланиш жараёнларининг тарихий тақдири кабилар билан ифодаланади.

Шуни унутмаслик керакки, ҳар қандай ғоянинг асосида билим ётади. Билимларнинг ғояга айланиши учун *биринчидан*, ўрганилаётган ҳодиса ёки воқеа ҳақидаги билимларнинг аниқ бўлиши, билимлар ҳодисада, воқеада, жараёнда бўлаётган ўзгаришларни аниқ ва тўла акс эттирган бўлиши, *иккинчидан*, тўпланган билимларни амалиётга қўллаш учун эҳтиёж, яъни заруриятнинг ортиб бориши, *учинчидан*, билимларни ишлаб чиқарган кишиларни (олимлар, шоирлар, ёзувчиларни) жамиятда содир бўлаётган воқеалар ёки табиий муҳитда вужудга келган муаммоларни тезроқ бартараф этиш учун ўз олдиларига қўйган мақсад-вазифалари аниқ режалари пухта ишлаб чиқилган бўлиши лозим. Янги ишлаб чиқилган ғоялар фақат моддий воситалар ёрдамида эмас, балки инсоннинг руҳий, маънавий энергияси ёрдамида ҳам амалга ошириши мумкин.

1.4. Ғояларнинг турлари ва уларнинг таснифи, таърифи ва тавсифи. *Ғояларни таснифлаш деб уларнинг онтологик, гносеологик ва методологик*

табиатидан келиб чиққан ҳолда ўзлигини намоён қилиш хусусиятларига қараб бир нечта турларга ажратишга айтилади. Инсон табиат ва жамият қўйнида яшар экан, у албатта, бу ерда бўлаётган жараёнларнинг бевосита ёки билвосита иштирокчисига, қолаверса, ҳаракатлантирувчи кучига айланади. Инсоннинг табиат ва жамият ҳодисаларига бўлган таъсири ёки уларнинг акс таъсири натижасида унинг онгида турли хил фикрлар пайдо бўлади. Шулар ичида айримлари амалий тажрибадан келиб чиққанлиги сабабли етакчилик қилади. Ана шу етакчи фикр асосида ғоялар пайдо бўлади. Бу ғоялар табиатда содир бўлаётган турли туман ҳодисаларнинг сир-асрорларини, жамиятда юз бераётган ҳар хил воқеаларнинг туб моҳиятини билиш ва уни ўз эҳтиёж ва манфаатларига мослаб ўзгартиришга қаратилганлиги сабабли турли хил шаклларда ифодаланади. Шундай экан ғояларни онтологик, гносеологик ва методологик табиатига кўра, табиат ҳодисаларини билиш ва уни ўзгартиришга қаратилган табиий илмий ғоялар, жамиятда содир бўлаётган нарса, воқеа, ҳодиса, жараёнларни билиш ва уни тадрижий ёки Инқилобий йўл билан ўзгартиришга қаратилган ижтимоий ғоялар туркумига ажратиш мумкин.

Умуман олганда ғояларни намоён бўлиш хусусиятларига қараб қуйидаги турларга: **бунёдкор ва вайронкор; илмий ва ҳаёлий; фалсафий; дунёвий вадиний; бадий; ижтимоий-сиёсий; миллий ва умуминсоний; маънавий ва маърифий; ахлоқий ва эстетик; тарбиявий ғоялар** ва ҳоказоларга ажратамиз.

Бунёдкор ғоялар. Бунёдкор ғоялар деб, жамият ва одамларни, турли гуруҳ ва қатламлар, миллат ва давлатларни тараққиёт сари етакловчи, халқни эзгу мақсад йўлида биргаликда ҳаракат қилишга ундовчи ғоялар мажмуига айтилади. Бунёдкор ғояларни ҳаётдаги амал қилиш ўрнига қараб бунёдкор илмий дунёвий ғоялар ва бунёдкор диний ғояларга ажратиш мумкин.

Бунёдкор илмий дунёвий ғоялар деб, макон ва замонда мавжуд бўлган реаллик – табиат ва жамиятнинг қонунларини билиш заминидан шаклланиб, унинг тинч, барқарор ривожланишига қаратилган амалий-илмий ғояларнинг муайян тизимига айтилади. Буни ўз ичида яна иккига: биринчиси, табиий

фанларнинг ривожлантиришни, *иккинчиси*, ижтимоий фанларни юксак даражага кўтаришни кўзда тутадиган ғояларга ажратиш мумкин.

Бунёдкор диний ғоялар деб, муққаддас диний китобларнинг инсонпарварлик моҳиятидан келиб чиққан ҳолда одамлар ўртасида тенглик, тинчлик ва ўзаро ҳамкорликни таъминлашга қаратилган ғоялар мажмуига айтилади. Бунга ислом динининг “Ҳадис” китобларида баён қилинган фикрлар яққол мисол бўлади.

Бунёдкор ғояларга озодлик, мустақиллик, адолат, тинчлик, тенглик, дўстлик, бирдамлик, ҳурфикрлик, ҳамкорлик, халқпарварлик, инсонпарварлик ва бошқалар киради. Ўзбек халқи миллий мафкурасининг бош ва асосий ғоялари ҳам шулар жумласидандир.

Вайронкор ғоялар. *Вайронкор ғоялар деб, инсон ва жамиятни тубанликка бошлайдиган, одамларни гиразли ният ва қабих мақсадларга ундайдиган, халқлар ва давлатларни таназзул ва ҳалокатга маҳкум этадиган ёвузлик ва жаҳолатга хизмат қиладиган ғоялар мажмуига айтилади.* Буларга мустабидлик, босқинчилик, терорчилик, ақидапарастлик, жаҳолатпарастлик, ирқчилик, миллатчилик, маҳаллийчилик, ватансизлик, ёвузлик ғоялари киради.

Бунёдкор ғоя ва вайронкор ғоялар ўртасидаги кураш муросасиз тарзда кечади. Бунда бунёдкор ғоялар инсониятни ҳалокатлардан сақлаб турувчи куч сифатида майдонга чиқади ва у албатта ғолиб бўлади.

Дунёвий ғоялар. *Дунёвий ғоялар деб, ҳар бир элат, миллат, халқ, давлат ва жамият эҳтиёж ва манфаатларидан келиб чиққан ҳолда инсон ҳуқуқи ва эркинликларини, демократик қадриятларнинг устуворлигини таъминлаш асосида уларни эзгу мақсадлар сари етаклайдиган соғлом фикрлар мажмуига айтилади.* У бугунги кунда демократик тараққиёт, ҳаётни эркинлаштириш, виждон эркинлиги, инсон манфаатларини таъминлаш, фикрлар ранг-баранглиги, мулкӣ плюрализм, ижтимоий ҳамкорлик ва бағрикенглик тамойилларига таянади.

Дунёвий ғоялар адолат ва ҳақиқат, эркинлик ва мустақиллик руҳини, тараққиёт йўлидаги олижаноб мақсад-муддаоларни ўзида ифода этиб, Ватан равнақи, юрт тинчлиги ва халқ фаровонлиги учун хизмат қилади. Улар хурфидирли, мутелик ва журъатсизликдан холи бўлган, билими ва кучига ишониб яшайдиган, ўзининг мустақил қарашларига эга бўлган кишилар жамиятининг ғояларидир.

Шунинг учун ҳозирда демократик, умуминсоний мазмундаги ғоялар, ирқи, миллати ва жинсидан қатъи назар, инсонлар, кўп сонли мамлакатлар ҳаётига чуқур кириб бориб, уларнинг асосий ғояларига айланиб бормоқда.

Демократия асосида шакллантирилган ижтимоий бағрикенглик ва адолат ҳам унинг таркибий қисмларидан ҳисобланади. Бу ғоялар дунёвий давлатдаги турли миллат ва дин вакиллариининг эркин фаолияти, ҳамжиҳатлиги ва ҳақ-хуқуқларини кафолатлайди.

Ҳозирги кунда дунёвий ғоялар эзгулик йўлида бутун жамият аъзоларининг ҳамкорлигини назарда тутди, тинчлик ва барқарорликни таъминлашнинг муҳим шарти ҳисобланади.

Демак, дунёвий ғоялар *биринчидан*, муайян ғояларни ифодалаш учун қўлланиладиган тушунча бўлса, *иккинчидан*, жамият ва инсонни эзгу мақсадлар сари етаклайдиган соғлом фикрлар мажмуи ҳисобланади. Бу ғояларни, ўз навбатида мазмун-моҳиятига кўра, умуминсоний, илмий, фалсафий каби бир неча турларга бўлиш мумкин.

Диний ғоялар. *Диний ғоялар деб, ҳар бир диний таълимот ва оқимнинг асосини, диний имон-эътиқоднинг негизини ташкил этувчи даъватлар, ақидалар, қадрият ва мақсадлар ифодаланган қарашлар мажмуига айтилади.* Улар муайян диннинг мавжудлигини таъминлаб берувчи омил бўлиб хизмат қилади.

Виждон эркинлиги, инсонларнинг ирқи, миллати, дини, насл-насаби, жинсидан қатъи назар, ўзаро тенглиги таъминланган умуминсоний ғоялар кўп сонли давлатлар ҳаётига сингиб бораётган ҳозирги даврда диний ғоялар

Ўзининг туб моҳиятини сақлаган ҳолда, одамзот ҳаёти, бахту саодати, тарбияси, маърифатида етакчи ғоялардан бири бўлиб келмоқда.

Диний бағрикенглик ғоясига таянган кўплаб давлатларда хилма-хил диний эътиқодга эга бўлган турли миллат вакиллари ҳамжихат бўлиб, бир осмон остида тарихий, маданий, маънавий, руҳий муштаракликда яшаб, меҳнат қилмоқда. Бу эса, кишиларнинг бир замин, бир Ватан учун, олижаноб ғоя ва ниятлар йўлида ҳамкор ва ҳамжихат бўлиб яшабини англатади.

Қуръони Карим китобининг 50-Қоф сурасида: *“Эй инсонлар, дарҳақиқат, Биз сизларни бир эркак ва бир аёлдан яратдик ҳамда бир-бирларингиз билан танишишингиз (дўст-биродар бўлишингиз) учун сизларни турли-туман халқлар ва қабила-элатлар қилиб қўйдик”*⁶¹, – деган оят диний ғоялардаги тотувлик, ўзаро ҳамжихатликнинг ёрқин намунасидир.

Ҳозирги замонда бу ғоя – эзгулик йўлида нафақат диндорлар, балки бутун жамият аъзоларининг ҳамкорлигини назарда тутаяди, тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлашнинг муҳим шартин ҳисобланади.

Илмий ғоялар. *Илмий ғоялар деб, табиий ва ижтимоий фанларнинг табиат, жамият, инсон тафаккурида юз бераётган нарсалар, ҳодисалар, жараёнларнинг сир аслларини қонуниятларини билиш орқали қилинган илмий кашфиётларнинг натижаси сифатида пайдо бўладиган, турли фан соҳаларининг асосий тамойиллари (принциплари), устувор қоидаларини (постулатларини) ташкил қиладиган илмий фикрлар мажмуига айтилади.*

Илмий ғояларни табиат соҳасида қилинадиган кашфиётлар натижасида пайдо бўладиган ҳамда гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий соҳада қилинадиган кашфиётлар туфайли шаклланган илмий ғояларга ажратиш мумкин. Масалан, Анаксимандр томонидан илгари сурилган – фазонинг чексизлиги назарияси; Пифагорнинг – теоремаси; Гиппократнинг – темпераментлар ҳақидаги назарияси; Демокритнинг – атом назарияси; Евклиднинг – геометрияси; Ал-Хоразмийнинг – алгебраси; Зигмунд

⁶¹ Қуръони Карим. Маънолар таржимаси. (Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Тафсири ҳилол). –Т.: Шарк, 2008. –Б.517.

Фрейднинг – туш кўриш назарияси; Макс Планкнинг – квант назарияси; Альберт Эйнштейннинг – нисбийлик назарияси; Александр Флемингнинг – пенициллинни кашф этиши; Эрвин Шрёдингернинг – тўлқинлар назарияси; Сэр Джеймс Чедвикнинг – нейтронни кашф этиши; Фредерик Бантингнинг – инсулинни кашф этиши; Уильям Шоклининг – транзисторни кашф этиши ва бошқалар илмий ғоялар жумласига киради⁶².

Табиат ҳодисаларини ўрганишга қаратилган илмий ғоялар ижтимоий соҳадаги илмий ғояларга нисбатан турғун бўлади. Улар янги қилинаётган илмий кашфиётлар асосида тўлдирилиши ёки инкор қилиниши ҳам мумкин.

Фалсафий ғоялар. *Фалсафий ғоялар деб табиат, жамият, инсон тафаккури ҳақидаги таълимотларнинг асосини ташкил этадиган, олам ва одам тўғрисидаги энг умумий тушунча ва қарашлардан иборат бўлган, методологик аҳамият касб этадиган фикрлар мажмуига айтилади.* Улар дунёни билиш жараёнида, кишилиқ жамиятининг тараққиёти мобайнида тўпланган фалсафий билимларни умумлаштириш, инсон ҳаётининг маъно-мазмуни, унинг бахт-саодати каби масалалар устида мулоҳаза юритиш асосида шаклланади. Масалан, оламнинг асосида нима ётади, деган фалсафий саволга жавоб беришларига қараб монизм, дуализм, плюрализм, идеализм, материализм каби фалсафий ғоялар вужудга келган ва фалсафий таълимот сифатида тарих саҳифаларидан жой олган.

1. Монизм (юн. *monos* – бир, ягона) – оламнинг ибтидоси битталигини, бутун мавжудотнинг ягона моҳиятга эгаллигини эътироф этувчи фалсафий ғоя, ёндашув. Дунёнинг вужудга келиши, мавжудлиги ва ўзгариши негизида қандай моҳият, қандай асос борлигини фалсафий талқин этишда монизм дуализм ва плюрализмдан фарқ қилади. Монизмнинг тарихий шакллари сифатида *материализм* ва *идеализм* алоҳида ўринга эга.

Дунёнинг ибтидоси ягона, деб тан олиш билан бир вақтда, унинг моҳиятини турли оқимлар ҳар хил тушунтирадилар. *Материализм* йўналишида бутун мавжудот асосида деб материя тан олинади. Материализм

⁶² Қаранг: 100 ученых изменивших мир. –Мн.: Харвест, 2006. –304 с.

тарихида моддий асос саналмиш материяни содда тушунишдан чуқур мураккаб англашгача тусаввурлар бўлган. Дастлаб моддий элементлар (тупроқ, сув, ҳаво, олов) сифатида тасаввур этилган материяни, энг кичик моддий зарра “атом” ҳақидаги қарашлар, сўнг масса, ҳажм, энергия каби хусусиятларга эга моддалар билан боғлаб тушунтиришлар юзага келган. Оламнинг ранг-баранг ҳодиса ва қонуниятларини биз идрок этадиган хоссалар орқалигина тушунтириш чекланганлиги сабабли, кейинроқ материяни мавҳум ва умумий фалсафий талқин этиш зарурияти келиб чиқди. Шу тарзда материя объектив воқелик сифатида талқин этила бошлади. Олам моҳиятан моддий бўлиб, ҳеч кимнинг онги ва иродасига боғланиб қолмайди. Барча ҳодисалар материянинг турли кўринишлари, ҳаракати шакллари, деб уқтирилади.

Идеализм эса, барча ҳодисаларнинг ягона ибтидоси руҳ, ғоя, онг ёки тафаккур деб ҳисоблайди. Барча ҳодисаларнинг келиб чиқиш сабаби ҳам, мавжудлиги ҳам маънавий-ғоявий асосга эга, деб тушунтиради. Олам ва одамнинг яратилиши ва ривожланишида материализм моддийликни мутлақлаштирса, идеализм руҳийлик ва илоҳийликни мутлақлаштиради. Бундай мутлақлаштириш бу икки йўналиш орасидаги баҳсга, рақобат ва зиддиятга олиб боради. Материализмда ҳам, идеализмда ҳам оламни билиш ва ўзлаштириш учун қимматли бўлган рационал мазмун мавжуд эканидан келиб чиқилса, фалсафий мушоҳадада уларнинг иккаласидан ҳам ўз ўрнида самарали фойдаланиш мақсадга мувофиқ саналади. Монизм ҳодиса ва жараёнларни бир нуқтаи-назардан, ягона ёндошув асосида ўрганиш ва талқин этиш ҳисобига яхлит концепция яратиш имкониятини бериши билан жозибадордир. Унга муқобил бўлган дуализм ва плюрализм эса, ҳар томонлама ёндашувларни инкор этмаган ҳолда, бир вақтда турли нуқтаи-назарларни муросага келтира олувчи, бирлаштирувчи, келиштирувчи концепция яратиш имконини яратади. Шу жиҳатдан, айниқса, ижтимоий воқеликка оид, турли ва ранг-баранг ҳодисаларни ўрганиш ҳамда тушунтириб бериш учун монизм билан бирга дуалистик ва плюралистик ёндашувлардан беғараз фойдаланиш фалсафий мушоҳадани тўлиқ ва самарали бўлишига ёрдам беради.

2. Дуализм (лот. *dualis* – икки ёқлама) – оламнинг вужудга келиши, мавжудлик қонуниятлари ҳам руҳий-илоҳий, ҳам моддий асосга эгаллигини эътироф этувчи фалсафий ғояга асосланган таълимот.

Дуализм Шарқнинг диний-фалсафий қарашлари доирасида кенг тарқалган. Зардуштийликнинг муқаддас китоби бўлмиш “Авесто”да тирикликнинг маъно-мазмуни азалдан икки мавжудот – Ахура Мазда ва Ахриман (Анхра – Маню) ўртасидаги, яхшилик, эзгулик, ёруғлик билан ёмонлик, қоронғулик, зулмат ўртасидаги курашдан иборат, деб қайд қилинган фикримизнинг далили бўла олади. Бу хилдаги қарашлар Марказий Осиёда ислом дини қарор топгунига қадар ҳам устувор бўлиб келган.

Марказий Осиё пантеизми⁶³ оламнинг яратувчиси Аллоҳ, лекин табиат ривожини ўз-ўзидан содир бўлади, деган ғояни қайд қилади. Шунинг учун ҳам, Марказий Осиё Уйғониш даврининг мутафаккирлари табиий билимларни ҳам, исломий билимларни ҳам чуқур ўрганишга ҳаракат қилганлар.

Янги замон фалсафасида Р. Декарт оламнинг асосини ҳам моддий, ҳам руҳий субстанция ташкил қилади, деб талқин қилган. У борлиқни фикрловчи субстанция (руҳ) ва материяга бўлади. Шундан келиб чиққан ҳолда, Декарт бу икки субстанциянинг инсон учун аҳамияти масаласини ҳал қилади. Бунга кўра, психологик ва физиологик ҳодисалар бир-бирига боғлиқ эмас. Бу даврда онтологик дуализм билан бир қаторда билиш субъектини билиш объектига қарама-қарши қўювчи гносеологик дуализм ривож топганини ҳам таъкидлаш зарур. Дуализм терминини немис файласуфи Х.Вольф (1679–1754) киритган.

3. Плюрализм (лот. *pluralis* – кўплик) – бир-биридан мустақил бўлган ва қандайдир ягоналикка келтирилмайдиган борлиқ турлари, манфаатлар, ғоялар, қарашлар ва социал институтлар кўпчилигини билдирувчи фалсафий ғояга асосланган дунёқараш, таълимот. Фалсафий нуқтаи-назардан плюралистик қараш турли-туман фикрлар курашини эмас, балки уларнинг жамият ижтимоий ташкилланишининг намоён бўлиши, деб қаралади.

⁶³ **Пантеизм** (юнонча рап – ҳамма, theos – Худо) – Худо билан табиат бир-бирига тамоман мос бўлиб тушади, улар айнан бирдир, уларни бир-бирига қарама-қарши қўйиш мумкин эмас, деган фалсафий ғояга асосланган таълимот. Бу атамани 1705 йилда инглиз файласуфи Ж.Толанд киритган.

Плюрализм ижтимоий ҳаётнинг турли-туманлиги ва ана шундай турли-туманлик орасида-ги зиддият, рақобат, муҳолифатнинг ижтимоий тараққиёт манбаи эканини билдиради. Бундай ҳодисаларнинг демократик тарзда, қонунлар доирасида ҳал қилиниши кўзда тутилади. Плюрализм атамаси биринчи марта 1712 йилда Х.Вольф томонидан киритилган эди. Фалсафада плюрализмга қарама-қарши маънода монизм атамаси ишлатилиб, у бутун борлиқнинг ягона асоси мавжуд, деб ўргатади. XIX ва XX асрларда монистик қараш асосан ҳукмрон эди. Плюрализмнинг кейинги даврларда кенг тарқалиши сабаби ҷамият тараққиётининг демократиялашуви билан боғлиқ, дейиш мумкин. Айтиш мумкинки, ҳар бир шахс ўзига ҳосдир ва такрорланмасдир, ҳар бир қадрият ўзига ҳос ва қадриятларни қадрлаш ҳам ўзига ҳосдир. Қолаверса, оламнинг илмий манзараси ҳам, унинг турли жиҳатларини ифодаловчи назариялар ҳам турли туман, ранг-барангдир.

Ҷамият тўлақонли ривожланиши учун унда турли фикрловчи гуруҳлар, кишилар, ҳаракатлар, партияларнинг бўлиши мақсадга мувофиқ саналади. Улар ўз фикрларини очиқ-ойдин ифодалашлари, ўзгалардаги нуқсонларни, камчиликларни танқид қилишлари имконига эга бўлиши ва бунда ҳеч қандай тазйиқларга дуч келмаслиги керак. Бунда танқид нафақат юқоридан пастга, балки пастдан юқорига ҳам амалга оширилиши керак. Бироқ, бундай плюралистик тизим самарали ишлаши учун кўпчилик томонидан маъқулланган қонунларнинг нуқсонсиз ишлаш механизми яратилиши керак. Буни давлат ёки ҷамият амалга ошириши керак бўлади.

4. Идеализм (юн. *idea* – *ғоя, тасаввур, тушунча*) – *олам ва одамнинг яралиши, табиат ва ҷамиятнинг моҳияти ва ривожда руҳий, моддий бўлмаган омилларни устувор деб билувчи фалсафий ғояга асосланган йўналиш*. Идеализм тарихи буюк юнон файласуфи Афлотун таълимотидан бошланади. У турли хил фалсафий фикрларни таҳлил қилар экан, ўзини идеализм намояндаси дея очиқ тан олади. Худди шу даврдан бошлаб, фалсафий қарашларда идеализм ва материализм таълимотлари пайдо бўлган. Идеализм ўз тараққиётида бир қатор даврларни бошдан кечирган. У Афлотун, Фома

Аквинский, Шеллинг, Гегель, неотомизм йўналиши намояндалари таълимотида объектив идеализм шаклида, Беркли, Юм ва бошқа баъзи ҳозирги замон Ғарб фалсафий фикри намояндалари таълимотларида эса, субъектив идеализм шаклида ривож топган.

XIX асрда шаклланган марксистик фалсафада онгнинг материяга, рухнинг табиатга муносабати масаласи мутлақлаштирилди ва идеализм билан материализм ўртасида метин девор тикланди. Улар ўртасидаги муносабат сиёсийлаштирилиб, материализм илғор, тараққийпарвар кучларнинг, идеализм эса қолоқ, реакцион кучларнинг мафкураси сифатида таърифланди.

Идеализм фалсафий йўналиш сифатида ўз ғояларини фалсафий назариялар, тамойиллар, мантиқ қонуниятлари ёрдамида асослашга интилади. Шу сабабдан, идеализмнинг моҳиятини тушуниш унинг гносеологик ва ижтимоий илдизларини ҳисобга олишни тақозо этади.

Объектив идеализм тушунчалар, мавҳум тафаккурнинг аҳамиятини, субъектив идеализм эса, идрок ва сезгиларнинг аҳамиятини мутлақлаштиради. Бироқ, бу идеализм билан материализм ўртасидаги диалектик характерга эга бўлган қарама-қаршиликни мутлақлаштириш учун сабаб бўла олмайди. Чунки ғоя билан моддийлик орасида ўтиб бўлмас чегара йўқ.

Ижтимоий борлиқ бирламчи, ижтимоий онг эса, иккиламчи, деган ғоя инсонни жамиятда содир бўлаётган сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, маънавий жараёнларнинг заиф бир иштирокчиси ва кузатувчиси қилиб қўяди. Ҳолбуки, жамият, унда содир бўладиган воқеа ва ҳодисалар инсон онгли фаолиятининг маҳсулидир. Ижтимоий борлиқ инсоний ғояларнинг моддий кўриниши бўлса, ғояларнинг мазмуни эса маънавийдир. Шу сабабдан, идеализмнинг асосий хусусияти ғоянинг аҳамиятини мутлақлаштиришда эмас, балки унинг мавжудлигини тан олишда намоён бўлади.

5. Материализм (*лот. materialis – моддий*) – *борлиқ, олам, табиат, жамият ва одамнинг мавжудлиги, яшаиш ва ривожланиш хусусиятларини талқин қилишда модда (материя) ва унинг хоссаларини устувор деб билишга асосланган фалсафий йўналиш. Антик даврда кишиларнинг ташқи олами*

объектив мавжудлигига стихияли ишониши тарзида пайдо бўлган материализм, кейинчалик илмий-фалсафий тараққиёт давомида, муайян дунёқараш сифатида шаклланди. Материализм тарафдорлари бўлган файласуфлар таълимоти асосини моддийликнинг бирламчилиги ва руҳийликнинг иккиламчилиги ҳақидаги ғоя ташкил қилади. Материализмни ҳам яхлит таълимот деб бўлмайди. Табиатни тушунишда материалист, жамият ёки руҳиятни тушунишда идеалист бўлган файласуфлар ҳам бор.

Онгни ва умуман маънавийликни материянинг маҳсули деб қарар экан, материализм уларни ташқи оламнинг инъикоси деб баҳолайди. Бу эса, ўз навбатида, идеалистик йўналишдаги таълимотларнинг аҳамиятини пасайтириш аъъаналари пайдо бўлишига олиб келди. Айниқса, марксизм таълимотида фалсафанинг партиявийлиги ғояси асосида материализм илғор, тараққийпарвар кучларнинг дунёқараши, идеализм эса реакцион кучларнинг мафкурасидир деган тушунча устуворлик қилди. Совет даври фалсафасида эса бундай нуқтаи назар мутлақ ҳақиқат даражасига кўтарилди. Кўп минг йиллик жаҳон фалсафа тарихи тараққийпарвар материализм ва реакцион идеализм кураши тарихи деб кўрсатилди. Бу эса фалсафа тарихини сиёсийлаштириш ва илмий жиҳатдан сохталаштиришга олиб келди.

Аслида материализмга баҳо беришда иккита жиҳатни бир-биридан ажратиш керак. Бир томондан, табиат, жамият ва инсон тараққиётида моддий омилларни асос қилиб олувчи фалсафий материализм турли фан ютуқларини умумлаштириш, илмий билимлар ўсишига, илмий методларнинг такомиллашувига бир қадар кўмаклашди. Бу ҳол, ўз навбатида, ўрта асрларда фан ва техниканинг ривожланишига муайян таъсир кўрсатди. Иккинчи томондан, материализм томонидан идеалистик қарашларнинг мутлақ инкор қилиниши фалсафа ривожига ўта салбий таъсир қилди. Шарқ, шу жумладан, Марказий Осиёлик мутафаккирларнинг фалсафий таълимотлари камситилди. Материя бирламчи, онг иккиламчи, яъни унинг пассив инъ-икоси деб қараш кишилар ақли, тафаккури ва маънавий омилларнинг жамият тараққиётидаги ўрни ва аҳамияти камситилишига олиб келди.

Ҳолбуки, материализм ва идеализм бир-бирини бутунлай инкор этувчи таълимотлар эмас. Фалсафада бу икки оқимнинг ҳам ўз ўрни бор. Улар доирасида ривожланган фалсафий тафаккур натижалари бир-бирини тақозо қилади, табиат ва жамиятдаги моддий ва маънавий жараёнларнинг ўзига хослиги, бирлиги ва боғлиқлигини тўлароқ билишга имкон беради.

6. Атеизм (юн. *a* – инкор, *theos* – худо; худони, динни инкор этиш) – *фалсафий-материалистик таълимот*. Атеизм динлар воқеликни нотўғри акс эттиради, деб эътироф этади. Атеизм ҳар қандай дин, ғайритабиий куч, худолар, руҳлар мавжудлигини, руҳнинг абадийлиги ва бир мавжудотдан бошқасига ўтиши, дунё ва ундаги барча нарсаларни йўқдан бор бўлишини инкор этади. Атеизм моддий дунёнинг абадийлиги ва яратилмаганлиги, табиат ва жамиятларнинг ўз қонунларига кўра ривожланишини, ғайритабиий кучларни инкор этиб, ҳаётнинг фақат бу дунёда мавжудлигини таъкидлайди. Атеизм атеистик фикр тарихини, материалистик дунёқарашнинг шаклланиш усул ва воситаларини ўрганади.

Ҳозирги даврда атеизм “худо” сўзини англатувчи нарсанинг мавжудлигини мутлақо инкор этиш шаклида (радикал атеизм.) ёки агар Худо мавжуд бўлса, унинг инсонлар томонидан билиш мумкинлигини рад этиш шаклида (агностицизмга асосланган атеизм) намоён бўлади. Диний таълимотлар турли-туман бўлганлиги (бутпарастлик, кўпхудолик, христианлик, ислом, яҳудийлик ва ҳ.к.) сабабли уларнинг инкор этилиши ҳам турли шаклларда ифодаланади. Масалан, Европа маданиятида атеизм деганда, одатда, шахсий худони, яъни ақл ва иродага эга ҳамда ғойибона равишда барча моддий ва маънавий жараёнларга таъсир этувчи ғайритабиий мавжудотни, бошқача қилиб айтганда, теизмни инкор этиш тушунилади.

Турли маданий-тарихий контекстларда атеизм деганда, диний хурфидорлик (ҳукмрон дин томонидан белгиланган Худо тўғрисидаги тасаввурлардан воз кечиш), диний агаостацизм (Худони билиш мумкинлигига шубҳаланиш), айти маънодаги атеизмнинг ўзи (Худонинг мавжудлигини мутлақо инкор этиш) тушунилади. Ёрқин ифодаланган шаклдаги радикал

атеизм ҳозирги замон материализм тарафдорлари, айниқса, марксизм ва позитивизмга хосдир. Агностицизмга асосланган атеизм юнон файласуфлари ўртасида тарқалган бўлиб, Сократ, ундан аввал яшаб ўтган файласуфлар (Демокрит ва б.), софистлар (Протагор, Горгий), Эпикур ва унинг мактаби, илк киниклар ва скептиклар қарашларида акс этган. Ўрта асрларда ҳукмрон диннинг танқиди диссидентлик, ҳурфикрлилик, у ёки бу диний ақидаларни рад этиш (антиклерикализм) ва бу асосда янги диний йўналишлар (сектантлик)нинг вужудга келиши билан ифодаланади. Капитализмнинг шаклланиши атеизмнинг ривожланиши ва жамиятдаги секуляризация жараёнларига туртки берди.

20-аср давомида содир бўлган ижтимоий фалокатлар (жаҳон урушлари ва тоталитаризм жиноятлари) оқибатида турли антисциентистик ва диний-мистик таълимотлар қайта жонланди. “Дин – атеизм” антитезиси янги шаклларда намоён бўлди. Шу билан бирга инсоний ақлнинг ижтимоий тараққиётни таъминлаб беришга қодир эканлигига ишонган рационалистларнинг таъсири кучайди (Б.Рассел – фалсафада, У.С.Моэм, М. дю Гар – адабиётда), атеистик экзистенциализм йўналишига хос қарашлар (Ж.П. Сартр, А. Камю ҳамда М. Хайдеггер) кенг тарқалиб борди. Турли диний-мистик, ибтидоий динларга хос таълимотлар, фанга қарши бўлган ва ҳурофотга оид тасаввурлар жонланди. Ер юзида турли динлар ва майда диний фирқалар мисли кўрилмаган даражада кўпайиб кетган бугунги реал воқеликда атеизмнинг ўзига ҳам эътиқод сифатида қараш урф бўляпти. Кўпгина халқаро ҳужжатларда, хусусан, Инсон ҳуқуқлари декларациясида: “Ҳар бир инсон фикр, виждон, дин ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эгадир”, деб ёзилган. Замонавий демократик жамиятларда, шу жумладан, Ўзбекистонда фуқаролар учун ҳақиқий виждон эркинлиги ҳуқуқи, яъни ҳар қандай динни эркин танлаб олиш ёки ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслик Конституция билан кафолатланган. Бизда бу борада “Дунёвийлик – даҳрийлик эмас”, деган тамойилга амал қилинмоқда.

7. Теизм (юн. *theos* – худо) – оламни Худо томонидан яратилганини тан олган диний-фалсафий таълимот. Худо оламдан ташқарида туради, оламни ўз иродаси билан яратган ва унда мавжуд бўлган мутлақ шахс деб тушунади. Нариги дунёдаги худони тан олиш теизмни пантеизмдан, худонинг доимий фаоллигини тан олиш эса деизмдан фарқлантириб туради. Теизм келиб чиқиши жиҳатидан ўзаро яқин бўлган иудаизм, христианлик ва ислом динлари учун хосдир. “Теизм” атамасини дастлаб инглиз файласуфи Р.Кедворт (1617–1688) қўллаган. Теизм масаласи билан теософия шуғулланади.

8. Теософия (юн. *theos* – Худо ва *sophia* – донишмандлик, билиш) – фалсафий таълимот. Теософия таълимотида кўра, барча тирик мавжудотлар ҳаётининг танасини бошқариб турувчи илоҳий жон, руҳнинг фаолияти билан боғлиқ. Инсон ўзининг юксак заковати ёрдамида аслида ўзининг илоҳий жон эканини, шу жон билан табиати бир бўлган Худонинг табиатини англаб етиш имкониятига эга бўлган. Худо – ўзининг қуввати билан бутун борликда мавжуд бўлган энг кичик тирик зарранинг ҳам, энг катта тирик мавжудотнинг ҳам ичида алоҳида мавжуд бўла оладиган, айни пайтда бутун борлиқни назорат қилиб бошқариб турадиган, чексиз қудратга эга бўлган Олий Руҳдир. Жон эса Худо қувватининг ажралмас бўлаги ҳисобланган руҳдир. Алоҳида руҳнинг мавжуд эмаслигига қараб, борлиқ тирик ёки ўлик, жонли ёки жонсиз мавжудотларга бўлинади. Теософия илмига асосан, Худо – ягона мутлақ манба, унинг табиати уч турли кўринишда намоён бўлади: бутун борлиқ Худонинг ички ва ташқи қувватидан таркиб топган; Бутун оламни ана шу икки қувватдан таркиб топган икки оламга бўлиш мумкин: руҳий ва моддий олам. Худонинг ички қуввати олий, руҳий қувват, ташқи қуввати эса, қуйи моддий қувват ҳисобланади. Руҳий қувват моддий қувватдан устун ва уни бошқариб туради. Руҳ ўз хоҳиши билан руҳий оламда, ёки моддий оламда яшаши мумкин. Руҳларнинг моддий оламни бошқариш фаолияти аралаш қувват, яъни руҳнинг моддий ҳаётидир. Руҳнинг моддий оламдаги, бир танадан иккинчи танага ўтиб, ривожланиш фаолияти руҳнинг эволюцияси, деб аталади. Инсон тирик мавжудотлар ичида ривожланган онга эга, шу сабабли руҳ ва модданинг бир-

биридан фарқини англаб етишга қодир мавжудот. Инсонни бошқа тирик мавжудотлардан ажратиб турувчи ягона хислати ўзининг руҳ эканини англаб етиши ва ҳаётда ана шу илми асосида яшай олиш қобилиятига эгалигидан иборат. Инсоният тарихида фақат инсонлар жамиятидагина мавжуд бўлган турли диний-фалсафий таълимотлар замон, макон ва шароитга мос равишда асосан ана шу ягона таълимот, руҳ ва тананинг бир-биридан фарқ қилишини ўрганади.

9. Бадий ғоялар. *Бадий ғоялар деб сўз санъатининг маҳсули сифатида яратилган адабиёт ва санъат асарларининг асосий маъно-мазмунини ташкил этадиган, ундан кўзланган мақсадга хизмат қиладиган етакчи фикрлар мажмуига айтилади.* Улар ҳаётдан олинади, бадий талқинлар асосида баён этилади, ўқувчида муайян таассурот уйғотади. Адабий қаҳрамонларни севиш, уларга эргашиш ҳоллари ҳам ана шу асосда рўй беради. Бадий таъсир воситалари жуда катта кучга эга. Инсон ва жамият онгини ўзгартиришда, шахс руҳиятига таъсир ўтказишда, одамларни ҳаракатга келтиришда бадий адабиёт ва санъатнинг аҳамияти беқиёс. Буни она ҳақида, она-Ватан ҳақида битилган куй ва кўшиқлар, роман ва ҳикоялар мисолида кўришимиз мумкин.

10. Ижтимоий-сиёсий ғоялар. *Ижтимоий-сиёсий ғоялар деб ҳар бир элат, миллат ва халқларнинг озодлик, мустақиллик, ободлик, адолат ва ҳақиқат каби орзу-умидларини, мақсад-муддаоларини ифодалайдиган, эркин ва фаровон ҳаёт тарзини тараннум этадиган фикрлар мажмуига айтилади.* Буларга озодлик, мустақиллик, адолат ва ҳақиқат, тинчликсеварлик ва инсонпарварлик каби ғоялар киради.

Булардан ташқари ғояларни уларнинг **соҳиблари, яъни ҳаракатлантирувчи кучлари** кимлар эканлигига қараб синфий, миллий, умумхалқ, умуминсоний ғояларга ажратиш мумкин.

11. Синфий ғоялар. *Синфий ғоялар деб бирон бир синфнинг жамият ҳаётида тутган ўрнини, унинг мақсад-муддаоларини ифодалайдиган фикрлар мажмуига айтилади.* Синфий ғояларнинг мақсади, мазмуни, шакли ва уни

амалга ошириш йўллари асосан муайян синфнинг етакчи ташкилоти бўлмиш сиёсий партияларнинг низомларида белгилаб қўйилган бўлади.

Синфий ғоялар муайян бир халқ оммасини маълум тарихий шароитда ҳаракатга ундаётган бир шароитда умуминсоний бўлиши ҳам ёки тор манфаатларни кўзлайдиган ғоя сифатида жамият ва инсон манфаатларига зид бўлиши ҳам мумкин. Собиқ СССРда ҳукмрон бўлган КПССнинг синфий кураш ғояси асосида, яъни ишчи ва камбағал деҳқонларга душман синф сифатида ўзига тўқ деҳқонларни йўқ қилиш мақсадида “қулоқлаштириш” сиёсатини олиб борганлиги бунинг яққол мисоли бўлади.

12. Миллий ғоялар. Ўзбекистоннинг биринчи Президенти **И.А.Каримов** айтганидек: *“Миллий ғоя деганда, аجدодлардан авлодларга ўтиб, асрлар давомида эъзозлаб келинаётган, шу юртда яшаётган ҳар бир инсон ва бутун халқнинг қалбида чуқур илдиз отиб, унинг маънавий эҳтиёжи ва ҳаёт талабига айланиб кетган, таъбир жоиз бўлса, ҳар қайси миллатнинг энг эзгу орзу-интилиши ва умид-мақсадларини ўзимизга тасаввур қиладиган бўлсак, ўйлайманки, бундай кенг маъноли тушунчанинг мазмун-моҳиятини ифода қилган бўламиз”*⁶⁴. Умуман олганда **миллий ғоя** бу миллатнинг ўтмиши, бугуни ва истиқболини ўзида мужассамлаштирган, унинг туб манфаатлари ва мақсадларини ифодалаб, тараққиётга хизмат қиладиган ижтимоий ғоя шакли ҳисобланади.

Миллий ғоя ўз моҳиятига кўра, халқ, миллат тақдирига дахлдор бўлган, қисқа ёки узоқ муддатда ҳал этилиши керак бўлган вазифалар ва мўлжалларни акс эттиради. Масалан, бунга ўз даврида (1941–1945 йилларда) фашистлар босиб олган Францияда “қаршилиқ кўрсатиш” ғоясининг миллий ғоя даражасига кўтарилгани ва Франциянинг озод этилиши билан ўз аҳамиятини йўқотгани фикримизга далил бўла олади.

У ёки бу ғоянинг миллий ғоя сифатида майдонга чиқиши миллатнинг ўтмиши, мавжуд ҳолати билан бевосита боғлиқдир. Зеро, ана шу икки негизга

⁶⁴Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.71.

таянган ҳолдагина у миллатнинг қисқа ёки узоқ вақтда эришиши лозим бўлган мақсад-муддаолари ва мўлжалларини тўғри ифодалай олиши мумкин.

Том маънодаги миллий ғоя, охир-оқибатда, озми-кўпми инсоният тақдирига таъсир қилади. Шу маънода, ҳар қандай миллий ғояда умуминсоний моҳият мавжуд бўлади. Аммо, аниқ бир миллат ёки умуман инсоният учун аҳамиятли бўлган ғоялар ҳам бор. Айтайлик, “Миллий яраш” ғояси фуқаролар уруши кетаётган давлат учун ҳаётий мазмунга эга бўлса, “Манфаатли ҳамкорлик” ғояси дунёнинг барча мамлакатлари учун бирдек аҳамиятлидир. Ҳар бир халқ ўз тарихининг *бурилиш* нуқталарида, аввало мафкура масаласини, унинг ўзагини ташкил этадиган, ўзига хос ўқ, бирлаштирувчи ядро вазифасини ўтайдиган ижтимоий ғояни шакллантириш муаммосини ҳал қилади.

13. Умумхалқ ғоялари. *Умумхалқ ғоялари деб ҳар бир халқнинг озод ва обод, эркин ва фаровон ҳаёт кечиришлари, тинч-осуда яшашлари, ўзгалар билан теппа-тенг муносабатда бўлишларини ўзида мужассамлаштирган фикрлар мажмуига айтилади.* Буларга ўзаро тенглик, ижтимоий ҳамкорлик, тотувлик, бағрикенглик, ўзаро ҳурмат каби ғояларни киритиш мумкин.

14. Умуминсоний ғоялар. *Умуминсоний ғоялар деб ҳазрати инсонни буюк мавжудот деб биладиган, унинг эркин ва фаровон яшаши учун шарт-шароитлар яратиб беришга, ўзаро муносабатларидаги ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя этишга, наслини давом эттиришга қаратилган энг олижаноб орзу-умидларини, мақсад-муддаоларини ифодалайдиган фикрлар мажмуига айтилади.* Буларга инсонпарварлик, қонунийлик, жамоатчилик, меҳробонлик, саховатпешалик, ўзаро ёрдам, яхши қўшничилик ва бошқалар киради.

15. Умумбашарий ғоялар. *Умумбашарий ғоялар деб инсониятни ҳар хил офат ва қулфатлардан сақлаб қолишга қаратилган фикрлар мажмуига айтилади.* Бунга тинчликсеварлик, ўзаро ҳамкорлик, биродарлик, бағрикенглик, оптимизм ва бошқалар киради.

Бу билан ғояларни таснифлаш тугамайди, ҳаёт ўзгариши билан янги ғоялар пайдо бўлади, шаклланади, ривожланади вақти келиб эса бошқа ғояларга

Ўзининг ўрнини бўшатиб беради. Фақатгина, умуминсоний ва умумбашарий ғоялар даражасига кўтарилганларигина умрбоқий бўлиб қолади. Бизнинг миллий ғоямиз ана шундай умуминсоний ва умумбашарий ғоялар жумласига киради.

2. Мафкура тушунчаси, унинг шакллари, мақсад ва вазифалари

2.1. Мафкуранинг таърифи. Маълумки, ҳар қандай ғоя у амалга ошириш усул ва воситалари тизимига эга бўлмаса, шунчаки айтилган фикр тарзида қолиб кетиши мумкин. Демак, ҳар қандай ғоя ўзининг амалга ошириш усул ва воситаларига эга бўлгандагина у ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларига кириб боради ва ўзлигини намоён этади. Бу вазифани мафкура бажаради.

“Мафкура” арабчадан ўзбек тилига кириб келган сўз бўлиб *“фикрюритиш”, “тафаккур”, “эътиқод ва маслаklar тизими”*⁶⁵ деган маъноларни англатган ҳолда инсонларнинг кундалик ҳаётида *жамиятдаги муайян сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, диний, бадий, фалсафий, илмий қарашлар, фикрлар ва ғоялар мажмуи* деган маъноларни ифодалаш учун ишлатилади. Мафкуранинг кундалик ҳаётда ишлатиладиган оддий – содда тушунчаси, унинг туб фалсафий моҳиятини очиб беролмаслиги, табиийдир. Шунинг учун ҳам мафкурашунос файласуф олимлар унга қуйидагича таъриф берадилар.

Мафкура – *муайян ижтимоий гуруҳ, қатлам, элат, миллат, халқ жамият, давлат эҳтиёж ва манфаатлари, орзу-истак, мақсад ва интилишларини, ижтимоий-маънавий тамойилларини ифода этадиган ғоялар, уларни амалга ошириш усул ва воситалари тизимидир.*

Шунинг учун учун ҳам мафкуранинг жамият ҳаётида тутган ўрни ҳақида биринчи Президентимиз **И.А.Каримов:** *“Мафкура ҳар қандай жамият ҳаётида зарур. Мафкура бўлмаса одам, жамият, давлат ўз йўлини йўқотиши муқаррар... Одамларнинг минг йиллар давомида шаклланган дунёқараши ва менталитетига асосланган, айни вақтда шу халқ, шу миллатнинг келажагини*

⁶⁵ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.П. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – Б.558.

*қўзлаган ва унинг дунёдаги ўрнини аниқ-равшан белгилаб беришига хизмат қиладиган, кечаги ва эртанги кун ўртасида ўзига хос қўприк бўлишига қодир зояни мен жамият мафкураси деб биламан*⁶⁶, – деган эди.

Инсоният тарихида турли-туман мафкуралар бўлган. Турли халқлар ва ижтимоий кучларнинг ғоявий раҳнаmolари, мутафаккир ва арбоблари, ўзларининг манфаат ва мақсадларидан келиб чиқиб, мафкуравий таълимот ва дастурлар ишлаб чиққанлар. Мафкуралар муайян диний, фалсафий таълимот асосида яратилади, маълум илмий қараш ва ахлокий тамойилларга таянади. Мафкуралар ўз моҳияти ва таъсир кучига кўра жамиятни бирлаштириши ёки уни бир-бирига қарама-қарши тарафларга бўлиб юбориши, давлатнинг жаҳондаги обрў ва мавқеини ошириши ёки тушириши, халқларни юксакликка кўтариши ёки таназзулга дучор этиши мумкин. Юксак мақсадлар, *бунёдкор зояларга* асосланган мафкуралар ижтимоий-иқтисодий тараққиётга туртки бўлади, маънавиятни юксалтиради, инсонларни улуғвор ишларга сафарбар этади. Озодлик, эркинлик, мустақиллик, тинчлик, ҳамкорлик ғоялари асосида шаклланган, эзгу мақсадларга хизмат қиладиган мафкуралар бунёдкорлик хусусиятига эга бўлади.

Вайронкор ғоялар асосида шаклланган мафкуралар эса жамият тараққиётига ғов бўлади, миллат ва халқларни асоратга солади. Бундай мафкуралар, ўз мазмун-моҳиятига кўра, ҳукмрон, мустабид, тажовузкор, босқинчилик, экстремистик, ақидапарастлик шаклларида намоён бўлади.

2.2. Мафкураларнинг турлари, асосий шакллари ва уларнинг таснифи.
*Мафкуранинг таснифи*⁶⁷ *деб турли даврлар-да ва ҳозирда мавжуд бўлган мафкураларнинг ўзига хос белгилари, хусусиятлари, хусусан, мақсад-муддаолари, усул ва воситалари, ҳаракатлантирувчи кучлари ва таъсир-оқибатларига қараб турларга, туркумларга ажратишга айтилади.*

⁶⁶ Каримов И.А. Жамиятимиз мафкураси халқни – халқ, миллатни – миллат қилишга хизмат этсин // *Унинг ўзи*. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –Б.84, 89.

⁶⁷ “Тасниф” арабча сўз бўлиб, ўзбек тилида “танлаб олиш; турларга ажратиш” деган маъноларни англатади.

Инсоният тарихида қанча ижтимоий-сиёсий куч, қанча миллату элат бўлган эса, шунча хил мафкура бўлган. Ҳозирги даврда ҳам мафкураларнинг турли кўринишлари мавжуд бўлиб, улар диний, дунёвий, миллий, сиёсий ва шу кабилардир.

Ҳозирги пайтда аксарият ривожланган мамлакатлар халқлари умуминсоний кадриятлар даражасига кўтарилган эркинлик, адолат, қонун, инсон ҳуқуқлари, миллатлараро ҳамжиҳатлик, диний бағрикенглик каби ғояларни таранум этувчи мафкураларга таянмоқда.

Айни пайтда ўз талаб-эҳтиёжларини бошқа халқлар ҳисобига қондиришни, босқинчилик ва талончиликни ёқловчи тажовузкор (экстремистик) мафкуралар ҳам учраб туради. Ғаразли мақсадларни жозибали ғоялар ниқобига яшириб одамлар онги ва қалбида ҳукмрон бўлишга интиладиган шовинизм ва ирқчилик, фашизм ва коммунизм, диний ақидапарастлик каби мафкура шакллари ҳам бор.

Ижтимоий кучлар манфаатини ифода этишига кўра мафкуралар синфий, миллий, умумхалқ ва умуминсоний мафкураларга бўлинади.

Жамиятдаги турли синф ва гуруҳлар (масалан, ишчилар, деҳқонлар, тадбиркорлар, зиёлилар ва ҳ.к.)нинг ҳам ўз эҳтиёжлари, мақсад-муддаолари бўлиши табиий. Бинобарин, уларни ифода этадиган мафкуралар ҳам бўлади. Агар бирон-бир гуруҳнинг манфаатлари бошқа қатламлар эҳтиёжларига қарама-қарши қўйилса, жамиятда низо ва зиддиятлар кучаяди, ижтимоий ҳамкорлик тамойилларига путур етади.

Миллий мафкура халқнинг туб манфаатларини ифода этиб, олий жаноб мақсадларни кўзласа, бошқа халқларни ўзаро ҳурмат ва ҳамкорликка чорласа, миллатни тараққиёт сари етаклайди, унинг ўзлигини англашига ва жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллашига олиб боради. Агар миллий мафкура фақат шу миллатни кўкларга кўтариб, бошқа халқларга қарама-қарши турса, турли фалокат, урушларни чиқариши билан бирга, шу миллатнинг ҳам таназзулига сабаб бўлади.

Шундай қилиб мафкураларни инсон ва жамиятга таъсир қилиш хусусиятларига кўра қуйидагича таснифлаш мумкин.

1. Инсон ва жамиятга таъсир қилиш хусусиятига кўра ижобий натижа берадиган мафкуралар.

Буларга киради:

- 1.1. Реал (амалий) мафкуралар.
- 1.2. Тадрижий (эволюцион) мафкуралар.
- 1.3. Либерал мафкуралар.
- 1.4. Прогрессив мафкуралар.
- 1.5. Бунёдкор мафкуралар.

2. Инсон ва жамиятга таъсир қилиш хусусиятига кўра салбий натижа берадиган мафкуралар.

Буларга киради:

- 2.1. Утопик (хаёлий) мафкуралар.
- 2.2. Инқилобий (революцион) мафкуралар.
- 2.3. Мустабид (тоталитар) мафкуралар.
- 2.4. Регрессив мафкуралар.
- 2.5. Вайронкор мафкуралар.

2.3. Мафкуранинг мазмуни ва шакллари. Ҳар бир нарсa ва ҳодиса мазмун ва шаклга эга бўлганидек, ҳар қандай мафкуранинг ҳам мазмун ва шакли мавжуддир. *Мафкуранинг мазмуни деб унинг ўзига хос сифати, хусусиятлари, муҳим белгилари, элементларининг йиғиндисига айтилади.* Масалан, миллий истиқлол мафкурасининг мазмунини инсон қалби ва онгига ижобий таъсир этадиган тушунча ва туйғулар, гўзал ва ҳаётий ғоялар; миллат, халқ ва жамиятни бирлаштирувчи куч, юксак ишонч-эътиқоднинг манбаи бўлиш; юрт тинчлиги, Ватан равнақи ва халқ фаровонлигини таъминлашга хизмат қилиш; миллий ва умуминсоний қадриятлар, демократия тамойилларига асосланиш кабилардан иборат бўлса, унинг шаклини либерал-демократик кўринишда ўзини намоён қилиши ташкил этади. Демак, *мафкуранинг шакли бу унинг ички ва ташқи тузилишини ўзида ифодаловчи структураси, яъни мавжудлик*

усулидир. Шунга кўра мафкуранинг қуйидаги: анархия, монархия, тоталитаризм, либерализм, демократия каби шакллари мавжуддир.

Анархия. *Анархизм (юн. anaghiā – бебошлик, ҳокимиятсизлик) – ҳар қандай ҳокимият ва давлатни инкор этувчи, ҳар ким ўзига-ўзи хўжайин, деган қарашни асос қилиб олувчи ғоялар асосида шаклланган ижтимоий-сиёсий оқим. У жамиятнинг умумий манфаатларини фуқароларнинг индивидуал, яъни хос манфаатларига қарама-қарши қўйиш, умумий манфаатларни ҳисобга олиб, жамиятни бошқарувчи, бирлаштирувчи, тартибга солувчи давлат ҳокимиятини тан олмаслик ғоясига таянади. Бу ғоя бебошлик ва тартибсизликка олиб боради, таракқиёт йўлидан адаштиради. Шунинг учун у реакцион, яъни вайронкор моҳиятга эга.*

Анархизм ғоялари К.Шмидт (1806–1856), Ж.Прудон (1809–1865), М.Бакунин (1814–1876), П.Кропоткин (1842–1921) кабилар қарашларида илгари сурилган бўлиб, индивидуализм, субъективизм, волюнтаризмни мутлақлаштиришга асосланади. Бу оқим давлатни бекор қилишни даъво қилиб, унинг жамият ҳаётини бошқариш, тартибга солиш ва йўналтиришдаги аҳамиятини инкор этади, индивидуализмни мутлақлаштириб, бир томонлама талқин этиш шахс эрки ва мустақиллигини нотўғри тушунтиришга олиб келади.

Анархистик индивидуализм ғоясининг хавфли томони шундаки, у кишиларни бошқаларнинг манфаатлари билан ҳисоблашмасликка, ижтимоий қадриятларни менсимасликка, фақат ўз шахсий манфаатини ўйлаб яшашга чақиради. Бундай ғоя доирасида бошқаларга муайян мақсадга эришиш учун восита сифатида қаралади. Бунга йўл қўймаслик учун жамият ҳаётини ташкил этиш ва бошқариш жараёнида гуманистик, демократик тамойилларга риоя этган ҳолда соғлом индивидуализмга кенг йўл очиш, шахс манфаатларини жамият манфаатлари билан уйғун тарзда ҳимоя қилиш, инсоннинг ўзига хослиги ва бетакрор фазилатлари эркин камол топиши учун зарур шарт-шароитларни яратиш зарур.

Анархизм ғоялари ўтган асрнинг 20-йилларигача Россияда, 30-йилларда Испанияда сезиларли таъсир кучига эга бўлган ҳамда коммунистик ва фашистик диктатураларга туртки берган бўлса, Иккинчи жаҳон урушидан сўнг баъзи Осиё ва Лотин Америкаси мамлакатларида тарқалиб, диктаторлик тартибининг юзага келишида ўз таъсирини кўрсатди.

Анархизмнинг бузғунчи ғоялари ҳозирда ҳам жаҳондаги турли сиёсий кучлар, гуруҳ ва ҳаракатлар (анархо-синдикалистлар, анархо-террорчилар, анархо-коммунистлар, янги сўллар қабилаар) учун озиқ бериб келмоқда. Улар қандай шаклда (тартибсизлик, зўравонлик ва шу қабилаар тарзида) бўлмасин, миллий ва умумбашарий қадриятларга ёт эканини чуқур англаган ҳолда, уларга қарши курашиш ҳар бир тараққийпарвар ва ҳурфикрли шахснинг фуқаролик бурчидир⁶⁸.

Монархия. “*Монархия*” сўзи юнончада “якка ҳокимлик” маъносини билдиради. Монархия олий ҳокимият якка ҳоким – давлат бошлиғининг кўлида бўлган ва бу ҳокимият мерос қилиб бериладиган давлат бошқарувини илгари сурувчи ғоялар тизимидан иборат бўлган, вайронкор мафкура шаклидир.

Монархияни тараннум қилувчи ғояларнинг асосий белгилари куйидагилардан иборат: 1) монарх давлатни шахсийлаштиради, ташқи ва ички сиёсатда давлат бошлиғи сифатида майдонга чиқади; 2) монарх давлатни якка ўзи бошқаради; 3) монарх ҳокимти муқаддас деб эълон қилинади; 4) монарх ўз фаолиятида расман мустақиддир; 5) ҳокимиятни ўрнатиш, қабул қилиш (легитимлаштириш)нинг алоҳида тартиби мавжуд; 6) муддатсиз, умрбод бошқарув; 7) монарх ўз бошқарувининг натижаси учун юридик жиҳатдан жавобгар эмас.

Монархия *мутлақ* ва *чекланган* (ёки *парламентар*) шаклларда бўлади. Давлат ҳокимиятини бошқа биронта идора билан чекланмаган монарх (қирол,

⁶⁸ Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати.
–Т.: Академия, 2007. –Б.88–90.

подшо, император) амалга оширса (масалан, Саудия Арабистонида), бундай монархия *мутлақ монархия* дейилади.

Агар монархнинг ҳокимияти конституция асосида амал қиладиган бирон-бир ваколатли идора билан чекланган бўлса, бундай монархия *чекланган, конституциявий, парламент* шаклидаги монархия бўлади (масалан, Буюк Британия, Дания, Норвегия, Швеция).

Тоталитаризм (лот. totalitare – бутунлик, тўлалик, мукаммаллик, totalis – жами, тўла) – жамият ҳаётининг барча соҳаларини давлат томонидан тўла назорат қилиш, демократик ташкилотларни таъқиб қилиш, конституция-вий ҳуқуқ ва эркинликларни тугатиш, ҳар қандай шахс, ижтимоий қатлам, гуруҳ манфаатларини давлат манфаатларига бўйсундирилишини талаб қиладиган сиёсий ғоялар тизими ва улар асосида шаклланадиган давлат тузуми. Тоталитар бошқарув шакли жорий қилинган мамлакатларда жамият ҳаётининг барча соҳаларида давлатнинг тўла ҳукмронлиги ўрнатилади, ошқора ижтимоий-сиёсий ташкилотларнинг фаолияти устидан қаттиқ назорат олиб борилади, демократик ташкилотлар фаолияти чеклаб қўйилади. Бу ғоя тарафдорлари ўта марказлашган ҳокимият тизими ўрнатилган кучли давлатни ташкил қилиш, мамлакатни бошқаришда яккаю ягона куч ёки партиянинг ҳукмронлигини таъминлашга алоҳида эътибор берадилар. Жамиятда барча давлат органлари, мансабдор шахслар фаолияти ва омма ҳаёти устидан тўла назоратни ўрнатиш, давлат ички ва ташқи сиёсатининг асосий йўналишларини марказий ташкилот томонидан белгилаб берилиши, давлатга раҳбарлик қилишни якка шахс қўлида тўплашдек ғоялар устувор қилади. Тарихдан маълум бўлган фашистик тузумлар ва собиқ Совет Иттифоқи ва унинг иттифокдошлари бунга мисол бўлиши мумкин. Тоталитар бошқарув тизимидаги давлатда жамиятнинг барча соҳаларида муайян мафкуранинг яккаҳокимлиги мавжуд бўлади. Мафкура яккаҳокимлиги бўлган жамиятнинг эса келажаги йўқ. Тоталитар тузум эрта ёки кеч – ҳалокатга учрайди.

Тоталитар тузум ҳукмрон бўлган собиқ Иттифок ўрнида юзага келган, ўз мустақиллигини қўлга киритган давлатларнинг барчаси бу тузумдан, давлатни

тоталитар бошқарув шаклидан воз кечди. Ҳозирги кунда мустақил Ўзбекистон ўз олдида ҳуқуқий демократик жамият куришни мақсад қилиб қўйган. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 34-моддасида “Ўзбекистон Республикаси фуқаролари касаба уюшмаларига, сиёсий партияларга ва бошқа жамоат бирлашмаларига уюшиш, оммавий ҳаракатларда иштирок қилиш ҳуқуқига эгадирлар. Сиёсий партияларда, жамоат бирлашмаларида, оммавий ҳаракатларда, шунингдек, ҳокимият вакиллик органларида озчиликни ташкил этувчи шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва кадр-қиммати ҳеч ким камситиши мумкин эмас”, – деб ёзиб қўйилган.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида турли ижтимоий гуруҳларнинг манфаатларини ифодалаш ва ҳимоя қилишга қодир бўлган парламент туркумидаги қатор сиёсий партия ва ҳаракатлар, турли жамғарма ва институтлар фаолият кўрсатмоқда.

Ҳар қандай демократик жамият тоталитар тузумга ва унинг мустабид мафкурасига тубдан қарама-қаршидир. Демократик жамиятда ҳеч қандай мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас. Бу тамойил Ўзбекистонда ҳам қонун билан белгилаб қўйилган⁶⁹.

Либерализм (лот: *liberalis* – эркинлик) – ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида эркинлик устувор бўлишини, жамиятнинг эволюцион ривожланиш йўлини эътироф этувчи ва асословчи назария, амалиёт, ижтимоий сиёсий ва мафкуравий оқим.

Либерализм ғояси, ўзининг маъно-моҳиятига кўра, муроса фалсафаси бўлиб, волюнтаризм, субъективизм, догматизм, радикализм ва абсолютизмнинг ҳар қандай қурилишларини рад қилади. Шахс манфаатлари, ҳуқуқ ва эркинликларининг устуворлиги, умуминсоний ахлоқий қадриятлар ва миллий маънавий асосларга таяниш, ғоялар эркинлиги тамойилларининг тарихий тараққиётга мос ўзгариши, ижтимоий-сиёсий тизимда кескин зиддиятга бормаслик – либерализмга хос хусусиятлардир. Либерализм учун

⁶⁹ Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. –Т.: Академия, 2007. –Б.272–273.

бир хил андозадаги, қатъий белгилаб қўйилган ахлоқий меъёр ва қонун-қоидалар мавжуд эмас. Шунинг учун либерализм ғояси жамият сиёсий тизимини динамик ўзгартиришни зўравонликсиз амалга оширадиган куч ва имкониятларни топишга интилиши билан характерланади. Либерализмнинг асосий тамойили – ҳуқуқлар, имтиёзлар, имкониятлар тенглиги шароитида ҳаётнинг барча соҳаларидаги эркинликни таъминлашдир. Либерализмдаги эркинлик рақобатлашаётган ғояларнинг барчасига ривожланиш учун имконият яратади. Демак, либерализм, *бир томондан*, инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари устуворлигига, *иккинчи томондан*, жамиятнинг маънавий-ахлоқий меъёр ва қадриятларига асосланиши билан ўзининг умуминсоний моҳиятини намоён қилади.

Жамият ривожланиши билан либерализм ғоялари ҳам ўзгариб бормоқда, уларнинг мақсад ва вазифаларида ички бирлик вужудга келаётир. Улар, ҳозирги даврда неолиберализм шаклида намоён бўлмоқда. XX асрнинг сўнгги ўн йиллигида дунёнинг қарама-қарши тузумларга бўлиниш жараёнининг барҳам топиши билан либерализм ғояларида ҳам ўзига хос йўналишлар пайдо бўлди. Жумладан, Ўзбекистонда эркин демократик ҳуқуқий давлатнинг шаклланиши либерализм ғояларининг янги тамойиллар билан бойиганини кўрсатмоқда. Ўзбекистоннинг биринчи Президенти Ислам Каримов томонидан ишлаб чиқилган бозор муносабатларига ўтишнинг машҳур беш тамойилининг ҳаётга жорий этилиши Ўзбекистондаги либерализм ғояларининг миллий хусусиятларини намоён қилади.

Замонавий либерализм инқилобий ўзгаришлардан, сиёсий қарашлардаги радикализмдан воз кечиш, муқобил ғояларнинг мавқеини эътироф этиш ва ҳурмат қилиш, халқаро муносабатларда сиёсий плюрализм тамойилларига амал қилиш, сайлов тизимини демократик тамойиллар асосида ташкил этиш, турли шаклдаги ҳокимият тармоқлари фаолияти мустақиллигини таъминлаш, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ишининг фуқаролар томонидан назорат қилинишига эришиш каби мақсад ва вазифаларни ўз ичига олади.

Ўзбекистонда бозор муносабатларига ўтиш даврида бу вазифаларнинг изчил амалга оширилишида либерализм ўзининг ижобий, ҳаётий мазмунини намоён қилмоқда. Чунки, ғоялар эркинлиги, ижтимоий-сиёсий ҳаёт эркинлигининг асосидир⁷⁰.

Демократия (юн. “demos” – халқ ва “kratos” – ҳокимият) – халқ ҳокимияти, фуқароларнинг озодлиги ва тенглиги тамойилларини эълон қилишга асосланган сиёсий тузум шакли. Тарихий тараққиёт давомида демократия тушунчаси шаклан ва мазмунан бойиб борган. Бу жараён бугунги кунда ҳам давом этмоқда. Зеро, демократия энг ривожланган давлатларда ҳам юқори такомил нуктасига, идеал даражасига эришгани йўқ. Ҳар бир миллат ва жамият, айти пайтда ҳар бир давр ўз демократиясига эга. Бошқача айтганда, уни тушуниш, талқин этиш ва амалиётда қўллашда ўзига хослик барча даврларга хосдир. Бу ўзига хослик халқнинг босиб ўтган тарихий йўли, миллий менталитети, анъаналари, амалдаги ижтимоий муносабатларнинг характери каби бир қатор омиллар билан белгиланади.

Шундай бўлсада, барча миллатлар ва жамиятлар, даврлар ва давлатлар учун мавжуд тузумнинг демократик характерини белгиловчи умумий мезонлар бор. Бу ҳам бўлса демократия тамойиллари (принциплари)га риоя қилиниши, демократик институтларнинг мавжудлиги ва уларнинг фаолияти билан боғлиқдир. Ана шу мезонлар асосида демократиянинг реал ёки формал характери ҳақида гапириш мумкин бўлади. Демократия моҳиятан инсоннинг ҳар томонлама камол топиши учун берилган имконият, шахс билан жамият манфаатларидаги уйғунликни таъминловчи омилдир. Айти пайтда демократия қабул қилинган қонунлар, амалдаги тартиб-қоидалар ёрдамида шахс ҳаёти ва фаолиятини тартибга солувчи механизм ҳамдир. Бугунги кунда аксарият мамлакатларда демократия жамиятнинг яшаш мезонига айланиб қолди. Одатда, вакиллик демократияси ва бевосита демократия бир-биридан фарқланади.

⁷⁰ Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати.
–Т.: Академия, 2007. –Б.180–182.

Вакиллик демократиясида фуқаролар қонунчилик, ижроия ва бошқа функцияларни бажарувчи органларни сайлайдилар. Бошқача айтганда, фуқароларнинг ўзлари бу функцияларни амалга оширишда бевосита иштирок этмайдилар. Бевосита демократия шаклида эса, фуқаролар у ёки бу масалаларни ўз-лари тўғридан-тўғри ҳал қиладилар. Плебесцит, референдумлар бевосита демократиянинг намоён бўлиш шакллари дир.

Демократия асосида қизиқиш, интилиш ва манфаатларни мутаносиблаштириш, мувофиқлаштириш, мурсага келтириш ва келишиш сиёсати ётади. Шу маънода демократия жамиятдаги кучларни бирлаштиришга, мамлакат салоҳиятини тараққиёт учун сафарбар қилишга хизмат қилади⁷¹. Унинг маъно-моҳияти ҳақида биринчи Президентимиз И.А.Каримов: “Ҳақиқатдан ҳам демократия – фақат назария ёки сиёсий жараёнгина бўлиб қолмай, шу билан бирга халқнинг турмуш тарзи ва унинг бутун руҳияти, анъаналари, маданияти, психологиясининг хусусиятлари ҳамдир. Демократия жамиятнинг қадриятига, ҳар бир инсоннинг бойлигига айланмоғи керак”⁷², – деган эди.

2.3. Мафкурадан кўзланган мақсадлар. Мафкурaviй мақсад деб ижтимоий қатлам, сиёсий гуруҳ, миллат, жамият манфаатлари, орзу-интишишлари ва хоҳиш-иродасини ифода этувчи тушунчалар тизимига айтилади.

“Ҳар қандай мафкура қуйидаги асосий мақсадларни кўзда тутди: 1) муайян ғояга ишонтириш; 2) уюштириш; 3) сафарбар этиш; 4) маънавий-руҳий рағбатлантириш; 5) ғоявий тарбиялаш; 6) ғоявий иммунитетни шакллантириш; 7) ҳаракат дастури бўлиш. Мафкура ўз олдига қуйилган шу каби мақсадларни бажара олсагина, амалий самара бериши мумкин”⁷³. Бунда, асосан ҳар бир мафкурани

⁷¹ Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. –Т.: Академия, 2007. –Б.130–131.

⁷² Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари // Унинг ўзи. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6. –Т.: Ўзбекистон, 1998. –Б.160.

⁷³ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: Ўзбекистон, 2001. –Б.20–21.

мазмун-моҳиятига кўра, эзгу ниятларни ўзида акс эттирадиган, халқ томонидан эътироф этиладиган, қўллаб-қувватланадиган ижобий ва ғаразли ниятларни ифодаладиган салбий, шаклига кўра ички ҳамда ташқи ёки геоиктисодий, геосиёсий, геомафкуравий мақсадларни фарқлаш лозим.

Ташқи ёки геоиктисодий, геосиёсий, геомафкуравий мақсадлар ўз мазмун ва моҳиятига кўра, давлатнинг халқаро майдондаги мавқеини мустаҳкамлашга йўналтирилган бўлиб, бундай мақсадлар ўзаро манфаатли ҳамкорликка асосланган бўлса – ижобий, бошқа халқлар ва давлатларга мафкуравий тазйик ўтказишга қаратилган бўлса – салбий характер касб этади.

1. Одамларни муайян ғояга ишонтириш. Ҳар қандай кишилик жамиятида юз бераётган ижобий ёки салбий нарсa, воқеа, ҳодиса ва жараёнлар туфайли вужудга келаётган, шаклланаётган ва ривожланаётган мафкуралар *бир томондан* муайян ғоя ёки ғоялар тизимини амалга ошириш воситаси сифатида, бирон-бир ғояни тарғиб этиш, кишиларни шу ғоянинг тўғри ва ҳаётий эканлигига ишонтиришни ўз олдига мақсад қилиб қўйса, *иккинчи томондан* эса кишилар ўзларининг ҳаётий эҳтиёж ва манфаатлари, мақсад ва интилишларини акс эттирадиган ғоя ва ғоялар тизимини танлашга, уни ҳимоя этишга ва ривожлантиришга интиладилар. Бундай вазият ҳар бир мафкура олдига одамларни ана шу мафкурада акс эттирилган ғояларга ишонтириш ҳамда ишонтира олишнинг усул ва воситаларини қўллай билиш вазифасини юклайди.

Одамларни муайян ғояга ишонтириш деб ғоя субъектларининг қўзлаган мақсадларига эришиш учун кишиларнинг руҳи, кайфияти, ҳиссий кечинмалари, қалби ва шуурига таъсир қилган ҳолда одамларни мазкур мафкурани ташиқил этган ғояларни ҳақиқат, чин деб билиш, унга эътиқод қилиш, суяниш даражасига етказишга қаратилган хатти-ҳаракатларига айтилади.

Кенг халқ оммасини бирон-бир ғоянинг илғор ва инсонпарвар эканига ишонтирмоқ учун, аввало, мазкур ғоя халқ ҳаётига яқин, бевосита дахлдор бўлиши, иккинчидан, уни одамлар онгига етказишнинг энг қулай восита ва усулларини аниқлаб олиш керак бўлади. Бунда давлат сиёсатининг устувор

йўналишлари, мақсад ва вазифаларини мафкуравий жиҳатдан асослаш муҳим аҳамият касб этади.

Замон руҳи, халқ психологияси, эҳтиёж ва талаблари мафкурада ҳар томонлама акс этиши, ҳаётнинг энг долзарб муаммолари, унинг стратегик мақсадлари билан узвий боғланиши зарур. Ана шундагина келажакка интилиш ва қатъий ишонч муқаррар равишда катта ижтимоий юксалишга туртки беради. Фан ва техника тараққиёти борасида эришилган ютуқлар билан бирга мафкуранинг жонли, эҳтиросли ва жозибадор ғояси инсонлар қалбини ларзага келтиради, уларни фаол ҳаракатга ундайди, яхши ва саодатли кунларга ишонч ҳиссини уйғотади.

Мафкуравий фаолиятнинг муваффақиятини белгилайдиган шундай ҳаётий қонуният бор: бошқаларни бир ғояга ишонтирмоқ учун, аввало, унга ўзинг юракдан ишонишинг, бошқаларни сафарбар этмоқ учун ўзинг фаол бўлишинг шарт! Ғоянинг халқпарвар, тараққийпарвар эканига бўлган ишонч кундалик ҳаёт синовларидан ўтсагина, сўз ва иш бирлигига эришилсагина мустаҳкам эътиқодга айланади. Бундай эътиқод устувор бўлган ерда чинакам инсоний ҳаёт куриш мумкин бўлади, эзгуликка хизмат қиладиган ғоя тантанаси учун кураш жараёнида инсон шахси шаклланади, у бунёдкор кучга айланади.

2. Ғоя асосида одамларни уюштириш. Ҳар қандай ғоя кўзлаган мақсад-муддаосига эришиш учун одамларни уюштириш қобилиятига эга бўлиши зарур. *Ғоя асосида одам-ларни уюштириш деб ғоя субъектларининг ўзлари кўзлаган мақсад йўлида шахс, элат, миллат, халқ, жамиятни ўзаро биргалашиб, жипслашган ҳолда ҳаракат қилишга қаратилган хатти-ҳаракатларнинг муайян тизимига айтилади.* Ғоя асосида одамларни уюштириш ишларини амалга ошириш *биринчидан*, барчанинг умумий манфаатларига тўғри келадиган воқелик атрибутини топиш; *иккинчидан*, топилган атрибутнинг ҳаққонийлигига одамларни ишонтириш; *учинчидан*, уни амалга ошириш механизмлари ҳамда бажариш муддатидан кишиларни хабардор қилиш; *тўртинчидан*, маслақдошларнинг фикрини ўрганиб, уларни янги уюшган уюшмаларни ташкил қилишга сафарбар этиш билан

ифодаланади. Бусиз бирон-бир мафкура ўзининг кўзлаган мақсадига эриша олмайди.

3. Ғояни амалга ошириш учун одамларни сафарбар этиш. Ҳар қандай ғоянинг эгаси, яъни соҳиби бўлмиш ҳаракатлантирувчи кучлари бўлади. Бу кучлар ўз ғояларини амалга ошириш учун кўпчилликни сафарбар этишга ҳаракат қилади. *Ғояни амалга ошириш учун одамларни сафарбар этиш деб зоя субъектларининг кўзлаган мақсадларига эришишлари учун одамларни жанговар, тайёр ҳолатга келтириш, фаоллик билан ишга солишга қаратилган хатти-ҳаракатларнинг муайян тизимига айтилади.*

Ғояни амалга ошириш учун одамларни сафарбар этишдан кўзланган мақсадлар бунёдкорлик ишларини амалга оширишга – она-Ватанни чет эл босқинчиларидан ҳимоя этиш, халқнинг манфаатларини кўзлаб янги ишлаб чиқариш тизимини йўлга қўйиш, улкан иншоотларни қуриш, ҳар хил табиий офатларнинг олдини олишга қаратилган бўлиши ёки аксинча, вайронкорлик, бузғунчилик ишларини йўлга қўйишга – ўзга халқларнинг мустақиллигига тажовуз қилиш, инсон ҳақ-ҳуқуқларини менсимаслик, ҳар хил катта ва кичик уруш, минтақавий мажораларни келтириб чиқариш, давлат тўнтариши орқали ҳокимиятни эгаллаш, майда элат, миллат ва халқларни ер юзидан йўқ қилиш ва бошқаларга қаратилган бўлиши мумкин.

4. Кишиларни маънавий-руҳий қўллаб-қувватлаш. Маъ-лумки, жамият тараққиётининг бурилиш нуқталарида асосий маънавий мезон вазифасини ўтаб келган ғоя ва мафкуралар қадрсизланиб, ўзининг кучини, эгаллаб келган мавқени йўқота бошлайди. Шундай бир шароитда унинг ўрнига янги ғоя ва мафкуралар кириб келади. Уларнинг барчаси ўзларининг кўзлаган мақсадларидан келиб чиққан ҳолда жамиятни иқтисодий, сиёсий, маънавий таназзулдан қутқазиш учун кишиларнинг маънавий-руҳий дунёсига таъсир ўтқазиш орқали уларни қўллаб қувватлашга ҳаракат қилишга тушадилар. Шу тариқа, ғоя ва мафкуралар томонидан кишиларни маънавий-руҳий қўллаб-қувватлаш масаласи юзага келади ва у долзарб муаммога айланади. Демак, ғоя ва мафкуралардаги энг муҳим хусусиятлардан бири энг оғир дамларда

одамларни маънавий-руҳий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш ҳисобланади.

Кишиларни маънавий-руҳий қўллаб-қувватлаш деб, *ғоя субъектларининг кўзлаган мақсадларига эришишлари учун одамларни миллий тараққиётнинг энг оғир, мураккаб даврларида, айниқса, бир ижтимоий-сиёсий тузумдан янгисига ўтиш жараёнида кенг халқ оммасини маънавий-руҳий жиҳатдан қўллаб-қувватлашга, уларда порлоқ келажакка бўлган ишонч туйғусини уйғотишга қаратилган хатти-ҳаракатларининг муайян тизимига айтилади.*

Бунда шуни унитмаслик керакки, шахс, элат, миллат, халқ қайси ғоя ва мафкурада ўзининг бахтли турмуш кечиришини, келгуси авлодларининг бахти-иқболини кўрса, ўша ғоя ва мафкурадан маънавий-руҳий куч-қувват олади, унга ишонади ва сафарбарликка шай ҳолатда туради.

6. Ғоявий тарбиялаш. Кишилиқ тарихи саҳнасида келган ҳар қандай ғоя ва мафкура, биринчи навбатда, ўзининг тарафдорлари ўқитиш орқали уларнинг ғоявий саводхонлигини шакллантиришга, ривожлантиришга, шу асосда садоқатли мафкурачиларнинг янги авлодини тарбиялаб етиштиришга, иккинчи навбатда, ана шу тарбияланган ғоявий саводхон мафкурачилар томонидан ўз сафларига янги аъзоларни жалб қилишга уринадилар. Бунинг учун мактаб, ўқув курслари, илмий-амалий анжуманларни ташкил этиш, оғзаки ва ёзма равишдаги тарғибот-ташвиқот ишлари олиб бориш ишларини ўзида мужассамлаштирган кенг қамровли таълим-тарбия тизимини ишга туширишга ҳаракат қиладилар. Шу тариқа ғоявий тарбия ишлари йўлга қўйила бошлайди. Демак, жамиятдаги мавжуд ғояларга фаол муносабат, фаол ҳаётий позицияни тарбиялаш мафкуранинг муҳим мақсадларидан бири саналади. **Ғоявий тарбиялаш деб,** *ғоя субъектларининг кўзлаган мақсадларига эришишлари учун одамларни ўзлари илгари сураётган ғояга ишонтириш, уюштириш, сафарбар этиш, маънавий-руҳий қўллаб-қувватлаш учун таълим-тарбия тизимини ташкил этиш орқали ўзларининг сафларини ғоявий жиҳатдан садоқатли, етук мафкурачилар билан тўлдиритишга, тарафдорларини кўпайитиришга қаратилган хатти-ҳаракатларнинг муайян тизимига айтилади.*

Ғоявий тарбия ахлоқий, сиёсий, ҳуқуқий ва бошқа тарбия шакллари билан узвий боғлиқ бўлиб, улар биргаликда ғоя ва мафкуралардан кўзлаган мақсадларини амалга оширишга хизмат қилади.

7. Ғоявий иммунитетни шакллантириш. Ҳар бир янги ғоя ва мафкура тарих сахнасига карама-қаршиликларга учрамасдан кириб келмайди. Улар доимо ғоявий курашда ғолиб келишга, ўзга ғояларнинг таҳдид ва тажовузларига бардош беришга, ўзини ўзи тирик организм сифатида ҳимоя қилишга ҳаракат қилади. Бундай вазифанинг ҳал этилиши организмнинг иммунитет (ташқи таъсирлар ва касалликларга қаршилик кўрсатиш) қобилияти даражасига боғлиқ бўлади. Шунга кўра, ***ғоявий иммунитетни шакллантириш деб, ғоя субъектларининг кўзлаган мақсадларига эришишлари учун соҳиблари ўзлари бўлган ғоя ва мафкураларига етти-ёт бўлган ғоя ва мафкураларнинг хавfli ва зарарли таъсирларига қаршилик кўрсатиш қобилиятини шакллантириш, мустаҳкамлашга қаратилган хатти-ҳаракатларининг муайян тизимига айтилади.*** Демак, ғоя ва мафкураларнинг соҳиблари ўзларининг ҳаётийлигини сақлаш учун тарафдорларининг ғоявий-мафкуравий иммунитетини кучайтиришга аълоҳида эътибор бериш зарур бўлади. Бунда ғоявий иммунитетни жамият миқёсида шакллантириш аҳоли орасида ғоявий-тарбиявий ишларнинг қандай йўлга қўйилганлигига боғлиқ бўлишини назардан четда қолдирмаслик керак.

8. Ҳаракат дастури бўлиши. Янгидан шаклланиб, эски ғоя ва мафкуралар ўрнини эгаллаётган ғоя ва мафкуралар: *биринчидан*, кўпчиллик аҳолининг манфаатларини ифодаловчи мақсадларни кўзлаётган; *иккинчидан*, кўзлаётган мақсадлари ҳаёлийликдан холи бўлиб дастурий таъминоти мантиқий жиҳатдан изчил ва аниқ; *учинчидан*, унда умуминсоний ва миллий қадриятларнинг ўзаро муштарақлиги ўз ифодасини топган бўлса, уларни халқ ҳаракат дастури сифатида идрок этиши мумкин. Шунга кўра, ***ҳаракат дастури бўлишлик деб, ғоя субъектларининг кўзлаган мақсадларига эришишлари учун кўпчиликнинг манфаатларидан келиб чиққан ҳолда мақсадлари аниқ ифодаланган, умуминсоний ва миллий қадриятлар***

муштараклиги асосида қурилган, ҳаёлийликдан мутлақо холи, мантиқий жиҳатдан изчил ва аниқ дастурий таъминотга эга бўлган ғояларнинг муайян мафкуравий тизимига айтилади. Соҳиблари ўз ғояларини жамиятда ҳаракат дастури даражасига кўтариш учун унинг умумхалқ томонидан эътироф этилиши кераклигини ёдда сақлаш зарурдир. Акс ҳолда, у шунчалик кичик доирадаги одамлар гуруҳининг ҳаракат қилиш дастури бўлиб қолаверади.

2.4. Мафкуранинг функциялари. *Мафкуранинг функция-лари деб миллатлар ва давлатлар, турли ижтимоий-сиёсий кучларнинг ўз ғоявий тизимларини яратиш ва тарғиб қилишдан кўзлаган мақсад-муддаолари ҳамда ўз мафкуралари орқали ҳал қилиши лозим бўлган вазифаларининг мажмуига айтилади..*

Ҳар қандай мафкура қуйидаги функцияларни: а) муайян ғояни одамларнинг онига ва руҳиятига сингдириш; б) аҳолининг турли гуруҳларини бирлаштириш; в) кўзланган мақсад ва ниятларга эришиш учун одамларни сафарбар этиш; г) уларни маънавий-руҳий рағбатлантириш; д) аҳолини, айниқса, ҳаётга кириб келаётган ёш авлодни ғоявий тарбиялаш ва мафкуравий иммунитетни шакллантириш; е) бошқа мафкуравий ва ғоявий таъсирлардан ҳимоя қилишларни бажаради.

Юксак ғояларга асосланган, манфаатлар ва фикрлар хилма-хиллигини эътироф этадиган мафкуравий тизимлар ўз соҳибларини тараққиётга элтади. Тор миллий ё синфий талаб-эҳтиёжларни бошқа халқлар ёки гуруҳлар ҳисобига қондиришини ният қилган мафкуралар охир оқибат барбод бўла-ди, ўз тарафдорларини таназзул ва ҳалокатга дучор этади.

2.5. Ғоя ва мафкура ўртасидаги ўхшаш ва фарқ қилувчи томонлар. Ғоя ва мафкура айнан бир нарса эмас. Улар ўртасида умумий ўхшаш ва фарқ қилувчи томонлар мавжуд.

Ғоя ва мафкура ўртасидаги умумий ўхшаш томонлар қуйидагилардан иборат.

1. Ғоя ва мафкура мавжуд реал воқеликнинг инсон онгидаги инъикоси ҳисобланади, яъни объектив оламнинг субъектив образи сифатида гавдаланади.

2. Ғоя ва мафкура ҳар иккаласи учун ҳам умумий бўлган битта моддий ва маънавий манбалардан озиқланади.

3. Ғоя ва мафкуранинг мақсад ва вазифалари мантиқан битта нарсага қаратилган бўлади, яъни кўзланган мақсад ва вазифалар муштарак ҳолда бажарилади.

Ғоя ва мафкура ўртасидаги фарқ қилувчи томонлар қуйидагилардан иборат.

1. Фикр асосида ғоя, ғоя асосида эса мафкура шаклланади. Яъни, инсон муайян мақсадни мўлжаллаб, уни амалга оширишга қатъий аҳд қилса, бу ғоя ҳисобланади. Ғоя конкрет инсон, гуруҳ, миллат ёки жамиятнинг ҳаётий эҳтиёжларидан келиб чиқиб, манфаатларини ифодалаб, уларнинг ишонч-этиқоди ва фаолиятига асос бўлса, мафкурага айланади. Демак, олдин ғоя, кейин эса ғоя асосида мафкура вужудга келади.

2. Ғоя – мақсад бўлса, мафкура уни амалга ошириш усули – воситасидир. Бошқача айтганда, инсон ёки миллатнинг асосий мақсадлари ғояларда намоён бўлса, уни рўёбга чиқаришга қаратилган ишларнинг мазмун-моҳияти мафкурани ташкил қилади.

3. Ғоя назария бўлса, мафкура методологиядир.

4. Ғоя нисбатан турғун, қатъий бўлса, мафкура эса динамик⁷⁴ характерга эга.

5. Ғоя – ботиний⁷⁵ бўлса, мафкура – зоҳирийдир⁷⁶. Демак, ғоя – асл ички моҳиятнинг ўзи бўлса, мафкура эса ғоянинг манфаатлашган мазмуни, шакли, қисми, томони, кўриниши, қиёфаси ва характери⁷⁷.

⁷⁴ “Динамик” – юнонча “*dynamikos* – кучга оид; кучли” деган сўздан олинган бўлиб, ижтимоий ҳаётда “ўсиш, ривожланиш, ўзгарувчанлик, жўшқинлик” деган маъноларни англатади.

⁷⁵ “Ботиний” – арабча сўз бўлиб, ўзбек тилида “ички, яширин, сирли” деган маъноларни англатади.

⁷⁶ “Зоҳирий” – арабча сўз бўлиб, ўзбек тилида “аниқ равшан, ташки кўриниш, ташқаридаги, сиртқи” деган маъноларни англатади.

⁷⁷ Қаранг: Мамашакиров С., Тогаев Ш. Эркин ва фаровон ҳаёт қурилишининг ғоявий-мафкуравий масалалари. –Т.: Маънавият, 2007. –Б.7–10.

“Бизга аёнки, мафкура ижтимоий тараққиётда орқада қолиши ҳам ва ундан ўзиб кетиши ҳам мумкин. Агар орқада қолса, жамият тараққиётига ғов бўлади ёки ҳаддан ташқари илгарилаб кетса, халқдан узоқлашиб ёки узилиб қолади. Бунга узоқ ва яқин мамлакатларнинг ижтимоий тараққиётидаги воқеа-ҳодисаларни мисол қилиб келтириш мумкин. Бизда ҳозирги кунда халқимизни халқ, миллатимизни миллат қилишга хизмат этадиган жамиятимиз мафкураси шаклланмоқда. Бу жараён узлуксиз давом этаверади. Жамиятимизнинг туб манфаатларини назарий асословчи ва ҳимоя қилувчи фалсафий, сиёсий, ҳуқуқий, диний, эстетик қарашларнинг бутун бир тизими бўлмиш мафкурамизни ҳаракатдаги ғоя деб таърифлашга қарор қилдик. Хўш, нима учун, қайси омилларга асосланиб шундай демоқдамиз? Энди бу фикримизни исботлашга баҳоли қудрат бир уриниб кўрамиз.

Кўпчилик зиёлиларимиз, жумладан, файласуфларимиз “мафкура” атамаси ҳақида сўз борганида, “мафкура” атамаси фикр, яъни “идея” демакдир. Идея эса “идеал” сўзидан келиб чиққан. “Идеал” грекча “тасаввур” деган маънони англатади дейдилар. Бу таърифда, аввало, бир ноаниқлик бор: идея сўзи идеал сўзидан келиб чиққанми, ёки идеал сўзи идея сўзига қўшимча қўшилиб яратилганми? Келиб чиқиши бўйича арабча бўлган **фикр, афкор** ва **мафкура** сўзларининг ўзаги битта: фикр, фикр сўзининг кўплик шакли афкор. Лекин бизнинг тилимизда *афкор сўзи фикрловчи, илгор фикр юритувчи* маъноларини англатиш учун қўлланилади. Масалан, жаҳон афкор оммаси – тараққийпарвар инсоният деганидир. Яъни ҳар қандай оммага, масалан, бебошвоқ оломонга нисбатан *афкор* иборасини қўллаб бўлмайди. Бизнинг тушунчамизга кўра **мафкура атамаси ҳаракатга келтирувчи, ҳаракатдаги ғоя, деган маънони, ниятни мақсадга айлантиришга ундовчи, деган маънони англатади. Бирор фикр киши онгида пайдо бўлса, у ҳаракатга келгунича фикр сифатида мияда сақланиб тураверади. Уни ҳаракатга келиши учун мафкура керак.** Масалан, истиқлолдан олдин ҳам Қуръони Карим ва Ҳадиси шарифларни ўзбекчага таржима қила олувчи мутахассисларимиз бор эди. Лекин бу

ишларни ҳаракатга келтирувчи ғоя йўқ эди. Ёки бўлмаса, бугунги кунда чет элларда аъло баҳоларда ўқиб келаётган ва ўқиб турган ёш авлодимиз илгари ҳам бор эди. Лекин уларни чет элларга юборишни ўртага қўядиган, ҳаракатга келтирадиган ғоя – мафкура йўқ эди. Диндор кишиларимизга маълумки, намознинг фарз, вожиб, суннат ва нафл турлари бор. Ихтиёрий, қўшимча бўлмиш (ўқиса савоб олади, ўқимаса гуноҳкор бўлмайди) нафл намозини ўқишга ният қилинган, адо этилмаса, гуноҳор бўлишади, чунки ният қилингандан кейин нафл намози ҳам фарзга айланади. Ният сўзи маъноси билан мақсад сўзининг маъноси ўртасидаги фарқни англатиш учун намозга доир ушбу изоҳни тилга олиб ўтдик. Хуллас, мафкура атамасида ҳаракатга келтирувчи ғоя маъноси мужассам. Шунга кўра, *мафкура деб муайян бир ижтимоий гуруҳ ёки миллатнинг туб манфаатларини назарий асословчи ва ҳимоя қилувчи фалсафий, сиёсий, ҳуқуқий, диний, эстетик қарашларнинг бир бутун тизимига айтилади*⁷⁸.

2.6. Ғоя ва мафкураларнинг асосий вазифалари. Ғоя ва мафкураларнинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат.

1. Дунёқарашни шакллантириш. Ҳар бир ғоя ва мафкура ўзининг кўзлаган мақсади, моҳият-мазмунидан келиб чиққан ҳолда табиат, жамият, инсон тафаккурида юз бераётган нарса, ҳодиса ва жараёнларни тушунтириб беришга, улар ҳақида одамларнинг онгида муайян фикрларни туғдиришга ҳаракат қилади. Натижада, улар ҳақида одамлар онгида янгича дунёқараш шакллана боради. Масалан, ўзбек халқининг онгига мустақилликнинг буюк неъмат эканлиги, мустақил бўлмаган халқнинг келажаги йўқлиги, мустақиллик ҳимоя қилингандагина абадий бўлишини сингдириш асосида мустақил Ўзбекистоннинг ўтмиши ва келажаги тўғрисида янгича дунёқараш пайдо бўлади, шаклланади ва мустақиллик ҳақида эътиқод пайдо бўлади. Демак, шу маънода одамларда ўзига хос дунёқараш ва тафаккурни шакллантириш – ҳар қандай мафкуранинг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади.

⁷⁸Қаранг: Иброҳимов А. Бизким, ўзбеклар. Миллий давлатчилигимиз асослари ҳақида мулоҳазалар. –Т.: Шарк, 2011. – Б.195, 202–203.

2. Мустақил тафаккур қилишни шакллантириш. Озод-ликка эришиб, ўзининг эркини қўлга киритган ҳар бир элат, миллат ва халқ мустақил яшашга, мустақил фикр юритишга интилади. Халқларнинг озод ва обод, эркин ва фаровон яшашини мақсад қилиб қўйган бунёдкор ғоя ва мафкуралар ҳар бир фуқаронинг мустақил ўз фикрига эга бўлишини, эркин ва мустақил тарзда бўлаётган ҳар бир нарса ва воқеага нисбатан фикр билдиришини шакллантиришни ўзининг вазифаси деб билади. *Мустақил тафаккур қилувчи шахс деб, ўзини қуршаб турган олам, мавжуд реал воқелик тўғрисида мустақил фикрга эга бўлган, уларга нисбатан эркин муносабат билдириб, қатъий дунёқарашга эга бўлган кишиларга айтилади.* Чунки, мустақил фикрга эга бўлган, эркин фикрлайдиган одамгина она-Ватан тақдири учун ўзини масъулиятли шахс даражасида кўради. Масъулият бўлмаган жойда тартиб-интизом бўлмайди. Тартиб-интизом бўлмаган жойда эса тараққиёт ҳам, барқарорлик ҳам, тинчлик ҳам, адолат ҳам, эркинлик ҳам бўлмайди.

3. Ижтимоий муҳитни яратиш. Ҳар қандай жамиятда мавжуд бўлган ижтимоий муҳит, унинг кундалик тақдирини ва келажақдаги истиқболларини белгилаб беради. Зеро, шундай экан бунёдкор ва вайронкор ғоялар ўзларининг ижтимоий табиатидан келиб чиққан ҳолда жамиятда янги ижтимоий муҳитни яратишга ҳаракат қилади. *Ижтимоий муҳит* деб кишилар ўртасида адолатпарварлик тамойиллари асосида ташкил этилган ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий муносабатларнинг қанчалик даражада уйғунлашган тарзда ҳаракат қилишлари натижасида жамиятда вужудга келган ҳолатга айтилади. Бунда, бунёдкор ғоя ва мафкуралар тинчлик ва барқарорлик ҳукм сурадиган ижтимоий муҳитни яратишга ҳаракат қилсалар, вайронкор ғоя ва мафкуралар эса жамиятда ечимини топиш мушкул бўлган зиддиятлар, уруш, жанжал, ғийбат, бўҳтон, зўровонлик каби қусурлар илдиз отган ижтимоий муҳитни яратишга интиладилар. Демак, жамиятда зарур ижтимоий муҳитни яратмай туриб, муайян ғояларнинг устуворлигини таъминлаб бўлмайди.

4. Эҳтиёж ва манфаатларни ифодалаш. Тарих саҳнасига кириб келаётган ҳар бир ғоя ва мафкура ўзи таянган ижтимоий асос, қатлам, партия, миллат ва бошқаларнинг туб эҳтиёж ва манфаатларини ифода этиши орқали мавжуд воқеликнинг инъикоси бўлган ғоялар дунёсидан ўзига муносиб ўрин эгаллайди. Бунда “эҳтиёж деб, организм, инсон шахси, ижтимоий гуруҳ, миллат, халқ ва умуман, жамиятнинг мавжудлиги ва ривожланиши учун объектив равишда зарур бўлган ижтимоий фаолиятини юзага чиқарувчи ички сабабиятларга айтилса, манфаат деганда эса субъектнинг турли эҳтиёжларини қондириши билан боғлиқ бўлган муносабати ва фаолиятининг мажмуини тушунамиз”⁷⁹. Ўзбекистоннинг биринчи Президенти Ислам Каримов ғоя ва мафкураларнинг бу муҳим хусусияти тўғрисида: “Ҳар қандай инсон, табиийки, мурод-мақсадсиз яшай олмайди. Бинобарин, токи ҳаёт мавжуд экан, мамлакатлар, давлатлар ва уларнинг манфаатлари бор экан, улар ўз тараққиёт йўлини, эртанги кун уфқларини ўзининг миллий ғояси, миллий мафкураси орқали белгилаб олишга интилади”⁸⁰, – деган эди.

6. Ворисийликни таъминлаш. Ғоя ва мафкуралар ўзича бўш жойдан пайдо бўлмайди. Улар, бир неча авлодларнинг ақл-заковати билан яратилади, кейинги авлодлар томонидан янги мазмун билан бойитилиб борилади. Унда аجدодлар билан авлодлар ўртасидаги ворислик ўз аксини топади, аждодларнинг асрий орзу-умидлари мужассам бўлади. Шунга кўра ғоя ва мафкураларнинг соҳиблари ўтмишдан, ота-боболаридан мерос қолган моддий ва маданий бойликларга эгалик қилган ҳолда, уларнинг ишларини давом эттириб келгуси авлодларга етказиб берадилар. Демак, ғоя ва мафкуралар ўтмишни келажак билан боғловчи маънавий кўприк вазифасини ҳам ўтайди. Бу хусусда биринчи Президентимиз И.А.Каримов: “Жаҳон тажрибасига назар ташласак, миллатнинг мафкураси бир эмас, балки бир неча авлоднинг умри давомида ишлаб чиқилиши ва такомилга эришувига

⁷⁹Ҳайдаров Х.Ф. Ислохотлар қонуниятлари. –Т.: Ўзбекистон, 2010. –Б.46, 49.

⁸⁰Каримов И.А. Миллий истиқлол мафкураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир // Унинг ўзи. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т.8. –Т.: Ўзбекистон, 2000, –Б.490.

гувоҳ бўлишимиз мумкин. Бутун халқни бирлаштирадиган байроқ бўлмиш мафкурани шакллантириш учун инсоният тарихининг турли давларида Худонинг ўзи ақл-заковат, истеъдод, куч-қувват ато этган, ёрқин тафаккурга эга бўлган буюк шахслар заҳмат чекканини кўрамиз”⁸¹, – деган эди.

7. Фаолият мезони бўлиш. Ғоя ва мафкура тизими одамлар ҳаёти фаолиятининг ўзига хос мезони вазифасини ҳам бажаради. Бу ҳақда биринчи Президентимиз И.А.Каримов: “Мафкуранинг ҳаётийлиги унинг халқ табиатига, турмуш ва тафаккур тарзига нечоғлик мос бўлиши, энг муҳими, жамиятнинг миллий манфаатларини, орзу-интилишларини қай даражада ақс эттириши билан ўлчанади. Фақат шундай мафкурагина ҳаёт ва давр синовларига бардош беради, одамлар унга ишониб, ўзининг иймон-этиқоди сифатида қабул қилади. Шундагина у энг замонавий қуролдан ҳам кўра кучли руҳий-маънавий қудрат касб этади”⁸², – деган эди.

8. Ғоявий ҳимоя воситаси. Ҳар бир ғоя ва мафкура ғоявий ҳимоя воситаси вазифасини ҳам бажаради. Бу унинг жамият мафкураси мақомини олган ғоялар тизимининг шу жамиятни ҳар хил мафкуравий тажовузлардан, хуружлардан, таҳдидлар-дан ҳимоя қилиш учун мафкура майдонига бел боғлаб курашга чиқишини англатади. Мафкуравий курашдаги ғолиблик эса жамият аъзоларининг тинч-осуда фаолият юритишини ҳар томонлама таъминлайди, келгусидаги олижаноб эзгу ниятларини амалга ошириш ишларига чорлайди. Ғоявий ҳимояда биринчи Президентимиз И.А.Каримов томонидан илгари сурилган: ***“Ғояга қарши фақат ғоя, фикрга қарши фақат фикр, жаҳолатга қарши фақат маърифат билан баҳсга киришиш, олишиш мумкин”***⁸³, – деган тамойил воситасида иш кўриш керак.

⁸¹ Каримов И.А. Миллий истиклол мафкураси – халқ этиқоди ва буюк келажакка ишончдир // Унинг ўзи. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т.8. –Т.: Ўзбекистон, 2000, –Б.501.

⁸² Каримов И.А. Миллий истиклол мафкураси – халқ этиқоди ва буюк келажакка ишончдир // Унинг ўзи. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т.8. –Т.: Ўзбекистон, 2000, –Б.491.

⁸³ Каримов И.А. Жамиятимиз мафкураси халқни – халқ, миллатни – миллат қилишга хизмат этсин // Унинг ўзи. Биз ўз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурамиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –Б.88.

Юқорида ғоя ва мафкуралар ҳақида келтирилган фикрлар, ижтимоий-фалсафий таҳлиллар ҳар қандай жамиятнинг ўзига хос бўлган ғоявий-мафкуравий ҳаёти ҳам мавжудлигидан дарак беради.

Жамиятнинг ғоявий-мафкуравий ҳаёти деб одамларнинг олдига қўйган мақсадларига эришиш учун содир этадиган ғоявий-мафкуравий муносабатларининг статик ва динамик тарзда ҳаракатланишининг муайян тизимига айтилади. Жамиятнинг ғоявий-мафкуравий ҳаётини “мафкура соҳаси” деган тушунча орқали баён қилиш мумкин. Бундай вазиятда “идеосфера” деган атамасини ишлатиш қўл келади. Ғарбий Европада шаклланган жамиятларнинг ғоявий-мафкуравий ҳаётини ўрганиш, у ҳақида таълимот яратишга ҳаракат қилган франзуц файласуфи ва иқтисодчиси **А.Л.К.Дестют де Трассе** ўзининг 1815 йилда ёзган “Идеология элементлари” номли китобида **биринчи марта “идеология”** сўзини фалсафий тушунча сифатида ишлатади. Ҳозирги кунда бу атама жаҳонда энг кўп ишлатиладиган сўзлар қаторига киради. Унинг ривож, охир-оқибатда, “идеосфера” тушунчасининг пайдо бўлишига олиб келди.

“Идеосфера” атамасини қандай маънода ишлатиш масаласида олимлар ҳали бир қарорга келишганларича йўқ. Бунда: “Баъзи мутахассислар уни мафкура соҳасини, унда амалга ошаётган фаолият ва жараёнларни ифодалаш учун, бошқалари эса, инсонни ўраб турадиган ғоя ва мафкуралар сфераси мавжуд, унда ғоялар ва мафкуралар вужудга келади, амал қилади, ўтмишга айланади ёки сақланиб қолади, одамлар доимо уларнинг таъсири остида яшайди, деб ҳисоблаган ҳолда тушунтиришга ҳаракат қилмоқдалар”⁸⁴.

3. Миллий истиқлол мафкураси тушунчаси, унинг хусусиятлари, мақсад ва вазифалари

3.1. Миллат, миллий ғоя, миллий мафкура, миллий истиқлол мафкураси тушунчалари. Миллий истиқлол мафкураси тушунчасига таъриф

⁸⁴Қаранг: Назаров Қ.Н. Ғоялар фалсафаси. –Т.: Академия, 2011. –Б.137.

ва тавсиф беришдан олдин “миллий ғоя” ва “миллий мафкура” тушунчаларини тушуниб оломоқ зарур.

Миллат тушунчаси. Тарихдан маълумки, миллатсиз миллий ғоя ҳам, миллий мафкура ҳам бўлмайди ва аксинча. *Миллат* – кишиларнинг ягона тил, ўзлигини англаш руҳияти, маънавияти, урф-одатлар, анъаналар, кадриятлар ягоналиги асосида маъум ҳудудда яшовчи ўз давлатига эга бўлган, ижтимоий-иқтисодий алоқалар билан боғланган мустақил субъект сифатида ўзига хос моддий ва маънавий бойликларни ифодаловчи ҳамда яратувчи кишиларнинг этник бирлигидир⁸⁵. Демак, бирон бир миллатга тегишли бўлган нарсани, бошқа миллатга тегишлисидан фарқлаш учун “миллий”, “миллийлик” тушунчаси ишлатилади.

Миллий ғоя тушунчаси. Шунга кўра, *миллий ғоя деб, муайян бир миллат ўзининг тафаккурида ўтмиши, бугуни ва истиқболни мужассамлаштирган ҳолда жамият ва одамларнинг руҳиятига кучли таъсир ўтказиб, уни ҳаракатга чорлайдиган, мақсад-муддао сари етаклайдиган кучли, теран фикр-га айтилади.* Бугунги кунда яшаётган ўзбек миллатининг бош ғояси – озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш бўлса, асосий ғоялари эса ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги, комил инсон, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик ҳисобланади.

Миллий мафкура тушунчаси. *Миллий мафкура деб, миллатнинг ижтимоий бирлик сифатида мавжуд бўлиши ва ривожланишини, унинг туб манфаатларини назарий асословчи ва ҳимоя қилувчи ҳамда ҳаракатга келтирувчи фалсафий, сиёсий, ҳуқуқий, диний, ахлоқий ва эстетик қарашларнинг бутун бир тизимига айтилади.* Бунда миллий мафкурани фақат битта миллат ёки халқнинг мафкураси, деб тушуниш тўғри эмас. У муайян давлат ёки жамиятнинг умумий мафкураси маъносини ҳам англатади. Шу нуқтаи назардан қараганда, миллий мафкура тушунчаси Ўзбекистонда яшаб унда фаолият кўрсатаётган барча миллат вакилларига тегишлидир. “Демак, ўзбек халқининг миллий мафкураси миллатимизнинг туб

⁸⁵Қаранг: Отамуратов С. Глобаллашув ва миллий-маънавий ҳавфсизлик. –Т.: Ўзбекистон, 2013. –Б.75.

манфаатларини назарий асословчи ва ҳимоя қилувчи фалсафий, сиёсий, ҳуқуқий, диний, эстетик қарашларнинг бутун бир тизимидир. Мафкурасиз ижтимоий гуруҳ, жамият ёки миллат бўлиши мумкин эмас. Миллат ва миллий мафкура тушунчалари ўртасида ўзаро узвийлик бор.

Миллат тушунчаси синфий тушунча эмас. Миллат вакили бўлишлик мулкдор ёки мулкдор эмасликка боғлиқ ҳам эмас. Миллат тушунчаси – синфлардан, табақавий фарқлардан устувор тушунча. Такрорлаб айтишимизки, миллат – бу, кишиларнинг жипс тарихий бирлиги, умумиктисодий турмуш, тил, ҳудуд бирлиги, маданият, онг, руҳият уйғунлиги ва муштараклиги демакдир. Ўз давлатисиз ўз қиёфасига эга миллат бўлмайди, давлатчилигини қўлдан бой бериб қўйса, бора-бора миллий қиёфасини йўқотиб юбориши мумкин. Миллатнинг метиндек жипслиги ўз давлатининг қудратига боғлиқ. Ва аксинча, миллатнинг метиндек жипслиги давлати қудратининг даражасини белгилайди. Миллат ва давлат тушунчаларини бир-биридан айирган ҳолда таърифлаб бўлмайди”⁸⁶.

Миллий истиқлол мафкураси тушунчаси. Миллий истиқлол мафкураси ҳақида фикр юритганда биринчидан, “истиқлол” сўзининг маъносини, иккинчидан “истибдод мафкураси”нинг ғайри инсоний, ғайри миллий миллий мазмунини теран англамоқ зарур бўлади.

Истиқлол (араб. – озодлик, мустақиллик, эркин бўлиш) – инсон, миллат, давлатнинг эркин ривожлана олиш имкониятини ифода этувчи тушунча ҳисобланади.

“Истиқлол” сўзи “мустақиллик” сўзи учун ўзак ҳисобланади ва унга нисбатан бирламчи асос вазифасини ўтайди. Араб тилидан кириб келган бу сўзлар асрлар давомида қўлланиб, халқ тафаккурига сингиб кетган. Аслида, мустақилликка эришиш истиқлолнинг тўла маънода воқеликка айлангани, яъни бошқаларга тобе бўлмай, ўз эрки билан яшаш, ўзини-ўзи бошқариш ва ўз тақдирини ўзи белгилаш тамойилларининг тўла-тўқис амалга ошганини

⁸⁶ Қаранг: *Иброҳимов А.* Бизким, ўзбеклар. Миллий давлатчилигимиз асослари ҳақида мулоҳазалар. –Т.: Шарқ, 2011. –Б.195.

билдиради. Истиқлол, кўп ҳолларда, сиёсий жиҳатдан эркин бўлишни англатади, мустақиллик – барча соҳаларда тўла-тўқис озодликка эришилгани, ихтиёри тўлиқ ўзида эканини ифодалайди⁸⁷. Истиқлол истибдодга қарши тинимсиз олиб борилган курашлар натижасида қўлга киритилади. Истиқлол учун кураш, биринчи навбатда, истибдод мафкурасига қарши курашдан бошланади.

Истибдод мафкураси – босиб олинган халқ ёки юртни турли йўл ва воситалар билан тутқунликда сақлаб қолишга, унда яшайдиган кишилар тафаккурини қарам қилишга қаратилган ғоявий қарашлар, мафкуравий усуллар тизими ҳисобланади.

Истибдод бирон-бир давлатнинг ўз иқтисодий, сиёсий, маданий, геостратегик ва бошқа тор манфаатларидан келиб чиққан ҳолда бошқа халқ ёки давлатни босиб олишга интилган, босиб олган, унинг маданияти, тили, урф-одатларини йўқ қилишга, барча соҳаларда ўз ҳаётий стандартларини, қарашларини зўрлик билан жорий этишга уринган жойда ва вақтда юзага келади. Истибдод мафкураси эса, ана шундай тафаккур тарзи ва амалиётининг гўё тўғри эканини ҳар томонлама асослашга, тушунтиришга, адолатли, деб баҳолашга ва кенг халқ оммаси онига сингдиришга қаратилган қараш ва ғоялар тизимидан иборат бўлади.

Инсоният босиб ўтган тарихий йўлга назар ташлар эканмиз, истибдод мафкураси ирқчилик, фашизм, шовинизм каби кўринишларда намоён бўлганини кўрамиз. Улар бир-биридан фақат айрим жиҳатларига кўра фарқлансада, моҳиятан тўқиб чиқарилган, ҳеч қандай илмий заминга эга бўлмаган, эркисизлик ғоясини сохта мезонлар асосида асослашга қаратилган бўлади.

Афсуски, инсонийликка ҳилоф бўлган, башариятнинг келажаги ва бир бутунлигига ҳавф соладиган бундай мафкура шакллари янги минг йилликда

⁸⁷ Қаранг: *Иброҳимов А.* Бизким, ўзбеклар. Миллий давлатчилигимиз асослари ҳақида мулоҳазалар. –Т.: Шарқ, 2011. –Б.164.

хам ўзининг мудҳиш кифёсини дунёнинг турли бурчакларида намоён қилмоқда⁸⁸.

Истибдод мафкурасига қарши эрксевар халқлар мунтазам тарзда кураш олиб борганлар. Ана шундай курашлар натижасида эрксевар ўзбек халқи 1991 йил август-сентябрь ойида истиқлолга эришди. Ўзининг мустақил давлатига, буюк келажак сари бошлаб боровчи истиқлол мафкурасига эга бўлди.

Истиқлол мафкураси – миллат ва давлатнинг мустақил ривожланишини таъминлашга қаратилган ғоявий-назарий қарашлар тизими бўлиб, у истибдод мафкураси ва амалиётига қарши, озодликка интилиш зарурати туфайли пайдо бўлади. Унинг асосий вазифаси озод ва эркин тараққиёт йўлидаги олижаноб мақсадлар атрофида халқни бирлаштириш, улкан бунёдкорлик ишларига сафарбар этиш, унда ғоявий иммунитет, мустаҳкам эътиқод асосларини шакллантиришга қаратилгандир.

Истиқлол мафкураси мустақилликка эришгунча орзу, мақсадни ифодалаш, кейинроқ шу мустақилликни мустаҳкамлаш омилидир. Ҳар икки ҳолатда ҳам унинг халқни уюштириш, сафарбар қилишдан иборат асосий вазифалари ўз аҳамиятини сақлаб қолади. Озодлик йўлидаги интилишлар қонга ботирилганини кўрсатувчи мисоллар жаҳон халқлари тарихида кўплаб топилади. Шундай бўлса-да, улар олға сурган ҳаётбахш қарашлар ҳеч қачон изсиз кетмаган. Кўҳна тарих бу ғоялар янги шароит ва вазиятларда мустақиллик учун курашнинг янги тўлқинларини тайёрлашга хизмат қилганидан далолат беради. Миллий озодлик ғоясининг мустақилликка эришилгандан кейинги даврдаги характерли хусусиятлари унинг олдида турган янгича вазифаларда ёрқин намоён бўлади. Бу даврда у мустақилликнинг сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, ҳуқуқий ва маънавий асосларини мустаҳкамлашни ғоявий жиҳатдан таъминлашга хизмат қилади.

Ўзбекистоннинг миллий истиқлол мафкураси истибдод иллатларига барҳам бериш, мустақиллик, озодлик ва бунёдкорлик каби қадриятларнинг маъно-

⁸⁸ Қаранг: *Иброҳимов А.* Бизким, ўзбеклар. Миллий давлатчилигимиз асослари ҳақида мулоҳазалар. –Т.: Шарқ, 2011. –Б.163.

мазмунини чуқур англаб етиш, уни одамларнинг қалби ва онгига сингдириш, жамият ҳаётида огоҳлик, ҳамкорлик, миллий тотувлик муҳитини таъминлаш, Республикамизнинг халқаро ҳамжамиятнинг тўлақонли аъзоси сифатида барқарор ривожланиш йўлига чиқиб олиши, ўз мустақиллигини ҳар томонлама мустаҳкамлаши учун аҳамиятли бўлган ғоявий қарашлар тизимини ўзида ифодалайди⁸⁹.

Шундай қилиб: *“Ўзбекистон жамиятининг миллий истиқлол мафкураси, ўз моҳиятига кўра, халқимизнинг асосий мақсад-муддаоларини ифодалайдиган, унинг ўтмиши ва келажagini бир-бири билан боғлайдиган, асрий орзу истакларини амалга оширишга хизмат қиладиган ғоялар тизимидир”*⁹⁰.

3.2. Миллий истиқлол мафкурасининг хусусиятлари. Миллий истиқлол мафкурасининг асосий хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

- Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, миллий ва умуминсоний қадриятлар, демократия тамойилларига асосланади;
- халқимизнинг асрлар давомида шаклланган юксак маънавияти, анъана ва удумлари, улуғ бобокалонларимизнинг ўлмас меросидан озиқланади;
- адолат ва ҳақиқат, эркинлик ва мустақиллик ғоялари ҳамда халқимизнинг ишонч ва эътиқодини акс эттиради;
- юрт тинчлиги, Ватан равнақи ва халқ фаровонлигини таъминлашга хизмат қилади;
- жамият аъзоларини, аҳолининг барча қатламларини Ўзбекистоннинг буюк келажagini яратишга сафарбар этади;
- миллати, тили ва динидан қатъи назар, мамлакатамизнинг ҳар бир фуқароси қалбида она Ватанга муҳаббат, мустақиллик ғояларига садоқат ва ўзаро ҳурмат туйғусини қарор топтиради;

⁸⁹ Қаранг: Иброҳимов А. Бизким, ўзбеклар. Миллий давлатчилигимиз асослари ҳақида мулоҳазалар. –Т.: Шарқ, 2011. –Б.16–165.

⁹⁰ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: Ўзбекистон, 2001. –Б.43.

– жамоатчилик қалби ва онгига фикрлар хилма-хиллиги, виждон эркинлиги тамойилларига риоя қилган ҳолда маърифий йўл билан сингдирилади.

Миллий мафкура фақат бугун эмас, балки ҳамма замонларда ҳам энг долзарб сиёсий-ижтимоий масала, жамиятни соғлом, эзгу мақсадлар сари бирлаштириб, унинг ўз муддаоларига эришиши учун маънавий-руҳий куч-қувват берадиган пойдевор бўлиб келган. У ҳар бир ватандошимизнинг оиласи, жамият, эл-юрт олдидаги бурч ва масъулиятини қай даражада адо этаётганини белгилайдиган маънавий мезондир.

Бу – Ўзбекистонда истиқомат қиладиган ва ўз тақдирини шу муқаддас замин билан боғлаган ҳар бир кишининг “Ватаним менга нима берди” деб эмас, балки “Мен Ватаним равнақи учун нима қилаяпман”, деган масъулият туйғуси билан яшаши демакдир⁹¹.

3.3.Миллий истиқлол мафкурасининг мақсади – Ўзбекистоннинг стратегик мақсадларини амалга ошириш учун бош ғоямиз озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш ҳамда ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги, комил инсон, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро ҳамжи-ҳатлик, диний бағрикенгликдан иборат бўлган асосий ғояларимизга: одамларни ишонтириш; унинг атрофида уюштириш; уни амалга ошириш учун сафарбар этиш; маънавий-руҳий рағбатлантириш; ғоявий тарбиялаш; ғоявий иммунитетни шакллантириш; ҳаракат дастури бўлишдан иборат.

3.4.Миллий истиқлол мафкурасининг асосий вазифалари. Миллий истиқлол мафкураси қуйидаги асосий вазифаларни бажаради:

- мустақил дунёқараш ва эркин тафаккурни шакллантириш;
- ҳур фикрли, мутелик ва журъатсизликдан холи бўлган, ўз билими ва кучига ишониб яшайдиган инсонни тарбиялаш;

⁹¹ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар.
–Т.: Ўзбекистон, 2001. –Б.43–44.

– одамларимиз, айниқса, ёшларимизнинг иродасини бақувват қилиш, иймон-эътиқодини мустаҳкамлашга хизмат қиладиган маънавий муҳит яратиш;

– ватандошларимиз тафаккурида ўзликни англаш, тарихий хотирага садоқат, муқаддас қадриятларимизни асраб авайлаш, ватанпарварлик туйғусини камол топтириш;

– халқимизга хос бўлган иймон-эътиқод, инсоф-диёнат, саховат, ҳалоллик, меҳр-оқибат, шарму ҳаё каби фазилатларни янада юксалтириш.

– мамлакатимизнинг кўп миллатли халқи онги ва қалбида “Ўзбекистон – ягона Ватан” деган тушунчани шакллантириш ва ривожлантириш.

Бу вазифаларнинг бажарилиши фуқароларимизни ҳозирги шиддаткор ҳаёт талабларига жавоб бера оладиган шахсларга, янги жамият қурилишининг фаол иштирокчиларига айлантиришга хизмат қилади⁹².

4. Миллий истиқлол мафкураси ифодаладиган умумий манфаатлар, унинг миллий хусусиятлари ва умумбашарий тамойиллари

4.1. Миллий истиқлол мафкураси ифодаладиган умумий манфаатлар.

Миллий мафкура ҳақида гапирганда шуни назарда тутиш керакки, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси плюрализм, фикр ва қарашлар эркинлиги тамойилларини тўлиқ таъминлайди. Асосий Қонунимизнинг 12-моддасида бу қоида қуйидагича ифодаланган:

“Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади.

Ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас”⁹³.

⁹² Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: Ўзбекистон, 2001. –Б.46.

⁹³ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2014. –Б.6.

Бу қоида Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган партиялар, ҳаракат ва ижтимоий-сиёсий гуруҳлардан бирортасининг дастурий ғоялари ягона давлат мафкураси бўла олмаслигини англатади. Миллий истиқлол мафкураси турли сиёсий партия ва ижтимоий гуруҳлар мафкурасидан устун турадиган социал феномен – ижтимоий ҳодисадир. Бу мафкурада бирон бир дунёқараш мутлақлаштирилмайди ёки у мавжуд сиёсий ҳокимиятни мустаҳкамлаш мақсадида сиёсий қуролга айлантирилмайди. Миллий истиқлол мафкураси, ўз мазмун-моҳиятига кўра, Ўзбекистоннинг ижтимоий-сиёсий тараққиётига хизмат қилади, барча сиёсий партиялар, гуруҳ ва қатламларнинг – бутун халқимизнинг қуйидаги умумий манфаатларини ифодалайди:

- мамлакатнинг мустақиллиги, ҳудудий яхлитлиги, сарҳадлар дахлсизлиги;
- юрт тинчлиги, давлатнинг ҳарбий, иқтисодий, ғоявий, экологик, информацион таҳдидлардан муҳофаза этилиши;
- мамлакатда фуқаролараро ва миллатлараро тотувлик, ижтимоий барқарорлик муҳитини таъминлаш;
- ҳар бир оила ва бутун халқнинг фаровонлиги;
- жамиятда адолат устуворлиги, демократия, ўз-ўзини бошқариш тамойилларининг амал қилиши.

Истиқлол мафкураси том маънодаги **миллий мафкурага айланиши учун қуйидаги талабларга жавоб бериши зарур**: 1) инсон қалби ва онгига ижобий таъсир этадиган тушунча ва туйғулар, гўзал ва ҳаётий ғоялар тизимини ўзида мужассам этиши; 2) миллат, халқ ва жамиятни бирлаштирувчи куч, юксак ишонч-эътиқод манбаи бўлиши; 3) ҳар қандай илғор ғояни ўзига сингдириши ва ҳар қандай ёвуз ғояга қарши жавоб бера олиши; 4) замон ва давр ўзгаришларига қараб, ўзи ифодалайдиган манфаат, мақсад-муддаоларни амалга оширишнинг янги-янги воситаларини тавсия эта олиши⁹⁴.

4.2. Миллий истиқлол мафкурасининг миллий хусуси-ятлари. Истиқлол мафкураси халқимизнинг табиати, иродаси, орзу-интилишларини

⁹⁴ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: Ўзбекистон, 2001. –Б.46.

ифодалайдиган қуйидаги **миллий хусусиятларни** замон талаблари асосида янада бойитишни назарда тутди: а) халқимиз ҳаётида қадим-қадимдан жамоа бўлиб яшаш руҳининг устунлиги; б) жамоа тимсоли бўлган оила, маҳалла, эл-юрт тушунчаларининг муқаддаслиги; в) ота-она, маҳалла-қўй, умуман жамоатга юксак ҳурмат-эътибор; г) миллатнинг ўлмас руҳи бўлган она тилига муҳаббат; д) каттага — ҳурмат ва кичикка — иззат; е) меҳр-муҳаббат, гўзаллик ва нафосат, ҳаёт абадийлигининг рамзи — аёл зотиға эҳтиром; ё) сабр-бардош ва меҳнатсеварлик; ж) ҳалоллик, меҳр-оқибат ва ҳоказо.

4.3.Миллий истиқлол мафкурасининг умумбашарий тамойиллари. Истиқлол мафкураси қуйидаги **умумбашарийқадриятларни** эътироф этади ва улардан озиқланади: 1) қонун устуворлиги; 2) инсон ҳақ-ҳуқуқлари ва ҳурфикрли-лик;3)турли миллат вакиллариға ҳурмат ва улар билан баҳамжиҳат яшаш;4)диний бағрикенглик;5)дунёвий билимларға интилиш, маърифатпарварлик;6)ўзға халқлар-нинг илғор тажрибалари ва маданиятини ўрганиш ва ҳоказо⁹⁵.

4.4. Миллий истиқлол мафкурасининг ижтимоий-иқтисодий асослари.Миллий истиқлол ғоясининг ижтимоий-иқтисодий асослари—мамлакатимизда рўй бераётган туб ўзгаришлар, ҳаётнинг барча соҳаларидаги ислоҳотлар билан узвий боғлиқдир.

Миллий истиқлол мафкурасининг ижтимоий-иқтисодий асослари: 1) бу мафкура оила ва фуқарони муносиб турмуш даражасини таъминлайдиган фаровон ҳаётға эришишға чорлай-ди;2) ҳар бир инсонни, у қайси шаклдаги мулкчилик асосида меҳнат фаолияти билан шуғуullanмасин, ўз манфаатини халқ ва Ватан манфаатлари билан уйғун ҳолда кўришға даъват этади;3) мулкдор одамлар жамият ичида, халқ орасида фақат бойлиги билан эмас, балки юксак маънавий фазилатлари билан ҳам ажралиб туриши зарурлиги, “шахсий ва оилавий фаровонликка эришиш имконияти ҳар кимнинг ўз қўлида”, деган ҳаёт ҳақиқатини замонавий дунёқараш сифатида шакллантиради;4) “Ҳар бир

⁹⁵ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. —Т.: Ўзбекистон, 2001. —Б.49—50.

фуқаронинг фаровонлиги – бутун жамиятнинг фаровонлиги” ғоясини илгари суради⁹⁶.

Булардан ташқари, мулкнинг хилма-хиллиги, иқтисодий ҳаётни эркинлаштириш, бу соҳадаги плюрализмни ва соғлом рақобатни янада юксак даражада ривожлантириш ҳам истиқлол мафкурасининг ижтимоий-иқтисодий асослари қаторига киради. Шу билан бирга, миллий истиқлол мафкураси, бу соҳаларда ана шу тамойилларнинг қадрланиши ва мустаҳкамланиши ҳамда фуқароларимиз ҳаётининг таркибий қисмига айланиши учун хизмат қилади.

⁹⁶ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: Ўзбекистон, 2001. –Б.43.

4-БОБ. ҒОЯВИЙ ТАҲДИДЛАРНИНГ ЙЎНАЛИШЛАРИ

1. Таҳдид тушунчаси, унинг моҳият-мазмуни, тур ва шакллари

1.1. Таҳдид тушунчаси. Хўш, таҳдид нима? “Таҳдид” арабча “дўқ қилиш, кўрқитиш”, деган сўздан олинган бўлиб, кундалик ҳаётда “бировни кўрқитиш, унга дўқ, пўписа қилиш ҳамда бирор фалокатнинг, кўрқинчли воқеанинг содир бўлиш хавфи”⁹⁷, деган маъноларни англатиш учун ишлатилади. Фалсафий маънода *“Таҳдид – инсон, жамият ва давлат ҳаёти ҳамда фаолиятига нисбатан муайян давр мобайнида аниқ мақсадга йўналтирилган маҳаллий, ҳудудий, минтақавий ва умумсайёравий салбий омилларнинг тажовузи туфайли аниқ макон ва замонда вужудга келадиган хавф-хатар шакли, муайян барқарор сиёсий-ижтимоий ва тарихий вазиятни ифодаловчи тушунча”*⁹⁸ бўлса, жамиятнинг ривожланишига таъсири, яъни тор маънода эса **таҳдид** деб, макон ва замонда мавжуд бўлган реал жамиятнинг ижтимоий тузилмаларини заифлаштиришига, қолаверса, емиришига қаратилган шахсий, маҳаллий, ҳудудий, минтақавий омилларнинг кўрқитиш, дўқ, пўписа қилишдан иборат бўлган хатти-ҳаракатларига айтилади.

Таҳдидларнинг хусусияти ва тараққиёт соҳаларига ўтказадиган таъсир даражасига қараб, инсон, шахс, фуқаро, миллат, давлат, жамият, минтақа, глобал, ички ва ташқи, катта ва кичик, шунингдек, иқтисодий, социал, сиёсий, экологик, демографик, мафкуравий, ҳарбий, табиий-иқлимий, макон нуқтаи назаридан эса, узоқ ва яқин ва бошқа шаклларга ажра-тиш мумкин. Аммо улар қандай шаклда юзага келишидан қатъи назар, ўзининг моҳият-мазмунига кўра жамият тараққиётга қарши қаратилган куч ҳисобланади.

⁹⁷ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.4. Т-III. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2008. –Б.41.

⁹⁸ Қаранг: Маънавият: асосий тушунчалар ва изоҳли луғат. –Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2009. –Б.546–547.

1.2. Таҳдидларнинг тур ва шакллари, уларнинг моҳи-ят-мазмуни. Бугунги кунда ўзбек халқининг мустақиллигига, унинг тинч-осуда яшашига, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий ва маънавий-маданий тузилмаларига солинаётган таҳдидларни қуйидаги тур ва шаклларга ажратиш мумкин.

Сиёсий таҳдидлар: ташқаридан реакцион экстремистик партия ва бошқа уюшмаларнинг кириб келиши ва бузғунчи ғояларни тарқатиши; ҳар хил “рангли инқилоб”лар баҳонасида мамлакатнинг ички ишларига аралашиб; диний экстремизм ва сепаратизм; халқаро терроризм, уюшган жиноятчилик, курол-яроқ савдоси, наркотик моддаларни тарқатиш; ҳокимиятнинг юқори бўғинларида коррупция ва порахўрликнинг авж олиши ва бошқалар.

Иқтисодий таҳдидлар: “хуфёна” иқтисодиётнинг авжга чиқиши; иқтисодий дезинтеграция; банкларнинг тўлов қобилитини йўқотиши; ташқи кучларнинг жаҳон иқтисодиётига йўл қўймасликка уриниши; рақобатга бардош беролмаслик ва ишсизликнинг йўқори даражада мавжудлиги ва бошқалар.

Буларни шартли равишда ички ва ташқи таҳдидларга ажратиш мумкин. Бунда **ташқи таҳдидлар** деб бузғунчи кучларнинг мамлакатга ташқаридан кириб келган ҳолда унинг ижтимоий тузилмаларини йўқ қилишга, халқни маънавий-мафкуравий жиҳатдан парокандаликка учратиб ўзларига тобе қилишга қаратилган хуружларга айтилади. **Ички таҳдидлар**, одатда, носоғлом маҳаллийчилик; ёнидагиларни менсимаслик; ватандошларнинг ҳақиқа хил қилиш; “маънавий эмиграция” (бахтини ўз ватанидан эмас, ўзга жойлардан қидириш); одамларни бой камбағалга бўлиб муомала қилиш; порахўрлик ва коррупция; кўполлик; ашаддий миллатчилик; меркантилизм – ортиқча мол-дунёга ҳирс қўйиш; бефарқлик ва лоқайдлик; ўзлигини англамаслик ва бошқа шу каби иллатлар шаклида бўлади.

Булар ичида энг хатарлиси маънавий-мафкуравий таҳдид саналади. Уларни ҳам шу йўсинда ички ва ташқи таҳдидларга ажратиш мумкин. Шунга

кўра **ташқи мафкуравий таҳдид** – бу мамлакатимиздаги тинчлик, барқарорлик ва хавфсизлик тизимини издан чиқариш учун тажаввузкор гоя тарафдорлари томонидан ташқаридан туриб мамлакатимиз ичкарасига томон хуруж қилишидир.

Бу хуруж: 1) ўз миссионерларини юбориш; 2) китоб, газета, журналларни юбориш; 3) мактаблар очиш; 4) қўшма корхоналар очиш; 5) чет элга олиб бориб ўқитиш; 6) молиявий ёрдам-кўмак бериш; 7) демократия тарафдорларини қўллаб қувватлаш; 8) “диндош” , “миллатдош”ларга ғамхўрлик қилиш каби ниқобланган ишлар асосида олиб борилади.

Хўш, “таҳдид” кучми ёки ҳодиса, омил ёхуд жараён; уларнинг негизида нималар туради; у хавф-хатардан нималари билан фарқ қилади, деган бир қатор саволларга жавоб қайтариш керак бўлади.

Аввало, шуни таъкиддаш лозимки, бу тушунчанинг мақомига аниқ жавоб қайтариш мураккаб масала. Чунки унинг реал ҳолатда фақат қурол воситасидаги кўринишини аниқ тасаввур этиш мумкин. Бошқа барча ҳолатларда кўзга кўринмас, мавҳум, зимдан амал қилади. Унинг ана шу таъсири моддий борлиқ сифатида намоён бўлгандагина уни сезиш, англаб етиш ва кўриш мумкин бўлади. Бу узоқ давом этадиган жараёндир. Маънавиятга қарши қаратилган таҳдидларнинг моҳияти ва таъсирини тез англаб етишнинг мураккаб жиҳати, унинг онг ва дунёқараш билан боғлиқлигидир. Инсон ботинига жойлашиб олган ҳар қандай салбий таъсирлардан озод бўлиш жуда мураккаб масала ҳисобланади.

Ана шу фикримизга асосланиб айтиш мумкинки, таҳдидга моддий куч, омил ва назарий жараён сифатида қараш мумкин. Қачонки, у моддийлик асосида (қурол, восита кўринишида) юзага келадиган бўлса, куч даражасида намоён бўлади. Маънавият, гоя ва мафкуралар кўринишида юзага келган таҳдидларнинг барчаси онг ва дунёқарашга жойлашадиган бўлса, у аста-секин моддийликка айланади. Бу таҳдиднинг назарий жараён сифатидаги жиҳати ҳисобланади. Уларнинг барча кўриниши тараққиёт учун ниҳоятда

хатарлидир”⁹⁹. Бундай кўз илғамас таҳдидлар қанча кенг тарқалса, ўзбекларнинг ғоявий бирлигига шунча кўп зарар етказди, пароканда қилади, ҳамжихатлик бўлмайди. Ғоявий бирлиги мўрт миллатнинг давлат хавфсизлиги ҳам мўрт бўлади.

2. Ўзбекистоннинг биринчи Президенти И.А.Каримов маънавий-мафкуравий таҳдидлар, уларнинг мазмун-моҳияти ва асосий йўналишлари ҳақида

“Таҳдид” тушунчасининг сиёсий-фалсафий моҳиятининг бир қатор қирралари жаҳон олимлари томонидан таҳлил этиб келинмоқда. Зеро, инсониятнинг онгли фаолияти бошланибдики, “таҳдид” ҳам инсоннинг ўзи билан ёнма-ён яшаб, “улғайиб”, қудратли кучга айланиб келаяпти. Шунинг учун ҳам бугунги кунда бу тушунчанинг таъсир кучи ва уни жиловлаш билан боғлиқ масалаларни ўрганишга бўлган қизиқиш барча минтақаларда кучайиб борапти. Ўзбекистон-да ҳам уни ўрганишга бўлган қизиқиш ортиб бормоқда. Бу борада, энг аввало, биринчи Президентимиз Ислом Каримов томонидан эълон қилинган “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизлик-ка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари” асарининг умумметодологик аҳамиятга эга бўлганини таъкиддаш лозим.

Асарнинг методологик, назарий ва амалий аҳамияти шундан иборатки, собиқ иттифоқдош республикалар ўз мустақиллигини қўлга киритганликлари қувончи ва эйфорияси билан яшаётган бир пайтда биринчи Президентимиз унга қарши қаратилган таҳдидларнинг юзага келаётганлигидан нафақат Ўзбекистон халқини, шунингдек, МДХ халқларининг ҳам огоҳ бўлиши зарурлигини кўрсатиб берган эди. Асарда илгари сурилган ғоялар, хавф-хатар ва таҳдидлар у эълон қилинган 1997 йилдан кейинги ўтган даврда ўзининг тўғри эканлигини тасдиқлаб келмоқда.

⁹⁹ Қаранг: Отамуратов С. Глобаллашув ва миллий-маънавий хавфсизлик. –Т.: Ўзбекистон, 2013. –Б.259.

“Энг мураккаб саволлардан бири шуки, – деб огоҳлантирган биринчи Президентимиз, – биздаги барқарорлик ва хавфсизлик йўлида таҳдид бўлиб турган муаммоларни англаб етаяпмизми?”¹⁰⁰

Мустақиллигимизни қўлга киритиш қанчалик мураккаб бўлган бўлса, уни сақлаб қолиш ва мустаҳкамлаш унданда мураккаб эканлиги тараққиётимиз жараёнида ўз тасдиғини топиб келмоқда. Биринчи Президентимиз таҳдидларнинг маъно-мазмуни ва бутун мамлакатни ҳалокатга олиб келувчи катта куч эканлигини кўрсатиб бериш билан бирга, уларнинг шакллари ҳамда намоён бўлиш хусусиятларини ҳам кўрсатган эди.

Хуллас, мазкур фундаментал асар тараққиётимизга қарши қаратилган таҳдидларни ҳар бир тарихий босқичдаги хусусиятлари ва таъсир кучини ўрганишнинг назарий асосини ташкил қилиб келмоқда¹⁰¹.

Ўзбекистоннинг биринчи Президенти И.А.Каримов ўзининг “Юксак маънавият – енгилмас куч” номли асарида маънавий-мафкуравий таҳдид тушунчаларига тўхталар экан: ***“Маънавий таҳдид деганда, аввало, тили, дини, эътиқодидан қатъи назар, ҳар қайси одамнинг том маънодаги эркин инсон бўлиб яшашига қарши қаратилган, унинг айнан руҳий дунёсини издан чиқариш мақсадини кўзда тутадиган мафкуравий, гоявий ва информацион хуружларни*** назарда тутиш лозим, деб ўйлайман.

Агарки масалага амалий кўз билан қарайдиган бўлсак, маънавиятимизга қарши қаратилган ҳар қандай хуруж – бу миллатимизни миллат қиладиган, асрлар, минг йиллар давомида аждоодлардан авлодларга ўтиб келаётган ўзига хос ва ўзига мос хусусиятларга, миллий ғурур, миллий ифтихор туйғусига, бизни доимий равишда тадрижий тараққиётга чорлайдиган, шу йўлдаги барча асорат ва иллатлардан халос бўлиб, озод ва фаровон ҳаёт барпо этишдек эзгу мақсадларимизга катта зарба берадиган мудҳиш хавф-хатарларни англатади.

¹⁰⁰ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. –Т.: Ўзбекистон, 1997. –Б.4.

¹⁰¹ Қаранг: Отамуратов С. Глобаллашув ва миллий-маънавий хавфсизлик. –Т.: Ўзбекистон, 2013. –Б.256.

Лўнда қилиб айтадиган бўлсак, бундай *мафкуравий хуружлар миллий ва диний томирларимизга болта уришини, улардан бизни бутунлай узиб ташлашдек ёвуз мақсадларни кўзлашини, ўйлайманки, юртимизда яшайдиган соғлом фикрли ҳар бир одам яхши тушунади.*

Бундай тажовузкорона ҳаракатлар бизлар учун мутлақо бегона мафкура ва дунёқарашни аввало беғубор ёшларимизнинг қалби ва онгига сингдиришга қаратилгани билан, айниқса, хатарлидир”¹⁰², – деган эди.

Халқ ва давлатнинг эзгу мақсадларига ёт ва бегона бўлган ғоялар жамият ҳаётига ўз таъсирини ўтказишга ҳаракат қилиши муқаррар. Айниқса, ғоявий бекарорлик ҳукмрон бўлган жойда мафкуравий таҳдид кучаяди. Аҳоли кенг қатламлари, хусусан, ёшларнинг онгини эгаллашга уринишлар ортиб боради.

Дунёнинг турли мамлакатларида жойлашган, катта маблағ ва таъсир кучига эга бўлган баъзи марказлар ана шундай вазиятдан фойдаланиб, ўз ёвуз ниятларига эришмоқ учун уринмоқда.

Бу кучларнинг мамлакатимизга кўз олайтириши, бизга ўз ҳукмини ўтказишга интилишининг сабаби – юртимизнинг геополитик нуқтаи назардан ғоят қулай ҳудудда жойлашгани, интеллектуал салоҳият ва табиий захираларга бойлигидир.

1980 йилларнинг охирларидан бошлаб мамлакатимизга кириб келган ваҳҳобийлик, “Ҳизб ут-таҳрир” каби зарарли оқимлар, турли секталар диннинг асл моҳиятини билмайдиган оддий одамларни, ғўр ёшларни йўлдан оздира бошлади. Улар халқимизнинг кўнгли очик, соддадил, ишонувчан, андишали, қалбида катталарга ҳурмат, диний қадриятларга интилиш туйғуси кучли эканидан фойдаланмоқда.

Ҳозирги кунда *жамиятимиз ҳаётига жиддий хавф тугдирадиган мафкуравий таҳдидларнинг асосий йўналишлари* қуйидагилардан иборат:

- ислом халифалигини тиклаб, унинг байроғи остида мусулмон халқларни янги империяга бирлаштиришга қаратилган интилишлар;
- ёш мустақил давлатларнинг собиқ иттифоққа бирлаштириш ғояси;

¹⁰² Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.13–14.

- тарихимизни, миллий қадриятларимиз ва диннинг моҳиятини сохталаштиришга уринишлар;

- ахлоқсизлик ғояларини ёйиб, халқни маънавий жиҳатдан бузишга интилишлар;

- турли мафкуравий воситалар орқали минтақавий ва давлатлараро можароларни келтириб чиқаришга қаратилган ҳаракатлар.

Юқорида келтирилган фикрлардан ҳам кўриниб турибдики, мафкуравий таҳдид ўз моҳиятидан келиб чиқиб, энг аввало, инсон онгига, тафаккури ва хулқ-атвориغا хавф-хатар солмоқда. Инсон онги ва қалбини вайронкор ҳамда бузғунчи ғоялар билан издан чиқаришга ҳаракат қилиш мафкуравий таҳдиднинг энг асосий мазмун-моҳиятини белгилайди. Мафкуравий таҳдид муайян жамият аъзоларини ягона мақсад ва муддаолардан чалғитиб, миллий менталитетга мос келмайдиган бегона ғоялар, фикрлар, мақсадлар ва қарашларни четдан туриб экспорт қилиш жараёнида ўзини янада аниқроқ намоён қилади.

Умуман олганда *ҳозирги вақтда мафкуравий таҳдидлар қуйидагиларда намоён бўлмоқда:*

- юртимиздаги демократия қадриятлари ва демократик тараққиёт имкониятларига нисбатан шубҳа билан қараш ҳолатини вужудга келтириш;

- одамларни эзгу ғоялардан чалғитиш, хаёлий фаровон турмуш тарзини ваъда қилиш;

- жамият аъзолари, айниқса, ёшлар тафаккурида миллий қадриятларга содиқлик туйғуларини заифлаштириш;

- халқимиз урф-одатлари, миллий менталитетига бегона одатларни киритишга интилиш;

- экстремистик руҳдаги диний ғояларни тикиштиришга интилиш;

- аҳоли ўртасида миллий тараққиёт моделига ишончсизлик уйғотиш;

- жамоапарварлик, ижтимоий ҳамкорлик руҳини инкор этиб, индивидуализм ғояларини сунъий равишда тикиштириш.

Шундай қилиб, бу таҳдидлар, энг аввало, оддий инсонлар қалби ва онгини забт этишга, уларни ўз миллий қадриятларидан, умумбашарий цивилизация ютуқларидан маҳрум қилишга, пировард натижада юртимизни ўзига қарам қилиб олишга қаратилган замонавий тажовузкорликнинг мафкуравий бир шаклидир. Ҳозирги кунда мавжуд бўлган таҳдидлар тўғрисида биринчи Президентимиз **И.А.Каримов**: *“Бугунги кунда содир бўлаётган воқеаларни холисона баҳолар эканмиз, кескинлик ва хавф-хатарларнинг тобора ўсиб, геосийсий қарама-қаршиликлар, ўз таъсир доирасини кенгайтиришга қаратилган курашнинг, радикализм, терроризм ва экстремизм каби таҳдидларнинг кучайиб бораётгани барчамизни таъвиш ва хавотирга солмасдан қўймайди, албатта”*¹⁰³, – деган фикрларни билдириб, одамларни ҳушёрликка даъват этади.

3. Вайронкор ғояларнинг турлари, шакллари, хусусиятлари, ташкилий асослари ҳамда реакцион моҳияти

3.1. Вайронкор ғояларнинг турлари. *Вайронкор ғоялар-нинг турлари деб, инсон ва жамиятни тубанликка бошлайдиган, одамларни гаразли ният ва қабих ишларга ундайдиган, халқлар ва давлатларни таназзул ва ҳалокатга маҳкум этадиган ёвуз-лик ва жаҳолатга хизмат қиладиган хатти-ҳаракатларига қараб бутун ва бўлакларга ажратишга айтилади.* Буларни кўзлаган мақсадларига қараб мустабидлик, босқинчилик, терорчилик, ақидапарастлик, жаҳолатпарастлик, иркчилик, миллатчилик, маҳаллийчилик, ватансизлик, ёвузлик; *амалий хатти-ҳаракатларига қараб* большевизм, коммунизм, неоконмунизм, фашизм, неофашизм, расизм, космополитизм, шовинизм, панславянизм, панамерканизм, панисломизм, пан-эронизм, пантуркизм, нацизм, фундаментализм, гегемонизм, конформизм каби турларга ажратиш мумкин.

¹⁰³Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг кўшма мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2015 йил, 24 январь.

3.2.Вайронкор ғояларга хос бўлган хусусиятлар. Уларга хос бўлган хусусиятлар: 1) ғоявий якка ҳокимликка интилиш; 2) фикрлар плюрализмини рад этиш; 3) демократик ва миллий қадриятларни тан олмаслик; 4) мутлак ҳокимиятга даъво қилиш; 5) жамиятда ижтимоий-сиёсий беқарорликка мойиллик; 6) ягона, ҳукмрон мафкурага уриниш; 7) ижтимоий ихтилофларни кўллаш; 8) ақидапарсатлик ва сиёсий экстремизмни ёқлаш кабилардан иборатдир.

3.3.Вайронкор ғояларнинг ташкилий асослари. Уларнинг ташкилий асосларини, яъни соҳибларини: диний экстремизм; халқаро терроризм; наркобизнес; ноқонуний қурол-яроғ савдоси; бегона, сохта диний ақидалар; жангариликни тарғиб этиш; ақидапарастлик билан шуғулланувчи гуруҳлар, ҳаракатлар, партиялар ва ҳ.к. ташкил этади.

3.4.Вайронкор ғоялар келтириб чиқарадиган зарарли оқибатлар. Вайронкор ғоялар жамият ҳаётида қуйидаги зарарли оқибатларни келтириб чиқаради: **а)** инсон табиатига зид бўлган салбий томонга ўзгартиради; **б)** тафаккур тарзини ўз негизларидан бегоналаштиради; **в)** носоғлом турмуш тарзини шакллантиради; **г)** бегона урф-одат, анъаналарни тарғиб қилади. Уларнинг кириб келишига муҳит яратади; **д)** фикрлар хилма-хиллигини чеклайди; **е)** қарамлик, тобелик, мутелик муҳитини яратади; **ё)** мамлакатни, халқни ўз миллий қадриятларидан, охир-оқибат ўз тараққиёт йўлидан бегоналаштиради; **ж)** жамиятда халқлар ва миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенгликка раҳна солиб, ички ихтилофлар, парокандаликка олиб келади.

3.5.Вайронкор ғояларнинг шакллари, маъно-мазмунни, уларнинг реакцион моҳияти. Вайронкор бузғунчи ғояларнинг шакллари жуда кўп, шунинг учун ҳам уларнинг баъзи бирларининг реакцион моҳиятини ёритиш мақсадга мувофиқдир.

Фашизм ва неофашизм. Фашизм (итал. – боғлам, бирлашма) – Ғарб мамлакатларида XX аср бошларидаги оғир иқтисодий, сиёсий ва маънавий бўҳронлар даврида вужудга келган ўта тажовузкор ва вайронкор ғоялар

асосида шаклланган ғайриинсоний назария ва амалиёт. У энг реакцион ва тажовузкор доираларнинг дунёқараши ва манфаатини ифода этган ҳолда, очикдан-очик террористик диктатурага, зўровонлик ғоясига таянади. Фашизмнинг муҳим хусусияти – очикдан-очик шовинизм ва иркчилик бўлиб, унинг моҳияти жамиятнинг барча тараққийпарвар қатламлари, илғор фикрли аъзоларига қарши куч ишлатишнинг энг оғир ва зарарли шакллари қўллаш жараёнида яққол намоён бўлади. Фашизм ўз кирдикорларини яшириш ва хаспўшлаш учун сиёсий тилёғламалик, ёлғон ва бўҳтонлардан усталик билан фойдаланади.

Фашизмнинг ташқи сиёсати босқинчиликдан ва халқаро террорчиликдан иборат. Улар бошлаган уруш туфайли 1939–1945 йилларда ер юзида 60 миллиондан ортиқ одам ҳалок бўлган эди. Фашизм инсониятнинг ашаддий душманидир.

Неофашизм. Бу фашизмнинг янги тарихий шароитдаги кўриниши. Неофашистик гуруҳлар янги шароитга мослашган ҳолда ўзини жаҳон афкор оммаси кўз ўнгида мутлақо обрўсизлантирган фашизмдан фарқ қиладиган оқим сифатида кўрсатишга уринади.

Неофашистлар аҳолининг қашшоқ, маргинал гуруҳларини ўз томонига ағдариб олишга ҳаракат қилади. Шу боис ўз мавқеидан норози бўлган муайян гуруҳлар неофашистлар таъсирига тушиб қолади.

Неофашистлар қўллайдиган асосий тактик усул – турли йўллар билан мамлакатда ижтимоий танглик вазиятини келтириб чиқариш ва сақлаб туришдан иборат. Шу тариқа улар демократик йўл билан сайланган парламентлар ва ҳукуматларни мамлакатда тартиб ўрнатиш ва сақлаш учун ноқобил деб кўрсатмоқчи бўлади. Ижтимоий тангликнинг сурункали давом этиши аҳоли қуйи табақаларининг бир қисмини неофашистлар сафига қўшилишга олиб келиши мумкин. Шунинг учун неофашистлар турли тартибсизликлар келтириб чиқариш йўли билан тангликни сақлаб туришга ҳаракат қилади. Масалан, Россия Федерациясидаги Э. Лимонов бошчилик

қилаётган национал-большевиклар ўз фаолиятида мана шу усулдан фойдаланади.

“Расизм” сўзи “раса” (ирқ) атамасидан келиб чиққан. Бу атама XVII асрдан бошлаб Европада “инсоният насли”ни турли ирқий гуруҳлар, жумладан, “оқ” ва “сарик” ирққа ажратиш учун қўллана бошлади.

Ирқчилик – одамлар ўртасидаги ижтимоий тенгсизлик, босқинчилик, зўравонлик ва урушларни кишиларнинг турли ирқларга мансублиги билан оқлашга хизмат қилувчи ғайримиллий таълимот.

Ирқчилик таълимоти “оқ танли”ларнинг афзаллиги, уларнинг азалдан “олий ирқ” этиб танлангани, бошқа ирқларнинг эса “оқ”ларга қараганда номукаммал яратилганлиги ва ҳамиша тараққиётнинг қуйи поғоналарида туришини “асослаб” беради. Унинг асосий ғояси ўзининг “илоҳий” табиатига кўра “оқ” ирқларни “қуйи” ирқлар устидан ҳукмрон қилишга даъват этишга қаратилгандир.

Буюк давлатчилик шовинизми. Инсониятнинг ягона бирлик сифатида эркин тараққий қилишига катта хавф туғдирувчи мафкура шаклларида бири шовинизмдир. *Шовинизм миллатчиликнинг ўзига хос шакли, бошқа миллатларни менсимаслик ва ўз миллатининг уларга нисбатан устунлигини асослашга қаратилган ғоявий-назарий қарашлар тизими ва амалиётидир.*

Бундай қарашларнинг тарихи узоқ бўлсада, илмий тушунча сифатида шовинизм атамаси француз ёзувчилари ака-ука И. ва Т. Коньярларнинг “Уч рангли кокарда” номли комедиясининг қаҳрамонларидан бири, ўзининг агрессив миллатчилиги билан ажралиб турадиган Никола Шовен номи билан боғлиқ ҳолда, XIX асрнинг биринчи ярмида пайдо бўлганини қайд этиш лозим. Наполеоннинг босқинчилик урушлари ветерани бўлган, “буюк Франция”ни яратгани учун императорга сажда қилиш руҳида тарбияланган, ўта миллатчи бўлган бу реал шахс ушбу бадий образнинг прототипи ҳисобланади.

Шовинизм бошқа миллатларнинг жаҳон тарихида тутган ўрни, бугунги кундаги мавқеи ҳамда маънавий-маданий ҳаётининг ўзига хос томонларини

менсимасликка интилишида яққол кўринади. Шовинизм кўп сонли халқларнинг кўп миллатли давлат доирасида, шунингдек, уни ўраб турган жуғрофий-сиёсий маконда ўзининг мутлақ ҳукмронлигини ўрнатишга уринишида ҳам намоён бўлади.

Буюк давлатчилик шовинизми – бир давлатнинг бошқа давлат ёки давлатлар устидан сиёсий, мафкуравий, иқтисодий ва ҳарбий ҳукмронлигани ўрнатишга қаратилган назария ва амалиёт.

Хусусан, XIX аср охиридан бошлаб Россия империясининг ҳукмрон доиралари бошқа халқларга, жумладан, Ўрта Осиё халқларига нисбатан ана шундай сиёсат олиб борганлар. Иккинчи жаҳон урушидан кейинги даврларда ҳам бир қанча мамлакатлар буюк давлатчилик сиёсатини хилма-хил кўринишда олиб бордилар.

Ўзбекистоннинг биринчи Президенти И.А.Каримов ўзининг “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари” асарида буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчилик хавфсизлигимизга таҳдид солаётган муаммолардан бири эканлигини алоҳида таъкидлаган: “Ўтган мустақил ривожланиш йиллари давлатимизнинг суверенитети ва барқарорлигига таҳдид сақланиб қолмоқда, деб айтиш учун асос бўла олади. Бу таҳдид буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчилик руҳидаги шиорларда, билдирилаётган фикрларда, шарҳларда ва муайян хатти-ҳаракатларда намоён бўлмоқда”¹⁰⁴.

Буюк давлатчилик шовинизми ғайриинсоний хусусиятга эга бўлиб, бошқа халқларни қарам қилиш, иқтисодий, сиёсий, маданий ҳаётда уларни камситишнинг ўзига хос шаклидир.

Шовинизмнинг тарихан ҳалокатли эканлигига сабаб шуки, ҳаддан ташқари кучайиб кетган ва айниқса, ўз миллий мумтозлигига ишонишга асосланган буюк давлатчилик зўравонлик асосига қурилганлигадир. Бу эса, ўз

¹⁰⁴ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари // Унинг ўзи. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6. –Т.: Ўзбекистон, 1998. –Б.64.

навбатида, буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчиликни ифода этувчи давлатларнинг ўзида кўплаб қурбонлар ва йўқотишларга олиб келади.

Шу боис айтиш мумкинки, шовинизм, пировардида, давлатнинг ўзига зарба беради, унинг пойдеворини кучсизлантиради, ички зиддиятларни кучайтиради. У жамиятни парчалаб юборишга ва унинг учун оғир бўлган оқибатларни келтириб чиқаришга қодир. Гарчи тарихий даврлари ва шарт-шароитлари турлича бўлсада, Рим, Усмонлилар, Германия ҳамда Россия ва Совет империяларининг тарихидан бунга кўплаб мисоллар топиш мумкин.

Шовинистик кучлар бугунги кунда, *биринчидан*, мамлакат аҳолисига ахборот орқали ва мафкуравий йўл билан тазйиқ ўтказиш, *иккинчидан*, минтақа давлатлари ичида зиддиятларни юзага келтириш, *учинчидан*, жаҳон афкор оммасида Ўзбекистон ҳақида нотўғри тасаввурларни шакллантиришга ҳаракат қилмоқда. Бу йўлда улар хилма-хил усул ва воситалардан фойдаланмоқдалар.

Буюк давлатчилик шовинизми ҳам жаҳолатнинг бир кўриниши. Унга қарши фақат маърифат билаи курашиш мумкин. Бунда, айниқса, халқаро ҳамжамият, жумладан, унинг тенг ҳуқуқли аъзоси бўлган ҳар бир давлат билан ўзаро манфаатли алоқалар ўрнатиш яхши омил бўлиб хизмат қилади. Ана шундагина минтақамиз ҳеч қачон цивилизациялар тўқнашмайдиган, балки улар бир-бирига ижобий таъсир этиб, бир-бирини бойитадиган маконга айланади.

Коммунизм ва неокмунизм. Коммунизм (лотинча communis – умумий) – К.Маркс (1818–1883) ва Ф.Энгельс (1820–1895) томонидан ишлаб чиқилган сиёсий таълимот бўлиб, инсонларнинг тўкин-сочинлик асосида яшаши ва ҳар томонлама тенглигини таъминлайдиган ижтимоий идеалнинг радикал турларидан бири.

Коммунизм дунёни ўзгартирувчи яккаю ягона куч ишчилар синфи, пролетариат деб билади, ўз ғояларини амалга оширишда уларга суянади.

Маркснингсинфий кураш ва инқилобий тараққиёт тўғрисидаги назарияси ҳозирги вақтда ғайриинсонийлиги билан ўта хавфли ҳисобланади, чунки у

жамиятда маслакдош бўлмаган кучлар ўртасидаги курашни тарғиб этиб, зиддиятни янада авж олдиришга даъват этади. Ваҳоланки, инсоният ривожининг юқори босқичига синфий карама-қаршиликларсиз, инқилобий ларза ва тўнтаришларсиз, тинч-осойишта, ўзаро ҳамкорлик тамойилларига асосланган ҳолда ҳам эришиш мумкин.

Коммунизм шахс ҳаётини иккинчи ўринга қўяди, инсон кадр-қиммати, ҳуқуқ ва эринликларига етарли эътибор бермайди. Бундай абсолютлаштириш жараёнида ижтимоий манфаатлар шахсий манфаатлардан юқори қўйилиб, шахсий манфаатлар ижтимоий манфаатларга бўйсундирилди. Инсондаги ижтимоийликни, социалликни абсолютлаштирган ҳолда ундаги табиийлик, жонли ва биологик асос (хусусан, ҳаётнинг табиий томонлари – моддий қулайликлари, жисмоний ривожланиши, жисмоний маданият, муҳаббат) тўғри баҳоланмади. Шундан ярим тарки дунёчилик, камтарона яшаш, сипо кўринишга ҳаракат, мунофиқлик ва иккиюзламачилик сари оғишмай амал қилиб келди. Инсон барча ижтимоий муносабатлар мажмуаси деб баҳоланди.

Коммунизм таълимотига кўра, миллат – капитализм маҳсули, дин эса ўтмишнинг қолдиғи бўлиб, халқ учун афюн. Уларнинг фикрича, дин, миллат ва давлат инсоният тараққиётининг юқори босқичида барҳам топади.

Ҳар қандай социализм ва коммунизм таълимоти барбод бўлишга маҳкум. Агар социализм ғояси амалга ошириладиган бўлса, бу яна мустабид жамият, мустабид режим бўлади. Мустабид тузум жамият ривожига миллий ва диний қадриятларга ҳеч ҳам ўрин бермайди, уларни эскилик сарқити ҳисоблаб, йўқотиш учун аёвсиз кураш олиб боришга чақиради. Жамиятда фикрлар ранг-баранглигига, халқларнинг миллий ўзлиги ва ғурурини англаши ҳамда сақлаб қолишига йўл қўймайди.

Большевизм. Унингасосчиси, назариётчиси, ғоявий раҳбари ва раҳнамоси В.И.Ульянов (Ленин) эди. Большевизм В.И.Ленин бошчилигидаги тор доира сиёсий авантюристлари ва ҳокимиятпарастларнинг ўта реакцион, инсоният учун зарарли ва хавфли таълимотидир.

Большевизм – Россияда большевистик партия раҳбарлигида сиёсий ҳокимиятни эгаллаб олиш ва давлат бошқарувининг ғоявий, стратегик, тактик ва ташкилий принциплари ва воситалари сифатида амал қилди.

Большевизм – бу террор, зўравонлик, экстремизм, босқинчилик ва инсонларни талашнинг авж олиши, қутуриши ва ҳаддан ошиши, бу қамоқ, концлагер, катағон ва сургунлардан иборат эканнини собиқ совет тузуми кўрсатди.

Большевизм – бу қулларча меҳнат, ваҳшиёна эксплуатация, очлик, қаҳатчилик, касаллик, инсонларни ажалидан олдин бевақт ўлими эканига постсовет ҳудудидаги халқлар тарихи гувоҳ.

Большевизм – тажовузкор урушлар, сунъий равишда халқаро кескинликни кучайтириш, ўз халқини “темир тўсиқ” билан ташқи оламдан ажратиб қўйишдан иборат экани жаҳон аҳлига маълум.

Большевизм коммунизм таълимотининг собиқ иттифоқ ҳудудида 1917–1991 йилларда амал қилган кўриниши бўлиб, у ҳар бир инсондаги мавжуд имкониятларнинг рўёбга чиқишига тўсқинлик қилиш билан бирга инсоний қадриятларни оёқости қилди, ҳам моддий, ҳам маънавий, ҳам экологик жиҳатдан халқимизга жуда катта зарар келтирди.

Большевизмнинг асосий хусусиятлари ва намоён бўлиши, унинг мақсад ва кўрсатмалари, тактик тамойиллари Россия, Европа, Марказий Осиё, бутун жаҳон халқларига келтирган қурбонлик миқёси ва шунингдек, зўравонлик, оммавий терактлар, сунъий очарчиликлар, ваҳшийлик ва шафқатсизликлар, ғоявий қўпоровчиликлар, бошқа кўп жиноятлари большевикларнинг ўта ахлоқсиз хатти-ҳаракатларини ҳеч нарса билан оқлаб бўлмайди.

Неокоммунизм (“нео” – “янги” ва “коммунизм” – умумий сўзларидан олинган) – ишлаб чиқариш воситаларига умумий мулкчилик кўзда тутилган ижтимоий-иқтисодий формация – коммунизмнинг янги кўриниши. Собиқ СССР тарқалиб кетганидан сўнг коммунистик партия негизда қайта ташкил топган, коммунистик ғояларни янгича талқин қилишга ҳаракат қилаётган сўл оқим.

Неокоммунизм тарафдорларининг фикрига кўра, марксизм-ленинизм таълимоти асосига қурилган коммунизм илмий ғояси бу ғояни амалга оширганлар томонидан нотўғри талқин қилинган ва мазкур таълимотга нотўғри тузатишлар киритилган. Хусусан, коммунизмни бутун жаҳон миқёсида ўрнатиш мумкин эмаслиги тўғрисидаги оддий ҳақиқат тушуниб етилмаган. Коммунизмни фақат ижтимоий турмуш тарзини ўзгартириш, яъни ташқи муҳитга таъсир кўрсатиш билан қуриб бўлмайди. Собик коммунистик арбоблар инсоннинг ички дунёсини ўзгартиришни унутиб қўйган. Неокоммунизмга кўра, коммунизм – синфсиз жамият. Ҳолбуки, инсонлар ўртасида ҳамиша тафовутлар бўлади.

Неокоммунизмга кўра, синфсиз жамият қуришга фақат юксак тараққий этган инсонларнинг бирлашиши орқали эришиш мумкин. Ҳеч қандай ташқи кучлар, айниқса, мажбурлаш орқали коммунизмга эришиб бўлмайди, чунки бу инсон, унинг ички дунёсига мутлақо зиддир.

Мазкур таълимот муаллифларининг фикрича, неокоммунизм, энг аввало, фан ва дин (кўпроқ ҳақиқий диндорлик) синтезига асосланади. Неокоммунизмнинг коммунизмдан асосий фарқи – тўла коммунизмга ёки порлоқ ҳаётга эришиш.

Неокоммунизмнинг мақсади йўқ, чунки “мақсад”нинг барча тушунчалари пировард натижага олиб келади. Бу ғоя тарғиботчилари “табиатда пировард натижа бўлмайди, ҳаёт – доимий ҳаракатда, шу сабабли у ўзини намоён қилиш шакллари кўп ўзгартиради”, деган қарашни илгари суради. Собик коммунистлар ҳокимиятни қўлларида сақлаб қолиш учун мавжуд бўлмаган ана шу мақсадни излаш билан овора бўлади. Уларнинг “Мақсад ҳар қандай воситани оқлайди” деган шиори кўплаб ажойиб инсонларни ҳалокатга дучор этган.

Неокоммунист қандайдир аниқ қоида ва қонунларга амал қилмайди, у вазиятга қараб иш тутаяди. Унинг учун умумий қоидалар қуйидагилардан иборат.

Иш, энг аввало, қониқиш ҳиссини уйғотиши керак. Шунинг учун неокоммунист ҳар қандай ишдан мамнуният ҳосил қилиши керак. У ўзида янги қобилиятларни топиши ва уларни ишга солиши лозим.

Неокоммунист дин ва сиёсат соҳасида фойдасиз ва хавфли баҳсларга кўшилмайди. Бироқ у инсониятнинг дин ва сиёсат соҳасидаги энг яхши тажрибасини ўрганиб, улардан ўзича фойдаланади.

Неокоммунист маслакдошлар топишга ортиқча ҳаракат қилмайди. Керак одамлар ўзлари неокоммунизмни топиб олади. Неокоммунизм – пролетарчилар ҳаракати бўлиб, унданеокоммунист неокоммунистга дўст, ўртоқ ва биродар. Уларнинг кучи – бирликда.

Бундай “жозибатор-бузғунчи ғоялар”нинг асл моҳияти ҳақида биринчи Президентимиз **И.А.Каримов**: *“Бугунги кунда баъзи мамлакатларда эски совет даврини қўмсаш, ўша замонга қайтиш учун турли уринишлар бўляпти. Айрим хорижий телеканалларда Ленин даврини, Сталин даврини, СССРни улуглаш кайфиятлари куча-йиб боряпти. Бундай қараш, бундай ёндашув бизга асло маъқул эмас. Бизнинг ўз ақлимиз, билим ва тажрибамиз, халқимизнинг хоҳиш-иродаси билан танлаб олган йўлимиз бор. Биз қарамлик ва тутқунликка қайтишга ҳеч қачон рози бўлмаймиз. Ота-боболаримиз айтганидек, кўр ҳассасини бир марта йўқотади. Мустабид тузумдан бизга қандай оғир, қандай ночор мерос қолгани, халқимиз қанча азоб-уқубатлар тортганини ҳеч қачон унутмаслигимиз керак”*¹⁰⁵, – деган эди.

Экстремизм (лот. *extremus* – ўта) – ижтимоий-сиёсий характердаги муаммоларни ҳал этишда ўта кескин чора-тадбирлар, фикр-қарашларни ёқловчи назария ва амалиёт ҳисобланиб, мазмунига кўра – диний ва дунёвий, намоён бўлишига кўра – ҳудудий, минтақавий, халқаро шаклларга бўлинади. Экстремистик қарашлар жуда чуқур илдизларга эга бўлиб, ҳеч қачон чегара билмаган, дин, миллат, ҳудудни тан олмаган. Дунёвий экстремизмнинг сиёсий, иқтисодий, мафкуравий кўринишлари мавжуд бўлгани ҳолда, диний

¹⁰⁵ Президент И.А.Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг биринчи ташкилий йиғилишидаги нутқи // “Халқ сўзи” газетаси, 2015 йил, 13 январь.

экстремизм барча динлар доирасида ривожланган. Диний экстремистик руҳдаги қарашларни католиклар, протестантлар, православлар орасида ҳам учратиш мумкин.

Диний экстремизм – маълум сиёсий мақсадлар йўлида ва дин ниқоби остида мутаассиблар ёки уларнинг иродасига кўра иш кўрувчи гуруҳлар томонидан олиб бориладиган ўта ашаддий ҳаракатлар ва қарашлар мажмуини англатади.

Бошқачароқ айтганда, диний экстремизм – муайян диний йўналиш ва ташкилотлардаги ашаддий мутаассиб унсурлар сиёсий фаолиятининг мафкураси. Бу фикрнинг исботи сифатида “Мусулмон биродарлари” ва ундан ажралиб чиққан кўплаб диний экстремистик руҳдаги гуруҳ ва ташкилотлар таянадиган асосий ғояларни эслаб ўтишимиз мумкин.

“Мусулмон биродарлари” ҳеч қандай маъмурий-жуғрофий ҳудудни тан олмайдилар ва пировард мақсадда ер юзидаги барча мамлакатларда ягона мусулмонлар бирлиги ва уларнинг диний ва дунёвий ҳокимиятини ўзида мужассамлаштирган “халифа” раҳбарлигидаги ягона мусулмон давлати куришни кўзлайдилар. Бу шартни бажармоқ, ниятга етмоқ учун ҳар қандай хунрезликка ва биродаркушликка фатво берилади.

Диний экстремизм намоён бўлишига кўра ҳудудий, минтақавий, халқаро шаклларга бўлинади. Бундай қарашлар жуда қадимий илдизларга эга бўлиб, ҳеч қачон чегара билмаган, миллат, ҳудудни тан олмаган, диний экстремизм барча динлар доирасида ривожланган. Диний экстремистлар қаерда ва қайси дин байроғи остида фаолият кўрсатмасин, асосий мақсади диний давлатни барпо қилиш бўлиб, бу мақсадга ўзаро низолар, ихтилофлар, қуролли тўқнашувлар орқали, яъни қон тўкиш ва зўрлик билан эришишни кўзлайдилар.

Бу эса мустақилликка ҳам, тараққиётга ҳам катта ғов бўлади. Экстремистик гуруҳларнинг ягона мақсади ҳокимиятни қўлга олиш бўлиб, бу йўлда улар энг жирканч усулларни қўллашдан ҳам тап тортмайдилар. Бугунги кунга келиб экстремизм нафақат ислом дунёсида, балки бошқа динлар тарқалган ҳудудларда ҳам, тўла-тўқис намоён бўлиб қолмоқда.

Дунёда инсон ҳуқуқлари ва демократик тамойиллар устувор бўлиб бораётган, қонун ҳамда халқаро ҳуқуқ қоидалари мамлакатлар, халқлар, давлатлар орасидаги муносабатларнинг асосий тамойилига айланаётган ҳозирги даврда диний экстремизмга ўрин қолмаяпти. Аммо, бу унга қарши курашмаслик, хушёрликни оширмасликни билдирмайди. Мазкур соҳада ҳам биринчи Президентимиз уқтирганлари каби огоҳлик, эзгу ғоялар йўлида кураш олиб бориш ҳаёт ва фаолиятнинг асосий мезони бўлиб қолмоқда.

Диний экстремизмни келтириб чиқарувчи сабаблар. Буларга: 1) диндан фойдаланиб, динга алоқаси бўлмаган сиёсий ҳамда бошқа тажовузлар ва мақсадларни амалга ошириш учун интилиш; 2) динни ниқоб қилиб, турли сиёсий можаролар, зиддиятларни келтириб чиқаришга уриниш;

3) инсон, миллатларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқини эмас, балки диннинг яшашга бўлган ҳуқуқини эътироф этиш; 4) динни дунёқараш, тафаккурнинг ягона воситаси деб ҳисоблаш қабилар киради.

Ўз-ўзидан равшанки, бу ҳодисалар Ўзбекистоннинг мустақиллигини мустаҳкамлаш, унинг хавфсизлигини таъминлаш зарурлиги нуқтаи назаридан қараганда бутунлай зарарлидир.

Терроризм (лот. террор – қўрқув, даҳшат) – маълум ёвуз мақсадлар йўлида, куч ишлатиб, одамларни жисмоний йўқ қилишдан иборат бўлган ғояга асосланган зўравонлик усули. Қўрқитиш ва даҳшатга солиш орқали ўз ҳукмини ўтказишга уриниш террорчиликка хосдир. У иқтисодий, сиёсий, диний, ғоявий, ирқий, миллий, гуруҳий, индивидуал шаклларда намоён бўлиши мумкин. Таъқиб, зўравонлик, қўпоровчилик ва қотиллик террорчиликнинг ҳар қандай кўриниши учун умумий хусусият бўлиб, гуманизм, демократия, адолат тамойилларига зиддир. Шунинг учун, терроризм қандай “байроқ” остида амалга оширилмасин, моҳиятан инсониятга, тараққиётга, эзгуликка қарши жиноятдир.

Террор билан консерватив, инқилобий, диний, миллатчи руҳдаги кучлар шуғулланиши мумкин. Лекин уларнинг асосий моҳияти сиёсий бўлади.

Қатор давлатлар учун террорист ҳисобланган кучлар, бошқалар учун исёнчи ёки эркинлик йўлидаги курашувчи сифатида намоён бўлмоқда. Терроризм – муайян гуруҳнинг рухсат этилмаган ҳолатда онгли равишда куч ишлатишидир. Бунда террорчилар аниқ мақсадни кўзлайди ва ўзини тўла ҳақ деб билади. Бундан шу нарса аниқ бўладики, террорчилардаги мавжуд куч мақсадни амалга оширишда ижтимоий-сиёсий муҳит билан бевосита алоқадорликда бўлади. Шунинг учун бирон-бир сабабга асосланган мақсад террорчиликка олиб боради. Террор кўп ҳолатларда кенг миқёсдаги ҳарбий кучлар билан алоқадор бўлади ва бундай мисоллар тарихда бир неча бор кузатилган. Бундан ташқари, террор давлатнинг ўзи томонидан ҳам амалга оширилиши мумкин. Бунда икки хил шаклда куч ишлатилади: жазо бериш органлари ёки ҳарбий кучлар томонидан. Бунда сиёсий мақсадларни амалга ошириш ёки аниқ бир режимни жорий қилиш учун террор амалга оширилади. “Терроризм” тушунчаси ҳамма вақтда ҳам террористик ҳаракатнинг тез суръатда амалга оширилишини билдиради. Бундай ҳодиса сиёсий, этник, диний ва бошқа кўринишларда бўлади.

Ғоявий терроризм сиёсий идеолог раҳбарлар томонидан вужудга келтирилади. Бунга расмий тор доирадаги истисно қилинган ички сабаблар кўрсатилади. Бунда миноритар идеологлар жамиятни бошқа бир жамиятга аралаштириб юборади. Табиийки, бу мафкуралар бир жамиятдан бошқа бир жамиятга ўтиб туради ва бир давлатда яширин ҳолда мавжуд бўлса, бошқа бир давлатда эса парламент ёки ҳокимиятда ифодаланиши мумкин.

Этник терроризм субъекти ғоявий бўлмай, балки миллийлик ва жамиятнинг этниклигидир. Ҳозир сўз миноритар этник гуруҳлар ҳақида бормоқда. Этник терроризмнинг ёрқин мисоллари сифатида басклар (ЕТА айирмачи ташкилоти), сицилия сепаратистлари, ирландлар, курдлар ва янги чиқаётган қорабоғлик арманлар ва чеченлар кабилар мисол бўлади.

Диний терроризм муайян бир диний секта ёки гуруҳ таълимотининг жамиятда мутлақлаштирилиши оқибатида келиб чиқади. Бунда ушбу ғоя тарафдорлари бошқаларнинг фикр ва ғояларини кескин танқид остига олиб

рад қилади ва ғоявий безовталикни келтириб чиқаради. Бунинг даҳшатли томони улар кўллайдиган амалий чораларда кўринади. Чунки одатда фундаментализм тарафдорлари кўлида қурол ва баъзан бутун бошли ҳарбий гуруҳлар бўлади. Бугунги кунда ядровий, биологик, бактериялогик қуролларнинг террорчилар кўлига тушиб қолиши эҳтимоли – энг катта хавфдир.

Жиноий терроризмга бандитлик – талончилик ва гомицид мисол бўлади. Таҳликали замонда кишилар бошига кулфат солаётган ва уларнинг ҳаёти, фарзандлари, мол-мулкига таҳдид қилаётган жиноий терроризм кундан-кунга кучайиб бормоқда ва жаҳон ҳамжамиятида жиддий хавотир уйғотмоқда.

Иқтисодий терроризм. Иқтисодий манфаатларни кўзлайдиган ва моддий бойликларни ўзлаштиришни мақсад қилиб олган бу террорчилик коррупция каби катта жиноий тизим билан узвий боғланиб кетган. Унда рақиблари ёки уларнинг яқинларини ўлдириш, ўғирлаб кетиш, зўравонлик, тажовуз билан кўрқитиб, ўз ҳукмини ўтказишга уриниш, мол-мулкини ўзлаштириб олиш йўлларида фойдаланилади. Бунинг яна бир томони – баъзан бу террор сиёсий, этник, баъзан эса диний характер касб этмоқда. Мана шундай вазиятда бу террорчиларнинг мақсади ҳокимиятни эгаллашга ҳам қаратилиб, пирамидасимон характерга эга бўлиб бормоқда.

Индивидуал терроризмнинг субъекти, бошқа террорчилик ҳаракатидан фарқли ўлароқ жамоа эмас, ягона шахсдир. Бунда теракт ягона инқилобчи, ягона диний мутаассиб, ягона миллатчи каби тушунчалар остида амалга оширилади.

У ўзининг ички ҳиссиётидан келиб чиқиб ҳаракат қилади, унинг онгидаги вайронкор ғоя унга йўл кўрсатади ва бу йўлда у ҳеч кимни тан олмайди. Индивидуал террор ҳам ўта хавфли куч ҳисобланади, негаки у жамиятнинг бошқа аъзоларига таъсир қилиши ва бунинг оқибатида террорнинг оммавий турларини келтириб чиқариши мумкин. У ўз ғояларини сингдириш орқали бошқаларни ҳам жамиятга қарши қўйиши мумкин. А. Камюнинг “Бегона” асари қаҳрамони бунга мисол бўлиши мумкин.

Ахборот терроризми. Кейинги йилларда интеллектуал ва оммавий ахборот соҳаларида ҳам террорчилик элементларидан фойдаланилмоқда. Муайян мафкуравий полигонларнинг муттасил таркатаётган ахборотларидаги ёвуз ва зарарли ғоялар оқими, телеэкранлар орқали доимий намоиш этиладиган жангари фильмлар, болаларга мўлжалланган, бузғунчи ғоялар асосида ишланган ўйинлар, компьютер тармоқлари дастурларини ишдан чиқарадиган вируслар тарқатиш шулар жумласидандир.

Сиёсий терроризм. Ўзининг ёвуз ниятларига эришиш учун ҳокимиятни қўлга киритишни кўзлайдиган кучларнинг зўравонлиги ва қўпоровчилиги сиёсий террорга мисол бўлади. **Сиёсий терроризм** нафақат жинойтчи гуруҳлар, ҳатто баъзи тажовузкор руҳдаги расмий реакцион сиёсий доиралар ва кучлар томонидан уюштирилиши ва қўлланиши ҳам мумкин.

Чоризм империясининг колониал ва шовинистик сиёсати, совет империясининг ғоявий қатағонлари халқимизга қарши ўзига хос террор эди.

Бугунги кунда ҳам мустақил ривожланиш йўлидан бораётган мамлакатимизга нисбатан ғараз ният билан қаровчи ёвуз кучлар террорчилик йўли билан тараққиёт йўлимиздан чалғитишга, бизни яна қарамлик ва асоратга солишга уринмоқда. Улар ватанфуруш хоинлардан ҳам, террорчиликни касб қилиб олган, буюртма бўйича қўпоровчилик ва босқинчилик билан шуғулланадиган ёлланма халқаро террорчи, жинойтчи гуруҳлардан ҳам фойдаланмоқда.

Террорчилар ҳаракатларининг икки жиҳати мавжуд бўлиб, улар рационал ёки иррационал тарзда амалга оширилади. **Террорнинг рационаллиги** шунда намоён бўладики, бунда фавқулодда зўравонлик билан бир қанча ижтимоий меъёрлар доирасидан чиқиб, одамлар террористларга ён беришга мажбурланади ва муайян сиёсий ёки ижтимоий мақсадга етилади: бошқа террорчиларни озод қилиш, биронта сиёсий ёки этник эркинликни тан олдириш, жамиятдаги ижтимоий барқарорликни издан чиқариш, рухий тушкунлик ёки ночорлик ҳолатини уйғотиш, муайян гуруҳлар томонидан кенг намоиш-лар ўтказиш ва шунга ўхшаш шартлар қўйилиши мумкин. Ҳозирда

содир этилаётган террорчилик ҳаракатларининг деярли ҳаммаси мана шу усулда амалга оширилмоқда. Хатарли томони шундаки, баъзан бу борада ён беришлар кузатилмоқда.

Иккинчи жиҳат **иррационал** ҳолатда содир этилади. Бу экзистенционал тажрибада чегараланиб, теракт қатнашчисининг кучли эҳтиросга берилиши ва жазавага тушиши натижасида содир бўлади. Ҳозирги вақтда бундай террорчилик камдан-кам ҳолатда содир этилмоқда. Бунда инсон моҳияти мавжуд қонун-қоидалар асосида ҳаракатга келтирилади. Жамиятда шаклланиб бораётган нобоп хатти-ҳаракатлар ва уларнинг турли номлар остида қонунийлаштирилиши индивидуал характердаги террорни келтириб чиқармоқда.

Бугун жаҳон ҳамжамияти бу бало-қазоларнинг ечимини топиш устида бош қотирмоқда ва унга қарши курашмоқда¹⁰⁶.

4. Маҳаллийчилик, миллатчилик, уруғ-аймоқчилик, коррупцияга қарши кураш – ички ғоявий-мафкуравий таҳдидларни бартараф этиш йўли

Ўзбек халқининг мустақиллигига, унинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий ва маънавий-маданий асосларига нафақат ташқи томондан, балки мамлакат ичкарасидан ҳам мафкуравий таҳдид солиш ҳолларининг мавжудлигини инкор қилиб бўлмайди.

Бундай таҳдидлар жумласига коррупция ва жиноятчилик, маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчилик, одамларнинг бефарқ-лиги, мақтончоқлиги, хушомадгўйлиги, ҳасадгўйлиги, ман-манлиги, ҳақиқатни менсимаслиги, таниш-билишчилик, мансабпарастлик, порахўрлик қилишлари каби умуминсоний ахлоққа зид бўлган иллатларни киритиш мумкин.

4.1. Коррупция ва жиноятчилик. *Коррупция (лотинча “corruptio” – порага сотилиши, айниши, таназзул) – мансабдор шахснинг, бойиши мақсадида,*

¹⁰⁶ Миллий ғоя ва раҳбар масъулияти. –Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2007. –Б.450–453.

ўз мансаби билан боғлиқ ҳуқуқларини суиистеъмол қилишидан иборат жиноятидир.

Тарих нуқтаи назаридан олганда, коррупция энг қадимий жиноятлардан бири: каердаки давлат бўлса, давлат апаратининг турли тармоқларида, пастдан юқоригача таралган жиноят бўлган. Худудий жиҳатдан қараганда, коррупция бутун жаҳонга ёйилган жиноятлардан биридир. Шундай қилиб, коррупция замон ва маконда тенг-баробар тарқалган жиноят шаклларида биридир. Турли давлатлар ўтмишда ва ҳозирда, дунёнинг барча қитъаларида коррупцияга қарши муваффақиятли ёки муваффақиятсиз кураш олиб борганлар ва борадилар. Лекин, ҳозирча, уни батамом йўқ қилишнинг йўлини топа олмадилар ва олмаяптилар.

Бу масала билан ҳаттоки Бирлашган Миллатлар Ташкилоти алоҳида шуғулланиб, махсус қарор қабул қилган ва коррупци-яни қуйидагича таърифлаган:

- 1) мансабдор шахслар томонидан давлат мулкани ўғирлаш, талон-торож қилиш ва ўзлаштириш;
- 2) ноқонуний фойда олиш учун ўз хизмат лавозимини суиистеъмол қилиш;
- 3) ижтимоий бурч ва шахсий таъмагирлик, манфаатлар ўртасидаги зиддият.

Коррупциянинг кенг тарқалганлиги ва уни таг-томири билан йўқ қилишнинг иложини топиш қийинлигини кўзда тутиб, уни “ҳалқаро офат” деб аташ мумкин.

Ўзбекистоннинг биринчи Президенти И.А.Каримов коррупциянинг пайдо бўлиш сабаблари ва унинг келтириб чиқарадиган салбий оқибатлари ҳақида қуйидаги фикрларни билдиради. “Жамиятда жиноий "хуфёна иқгисодиёт"нинг мавжуд бўлиши уюшган жиноятчиликни келтириб чиқаради. Давлат ҳокимияти тузилмаларининг турли бўғинлари ва турли даражалари вакиллари ҳам унинг йўлдан оздирувчи таъсирига тушиб қолади. *Коррупция вужудга келиб, у энг аввало, уюшган жиноий тузилмаларга мададкор бўлиши ёки тўғридан-тўғри ёрдам бериш учун давлат хизматининг имкониятларидан фойдаланади. Бу эса жиноятчилик ва коррупция жамиятга келтирадиган*

салбий оқибатлар ту-файли жамият хавфсизлиги ва барқарорлигига тўғридан-тўғри таҳдиддир.

Коррупциянинг мамлакатимизнинг хавфсизлигига солаётган таҳдидлари куйидагалардан иборат:

Биринчидан, сиёсий жиҳатдан олганда, коррупция амалга оширилаётган ислохотларга қаршилик кўрсатиш ифодасидир. Унда ўз умрини яшаб бўлган, янги иқтисодий муносабатларни ўзига қарши таҳдид деб билган ҳолда, уларнинг ривожланишини секинлаштириб қўйишга ҳаракат қиладиган маъмурий-буйруқбозлик тизими билан "хуфёна" иқтисодиётнинг манфаатлари объектив равишда бирлашиб кетади. Коррупция домига илинган амалдорлар шахсий бойлик орттириш мақсадларини ва уруғ-аймоқларнинг манфаатларини давлат манфаатларидан устун қўяди. Бу эса, мамлакатнинг сиёсий ва иқтисодий йўлига ҳамда аҳолининг аксарият қисмига тузатиб бўлмайдиган зарар етказди. Бундан ташқари, янги иқтисодий муносабатларга эндигина асос солинаётган ва сифат жиҳатидан бошқа сиёсий тизим шакллантирилаётган ўтиш даврида коррупция ўз хатти-ҳаракати билан бу жараённинг йўлини тўсиб қўйиш имконига эга.

Иккинчидан, жиноятчилик ва коррупциянинг авж олиши давлатнинг конституциявий асосларини емиради, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари жиддий тарзда бузилишига олиб келади. “Қонунлар ва фармонларни қабул қилишдан мақсад уларни четлаб ўтишдир” деган мутлақо ярамас қоида жамиятнинг энг оддий ҳуқуқий тартибот ва жамоат тартибини сақлаб туриш қобилиятидан маҳрум бўлишига олиб боради. Башарти иқтисодиётда жиноий гуруҳлар ва “рекетчилар” тўдалари “базм курса”, кўчаларда эса одамлар кўркқанларидан тасодифий ўткинчилардан қочиб юрсалар, жамиятдаги барқарорлик ва собитқадамлик ҳақида гап бўлиши мумкинми? Йўқ, албатта.

Учинчидан, жиноятчилик ва коррупция жамиятнинг маънавий-ахлоқий асосларини емиради. Жамият аъзоларининг фуқаролик мавқеини йўққа чиқаради. Амалга оширилаётган ўзгаришларга салбий муносабат вужудга келиши учун шароит яратади. Ислохотлар ғоясининг ўзини обрўсизлантиради

ва эски замонларни, шу жумладан “қудратли марказнинг кучли қўли”ни қўмсаш ҳиссини туғдиради.

Ўтиш даврининг муайян қийинчиликлари шароитида фуқаролар онгида, айниқса, ёш авлоднинг бир қисмида, ҳаётда юксак турмуш даражасига эришишнинг асосий усули қонунга хилоф фаолият билан боғлиқ, деган мутлақо ахлоққа зид нуқтаи назар шаклланиши ва қарор топиши мумкин. Қинғир йўл билан бойлик орттиришга интилиш, башарти у жамиятнинг ва ҳуқуқий назоратнинг эътиборидан четда қолса, одамларни, айниқса, ҳаётга эндигина қадам қўйиб келаётган ёшларни ёмон йўлга оғдиради. Ахир, жамият ва давлат учун ёш авлоднинг ахлоқан бузилиши ва юзтубан кетишидан ҳам аянчлироқ, ҳалокатлироқ ҳол борми ўзи?

Тўртинчидан, “пул ҳокимиятга интилади”, деган бир ибора бор. Лекин бу пул жинойий йўл билан топилган бўлса-ю, унинг эгалари жамиятнинг ҳокимият тузилмаларига чиқиб олсалар, улар қандай усуллар билан бошқаришларини тасаввур қилиш қийин эмас.

Жиноят оламининг нуфузли шахслари ҳокимиятга қандай йўллар билан кириб олиши яхши маълум ва кўп мамлакатларда синовдан ўтган. Аввалига бу иш нопок даромад манбаларини сақлаб қолиш, улардан кафолатли фойдаланиш мақсадида ҳокимият тузилмалари билан алоқа боғлаш ва бу алоқани мустаҳкамлашдан бошланади. Шундан сўнг ҳокимиятнинг ўзи ҳам қўлга киритилади.

Ҳокимият органларининг жиноятга аралашиб қолиши ривожланаётган жамият учун энг жиддий хавф-хатарлардан биридир. Жинойий тузилмаларнинг давлат органлари амалдорлари билан чатишиб кетиши, уларнинг турли ҳокимият тармоқларига кириб олиши жамоатчилик наздида фуқароларнинг ҳимоясизлиги ҳиссини кучайтиради. Давлатнинг ўзини обрўсизлантиради. Мамлакат ичкарасида ҳам, ташқарасида ҳам унга ишончсизлик ортиб боради.

Бешинчидан, нопок йўл билан бойлик орттирганлар жазодан қутулиб қолиш ва ўзларининг жинойий сармояларини ҳимоя қилиш учун ҳар қандай хатти-ҳаракатларга тайёр туришларини яхши билиб олиш лозим. Бундай

кимсалар адолатли жазодан кўрқиб, ҳамма ишни қилишга, ҳатто вазиятни беқарорлаштиришга, оммавий тартибсизликларни келтириб чиқаришга шай турадилар. Бундай пайтда эҳтиросларни жунбушга келтириш, оломонни кўзғатиш ва унинг орқасига яшириниб олишдан қулайи йўқ. Бундай одамларнинг “Фақат бизга яхши бўлса, ишимиз битса – бўлгани” кабилидаги маслаҳи худбинликнинг, ҳамюртларига нисбатан сурбетларча лоқайдликнинг яққол кўринишидир.

Олтинчидан, жиноий усудлар билан бойлик ва мўмай пул орттирган кимсаларнинг янги ҳуқуқ ҳимоячилари ва ҳатто демократия учун жафо чеккан курашчилар сифатида сиёсатга кириб олишга ҳаракат қилаётганидан далолат берувчи мисоллар, жумладан, бизда ҳам оз эмас.

Улар бундай хатти-ҳаракатлари билан инсониятнинг адолат ва демократия каби олижаноб идеалларига нақадар жиддий зарар етказаётганларини, ўз халқлари ва мамлакатлари шаънига доғ тушираётганларини айтиб ўтиришнинг ҳожати бормикин? Нафсиламрини айтганда, улар ўз халқлари ва мамлакатларининг тақдирига, озодлик ва мустақиллик идеалларига мутлақо бефарқ қарайдилар.

Бундай шахсларнинг туриш-турмуши кетма-кет қилинган жиноий хатти-ҳаракатлар занжиридан иборатдир. Аввалига ўз халқини алдаб капитал тўпланади, кейинги гал – демократия ва адолатни рўқач қилган ҳолда жамоатчилик фикрини алдаб, сиёсий обрў орттирилади. Сир эмаски, бундай шахслар ўз манфаатлари йўлида республикадаги вазиятга таъсир кўрсатишга уринаётган ташки кучларга хизмат қилишга ҳамиша тайёр турадилар.

Мамлакатимизнинг келажагини ва обрў-эътиборини қадрлайдиган ҳар бир виждонли фуқаро бу таҳдидни эсда тутмоғи даркор. Ҳалол меҳнат қилиш, ўз билими, куч-ғайрати ва ижодий қобилиятини сарфлаш учун барқарор шарт-шароит бўлишини истайдиган, фарзандлари ва яқин кишилари келажакда ҳам демократик, фуқаролик жамиятида цивилизациялашган бозор муносабатларининг самараларидан тўла-тўқис фойдаланишни орзу қиладиган ҳар бир фуқаро, жиноятчилик ва коррупция йўлига ўз вақтида зарур тўсик

кўйилмаса, бу иллатлар қандай аянчли оқибатларга олиб келиши мумкинлигани яхши англаб етмоғи лозим”¹⁰⁷.

4.2. Уруғ-аймоқчилик. Кўпчилик луғатларда берилган таърифларга кўра, уруғ-аймоқчилик феодализм жамиятларга хос ҳодисадир. *Бу қон-қариндошлик алоқалари билан боғланган одамларнинг бирлигидир. Уруғ жамоаси ўз бошлигининг номи билан аталарди. У эса аъзолари учун энг обрўли одам ҳисобланар уруғнинг манфаатларини жамоасининг нисбатан маҳдуд оламида ташқарида ифодалар эди. Айнан уруғ-аймоқ ўз аъзоларини ҳимоя этар, уларга ҳомийлик қилар ва ёрдам берар эди.*

Замонлар ўтди, ижтимоий-иқтисодий формациялар алмашди, одамлар ўртасидаги муносабатлар ўзгарди. Ўзгарди-ю, аммо изсиз йўқолиб кетмади. Баъзан тоғ жинсларида қадимги ўсимликнинг аранг илғаш мумкин бўлган излари кўриниб қолганидек, ҳозирги жамиятда, унинг ижтимоий-маданий ҳодисаларида ҳам узоқ ўтмишнинг аниқ излари намоён бўлади. Уруғ жамоалари ҳам шундай ҳодисалар сирасига киради.

Бугунги дунёда ҳақиқий маънодаги уруғ-аймоққа бўлинган жамиятни топиш мушкул бўлса керак. Лекин баъзан у шакли ўзгарган, “янгиланган” ҳолда мавжуд бўлади. Кўпгина мамлакатларда қондошлик ришталари ҳозир унчалик кучли эмас. Бироқ улар ўрнига бошқа муштараклик, бошқа бирликнинг ришталари, жумладан, юртдошлик, ҳудудий яқинлик ришталари вужудга келди. У ёки бу жойдан чиққан, ўша жойнинг ҳудудидан ташқарида, мамлакатнинг бошқа ерларида ўрнашиб қолган кишилар ўз юртдошларига ёрдам берсалар, бунинг нимаси ёмон, деган савол туғилиши ҳам мумкин. Ёмон эмас, албатта. Бироқ, уларнинг давлат тузилмаларига суқилиб кириши, ҳокимият тизимидаги мансаблардан ўзларининг шахсий манфаатлари йўлида фойдаланиши хавфлидир.

Бунда уруғ-аймоқчиликнинг мақсади — ўз аъзоларини давлат ҳокимияти тиллапояларидан мумкин қадар юқори кўтаришдан иборат. Уруғ-

¹⁰⁷ Каримов И.А. Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари // *Унинг ўзи*. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6. –Т.: Ўзбекистон, 1998. –Б.90–93.

аймоқчиликни ажратиб турувчи белги – унинг аъзоларининг бир жойда туғилганлигидир. Шунинг назарда тутиш кераки, машғулоти турларининг умумийлиги, маънавий манфаатлар, дунёқарашларнинг муштараклиги эмас, балки айнан туғилган жойнинг умумийлиги асосий белгидир. Шу белгига қараб иш юритиш маҳаллийчиликни келтириб чиқаради.

4.3. Маҳаллийчилик. *Бу – кишиларда ўзлари туғилиб ўсган жой билан боғлиқ ҳолда шаклланадиган ҳудудий яқинлик туйғусининг салбий шаклда намоён бўлиши.*

Маҳаллийчиликнинг энг номақбул томони маҳалла, ҳудуд, минтақа манфаатларини жамият манфаатларидан устун қўйишдадир. Жамиятда бундай қараш ва муносабатлар тизимининг мавжуд бўлиши давлатнинг ҳудудий яхлитлиги, барқарорлиги, ва тараққий этишига салбий таъсир кўрсатади. Маҳаллийчиликнинг кучайиши, ўз навбатида жойларнинг ўзини-ўзи чегаралаб қўйишига, мавжуд хўжалик ва ижтимоий алоқалар тизимининг кучсизланишига, иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва маънавий таназзулига олиб келиши ҳам мумкин. Шунингдек, давлат ичида муайян ҳудуд ўзининг устунлигини таъминлаш мақсадида, ўзларига бузғунчилик ғояларини шиор қилиб ҳокимият учун курашадиган экстремистик ва қўпоровчилик гуруҳларини вужудга келтириши ҳам мумкин.

Маҳаллийчиликнинг ҳар қандай кўриниши жамият учун хавфлилигини тушунган ҳолда унинг келиб чиқишини олдини олиш ва бинобарин, бу иллатга йўл қўймаслик муҳим вазифа ҳисобланади. Бу вазифани амалга оширишда миллий истиқлол мафкурасининг ўрни беқиёсдир. Бу мафкура ўз аҳамиятига кўра жамиятимизда яшовчи барча халқлар, миллатлар ва элатларнинг асосий мақсадлари ва орзу-умидларини амалга оширишга хизмат қилади, маҳаллийчилик, уруғ-аймоқчилик ғояларига қарши кураша олади. У халқнинг маънавий камолотига, маърифатига асосланиб, кишилар онгида умуммиллий ғурур туйғуси билан бирга, мамлакатимизнинг барча ҳудудларида яшайдиган ватандошларимизнинг маданияти ва қадр-қиммати ҳурмат қилинишини таъминлашга даъват этади.

4.4. Миллатчилик. Бу – бошқа миллат кишилари манфаатлари, эҳтиёжларига беписандлик билан қараши, худбинларча муносабатларни ифодаловчи зоявий-назарий қараешлар тизими ва амалиёти. Миллатчилик – ўз миллати манфаатларини, эҳтиёжларини бошқа миллат манфаатларини, эҳтиёжларини камситиш ёрдамида қондиришидир.

Миллатчилик чинакам миллий ғурурни шакллантирмайди. Миллий ғурурни миллатчилик билан тенглаштириш миллатлараро муносабатлар маданиятига ғов бўлади. Миллий ғурур бир миллатга хос бўлган хусусиятларни ривожланишига, уларнинг келажак ҳаётини юксалтиришга қаратилган интилиш бўлса, миллатчилик бошқа миллатлар, элатлар манфаатлари, эҳтиёжларини назар-писанд қилмаслик, уларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини чегаралашга қаратилган фаолият, ҳаракатдир.

Миллатчилик сиёсий тусга кирса, кучли салбий йўналиш касб этиши мумкинлигани таъкидлаш зарур. Бу давлат ва миллат хавфсизлигига, минтақавий ва кенг кўламдаги хавфсизликка анча кучли таҳдидга айланиб кетиши мумкин.

Миллатчилик турли шаклларда намоён бўлади. У бир ҳудудда яшаётган миллатларнинг ёки бир давлатда истиқомат қилаётган миллатлар ўртасида, муайян империя шароитида бир миллатнинг иккинчиси ёки бошқаларидан устунлиги тарзида рўй бериши ҳам мумкин.

Ҳар қандай миллат, У нақадар кичик бўлмасин – инсониятнинг бойлигидир ва ҳар қандай миллий бирликнинг, унинг тил, маданий ва бошқа хусусиятларининг йўқ бўлиб кетиши Ер юзидаги маданий ва генетик фонднинг, шахс имкониятларининг қашшоқлашувига олиб келади. Шу боис ҳар бир этник бирликни сақлаб қолиш унга мансуб одамларнинг энг муҳим мақсади бўлмоғи керак. Ва бу мақсад, биринчи навбатда, ушбу этник ғуруҳларни ўз ичига олувчи ҳар бир алоҳида давлатнинг вазифасидир.

Айни маҳалда бир миллат ўз эҳтиёжлари ва манфаатларини бошқа миллатнинг ёки бошқа халқлар вакиллариининг худди шундай интилишларини камситиш ҳисобига рўёбга чиқармаслиги лозим. Баъзи миллат, этнослар

вакилларининг бошқаларга такаббурлик билан, менсимай муносабатда бўлиши каби ҳолатлар юзага чиқиши мумкин бўлган ҳар қандай шароитга барҳам бериш лозим¹⁰⁸.

¹⁰⁸ Каримов И.А. Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари // *Унинг ўзи. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида*. Т.6. –Т.: Ўзбекистон, 1998. –Б.90–93.

5-БОБ. МАФКУРАВИЙ ТАЖОВУЗ ВА АХБОРОТ ХАВФСИЗЛИГИ

1. Мафкуравий кураш ва унинг асосий йўналишлари. Мафкуравий гегемонизм – мафкуравий тажовузни амалга ошириш таянчи

1.1. Мафкуравий кураш тушунчаси ва унинг моҳият-мазмуни. Жамият тараққиётининг ҳозирги даврида рўй бераётган мафкуравий жараёнлар инсон онги, қалби хилма-хил усулларда олиб бориладиган ғоявий тарғибот ва ташвиқотнинг асосий объекти ҳамда мақсадига айланганини кўрсатмоқда. Ўзбекистоннинг биринчи Президенти Ислам Каримов таъкидлаганидек, *“Бугунги кунда инсоният қўлида мавжуд бўлган қурол-яроғлар Ер куррасини бир неча бор яқсон қилишга етади. Буни ҳаммамиз яхши англаймиз. Лекин ҳозирги замондаги энг катта хавф – инсонларнинг қалби ва онгини эгаллаш учун узлуксиз давом этаётган мафкуравий курашдир. Эндиликда ядро майдонларида эмас, мафкура майдонларида бўлаётган курашлар кўп нарсани ҳал қилади. Бу аччиқ ҳақиқатни ҳеч қачон унутмаслик лозим”*¹⁰⁹. Масаланинг моҳиятини тушуниш учун ғоя ва онг муносабатига дахлдор бўлган қуйидаги ҳолатларга эътибор бериш зарур.

Муайян ғоя инсон томонидан қабул қилинмаслиги ёки у шахс онгида фақат муайян ахборот сифатида сақланиб қолиши мумкин. *Биринчи ҳолатда ғоя инсон онгида ҳеч қандай из қолдирмаса, иккинчисида ғоя шахс учун ижтимоий аҳамиятга эга бўлмайди.* Инсон онги ва қалби учун кураш, деган фикрда ғоя ва онг муносабати шарқона фалсафий тафаккур асосида ифодалаб берилган. *Ғоя фақатгина инсон онги орқали унинг қалбини эгаллаган, инсон маънавий-руҳий ҳолатининг узвий қисмига айлангандагина ҳаракатга даъват этувчи, рағбатлантирувчи кучга, фаолият учун қўлланмага айланади.* Шунинг учун

¹⁰⁹ Каримов И.А. Миллий истиклол мафкуриси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир // *Унинг ўзи*. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т.8. –Т.: Ўзбекистон, 2000. –Б.491.

ҳам бугунги кунда ушбу тамойил мафкуравий курашнинг ўзагини ташкил этмоқда.

Мафкуравий кураш – бу турли ғоявий қарашлар, ёндашувлар, хилма-хил маслак ва мақсадларга эга ижтимоий субъектлар ўртасида юзага келадиган, қарама-қаршиликка асосланган муносабатлар демакдир. У янги, шаклланаётган ғоялар билан ўз “вазифасини” бажариб бўлган мафкура ёки унинг қолдиқлари ўртасидаги муносабат шаклида ҳам содир бўлиши мумкин. Шу билан бирга, мафкуравий кураш муайян ғояларни сингдириш ёки ҳимоя қилиш жараёнини ҳам англатади. *Мафкуравий курашни* муҳолиф мафкуравий қарашларнинг ҳар қандай кўринишини йўқ қилишга, ғоявий плюрализмни бартараф қилишга қаратилган ҳаракатлар – *мафкуравий конфронтациядан* (фран. – қарама-қарши қўйиш) фарқлаш керак.

Мафкуравий конфронтация аксарият ҳолларда ғоявий соҳада мутлақ устувор бўлиб келган қарашлар тизими барбод бўлган, кишилар кўп йиллар давомида шаклланиб келган ҳаётий мўлжалларини йўқотиб қўйган, содда қилиб айтганда, мафкуравий беқарорлик вазиятининг ҳосиласи ҳисобланади¹¹⁰. Бундай беқарорлик ҳолати кескин ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар, хусусан, бир тузумдан бошқасига ўтиш даври, муайян ҳолларда ташқи таъсир, масалан, халқаро майдонда яққаланиб қолиш ёки ҳарбий ҳаракатлар, ўзаро урушларда енгилиш оқибатида юзага келган ижтимоий-сиёсий вазият натижаси ҳам бўлиши мумкин. Бир сўз билан айтганда, мафкуравий беқарорлик жамиятдаги мавжуд мафкуравий мувозанат бузилган, аммо янгиси қарор топмаган вазиятдаги ғоявий ўзгарувчан ҳолат ҳисобланади.

Жамият тараққиёти бундай ҳолларда ғоявий антагонизмга асосланадиган мафкуравий конфронтация юзага келиши учун реал шарт-шароит пайдо бўлишини кўрсатади. Бундай антагонизм муайян жамият (давлат) доирасидаги ҳамда мамлакатлараро даражадаги зиддиятларнинг кескин характер касб этишининг инъикоси ҳисобланади. Мафкуравий конфронтация вайронкор

¹¹⁰ Очилдиев А. Глобаллашув ва мафкуравий жараёнлар. –Т.: “Мухаррир” нашриёти, 2009. –Б.15–16.

характерга эга бўлади, унда душман деб ҳисобланган мафкура (лар)ни йўқотишга алоҳида эътибор берилади.

Бундай пайтда ўз даврига нисбатан яшовчан, кишилар руҳияти, орзу-умидлари билан боғлиқ майлларни тўғри ва аниқ ифодалаган мафкура ғолиб бўлади. Бундай мафкура моҳиятан ҳамма вақт ҳам прогрессив характерга эга бўлмаслиги мумкин. Фашистлар Германиясида национал социализм, шўролар даврида большевизмнинг муҳолиф ғоявий қарашлар, уларнинг соҳиблари ва тарафдорларини йўқ қилиш йўлида олиб борган ғайриинсоний ҳаракатлари бунинг исботи бўла олади.

Ўзгача ғоявий қарашлар ва ёндашувларга ашаддий душманлик кўзи билан қараладиган, жамият тараққиётининг ягона ва энг оқил йўлини кўрсатишга даъво қиладиган ҳамда кишиларда ғоявий индифферентлик руҳиятининг қарор топишига хизмат қиладиган мафкура яккаҳоқимлиги шароитида мафкуравий кураш ҳақида гапириш мумкин эмас.

Мафкуравий кураш манбаини ўз мазмун-моҳиятига кўра, бир-биридан фарқланувчи турли ғоявий қарашлар соҳиблари, уларнинг манфаатлари ўртасидаги зиддиятлар ташиқил этади. Аммо, мафкуравий кураш содир бўлиши учун турли ижтимоий субъектлар мавжудлигининг ўзи етарли эмас. Бундай кураш уларнинг манфаатлари бир-биридан фарқланувчи ғоявий шакл касб этган, мафкуравий плюрализм реал воқеликка айлангандагина, содда қилиб айтганда, мафкуравий зиддият мавжуд бўлгандагина реал характер касб этади. Шундагина мафкуравий жараёнлар жамият ривожланишини таъминлашнинг зарурий шарти сифатида ўзлигини намоён қилади. Кишилар, ижтимоий гуруҳларнинг бир-биридан фарқланувчи эҳтиёж ва манфаатларини рўёбга чиқариш имконияти пайдо бўлади. Бу, ўз навбатида социал структурадаги ўрнидан қатъи назар, жамият аъзолари учун ижтимоий тараққиётнинг оптимал йўллари оидинлаштиришга хизмат қилади. Аини пайтда, бу жараён янгидан-янги ғояларнинг пайдо бўлишига, мафкуравий қарашлардаги ижобий ва салбий жиҳатларнинг ошқор бўлишига замин яратади, муайян мафкуравий қоида, тамойилларнинг қайта кўриб чиқилиши, кун тартибидан олиб

ташланиши ҳамда мавжуд ижтимоий қатламлар эҳтиёж ва манфаатлари, орзу-умидлари ва интилишларига ҳамоҳанг бўлган қарашларнинг янада ривожланишига йўл очади. Мазкур ҳолатлар бирон-бир ҷамият ёки давлат янгиланаётганида, бир босқичдан бошқасига ўтаётганида яққол намоён бўлади.

1.2.Мафкуравий курашнинг асосий йўналишлари. Ҳозирги кунда мафкуравий кураш қуйидагича йўналишларга эга бўлиши мумкин:

- ўз умрини ўтаб бўлган, янги замон талабларига жавоб бера олмай қолган мафкура, ғоялар тизими ёки ғоявий-мафкуравий тамойилларга қарши фаолият;

- муайян миллат, ҷамият ва давлат учун бегона ҳамда ёт бўлган, четдан туриб, турли мақсадларда, хилма-хил воситалар орқали жорий этишга ҳаракат қилинаётган ғоя ва мафкураларга нисбатан амалга ошириладиган ҳаракат, чора-тадбирлар мажмуи;

- асл мақсадлари халқ ва ҷамиятнинг умумий манфаатлари-га зид бўлиб қолган ички кучлар, консерватив субъектларга хос ғоя ва мафкуравий қарашларга қарши кураш;

- янги ҷамият ва янги давлат барпо этиш, ҳаётда туб ўзга-риш ва ислохотларни амалга оширишга хизмат қиладиган ғоялар ҳамда мафкуравий тизим шаклланиши учун олиб бориладиган фаолият ва бошқалар.

Замон ва давр нуқтаи назаридан узоқ муддатни қамраб олиши, истиқболни англаш билан боғлиқлиги ҳамда диалектик характери билан ажралиб турадиган мафкуравий кураш муайян мамлакат ёки ҷамиятнинг манфаатлари ва имкониятлари билан белгиланадиган эҳтиёжлар ва интилишлар инъикоси сифатида намоён бўлади.

Қандай ҳолда бўлмасин, ғоявий кураш ҳамиша амалга ошириладиган ҳаракат натижалари, унга эришиш йўллариининг белгилаб олиншини билдирадиган фаолият сифатида муайян мақсадларда амалга оширилади. Уларни рўёбга чиқаришда хилма-хил усул ва воситалардан фойдаланилади. Жумладан, бунда ташкилий омил — тарғибот ва ташвиқот

инфраструктурасининг ривожланганлик даражаси у ёки бу тарзда ғоявий таъсирни рўёбга чиқаришда ўзига хос ўринни эгаллайди. Шу билан бирга, техника ва технологиялар ҳам бугунги кунда ғоявий мақсадларни амалга оширишда тобора муҳим аҳамият касб этиб бормоқда. Интеграция жараёнлари чуқурлашиб бораётган, мамлакатлар ва минтакалар бир-бири билан тобора мустаҳкам боғланиб бораётган бугунги кунда миллий, диний ва демографик омиллар мафкуравий мақсадларни амалга оширишнинг манбаи сифатида намоён бўлмоқда.

Булардан ташқари минтақада гегемонликка даъвогар бўлган мамлакат борлигини асослаш, таъбир жомз бўлса, шундай давлат образини яратиш йўлида ҳам жиддий ҳаракатлар қилинмоқда. Бундай образларнинг яратилиши Ер юзининг турли нуқталарида низоли вазиятларни, миллатлараро ва давлатлараро муносабатларда тангликларни юзага келтирган. Ҳозирда ҳам бундай “образларнинг” яратилиши мамлакатларнинг иқтисодий, маънавий-интеллектуал салоҳияти жамият тараққиётини таъминлаш ўрнига ана шу “образ” таъсирининг олдини олишга йўналтирилмоқда. Натижада асосий мақсадга – муайян давлатни заифлаштириш орқали ўз “иттифоқчисига” айлантиришга эришилмоқда. Демак, мафкуравий кураш майдонида мафкуравий гегемонизм механизми ҳам ишга туширилмоқда.

1.3. Мафкуравий гегемонизм. Гегемонизм (юнон. гегемония – етакчилик, бошқариш) – ижтимоий гуруҳ, синф, давлат ёки этноснинг бошқа гуруҳлар, синфлар, давлат ва этнослар устидан етакчиликка даъво қилиши. Ижтимоий-сиёсий таълимотлар тарихида гегемонияга турлича ёндашувлар бўлган. Қадимги юнонлар ва римликлар ўзларини маданиятли одам ҳисоблашган ва бошқа барча халқларни, шу жумладан, Европа халқларини ҳам варварлар, яъни ёввойилар деб ҳисоблашган. Бундай ёндашув, табиийки, юнонлар ва римликларнинг дунёда гегемонликка даъво қилишига олиб келган.

Маркс ва Лениннинг сиёсий назариясида асосий ўрин пролетариат гегемонлигига ажратилган эди. Уларнинг фикрига кўра, барча қуйи синфлар, қатлам ва гуруҳларнинг социалистик инқилоб йўлидаги иттифоқига

пролетариат етакчилик қилиши лозим. Мамлакатларнинг XX аср давомида ва XXI аср бошларидаги ривожланиши пролетариат гегемонияси тўғрисидаги таълимот ўринсиз эканини кўрсатди. Ҳар бир муайян мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёт даражасига, унинг ижтимоий тузилмаси хусусиятларига боғлиқ равишда турли ижтимоий қатлам ва гуруҳлар бошқа гуруҳ ва қатламларга маълум давр давомида етакчилик қилиши мумкин.

XX аср ўрталарида жаҳон сиёсий харитасида икки қутблилик вужудга келгач, АҚШ ва собиқ Совет Иттифоқи гегемонликка даъво қила бошлади. Собиқ Иттифоқ парчаланиб кетгач, сиёсий майдонда кўп қутблилик вужудга келди. Бироқ АҚШ дунёга гегемонлик қилиш даъвосидан қайтмади.

Умумжаҳон миқёсида гегемонликка даъво қиладиган давлатлардан ташқари минтақавий гегемонликка даъво қилувчи давлатлар ҳам бор. Улар ўз минтақаларидаги давлатларга сиёсий, иқтисодий ва маданий жиҳатдан таъсир ўтказмоқчи бўлади.

Бирон-бир ғоя ёки мафкура муайян халқ, ҳудуд ва жамият ҳаётида якка ҳукмрон бўлиб турса, гегемония тушунчасини ғоя ва мафкура атамаларига нисбатан ҳам қўллаш мумкин. Шунга кўра ***мафкуравий гегемонизм деб муайян ижтимоий гуруҳ, қатлам, миллат, давлат ҳаётида якка ҳукмрон бўлган ғоя ва мафкуранинг бошқалар устидан ҳукмронлик қилишини ифодаловчи назария ва амалиёт хатти-ҳаракатлар тизимига айтилади.***

Муайян ғоя ёки мафкурага ишониш ё ишонмаслик ҳар бир инсоннинг шахсий иши. Гегемонликка интилувчи ғоя ва мафкура жамиятдаги вазиятдан фойдаланиб, куч ишлатиш, зўравонлик ёки бошқа бир ноқонуний хатти-ҳаракат билан гегемон бўлиб олишга уриниши мумкин. Бундай уринишларни ўз вақтида пайқаб олиш ҳамма вақт ҳам осон бўлмаган. XX асрнинг 30-йилларида Германияда фашизм ҳукмрон мавқени эгаллаб, нафақат немис халқи, балки дунёдаги миллионлаб кишиларнинг бошига чексиз кулфатлар келтиргани бунга мисол бўла олади. Коммунизм ғояси ҳам дунёдаги кўплаб халқлар онгини захарлаб, ижтимоий тараққиётнинг секинлашувига сабаб бўлди.

Ҳозирги кунда ҳам мафкуравий гегемонликка интилаётган мафкуралар кўпдир. Масалан, буюк давлатчилик шовинизми, неофашизм, панамерканизм ва бошқалар. Уларнинг барчаси очик ёки ёпиқ тарзда мафкуравий тажовуз билан шуғулланмоқдалар.

1.4. Мафкуравий тажовуз – муайян миллат, жамият, давлатнинг тинчлиги ва барқарорлигига қарши қаратилган, сиёсий ва конституцион тузумни заифлаштириш ва бузишга йўналтирилган, фуқаро ва жамият хавфсизлигига таҳдид солувчи ғоявий-назарий қараишлар ва унга асосланган амалиёт мажмуи ҳисобланади.

Мафкуравий тажовуз ёвуз кучлар ва ҳар хил марказлар томонидан бирон-бир мамлакатга нисбатан ичкаридан ёки ташқаридан туриб бевосита амалга ошириладиган ғоявий бузғунчиликнинг бир шаклидир. Улар ўз жirkanч мақсадларига эришиш учун ҳар қандай усуллардан, одамларнинг диний, миллий ҳиссиётлари, ҳаётда мавжуд бўлган ижтимоий-иқтисодий қийинчиликлардан, шунингдек, замонавий техника, телекоммуникация воситаларидан усталик билан фойдаланишга ҳаракат қиладилар.

Бугунги кунда мафкуравий тажовуз деганда, аҳолининг маълум бир қатламлари, айниқса, ёшларнинг қарашларини ўзларига маъқул бўлган йўналишда ўзгартириш, бузғунчи ғоялар, диний экстремизм, ахлоқсизлик ғояларини сингдириш каби ғаразли мақсадлар тушунилади. Бундай тажовуз фуқароларни қонуний ҳокимият органлари фаолиятига ҳалақит қилиш, зўравонлик хатти-ҳаракатларини амалга оширишга ундаш ёки уларни конституцияда кўзда тутилмаган бошқа тузилмалар билан алмаштиришга чақиришда намоён бўлмоқда.

2. Ахборот коммуникацияларида мафкуравий хуружларнинг намоён бўлиши. Интернет мафкуравий хуруж объекти сифатида

2.1. Интернет ва ундан мафкуравий хуруж объекти сифатида фойдаланиш оқибатлари. Мафкуравий гегемонликка интилаётган кучлар

ахборот коммуникациялар ва интернет орқали мамлакатимизга мафкуравий хуружларларни амалга оширмоқда. Бунга сабаб қилиб қуйидаги интернетдан фойдаланиш борасидаги фикрларни келтириш мумкин.

Хўш, интернет нима? *Интернет* англизча *Internet* – *тўр, ўргимчак тўри: умумжаҳон тармоғи* деган сўзлардан олинган бўлиб, ўзбек тилида умумжаҳон компьютер тармоғи, яъни бутун жаҳон бўйича тарқалган ва телефон ҳамда оптик-толали линиялар, модемлар ва бошқалар билан ўзаро боғланган, ҳар қандай ахборотни ўзаро алмаша оладиган катта миқдордаги компьютерлар мажмуи деган маънони билдиради. Бу тармоқ 1972 йилда АҚШ мудофаа вазирлигининг лойиҳаси асосида вужудга келган бўлиб, у XX асрнинг буюк кашфиётларидан бири ҳисобланади. Умуман олганда интернет вақтни ва маблағни тежашга ёрдам беришидан ташқари ахборотларни жуда тез узатиш ва қабул қилиш, керакли маълумотларни тез излаб топиш, узоғимизни яқин қилиш, онлайн суҳбатлар қуриш, дунё воқеалари билан қисқа фурсатларда хабардор бўлиш каби кўплаб имкониятларни яратиб беради.

Ҳозирги кунда интернет тизимининг ижтимоий тармоқлари хизматлари кенг оммалашиб бормоқда. Ижтимоий тармоқнинг мақсади интернетда ўзаро қизиқишлар ёки фаолиятга эга шахслар билан мулоқот қуришдан иборат.

Фойдаланувчиларининг сони бўйича ҳозирда Facebook ижтимоий тармоғи 500 000 000 фойдаланувчиси билан етакчилик қилмоқда. Ундан кейинги ўринларда MySpace (255000000 фойдаланувчи), Одноклассники (205000000 ортиқ), Twitter (200000000 фойдаланувчи), WindowsLiveSpaces (120 000 000 фойдаланувчи) ижтимоий тармоқларни келтириш мумкин.

Аммо ҳамма нарсанинг яхши ва ёмони бўлганидек, бу қулайликлар билан бирга интернетдан самарали ва мақсадли фойдаланувчилардан ташқари ундан вақтни бекорга ўтказиш, турли кўнгилочар ҳамда беҳаё сайтлардан фойдаланувчилар ҳам кўпайиб бормоқда. Бунинг асосий сабаби интернетдан фойдаланувчиларнинг, айниқса, ёшларнинг тизимдан мақсадли фойдаланиш кўникмалари ва маданиятини тўлиқ шаклланмаганлиги деб айтиш мумкин.

Эътибор бериб, келтирилган веб саҳифалар таҳлили қу-йидаги *салбий ҳолатлар ва камчиликлар*: фойдаланувчиларнинг айримлари ўз номлари билан рўйхатдан ўтказмаслиги; номақбул фото суръатлар қўйиши; ўзаро мулоқатларда ҳурматсизлик қилиши; бемаъни гаплар ёзиши, баъзан нотўғри маълумотлардан фойдаланиши; саҳифалар ижтимоий бўлишига қарамадан сиёсий мулоқатлар ўрнатиши каби ҳолатларнинг учраб туришини кўрсатмоқда.

Шу билан бир қаторда катта молиявий имкониятларга эга бўлган корчалонлар ўзларининг ғаразли мақсадларини амалга ошириш мақсадида ўзларининг ғоявий душманларини бадном қилиш ёки бошқалар устидан мафкуравий гегемонликка эришиш учун ўзга халқларга нисбатан мафкуравий ҳуруж қилиш ишларини бажаришда интернетдан кенг равишда фойдаланмоқда.

2.2. Ахборот коммуникациялари ва интернет орқали қилинаётган мафкуравий ҳуружлар. Улар орқали қилинаётган мафкуравий ҳуружларни қуйидагича таснифлаш мумкин.

Биринчидан, жамиятимиз аъзоларининг онги ва тафаккурига таъсир қилишга қаратилган ҳуружлар. Маълумки, халқимизнинг асрлар давомида шаклланиб келаётган миллий онги ва дунёқарашида ҳамда ҳуқ-атвор нормаларида ота-онага, ўзи яшаётган маҳалла жамоасига, катта ёшдаги кишиларга чуқур ҳурмат билан қараш, муайян воқеа ва ҳодисаларга босиқлик, мулоҳаза ва андиша билан муносабатда бўлиш, жамоа фикрига нисбатан алоҳида эҳтиром кўрсатиш каби хислатлар устуворлик қилади. Қолаверса, айнан мана шу қадриятлар жамиятимиз маънавиятининг тамал тошини ташкил қилади.

Бундай вазиятни яхши ўрганган ғанимларимиз бизга қарши маънавий ҳуружларни амалга оширишда халқимизнинг мана шундай улуғвор қадриятларига мутлақо тескари ва бегона бўлган, асосан “индивидуализм”, “эгоизм”, “космополитизм”, “зўравонлик”, “диний мутаассиблик” ғояларини иложи бори ча чиройли ниқобларга ўраб, жамиятимизга олиб киришга уринмоқда. Ғанимларимизнинг халқимиз миллий онгига таъсир кўрсатишдан

кўзланган асосий мақсади Ўзбекистоннинг биринчи Президенти И.А.Каримов хулоса қилганидек: “Ўзбекистонда ҳукм сураётган тинчлик ва осойишталикни, жамиятимиздаги бунёдкорлик муҳитини, бугун биз барпо этаётган фаровон ва осуда ҳаётни бузиш, тобора кучга кираётган давлатимизни ағдариш, танлаган йўлимиздан қайтаришдир. Одамларимизнинг юрагига ваҳима ва қўрқув солиш ҳисобидан уларнинг эртанги кунга бўлган ишончини йўқотиш, бир-бирига қарши қўйиш, юртимизда, минтақамизда ўз манфаати, ўз сиёсатини ўтказишдан иборат”¹¹¹.

Иккинчидан, миллий урф-одатларимизга бўлаётган хуружлар. Маълумки, халқимизда ўзига хос миллий одатлар, анъаналар шаклланган. Жамоа бўлиб яшаш, қариндош-уруғларга меҳрибонлик, тўй ва маъракалар, байрамлар, тарбия масалаларида, ҳашарларда ижтимоий ҳамкорликнинг бошқаларда учрамайдиган ўзига хос юқори даражасининг намоён бўлиши шулар жумласидан. Халқимизнинг бу урф-одатлари асрлар давомида жамият мустақамлигининг асоси бўлиб хизмат қилиб келмоқда.

Миллий анъаналаримиз ва урф-одатларимизнинг мамлакатимиз тараққиёти учун нақадар улкан аҳамиятини сезган таҳдидчилар бу борада ҳам муайян хуружларни амалга оширмоқда. Шу мақсадга эришиш учун улар глобал алоқа тизимлари ва бошқа воситалар орқали маънавий қашшоқликка, таркидунёчиликка, одамларга нисбатан оқибатсизлик ва шафкатсизликка олиб келувчи ғояларни ҳамда урф-одат нормаларини зўр бериб тарғиб қилмоқда. Булар орасида, ай-ниқса, одамовилик, ота-онага нисбатан беписанд қараш, шахсий ҳаётни улуғлаш каби ғоя ва қарашлар устуворлик қилмоқда.

Учинчидан, миллий маданиятимизга бўлаётган хуружлар. Сир эмаски, халқимизнинг миллий маданияти ўзининг қадимийлиги, бойлиги билан алоҳида ажралиб туради. Марказий Осиё тарихида ақл-идрок билан маънавий жасоратни, диний дунёқараш билан қомусий билимдонликни ўзида мужассам этган алломалар кўп бўлган. Имом Бухорий, Имом Термизий, Хожа Баҳоуддин

¹¹¹ Каримов И.А. Ватанимизнинг тинчлиги ва хавфсизлиги ўз куч-қудратимизга, халқимизнинг ҳамжиҳатлигига ва букилмас иродасига боғлиқ // *Унинг ўзи*. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч-қудратимизга, ҳамжиҳатлигимиз ва қатъий иродамизга боғлиқ. Т.12. – Т.: Ўзбекистон, 2004. –Б.250.

Нақшбанд, Хожа Аҳмад Яссавий, Ал-Хоразмий, Беруний, Ибн Сино, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Заҳириддин Бобур ва бошқа кўплаб буюк аждодларимиз миллий маданиятимизни ривожлантиришга улкан ҳисса қўшдилар, халқимизнинг миллий ифтихори бўлиб қолдилар. Уларнинг номи, жаҳон цивилизацияси тараққиётига қўшган буюк ҳиссаси ҳозирги кунда бутун дунёга маълум.

Маънавий хуруж уюштираётган кучлар жамиятимиз аъзоларини миллий маданий бойликлар ва имкониятлардан бегоналаштиришга ҳаракат қилмоқда. Шу мақсадда улар Интернет тармоғидан, кинофильмлар ва санъат турларидан фойдаланган ҳолда ниҳоятда оҳанрабо, лекин енгил-елпи, инсон тафаккурини ривожлантиришга эмас, аксинча унинг саёзлашувига хизмат қилувчи намуналарни жамиятимизга олиб киришга интилоқда. Бундай санъат ва маданият намуналарида беҳаёлик, мантиқсизлик ғояларининг тарғиботи етакчилик қилмоқда. Ваҳоланки, бу мамлакатларнинг ўзлари миллатларни парокандаликка олиб борадиган, инсоният учун шармандали вазиятларни демократия, инсон ҳуқуқлари каби олий қадриятлар шиори остида тарғиб қилмоқда.

Мана шундай ҳолатлардан келиб чиқиб хулоса қилиш мумкинки, бугунги кунда мамлакатимизнинг ҳар бир фуқаросида самарали ва мустаҳкам маънавий иммунитетни шакллантириш кечиктириб бўлмайдиган вазифага айланди. Маълумки, Ўзбекистоннинг биринчи Президенти И.А.Каримовнинг 2000 йилда “Фидокор” газетаси муҳбирига берган интервьюсида мафкуравий иммунитетнинг моҳияти ва зарурлиги асослаб берилган эди. Биринчи Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек: “Бир халқни ўзига тобе қилишни истаган кучлар, аввало, уни ўзлигидан, тарихидан, маданиятидан жудо қилишга интилади. ...Шунга ўхшаш зарарли таъсирлар давом этаверса, миллат ўзлигини йўқотиши, минг йиллик анъаналарини бой бериб, оломонга айланиб қолиши ҳам ҳеч гап эмас. Табиий савол туғилади: бундай мафкуравий таъсирлар салбий оқибатларга олиб келмаслиги учун нима қилиш керак? Бунинг йўли – одамларимиз, авваламбор, ёшларимизнинг иймон-эътиқодини

мустаҳкамлаш, иродасини бақувват қилиш, уларни ўз мустақил фикрига эга бўлган баркамол инсонлар этиб тарбиялаш. Уларнинг тафаккурида ўзлигини унутмаслик, ота-боболарнинг муқаддас қадриятларини асраб-авайлаш ва ҳурмат қилиш фазилатини қарор топтириш. Уларнинг, мен ўзбек фарзандиман деб, ғурур ва ифтихор билан яшашига эришишдир”¹¹². Бугун кучли давлатларнинг тарғибот ва ташвиқотлари натижасида учинчи дунё мамлакатлари ўзларининг юқори малакали мутахассисларидан ажралмоқдалар. Оддийгина рақамларга мурожаат қилганимизда бунинг тасдиғини кўрамиз. Ғарб оммавий ахборот воситаларининг доимий тарзда олиб борадиган тарғибот ва ташвиқотлари натижасида камбағал Африка мамлакатлари учун юқори малакали мутахассисларга бўлган эҳтиёж юқори бўлиб турган бир пайтда, олий ва юқори малакали ходимларнинг ҳар учтасидан биттаси ривожланган давлатларга кетиб қолмоқда. Ҳар йили Африкадан ўртача 23 000 илмий ходим ва ўқитувчи чиқиб кетмоқда. Кейинги беш йил мобайнида қитъа давлатлари 60 мингдан ортиқ ўрта ва юқори бўғиндаги бошқарув ходимларидан маҳрум бўлди. Маълумки, ҳар қандай касалликнинг олдини олиш учун, аввало, киши организмида унга қарши иммунитет ҳосил қилинади.

2.3. Интернетдан фойдаланиш маданиятини шакллантириш – мафкуравий хуружларга қарши мафкуравий иммунитетни кучайтириш воситаси. Ахборот коммуникациялари орқали қилинаётган мафкуравий хуружларга қарши мафкуравий иммунитетларни кучайтиришда интернетдан фойдаланиш маданиятини шакллантириш ва юксалтиришни тақозо этади.

Бунинг учун ёшларимизга: 1) интернетдан мақсадли фойдаланиш кўникмаларини шакллантириш; 2) керакли маълумотларни тез излаб топиш малакасини ортиши; 3) вақтдан унумли фойдаланиш, вақтни қадрига етиш; 4) ёзиш саводхонлиги ортиши; 5) билим ва амалий кўникмаларини шакллантириш; 6) ижодий ва

¹¹² Каримов И.А. Миллий истиклол мафкуриси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир // Унинг ўзи. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т.8. –Т.: Ўзбекистон, 2000. –Б.494.

интеллектуал салоҳиятини рўёбга чиқариш; 7) замонавий ахборот технологияларни амалиётга қўллай билиш; 8) замон талаби билан ҳамнафас бўлиб яшашни ўргатиш асосида, уларнинг *интернетдан фойдаланиш маданиятини шакллантириш* учун *биринчидан*, ғоявий-мафкуравий салоҳиятини ўстириш ва баркамол авлод тарбиясида замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан тўғри фойдаланишни; *иккинчидан*, ахборот-коммуникация ва интернет технологиялари ютуқларидан оқилона ва мақсадли фойдаланиш; *учинчидан*, ахборот-коммуникация технологияларидан ва ахборотлардан фойдаланиш муҳитини яратиш; *тўртинчидан*, интернет тармоғида ёшларга, уларнинг қизиқишларига ва интилишларига, ахборот эҳтиёжларига йўналтирилган электрон манбаларни ташкиллаштириш керак.

Афсуски, дунёда кибер фирибгарлик, ахлоқсизлик ва жиноятнинг турлари ва усуллари тобора кўпайиб бормоқда. Уларга нисбатан қонунчиликни янада такомиллаштириш, аҳолининг холис ахборот ва хавфсиз интернетга бўлган ҳуқуқларини етарли ҳимоя қилиш бугунги кун талаби ҳисобланади.

Ёшларнинг интернетдан фойдаланиш маданиятини шакллантиришда миллий мафкурамизни тарғиб қилувчи, ўзлигимизни англатувчи, кучли ғоявий, маънавий-маърифий, илмий, бадий, спорт, ҳарбий-ватанпарварлик, миллий ўйинлар йўналишларида миллий ахборот ресурсларини яратиш ва ривожлантириш замон талаби ҳисобланади. Демак, бу иш билан фақатгина педагоглар ёки ота-оналар эмас, балки маҳалла кўй, тарбиячилар, “интернет клуб”ларнинг ходимлари, болалар ва ёшларнинг “Камалак” ва “Камолот ЁИК” каби ташкилотлари, провайдерлар, оммавий ахборот воситалари, ҳуллаш, кенг жамоатчилик биргаликда шуғулланиши лозим. Чунки, эндиликда ёшлар интернетдан фаол фойдаланувчи субъектларнинг аксарият қисмини ташкил этади, уларнинг мафкуравий онги унда берилаётган маълумот-ахборотлар орқали шаклланиб боради. Бу мафкуравий жараённи тақиқ йўли билан тўхтатиб бўлмайди.

3. Миллий-маънавий, ғоявий-мафкуравий хавфсизликни таъминлаш – ҳар хил мафкуравий таҳдид, хавф-хатар ва тажовузларнинг олдини олиш воситаси

3.1. Хавфсизлик тушунчаси, унинг тоифа, тур ва шакллари.

Хавфсизлик муаммоси мустақил давлатчиликнинг шаклланиши ва жамиятда ижтимоий, сиёсий, иқтисодий манфаатларнинг қарор топиши билан бир вақтда вужудга келади. Чунки шу вақтдан бошлаб, барқарорлик, ривожланиш билан бир қаторда хавф-хатар, турли-туман таҳдидлар ҳам пайдо бўлиб, уларни ҳисобга олиш, уларга асосланиб, давлат стратегияси ва сиёсатини ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш мамлакат хавфсизлигини таъминлашнинг муҳим шарти ҳисобланади.

Хўш, хавфсизлик нима? Хавфсизлик арабча “хавф-хатар” сўзидан олинган бўлиб, “қўрқинч”, “ваҳима”, “ҳадиксираш”, “хавотирланиш”ларнинг йўқлиги, уларнинг олдини олиш деган маъноларни англатади¹¹³. Бу тушунча Робер маълумотномасига кўра 1190 йилда пайдо бўлган ва у, дастлаб, ўзини ҳар қандай хавф-хатардан ҳимояланган деб ҳисобловчи инсон руҳининг хотиржам ҳолатини ифодалаган². Ушбу маънода мазкур термин Ғарбий Европа халқлари лексиконида XVII асргача қўлланилган. Тарихнинг кейинги давларида давлат тузилмаларининг шаклланиши билан боғлиқ равишда хавфсизлик тушунчаси моддий, сиёсий ва иқтисодий соҳаларда давлат қурилиши, бошқариш органлари тенденцияларига мос келадиган реал хавф-хатар (жисмоний ва маънавий)нинг йўқлиги натижасида вужуд-га келадиган тинчлик ҳолати шароити маъносини англатган³.

XX асрнинг охирларига келиб, “хавфсизлик” ва “миллий хавфсизлик” тушунчалари бизнинг лексиконимизда тез-тез қўлланила бошланди. Бу инсоният ривожланишининг мураккаблашуви, ядро, атом ва бошқа оммавий қирғин қуролларининг кенг тарқалиши, экологик вазиятнинг оғирлашганлиги,

¹¹³ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 4.Ж. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2008. – Б.372.

янги хавфли касалликларнинг вужудга келиши, терроризм хавфининг кучайиши, тоталитар тузум емирилганидан кейин дунёнинг қарама-қарши кутбларга бўлиниши барҳам топгандан кейинги давлатлар ўртасидаги мувозанатнинг бузилиши, янги мустақил давлатларнинг пайдо бўлиши, уларда бозор ислохотларининг амалга оширилиши билан изоҳланади. Дунёдаги бундай ўзгаришлар хавфсизлик, умумий ва миллий хавфсизлик муаммоларига бўлган эътиборни янада кучайтирди.

Хавфсизлик тушунчаси кўп қиррали бўлиб, турлича маънода талқин этилади. Масалан, профессор С.Отамуратов: “Хавфсизлик деганда, воқеа, ходиса, жараён ва турли муносабатларда кечадиган устуворликка интилиш амалиёти давомида “кучли”нинг “заиф” ёки “кучсиз” томонга ўтказадиган салбий таъсиридан ҳимояланганлик салоҳиятини тушуниш мумкин”¹¹⁴, профессор Р. Самаров эса: “Хавфсизлик – аниқ объектнинг (ички ва ташқи жиҳатдан) ҳимояланганлик ҳолати бўлиб, бунда барча таҳликалар меъёрий даражалардан ошиб кетмаслиги тушунилиши лозим”¹¹⁵, – деб таъкидлайдилар. Умуман олганда *хавфсизлик бу – бутун инсониятнинг нормал яшаши учун хавф соладиган табиий, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий аҳамиятга молик бўлган хавф-хатарларнинг олдини олиш туфайли уларнинг барқарор ҳаёт кечиришини таъминлаш учун яратилган хавфсиз шарт-шароитларнинг муайян тизимидир.*

Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Шундай бўлишига қарамасдан уларда умумий ғоя ҳам мавжуд бўлиб, бунга кўра хавфсизлик инсоният ҳаётининг турли соҳаларида вужудга келадиган хавф-хатардан ҳимояланиш, кафолатланиш маъносини англатади. Хавф-хатар эса давлат ва жамият ривожланишига, нормал амал қилишига таҳдид солувчи потенциал ёки реал куч, омил ҳисобланади. Хавф-хатар намоён бўлишининг кескин шаклларига табиий, ижтимоий катаклизмалар, портлашлар ва ларзалар,

¹¹⁴ Отамуратов С. Глобаллашув ва миллий-маънавий хавфсизлик. –Т.: Ўзбекистон, 2013. –Б.181.

¹¹⁵ Самаров Р. Хавфсизликнинг методологик асослари. –Т.: Академия, 2010. –Б.74.

кризислар, тангликлар, революция, кўзғолон, исён, уруш, куролли тўқнашувлар киради.

Хавфсизлик кўп қиррали бўлиб, у бутун инсоният, давлат ёки иқтисодий тизимнинг нормал фаолият юритиши, ривожланиши учун нохуш салбий, зарарли таъсирлардан, хавф-хатарлардан сақланиш, ҳимояланиш ҳолатини ифодалайди. Хавфсизлик умумий тарзда зиён етказиш учун потенциал шароитларнинг йўқлигини, сақланишлик, ҳимояланиш ва ишончлилиكنи англатади. Бу тушунча кишилар ва жамият ҳаёт фаолиятининг аниқ специфик соҳаларида ўзига хос хусусиятларга эга бўлади.

Хавфсизлик қандай соҳада, қандай шакл ва қиёфада намоён бўлмасин, уларнинг барчаси умумийлик хусусиятига эгадир. Умуман, хавфсизлик хавф-хатардан ҳимояланиш шарти ва стратегияси сифатида ижтимоий тизим, шахс, жамият ва давлат ҳаёт-фаолиятининг нормал амал қилишини таъминлашга йўналтирилган бўлади¹.

Хавфсизликнинг субъектлари шахс, аҳоли ижтимоий гуруҳлари, кишилар уюшмалари ҳамда бирлашмалари, давлат ва жамият ҳисобланади.

Хавфсизлик объекти инсон ҳаётининг барча соҳалари, шу жумладан шахсий-оилавий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий, маънавий табиий соҳа ва жабҳаларини ўз ичига қамраб олади.

Хавфсизликни қуйидаги миллий, минтақавий ва халқаро тоифадаги турларга ажратиш мумкин. Улар эса, ўз навбатида, ижтимоий хавфсизлик, иқтисодий хавфсизлик, сиёсий хавфсизлик, маънавий хавфсизлик, мафкуравий хавфсизлик, экологик хавфсизлик, шахс хавфсизлиги, ҳарбий хавфсизлик, ресурс хавфсизлиги шаклларида ўзлигини намоён қиладилар. Демак, хавфсизлик тушунчаси кенг қиррали бўлиб, ўзининг объектлари ва субъектлари нуқтаи назаридан турли шаклларда намоён бўлади. Аммо, ҳозирги даврда бу тушунчанинг умумлашган шакли миллий хавфсизлик деб аталади.

Хўш, миллий хавфсизлик нима? *Миллий хавфсизлик* бу мамлакат ва унинг ҳудудида яшайдиган барча инсонларнинг миллати, ирқи, жинси, диний

этиқоди, ижтимоий келиб чиқишидан қатъи назар, турли салбий таъсирлардан, ёвуз кучлар ва зоялар хавф-хатаридан ҳимояланганлиги даражасидир.

Миллий хавфсизлик намоён бўлиш шакллари: сиёсий хавфсизлик; иқтисодий хавфсизлик; ҳарбий-мудофаа хавфсизлиги; ижтимоий хавфсизлик; ахборот-информацион хавфсизлик; шахс ва жамият хавфсизлиги; интеллектуал хавфсизлик; экологик хавфсизлик; ғоявий-мафкуравий хавфсизлик; миллий-маънавий хавфсизлик ва бошқалар киради.

Юқорида келтирилган фикрлардан ҳам кўриниб турибдики, миллий хавфсизлик тушунчаси кўп қиррали ва хилма-хил шаклларда намоён бўлади. Аммо шунга қарамай, **миллий хавфсизлик тушунчаси қуйидаги хусусиятларга** эга:

Биринчидан, миллий хавфсизлик аниқ тарихий мазмунга эга, яъни жамиятга қайси соҳаларда ва қандай даражада таҳдидларнинг вужудга кетаётганлигини аниқлашга қаратилган аниқ ҳолатлардаги аниқ таҳлилларни талаб қилади.

Иккинчидан, миллий хавфсизлик бир-бирига зид ўлчамлар, жамиятга хавф соладиган таҳдидлар ва уларни бартараф этишни тавсифлайдиган ижтимоий-иқтисодий параметрлар ва кўрсаткичлар билан ифодаланади.

Учинчидан, миллий хавфсизлик муаммосининг аҳамияти ва кескинлиги жаҳон ҳамжамияти ҳамда айрим мамлакат, ҳудуд тараққиётининг бурилиш даврларида ғоят ўсиб кетади.

Тўртинчидан, миллий хавфсизлик томоийллари ва параметрлари, кўрсаткичлари ўзгарувчан ҳамда турли мамлакатларда ўзига хос хусусиятга эга бўлади. Аммо шунга қарамасдан ҳар бир мамлакатнинг миллий хавфсизлиги инсониятнинг ижтимоий ва иқтисодий тараққиётининг умумий тенденциялари билан боғлиқдир. Шунингдек, умумбашарий, иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий муносабатлар тизимидаги ўзгаришлар миллий хавфсизликка таъсир ўтказиб туради.

Бешинчидан, миллий хавфсизлик тушунчасига миллий давлат манфаатлари ва миллий ғоя, миллий мафкура ҳам ўз таъсирини кўрсатади.

3.2. Мафкуравий хавф-хатарларнинг юзага келиш ҳолатлари. Миллий маънавиятга, ғоя ва мафкурага қарши бўлган хавф-хатарларнинг юзага келиши нималар билан боғлиқлигини, унинг сабабларини аниқлай билиш лозим бўлади. Қандай сабаблар, омиллар ва воситалар миллий маънавият, ғоя ва мафкурага қарши хавф-хатарларнинг юзага келишига олиб келиши мумкин? Бу саволга жавоб беришдан олдин “хавф-хатар” ва “тахдид” тушунчалари устида қисқа тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

“Тахдид” турғунлик ҳолатидаги хавф-хатардир. Хавф-хатар эса “тахдид”нинг амалиётга айланиши, “ишлаши”, нимагадир таъсир ўтказишининг бошланишидир. “Тахдид”нинг хавф-хатарга айланиши миллий маънавият, ғоя ва мафкурага нисбатан қўлланилганда унда ички ва ташқи емирилиш жараёни кечаётганини тушуниш мумкин. Зеро, “тахдид” хатарли куч бўлишига қарамасдан, агар амалиёт даражасига айланмаса, унинг таъсир ўтказиш мақомини англаб етиш мураккаблигича қолади. Хавф-хатар доим ҳаракатда бўладиган жараён ҳисобланади. У “тахдид”нинг юзага келиши оқибатида содир бўлади. Хавф-хатарнинг бошида “тахдид” туради. “Тахдидда турғунлик мавжуд бўлса, хавф-хатар ҳар доим ҳаракатдаги жараёндир. Бугун миллий маънавият, ғоя ва мафкурага қайси бири кучли таъсир ўтказмоқда, деган саволга жавоб излайдиган бўлсак, айтиш мумкинки, уларнинг ҳар иккаласи ҳам кучайгандан кучайиб бормоқда. Бунинг маъноси шуки, тахдид кучайиб боргани сари унга мос равишда миллий маънавият, ғоя ва мафкурага нисбатан хавф-хатар ортмоқда ҳамда уларни ичкаридан ва ташқаридан емиришга ҳаракат қилиш авж олмоқда. Айни пайтда, улар бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, ягона куч сифатида амал қилмоқда.

Миллий маънавият, ғоя ва мафкурага нисбатан хавф-хатар қуйидаги ҳолатларда: миллатнинг ўзгаларга қарамлик ҳолатига тушиб қолишида; миллий бирликнинг сусайишида; миллат вакилларининг ўз миллий маънавиятидан бегоналашувида; таълимнинг тарбиядан узилиб қолишида;

мамлакатда қонун устуворлигининг етарли даражада амал қилмаслиги ва коррупциянинг кучайишида; демократик кадриятлар ривожланишининг миллий тараққиёт эҳтиёжларидаи орқада қолиши шароитида юзага келади.

Миллий маънавият, ғоя ва мафкурамизга қаратилган ҳар қандай таҳдид ва хавф-хатарларнинг олдини олишда миллий-маънавий, ғоявий-мафкуравий хавфсизликни таъминлаш алоҳида ўрин эгаллайди. Бунда, **миллий-маънавий хавфсизлик** – миллий маънавиятнинг барқарор тараққий қилиши учун шарт-шароит, вазият, имкониятларнинг мавжудлиги, унинг ўзига хослигига зид бўлган турли маънавий, руҳий, ахлоқий ва эстетик таҳдидлардан ҳимояланганлиги ва миллий маънавиятнинг умуммиллий тараққиётнинг табиий эҳтиёжи ва амалиётига айланганлик салоҳиятини, **ғоявий-мафкуравий хавфсизлик** эса шахс, миллат, жамият, давлатнинг хилма-хил шаклларда намоён бўладиган ғоявий-мафкуравий тажовузлар, турли мафкуравий марказларнинг бузғунчилик таъсиридан ҳимояланганлик даражасини тавсифловчи тушунча ҳисобланади.

Ғоявий-мафкуравий хавфсизлик деганимизда, миллий ғоя ва миллий мафкуранинг миллатни заифлаштиришга қаратилган ташқаридан кириб келувчи ҳар қандай ёвуз ғоялар ва мафкураларга нисбатан кучлилиги, миллий онг, дунёқарашни улар таъсиридан ҳимоя қилиши ва миллий манфаатларни тараннум этишда ҳамда унинг амалиётда намоён бўлишини таъминлай билишдаги катта салоҳияти назарда тутилади. Бунга эришиш ҳам юксак даражада ривожланган маънавиятга боғлиқ ҳолда кечади.

Қайсиким, миллий-маънавий хавфсизлик миллий хавфсизлик механизми занжирдаги халқаларнинг ҳаракатга келишини таъминловчи асосий омиллардан бири бўлса, ғоявий-мафкуравий хавфсизлик эса ушбу омилни амалга ошириш воситаси бўлиб хизмат қилади.

Миллий-маънавий, ғоявий-мафкуравий хавфсизликни таъминлаш ҳар хил мафкуравий таҳдид, хавф-хатар ва тажовузларнинг олдини олиш воситаси эканлиги қуйидагилар билан ифодаланади.

1. Миллий онг, дунёқараш, руҳият ва қалбада миллий хавфсизликни таъминлаш миллат вакилларида миллатни асраш ва ривожлантиришнинг асосий шарти эканлиги англаб етилмас экан, унга эришиб бўлмайди.

2. Миллий-маънавий қашшоқлик бўлган жамиятда сиёсий беқарорлик юзага келади.

3. Маънавияти қашшоқ миллатда ўз ватанини ҳимоя қилишга куч-қудрат етмайди. Бундай миллат вакиллари ўз ватанига хоинлик қилишдан ҳам қайтмайди. Унга ҳамма жой ватандай кўринаверади, ўз манфаатини ҳамма кадриятлардан устун қўйиб яшайдиган беватан инсонлардир.

4. Ватанни ҳар қандай ёвуз кучлардан ҳимоя қилиш, унинг чегаралари мустаҳкам бўлишига ўз ҳиссасини қўшишга интилувчи инсонларда миллий маънавият кучли бўлади. Ўз ватанининг чегаралари мустаҳкамлиги, унинг хавфсизлиги таъминлаганлигини худди ўз оиласининг мустаҳкамлиги ва хавфсизлигини таъминлаш сифатида қарайдиган инсонларнинг маънавияти юксак бўлади. Иқтисодий хавфсизликда мамлакатнинг мавжуд ресурсларидан тежаб фойдаланиш, уларнинг талон-торож қилинишига ва чет элларга олиб чиқилишига йўл қўймаслик ҳам инсонлар маънавияти билан боғлиқ. Маънавиятли инсонлар мамлакат бойлигини кўз қорачиғидай асраш, уларни ғайриқонуний йўл билан ўзлаштиришга ҳаракат қиладиган кимсаларга нисбатан нафрат туйғуларининг юзага келиши ҳам маънавият билан боғлиқдир.

5. Жамиятда миллатлараро тотувлик, диний бағрикенглик, турли ижтимоий табақалар ўртасидаги муносабатлардаги дўстлик, ўзаро ҳамкорлик ва барқарорликнинг амал қилиши ҳам маънавият билан боғлиқдир. Агар маънавият тараққий қилган бўлса, улар ўртасида ўзаро муносабатларда манфаатлар мувозанати амал қилади ва жамият барқарор ривожланиб бораверади.

6. Атроф-муҳитни тоза, ораста тутиш, мамлакат табиатини, ҳайвонот дунёсини, ўрмон ва сув захираларини асраш, об-ҳавонинг ифлосланишига йўл қўймаслик ҳам маънавият билан боғлиқдир. Маънавиятли инсонлар ана шу бойликлар нафақат бугун, шу билан бирга истиқболда ўз авлодлари учун ҳам

зарурлигини яхши билади ва ўз имконияти доирасида уларни асрашга ҳаракат қилади. Маънавий қашшоқ инсонлар эса бундай туйғуларга эга бўла олмайди.

7. Бугун инсонлар ва миллатлар кучли ахборот босими остида яшамокда. Тараққий қилган мамлакатлар ўзларида мавжуд бўлган юксак даражадаги ахборот воситалари орқали дунёда ўз ҳукмронлигини ўтказиш мақсадида турли бузғунчи ғоялар, ахлоқий қашшоқдик ва бўҳтонлардан иборат хабарлар, ахборотлар ва маълумотларни жаҳон афкор оммаси ўртасида тарғиб қилмоқдалар. Мана шундай шароитда уларни танлаш, инсон ва миллат манфаатларига зид бўлган жиҳатларидан огоҳ бўлиш маънавият билан боғлиқдир. Маънавияти юксак инсонлар ва миллатларгина огоҳ бўлишга ҳамда улар таъсиридан ўзларини ҳимоя қилишга қодир бўлади.

8. Бугун дунёдаги тараққий қилган мамлакатларнинг жаҳондаги турли мамлакатлардаги юксак интеллектуал салоҳиятли олимлар ва мутахассисларни “ўғирлаш”и анъанага айланган. Улар бундай олимлар ва мутахассисларга барча моддий имкониятларни вужудга келтириш, техник ва технологик шарт-шароитларни яратишга ваъда бериб, уларни ўз мамлакатларига олиб кетишга муваффақ бўлмоқдалар. Улар бу фаолиятлари билан, бир томондан, ана шундай кадрларни тайёрлашга кетадиган маблағ ва вақтни тежашга эришиб, тайёр олим ва мутахассисларни қўлга киритмоқдалар; иккинчи томондан, мамлакатларни интеллектуал жиҳатдан заифлаштиришга ва охир-оқибатда ўзларига қарам қилишга интиломоқдалар. Бундай шароитда юксак маънавиятга, ўз миллати ва Ватанини севиш руҳиятига эга бўлган инсонлар моддий бойлик эвазига ўзга мамлакатларга кетишдан ўзларини тиядилар. Бунга ҳам юксак маънавиятлиларгина амал қилиши мумкин. Маънавияти қашшоқлашган, ўзга ғоя ва мафкураларнинг алдовига учган инсонлар эса ўзгаларнинг таклифларига мойиллик билдирадилар. Шунинг ҳам ҳисобга олиш керакки, бошқа мамлакатларга кетиб, ўзи ва ўз мамлакатига манфаатлар келтирадиган интеллектуаллари ҳам борки, бу умуммиллий тараққиёт учун аҳамиятлидир. Шу маънода қандай

бўлишидан қатъи назар, ўз интеллектуаллар маънавий юксаклигини таъминлаш миллий тараққиётнинг зарурий шarti бўлиб қолмоқда¹¹⁶.

Шундай қилиб, мафкуравий хавфсизликни таъминлаш жамият маънавий ҳаётида бўшлиқ пайдо бўлишининг олдини олиш, ўзининг пировард мақсадларига мос ва унга хизмат қиладиган ғоялар тизимини шакллантириш, уни муттасил мустаҳкамлаб бориш, фуқароларда мафкуравий иммунитетни ошириш орқали зоҳир бўлади.

Ўзбекистон Республикасида миллий-маънавий, ғоявий-мафкуравий хавфсизликни таъминловчи ички омил — жамиятнинг сиёсий-ижтимоий, ахлоқий ва маънавий салоҳиятидир. Бундан ташқари, мафкуравий хавфсизлик халқимизнинг асрий анъаналари, тили, дини, маънавияти ва миллий ривожланишига хизмат қилувчи умуминсоний қадриятларга асосланади. Шунингдек, давлат идоралари, жамоат ташкилотлари ва уюшмалари, маданий-маърифий муассасалар томонидан амалга оширилаётган тарбиявий ишлар, маънавий-маърифий тадбирлар тизими мафкуравий хавфсизликни таъминлашнинг зарурий шartидир. Мамлакатимиз мафкуравий хавфсизлиги илмий асосланган ижтимоий сиёсатга, ҳуқуқий маданиятга, жамиятнинг маънавий етуклиги ва демократиялашувига узвий равишда амалга ошириладиган ғоявий тарбияга таянади. Жамият, давлат ва шахс мафкуравий хавфсизлигини таъминлаш — давлат сиёсатининг таркибий қисми ҳисобланади.

4. Ахборот хуружига қарши курашда ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг зарурати ва аҳамияти

4.1. Ахборот хуружи тушунчаси. Ўзбек халқининг мустақиллигига, унинг мустақил тараққиёт йилларида эришаётган ютуқларига қарши ғанимларимиз

¹¹⁶ *Отамурадов С.* —Т.: Ўзбекистон, 2013. —Б.193–196.

томонидан мунтазам равишда ахборот хуружлари олиб борилмоқда. Хўш, ахборот хуружи нима? *Ахборот хуружи* бу ўзбек халқининг ички ва ташқи зағимлари томонидан атайин унинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий маданий ҳаётида юз бераётган ижобий ўзгаришлар, ислоҳотлар натижасида эришилган марралар, баъзида йўл қўйилган хато ва камчиликлар ҳақида ахборот коммуникациялари, интернет ва бошқа оммавий ахборот воситалари орқали ишончсиз, ёлгон, ўйдирма, одамларнинг онгини заҳарлайдиган ҳар хил маълумотларни тарқатишидан бошқа нарса эмас. Шундай ўта бемаъни ахборотларнинг олдини олиш учун ҳам ахборот хавфсизлигини таъминлаш зарур. Демак, ўзбек халқининг қўлга киритган мустақиллигини мустаҳкамлаш ва ривожлантиришда ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг ўрни бекиёсдир.

4.2. Ахборот тушунчаси, унинг тур ва шакллари. Хўш, ахборот ўзи нима? Ахборот арабча “хабар” сўзидан олинган бўлиб, “дарак”, “маълумот”, “овоза” деган маъноларни англатади¹¹⁷. Шу тариқа бугунги кунда ахборот деганда бирор кимса, нарса ёки ҳодиса ҳақида дарак, маълумот бериш, билдириш, уни муайян воситалар орқали етказиш ёки овоза қилиш тушунилади. Фалсафий жиҳатдан ахборотларни ўзининг акс эттириш **объектига** кўра: *биринчидан*, табиат (коинот, ер-сув, тупроқ, ўсимлик, ҳайвонот ва бошқалар); *иккинчидан*, жамият (одамлар, жамоат бирлашмалари, давлатлар, уларнинг тузилишлари, иқтисодий, сиёсий, маънавий-маърифий фаолиятлари); *учинчидан*, инсон фаолияти (жисмоиний ва ақлий салоҳияти, саломатлиги, онги ва тафаккури, менталитети, мойиллиги ва бошқалар) ҳақида батафсил маълумотларни етказиб берувчи гуруҳларга ажратиш мумкин. Бу билан уларни таснифлаш муаммоси тугамайди. Дарвоқе, мавжуд оламда юз бераётган ҳодиса, воқеа, жараёнлар қанчалик тез ва изчил кечса, улар ҳақидаги информациялар оқими ҳам шунчалик кўп ва хилма-хил бўлади.

¹¹⁷ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 4.Ж. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2008. – Б.370.

Бугунги кундаги ахборотларни ўзининг **субъектига** кўра учта катта гуруҳга ажратиш мумкин. Бунда: *биринчи гуруҳга* ахборотларни ўзида миқдорий ва сифатий жиҳатдан акс эттирган ҳолда сақловчи, қайта ишловчи ва узатувчи технологияларга асосланган воситалар – оддий алоқа тармоқларидан тортиб бугунги кундаги мураккаб технология асосига қурилган ихчам ва қулай ҳар хил турдаги катта ва кичик қурилмаларгача бўлган воситаларни ўз ичига оловчи; *иккинчи гуруҳга* уларнинг ижодкори бўлган интеллектуал ақл соҳибларини; *учинчи гуруҳга* улардан фойдаланувчи шахс, жамоа ва бошқа турли хилдаги бирлашмаларни киритиш мумкин.

Ўзбекистоннинг мустақиллигини мустаҳкамловчи ва ривожланишини таъминловчи ахборотларни **мустақилликнинг шакллари** бўйича қуйидагиларга ажратиш мумкин:

1) *иқтисодий мустақиллигини* мустаҳкамлашга хизмат қилувчи, яъни меҳнат жамоаларининг саноат, қишлоқ хўжалиги, илм-фан соҳасида эришган ютуқлари борасидаги;

2) *сиёсий мустақиллигини* мустаҳкамлашга хизмат қилувчи, яъни давлат ҳокимиятининг тузилиши, уларда хизмат қилувчилар сони, касб-кори, функционал вазифалари, режалаштирилаётган ишлари, айниқса, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, қуроли кучларнинг таркиби, қурол-ёроқлари ва бошқалар ҳақидаги;

3) *маънавий мустақиллигини* мустаҳкамлашга хизмат қилувчи, яъни фуқароларга таълим-тарбия бериш, уларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, ғоявий-мафкуравий кураш йўллари ва воситалари, ўтказилиши кўзда тутилаётган маънавий-маърифий тадбирлар, уларнинг иштирокчилари тўғрисидаги маълумотлар кабиларни ўз ичига оловчи тизимларга ажратган ҳолда **таснифлаш** мақсадга мувофиқдир.

Фалсафа илмининг умумийлик, хусусийлик, алоҳидалик категорияларининг методологик аҳамиятидан келиб чиққан ҳолда мазкур ахборотларни **ишлатилиш ўрнига** қараб умумий, хусусий ва алоҳида ахборотлар тизимига ажратиш керак бўлади. Бундаги:

а) *умумий ахборотларга* Ўзбекистоннинг географик жойлашуви, табиати, давлат тузилиши, пул бирлиги, тарихий ривожланиш босқичлари, кадриятлари, таълим-тарбия тизими, аҳолининг саломатлик даражалари ҳақида бутун жаҳон аҳли;

б) *хусусий ахборотларга* саноат, қишлоқ хўжалиги ва бошқа ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар, уларни истеъмол қилиш, тақсимлаш, айирбошлаш, хорижий давлатлар билан тузилган икки ва кўп томонлама шартномалар ҳақида алоҳида меҳнат жамоалари, туман, вилоят аҳолиси, баъзи бир давлатлар;

в) *алоҳида ахборотларга* давлат ва меҳнат жамоаларининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда уларнинг ишлаб чиқариш фаолияти, меҳнат қилиш тартиби, хизмат вазифаларини бажариш борасидаги **сир-асрорларини** ташкил этувчи, ошкор қилинганлиги учун қонунда белгиланган тартибда жазоланиши муқаррар бўлган, шу туфайли алоҳида кишилар билишига мўлжалланган ахборотлар киради.

XXI асрга келиб бу тушунчанинг мазмуни ўзгача маъно касб эта бошлади. Унинг бугунги кундаги ўрни ҳақида биринчи Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек: “Хавфсизлик – узлуксиз ҳолатдир, ҳадсиз-худудсиздир... Ҳар бир минтақада хавфсизликни таъминлаш муаммолари муайян моҳиятга эга. Ҳар бир минтақанинг ўз хусусиятлари, ўз таҳдид манбалари ва хавфсизликни сақлаш омиллари бор”¹¹⁸.

4.3. Ахборот хавфсизлиги тушунчаси ва уни таъминлаш муаммолари. Юқорида келтирилган “ахборот” ва “хавфсизлик” тушунчаларининг қисқача фалсафий таҳлилларидан келиб чиққан ҳолда **“ахборот хавфсизлиги”** тушунчасига қуйидагича фалсафий таъриф бериш мумкин.

Ахборот хавфсизлигибу – *муайян шахс, оила, ижтимоий гуруҳ, меҳнат ва хизмат жамоаси, давлат ва жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий омиллар асосида хавф-хатарсиз тарзда нормал*

¹¹⁸ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт қоғолатлари // Унинг ўзи. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6. –Т.: Ўзбекистон, 1998. –Б.37.

фаолият олиб боришлари учун зарур бўлган информацияларни ўрнатилган тартибда сақлаш ва етказиб бериш тизимидир.

Ўзбекистон мустақиллигини мустаҳкамлаш ва ривожлантиришга хизмат қилувчи ахборот хавфсизлигини таъминлаш тизимига:

1) Ўзбекистоннинг бевосита мустақиллигини сақлашга қаратилган, яъни ўзбекларнинг тарихий макон ва замондаги ўрнини инкор қилувчи ёки бу ҳақдаги тарихий далилларни сохталаштириб, уларни бузиб жаҳон афкор оммасига етказишга уринувчи сохта информациялар оқимидан ҳимояланишни ўз ичига олувчи ҳаққоний маълумотлар тизимини мунтазам равишда ишга солиш;

2) глобаллашув шароитида Ўзбекистоннинг иқтисодиёт соҳасидаги эришаётган ютуқларига раҳна солувчи ҳар хил информацион хуружларнинг олдини олиш ва уларга ишончли маълумотлар орқали қатъий зарба бериш, яъни бугунги кундаги жаҳон-молиявий инқирози шароитида мамлакатимида юз бераётган иқтисодий барқарорлик, қолаверса, иқтисодий ўсишнинг сабабларини тушунтириб беришни таъминлаш, уларни сохталаштириб ёки энг ривожланган мамлакатлар билан қиёслаш орқали “ўзбек модели”нинг обрўсини туширишга интилаётган ғанимларга қарши информацион ҳужумни уюштириш;

3) Ўзбекистоннинг сиёсий тизимини янада мустаҳкамлаш ва ривожлантиришга, яъни мамлакатимизнинг сиёсий – ҳуқуқий ҳаётини либераллаштиришга, Ўзбекистонда “демократия” йўқ деб, бутун дунёга жар солаётган “сиёсатчи”ларнинг ғоявий хуружлари ва амалий хатти-ҳаракатларининг олдини олиш ва уларни бадном этиш;

4) Ўзбекистонда яшовчи аҳолининг 64% ини ташкил этувчи ёшларни мустақиллик ғояси руҳида тарбиялаш, уларнинг онгига миллий мафкуранинг бош ва асосий ғояларини сингдиришга қаратилган, яъни ёшларнинг маънавиятини юксалтириш, ҳар хил мафкуравий хуружларга қарши иммунитетини шакллантириш, “оммавий маданият” унсурлари орқали кўзга кўринмас даражада ўтказилаётган таъсирлар доирасига тушиб қолмаслик учун

олиб борилаётган ахборотлар хавфсизлигини таъминлаш ишларини киритиш мумкин.

Ахборот хавфсизлигининг юқорида баён қилинган тизими фуқароларнинг ахборот эркинлигини чекламайди, балки уларнинг бу соҳадаги конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишга хизмат қилади. Ўзбекистоннинг биринчи Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек: *“Фуқароларнинг ахборот соҳасидаги ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш масаласи инсоннинг ахборот олиш, ахборотни ва ўз шахсий фикрини тарқатиш ҳуқуқи ва эркинлигини ўзида мужассам этган бўлиб, бу Ўзбекистонда демократик жамият асосларини барпо этишининг муҳим шарти, таъбир жоиз бўлса, тамал тоши ҳисобланади”*¹¹⁹.

Ахборот ва инъикос жараёнининг диалектик алоқадорлиги масаласидаги яна бир жиҳат бу ахборотларда инъикос эттирилган маълумотларнинг хавфсизлигини таъминлаш муаммосидир. Бу хусусда биринчи Президентимиз И.А.Каримов: “Айни пайтда жаҳон миқёсида ахборотлаштириш жараёнлари тобора глобаллашиб, бу борадаги рақобат кучайиб бораётган, ахборот наинки товар, балки кучли мафкуравий қуролга айланаётган ҳозирги шиддатли замонда ҳаётнинг ўзи, Ўзбекистон миллий манфаатларини ҳисобга олган ҳолда, бу йўналишда янги-янги вазифаларни олдимизга кескин қилиб қўймоқда”¹²⁰, – деган эди. Демак, ахборот ва унинг хавфсизлигини таъминлаш муаммосини ҳал этишда қуйидагиларга асосий эътибор қаратилиши муҳим.

1. Ахборотларнинг миқдорий жиҳатдан хавфсизлигини, яъни нарса, воқеа, ҳодисалар ҳақида тўлиқ бўлмаган маълумотларни статистик ва ностатистик йўллар билан тўплаш асосида ноаниқликларни йўқ қилиш ва шу асосда тўлиқ ишончли бўлган ахборотларга эга бўлиш, уларни сақлаш ва узатиш ишларини

¹¹⁹ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси // *Унинг ўзи: Демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш – мамлакатимиз таракқиётининг асосий мезонидир*. Т.19. –Т.: Ўзбекистон, 2011. –Б.71.

¹²⁰ Каримов И.А. Тошкент ахборот технологиялари университетининг профессор-ўқитувчилари ва талабаларига, бутун жамоасига // *Унинг ўзи: Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари – олий кадрият*. Т.14. –Т.: Ўзбекистон, 2006. –Б.53–54.

амалга оширишни таъминлаш. Бу масаладаги ҳар қандай миқдорий ноаниқлик ахборот объекти ва субъектига хавф туғдириши табиийдир.

2. Ахборотларнинг сифатий жиҳатдан хавфсизлигини таъминлаш. Маълумки, ҳозирги кунда ахборотларни таснифлашнинг бир неча, масалан, гносеологик белгиси бўйича – объектив ва субъектив; прагматик белгиси бўйича – потенциал ва актуал; объективлик фарқи бўйича – табиат (тирик ва нотирик), жамият ва техникага оид турлари мавжуддир. Булар ичида биологик ва ижтимоий соҳага оид ахборотлар сифатий жиҳатдан ўта пишиқ бўлишни талаб этади. Ахборотларнинг сифатий жиҳатдан пишиқлиги жамиятда барқарорликни таъминлаш гарови ҳисобланади. Шунинг учун ҳам бу соҳада олинган ҳар бир маълумот қайта-қайта текшириб қўришни талаб этади. Шунда маълумот пишади ва ахборот пишиқлик хусусиятига эга бўлади. Пишиқлик ҳар бир нарсанинг сифатий хусусияти ҳисобланади. Уни инкор этиш қийин бўлади. Шу нуқтаи назардан қараганда ғоявий тарбия соҳасида ишлатаётган ахборотларимиз ўта пишиқ бўлишни талаб этади. “Пишмаган ош, қоринни оғритади” деганларидек, пишиқликка эга бўлмаган ҳар қандай ахборот миллий хавфсизлигимизга таҳдид солади.

3. Мамлакатимиз мустақил тараққиётининг келгусидаги истиқболларини белгилашда ахборотлар хавфсизликни таъминлаш масаласи ҳам муҳимдир. Бунда фақат ахборотларнинг миқдорий ва сифатий кўрсаткичлари эмас, балки, уларнинг ҳажми ва мазмуни, сабаб ва оқибатлари, мантиқий хулосалар чиқариш усуллари ҳам ҳисобга олиниши зарур.

4. Давлатни бошқаришда ижтимоий, яъни аҳоли сонининг ўсиш суръатлари, ишлаб чиқариш, таъминот, истеъмол ва тақсимот, тадбиркорлик, ижтимоий ҳимоя, жинойтчилик, миллатлар ўртасидаги муносабатлар, диний эътиқод масалаларига оид ахборотлар хавфсизлигини таъминлаш ўта муҳим аҳамият касб этадиган масаладир. Мафкуравий онг ва иммунитетни шакллантиришнинг тамал тоши ҳам ана шу ҳақидаги ахборотларнинг мағзида жойлашгандир. Чунки, инсон ижтимоий мавжудот, уни ижтимоийликдан бегоналаштириш, ундаги ҳайвоний сифатларнинг ўсишига йўл қўйиб бериш

демакдир. Ҳайвоний сифат эса бузғунчилик, вайронгарчилик қилишнинг манбаидир.

Шу тариқа, **ахборот хавфсизлигини таъминлаш** бу – ғанимларимиз томонидан мамлакатимизга нисбатан қилинаётган ахборот хуружларининг олдини олиш ҳамда уларга нисбатан миллий ахборот воситаларимиз орқали қарши қакшатқич зарба бериш демакдир.

Хулоса қилиб айтганда, биринчи Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек: *”Хавфсиз дунё – умуман, бутун инсоният учун ҳам, ҳуқуқлари учун кураида озмунча найзаси синмаган ҳар бир инсон учун ҳам олий мақсаддир”*¹²¹.

¹²¹ Каримов И.А. Минтақада хавфсизлик ва ҳамкорлик учун // *Унинг ўзи*. Бунёдкорлик йўлидан. Т.4. –Т.: Ўзбекистон, 1996. –Б.34.

6-БОБ. МАФКУРАВИЙ ФАОЛИЯТ – МИЛЛИЙ ҒОЯНИ АМАЛГА ОШИРИШ ВОСИТАСИ

1. “Мафкуравий фаолият” тушунчаси, унинг мазмун-моҳияти ва намоён бўлиш хусусиятлари

1.1. Мафкуравий фаолият тушунчаси, унинг мазмун-моҳияти.

Жамиятда яшовчи турли хил миллат, элат, халқ, ирқ, диний эътиқод, ижтимоий табақа, синф, партия каби уюшма, бирлашма, ташкилот, жамоаларга мансуб бўлган одамлар орасида, уларнинг шахсий ҳамда умумий манфаатларини ифодаловчи ғоя ва мафкуралар тизимини яратиш, уларни ҳаётга татбиқ этиш мафкуравий фаолият орқали амалга оширилади. Алалхусус, мафкуравий фаолиятсиз ҳеч бир жамият яшай олмайди, бу сиз яшаб келаётган жамиятни тарихда ҳам, бугунги кунда ҳам ҳеч ким учратган эмас.

Жамиятда кимларнинг ақл-идроки, ташаббуси, илмий-амалий изланишлари орқали яратилган фикр, ғоя, мафкура ўз-ўзидан тарқалиб, кишилар онгига автоматик тарзда сингиб боравермайди. Демак, муайян ғоявий тамойиллар ва таълимотлар ишлаб чиқилишининг ўзи уларнинг кишилар фаолиятини белгилаб берувчи, унга таъсир кўрсатувчи ижтимоий ҳодисага айланиши учун етарли эмас. Бунинг учун улар кишилар орасида тарқалиши, одамлар ана шу ғоялар руҳида тарбияланиши лозим. Акс ҳолда, ҳар қандай ғоя ва мафкура қанчалик тўғри, жозибадор бўлмасин, муайян ҳодиса сифатида тарих саҳифасида қолиб кетаверади. Айти пайтда, ҳар қандай ғоя ва қарашлар тарқалиши учун, энг аввало, улар ишлаб чиқилиши билан бирга, тарғиб ва ташвиқ этилиши зарур. Мафкуравий фаолият эса ҳамиша шаклланган ғоявий қарашлар, баҳолар ва мақсадлар тизимини одамларга етказиш, уларнинг онгига сингдириш борасидаги ишларни амалга ошириш жараёнини англатади.

Шу маънода, **мафкуравий фаолият бу бирон-бир ғояни амалга ошириш, уни аҳоли онги ва қалбига сингдириш, муайян ғоявий қарашлар тизимини**

шакллантириш, унинг амалиётини таъминлаш, ёт ва бегона мафкураларга қарши кураш билан боғлиқ чора-тадбирлар мажмуидан иборат бўлиб, у ғоявий қарашлар – билимлар, баҳолар, мақсадларни шакллантириш ҳамда уларни тарқатиш, ғоявий тарбияни амалга ошириш, мафкуравий профилактика ва иммунитетни шакллантириш жараёнини ҳам ўз ичига қамраб олади.

1.2. Мафкуравий фаолиятнинг намоён бўлиш хусусиятлари. Мафкуравий фаолият жараёнининг намоён бўлиш хусусиятларига қуйидагилар қиради:

1. Мафкуравий фаолият жараёни кенг оммани эзгу ғоялар асосида тарбиялаш, уларнинг умумий сиёсий ва маънавий савиясини юксалтириш, ижодий қобилиятларини ривожлантириш, бўш вақтларини самарали ўтказишга кўмак берувчи тадбирларни амалга оширишга қаратилганлиги унинг энг муҳим хусусиятларидан бири саналади.

2. Мафкуравий фаолият кенг маънода ўқув муассасалари, таълим-тарбия масканлари, клублар, ахборот-ресурс марказ-лари, маданият ва истироҳат боғлари фаолиятини ҳам муайян даражада қамраб олиши билан ўзгача хусусият касб этади. Бунда музей, кинотеатр, театр ва бошқа маданий-маърифий муассасалар, шунингдек, ОАВ (газета-журналлар, Интернет, радио, ТВ) муҳим ўрин тутди.

3. Мафкуравий фаолият мафкуравий ишлар билан шуғулланадиган муассасалар кенг тармоғининг ташкил этилиши, уларнинг ўсиши ва такомиллашуви билан унга раҳбарлик қилиш жараёнининг ҳам мукаммаллашиб бориши, раҳбарлик қилиш санъатининг янги қирраларини топишга бўлган эҳтиёжнинг кучайиб бориши билан ҳам айрича хусусиятга эга бўлади. Ўзбекистоннинг биринчи Президенти И.А.Каримовнинг 2006 йил 25 августдаги “Миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш тўғрисида”ги қарорига биноан Республика Маънавият ва маърифат кенгаши фаолияти ҳамда таркибий тузилиши қайта кўриб чиқилди. Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг илмий-амалий йўналишда фаолият олиб борадиган ва давлат бюджети ҳисобидан

молиялаштириладиган “Миллий ғоя ва мафкура илмий-амалий маркази” ташкил этилди. Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг амалий тарғибот йўналишида фаолият олиб борадиган Республика Маънавият тарғибот маркази шакллантирилди. Барча вилоятларда ҳокимларнинг маънавий-маърифий ишлар бўйича ёрдамчилари фаолияти йўлга қўйилди. Республикамиздаги маҳалла оқсоқоллари ва фуқаролар йиғинлари раисларининг маънавий-маърифий ишлар бўйича маслаҳатчилари тизими шакллантирилди.

4. Мафкуравий фаолиятнинг навбатдаги муҳим хусусиятларидан бири, унинг ҳамиша конкрет тарихий мазмунга, мақсад-муддага эга бўлганлиги билан ифодаланади. Бу, энг аввало, инсон билимлари, шу жумладан, мафкуранинг мазмун-моҳияти ҳақидаги билимларнинг ривожланганлик даражаси билан белгиланади. Мафкура тизимидаги билимлар тўғри ёки нотўғри, прогрессив ёки реакцион мазмунга эга бўлиши мумкин. Мазкур билимлар, ўз навбатида, улар асосида шаклланадиган баҳоларнинг тўғри ёки нотўғрилигига замин яратади. Шаклланадиган баҳоларда эса реал ёки кутилаётган ҳодиса, жараёнларга мавжуд эҳтиёжлар, манфаатлардан келиб чиқиб, ўзига хос муносабат ифодаланади. Билимлар қанчалик чуқур бўлса, ҳосил қилинган баҳоларга ишонч шунчалик юқори бўлади. Шу маънода, баҳолар – қадриятлар кишиларда ишонч, эътиқоднинг шаклланишига хизмат қилади. Баъзида эришилган билимлар, уларга асосланган баҳоларнинг мутлақ тўғрилигига ишонч догматизмга айланиб кетишини, бу мафкуравий турғунликни юзага келтиришини ҳам унутмаслик зарур.

5. Мафкуравий фаолиятнинг яна бир ажойиб хусусияти ғоявий қарашлар доирасида белгилаб олинган мақсадларни баён этишда истиқболга, эртанги кунга ишонч туйғусини шакллантиришни кўзлаши билан белгиланади.

6. Мафкуравий фаолият ғоявий қарашларни тарқатиш ва унга мос тарбияни амалга оширишни ифодалаш хусусиятига ҳам эга бўлиб, мафкуравий қарашларни тарқатиш тизими, механизмлари, усул ва воситалари доимо такомиллашиб боришни тақозо этади. “Одамзот бахти учун ҳамма нарсадан

воз кечишга ўргатадиган эзгу ғояларни кишиларга сингдириш буюк санъатдир”, деб ёзган эди француз ёзувчиси Стендаль. Шу нуқтаи назардан караганда, мафкуравий фаолият ғоявий тарбияни ўзгарувчан воқелик ва ижтимоий гуруҳларга хос хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда доимий такомиллаштириб боришни англатади.

7. Мафкуравий фаолиятни ташкил этишда техника ва тех-нологиялар, тарғибот ва ташвиқот олиб бориш усулларининг ривожланганлик даражаси ҳам ўзига хос аҳамият касб этади. Ҳозирги даврда ОАВ мафкуравий фаолиятни амалга оширишнинг муҳим бўғини ҳисобланади. Яқин истиқболда техника ва технология ривожини одамлар онгига таъсир ўтказиш, яъни мафкуравий фаолиятни ташкил этишнинг янгидан-янги механизмларини топишига олиб келади, шу асосда мафкуравий фаолиятни илмий асосда ташкил этиш ишларини мунтазам равишда такомиллаштириб боришга кенг йўл очиб беради.

8. Мафкуравий фаолият ўзининг моҳият-мазмунига кўра ўзгарувчан хусусиятга ҳам эгадир. Мафкуравий фаолият стихияли тарзда кечмайди, балки онгли, тизимли ва тадрижий тарзда, бирон бир аниқ мақсадни кўзлаб, мавжуд мафкуравий вазиятдан келиб чиққан ҳолда олиб борилади.

Ҳозирги кунда мафкуравий фаолият олиб боришдан мақсад миллий истиқлол мафкурасининг ғояларини халқ қалби ва онгига сингдириш ишларини ташкил этишдан иборат.

2. Миллий истиқлол мафкурасининг бош ғоясини халқ қалби ва онгига сингдириш – мафкуравий фаолият юритишнинг устувор йўналиши

Миллий истиқлол мафкурасининг бош ғояси – озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишдир. Бунда асосий ўрин озодлик ғоясига берилади.

2. 1. Озод Ватан ғояси. Бугунги кунда ўзбек халқининг тарихий макон ва замонда бир миллион йиллик ўрни борлиги тарихий ҳақиқат сифатида кўпчиллик илм аҳлига маълум. Бу халқнинг давлатчилиги тарихи эса 3 минг

йилдан ортиқроқ вақтни ўз ичига қамраб олади. Улар ана шу тарихий давр ичида жуда кўплаб бахтли ва бахтсиз онларни, яъни тараққиёт ва инқироз, барқарорлик ва беқарорлик, ғалаба ва мағлубият, ҳукмронлик ва тобелик, саховатпешалик ва мутелик, садоқат ва хиёнат каби ҳаётнинг тотли ва аччиқ дамларини бошдан кечирганлар. Айниқса, улар ўз ҳаётларининг 200 йилини ахамонийлар, 180 йилини грек-македонияликлар, 200 йилини араб халифалиги, 150 йилини мўғул босқинчилари, 130 йилини рус ва совет истилочилари, яъни жами бўлиб 800 йилини ўзгалар қўлида қуллик, қарамлик, тобелик, мустамлакачилик шароитида ўтказишга мажбур бўлганликлари сабабли озод Ватанда эркин яшашнинг нима эканлигини ўзгалардан кўра яхшироқ англайдилар. Шу туфайли “озод Ватан” тушунчаси ўзбек халқи миллий мафкурасининг бош ғоясига айланган.

“Озод” сўзи форс тилидан ўзбек тилига кириб келган бўлиб, луғавий жиҳатдан “эркин, хур; асоратдан қутулган; ғам-ташвишдан холи; олижаноб; саховатли” деган маъноларни билдирган ҳолда кишиларнинг кундалик ҳаётида: 1) ўз эрки, ҳақ-ҳуқуқи ўз қўлида бўлган, озодликка эришган; эркин, хур; 2) қулликдан озод этилган, эркинликка чиққан, асоратдан қутилган; 3) ўз ҳолига, майлига қўйилган, бўшатиб юборилган, ҳеч қандай мажбурият билан боғланмаган; бўш; 4) тик, тикка, кўкракни кериб юрадиган одам, элат, миллат, халқ маъносини англатиш учун ишлатилади¹²². Шундан ҳам кўриниб турибдики, озодлик шунчалик оддий сўз эмас, балки ўзида чуқур фалсафий маънони акс эттирган ғоявий аҳамиятга молик бўлган тушунчадир.

Озодлик тушунчасининг фалсафий мазмундаги ғоявий табиати:

биринчидан, ҳар бир инсон, элат, миллат, халқ ва давлатнинг ўз ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилишида;

иккинчидан, уларнинг ўз эркини қўлга киритиб, эркин ва фаровон яшашга интилишида;

учинчидан, ҳаётий адолатни қарор топтириб, тенглар ичида тенг бўлиб, тикка, кўкрак кериб юришга интилиши сари қилаётган хатти-ҳаракатларида;

¹²² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.3. –Т., 2007. –Б.95.

тўртинчидан, келгуси авлодларга озод ва обод Ватан қолдириш мақсадида олиб бораётган машаққатли, айни вақтда шарафли ишларни амалга ошириш учун қанчалик даражада сафарбарлик вазифасини уддалаётганлигида яққол намоён бўлади. Шунга кўра озодлик тушунчасига ғоя сифатида қуйидагича фалсафий таъриф бериш мумкин.

Озодлик – *бу мутелик ва тобеликнинг ҳар қандай кўринишларини инкор этган ҳолда, ҳар бир инсон, элат, миллат, халқ ва давлатларни қуллик ва қарамлик балосидан қутилиб ўз эркини қўлга киритиш, ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, ҳаётий адолатни қарор топтириб, тенглар ичида тенг бўлиб, эркин ва фаровон яшаиш учун курашишга чорлайдиган, уларни шу йўлда бирлаштирадиган ва сафарбар қиладиган бунёдкор ижтимоий-сиёсий ғоядир.*

Инсоният тарихидан шу нарса маълумки, ҳар бир инсон, элат, миллат, халқ ўзига тегишли бўлган она-Ватанида, давлатида озод ва эркин яшайди. Она-Ватандан ташқаридаги озодлик ҳақиқий озодлик эмас, балки унга ўзгалар томонидан инъом этилган эркинликдир.

Шунинг учун ҳар бир ақли расо инсон ҳамиша ўз она-Ватанининг озодлиги учун курашиб келган. Шу сабабли озодлик ғояси инсоният тарихининг азалий йўлдоши, ўтмишдан ҳозирга қадар ўз аҳамиятини сақлаб келаётган эзгу қадрият ҳисобланади.

Озодлик ғоясининг мазмун-моҳиятини бир неча йўналишда талқин ва таҳлил қилиш мумкин. *У ижтимоий маънода* – жамият ҳаётининг қандайлиги ва қай тарзда ташкил этилганини, *сиёсий маънода* – мустақил ва эмин-эркин яшашни, *иқтисодий маънода* – мулк ва моддий бойликларга барчанинг тенг эга бўлиш имкониятини, *маънавий маънода* – инсон ва жамиятнинг турли тазйиқлардан холислиги, фикр, эътиқод ва сўз эркинлигини англатади.

Озодлик ғоясини умуминсоний, миллий ва шахсий нуқтаи назарлардан ҳам талқин қилиш мумкин. *Умуминсоний жиҳатдан*, бу ғоя бутун Ер юзида тараққиёт ва эркинлик учун курашаётган кишиларнинг музаффар байроғи, демократик жамият ва давлатлар ҳаётининг устувор тамойилларидан бирини ифодалайди. *Миллий жиҳатдан*, у ҳар бир миллат ва халқнинг ўз мустақил

тараққиёт йўли, ўз тақдирини ўзи белгалай олиши, миллий давлатчилигига эга бўлишини англатади. *Шахсий даражада* озодлик – инсон ҳақ-ҳуқуқларининг рўёбга чиқиши, унинг ижтимоий-маънавий жиҳатдан эркинлигини билдиради.

Файласуф олим Қ.Н. Назаров ёзганидек: “Озодлик ғоясининг қудрати шундаки, у одамларнинг ўзаро муносабатлари, мамлакатлар ва давлатлараро муносабатларни меъёр-мезонга солади, турли камситишлар ёки ортиқча таъзим-тавозега чек қўяди”¹²³. Юқорида келтирилган фикрлардан келиб чиққан ҳолда “озод Ватан” ғоясини қуйидагича таърифлаш мумкин.

*Озод Ватан – ўз тақдирини ўзи мустақил ҳал этиши ҳуқуқини тўла рўёбга чиқара олган миллатнинг яшаш макони бўлиб, жаҳон ҳамжамиятида ўз ўрнига, нуфузига ва мавқеига эга бўлган мамлакатдир*¹²⁴. Шунинг учун ҳам: “Миллий истиқлол мафкурасининг бош ғоясида озодлик тушунчасининг устувор ва етакчи ўринда туриши Ватан мустақиллиги барча орзу-интилишларимиз, амалий фаолиятимиз ва ёруғ келажагимизнинг асоси эканидан далолат беради”¹²⁵.

2.2. Обод Ватан ғояси. Инсон барча тирик мавжудотлардан фарқли ўлароқ, ўзининг яшаётган масканини обод қилишга ҳаракат қилиб келган. Шу туфайли жаҳон цивилизациясининг ободликни тараннум этувчи ўчоқлари яратилган. Обод яшаш учун кураш инсониятнинг азалий орзу-умиди бўлиб, у ҳаёт синовларидан ўтгандан сўнг энг илғор ижтимоий-сиёсий бунёдкор ғоялар сафидан жой олган. Худди, шу маънода биринчи Президентимиз И.А.Каримов “Ўзбекнинг феъл-атвори барчага аён. У ерни, табиатни севади. Дўпписида сув ташиб бўлса ҳам, дарахт кўкартиради. Ўзбек том маънода бунёдкордир”¹²⁶, – деган эди. Ўзининг яшаётган жойини обод қилган ҳолда кун кечириш ҳар бир ўзбекнинг қон-қонига сингиб кетган фазилятдир. Шу

¹²³ Қаранг: Назаров Қ.Н. Ғоялар фалсафаси. –Т., 2011. –Б.80.

¹²⁴ Қаранг: Миллий ғоя ва раҳбар масъулияти. –Т., 2007. –Б.255.

¹²⁵ Қаранг: Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: Ўзбекистон, 2001. –Б.51.

¹²⁶ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ // *Унинг ўзи*. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –Б.142–143.

туфайли обод Ватан тушунчаси ҳар бир ўзбек боласи ва унинг оиласи учун муқаддас ғоя ҳисобланади.

“Обод” сўзи форсча бўлиб, ўзбек тилидаги луғавий маъноси “одам яшайдиган, ишлов берилган, гуллаб яшнаётган” деган маъноларни англатган ҳолда кишиларнинг кундалик турмушида: 1) кўркам бинолар, чиройли кўчалар, боғу роғлар билан гўзаллик касб этган, гуллаб-яшнаган ўлка, мамлакат; 2) яхши қаров, парвариш билан етилтирилган боғлар, пахта, ғалла каби экин майдонлари; 3) халқ кўп йиғиладиган, гавжум ва серфайз жойлар 4) одамлари хурсанд, шод деган маъноларни ифодалаш учун ишлатилади¹²⁷.

Ўзбек халқи мустақилликка эришгандан сўнг Ўзбекистоннинг биринчи Президенти И.А.Каримов обод Ватан ғоясини назарий ва амалий жиҳатдан ёритиб берар экан, унинг тушунчаси маъно-мазмун, тарихий илдизи ҳақида куйидаги фикрларни билдиради.

“Барчамизга яхши аёнки, ҳар қайси инсон, миллати, тили ва динидан қатъи назар, бу дунёга бахтли яшаш учун келади. Бундай юксак орзуга етишнинг шарти ва гарови бўлган омиллар кўп. Лекин улар орасида ҳаётимизга маъно-мазмун берадиган, уни янада ёруғ ва файзли қиладиган бир омил борки, у ҳам бўлса, одамнинг ўз уйи, ўз юртини ҳар томонлама гўзал ва обод қилиб, шундан ўзи мамнун бўлиб, рози бўлиб яшашиида яққол намоён бўлади.

Шуни таъкидлаш керакки, обод деган сўзнинг маъносини биз жуда кенг ва чуқур тушунамиз. Обод деганда, халқимиз, миллатимиз нафақат кўркам ва чиройли, шу билан бирга, тинч ва осойишталик, ўзаро меҳр-оқибат, аҳиллик, файз-барака ҳукмрон бўлган жойларни, доимо пок ният ва соғлом интилиш билан яшашни тасаввур қилади.

Мустақиллик йилларида “Ободлик кўнгилдан бошланади” деган чуқур мазмунли ибора эл-юртимиз ўртасида кенг тарқалиб, одамларимизни бунёдкорлик туйғуси билан яшашга даъват этиб келаётгани ҳам бу фикрни тасдиқлайди.

¹²⁷ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.3. –Т., 2007. –Б.74.

Бундай мулоҳаза ва фикрларни умумлаштириб, ўзбекона айтадиган бўлсак, барчамизнинг ҳаракат ва интилишларимиз негизида, авваламбор, юртимиз, Ватанимизни ҳар томонлама обод қилиш, инсон эркин нафас оладиган, тинч ва фаровон яшайдиган ҳаёт барпо этиш ғояси мужассам эканини, ўйлайманки, ҳаммамиз яхши тушунамиз.

Ана шундай орзу-ниятлар билан кундалик ҳаётимизни тўлдириш, уларни ҳаётимизнинг мақсадига айлантириш, шундай ғоя ва интилишни амалга ошиши учун давлатимиз ва жамиятимизнинг барча куч ва имкониятларини сафарбар этиш, ҳеч шубҳасиз, бугунги кунда муҳим ва долзарб аҳамият касб этади»¹²⁸.

Юқорида билдирилган фикрлардан келиб чиққан ҳолда обод Ватан тушунчасига қуйидагича фалсафий таъриф бериш мумкин.

Обод Ватан бу инсон ҳар томонлама эркин нафас олиб тинч ва фаровон яшайдиган, хавфсизлиги ҳар томонлама таъминланган, оқилоллик ва барқарорлик, самарали ижод ва яратувчанлик, ўзаро меҳр оқибат, аҳиллик, файз-барака, жисмоний ва маънавий поклик ҳукмрон бўлган ҳудуддир.

2.3. Эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш ғояси. Инсониятнинг ривожланиш тарихида меҳнаткаш халқ ҳал қилувчи вазифалардан бирини ўтаб келган. Чунки, улар ҳар қандай мамлакат фуқароларининг энг зарурий озиқ-овқат маҳсулотлари, кийим-кечакларга бўлган эҳтиёжини қондиришнинг моддий манбасини яратиш билан шуғулланганлар. Шунинг учун ҳам ақли зукко давлат арбоблари меҳнаткаш халқнинг турмушини яхшилаш борасида қайғурганлар. Соҳибқирон Амир Темур обод қилиш масаласида: “Хароб бўлиб ётган ерлар эгасиз бўлса, холиса тарафдан обод қилинсин. Агар эгаси бўлса-ю, лекин обод қилишга қурби етмаса, унга турли асбоблар ва керакли нарсалар берсинлар, токи ўз ерини обод қилиб олсин. Катта-кичик ҳар бир шаҳар, ҳар бир қишлоқда масжид, мадраса ва хонақоҳлар бино қилсинлар, фақиру мискинларга лангархона (йўловчилар қўниб ўтадиган ер; мискин ва

¹²⁸ Каримов И.А. Инсон манфаати, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, ҳаётимизнинг янада эркин ва обод бўлишига эришиш – бизнинг бош мақсадимиз // *Унинг ўзи*. Мамлакатимизни янада обод этиш ва модернизация қилишни катъият билан давом эттириш йўлида. Т.21. –Т.: Ўзбекистон, 2013. –Б.111.

етим-есирга таом бериладиган жой; ғарибхона) солсинлар, касаллар учун шифохона курдирсинлар ва уларда ишлаш учун табиблар тайинласинлар”¹²⁹, – деган топшириқларни берган ва унинг ижро этилишини қаттиқ назорат остига олган. Аждодларимизнинг бундай олижаноб ишлари миллий ғоямизнинг бош мақсадини мамлакатимизда амалга оширишнинг мустаҳкам тарихий илдизга эга эканлигидан далолат беради.

Масалан, Собиқ СССР даврида Ўзбекистон қишлоқларида яшовчи аҳоли кулоқлаштириш, коллективлаштириш, совхозлаштириш, аграрсаноат асосида йириклаштириш каби бир қатор тажриба-синов майдонига айлантирилди. Натижада, пахта толаси ва қорақўлнинг 90 фоизи, табиий жуннинг 71 фоизи республикадан арзимас баҳо билан четга олиб кетилаверди¹³⁰. Шу тариқа бу ерда пахта яккаҳокимлиги ўрнатилди. Қишлоқда яшаётган 240 минг нафар оила ерсиз бўлиб, даромад топишдан маҳрум эди. Вазиятнинг бундай шаклда ёмонлашиб бориши қишлоқ аҳолисининг витаминларга бой овқатлар емасдан турли хил касалликларга чалинишига олиб келди. Коммунистлар ваъда қилган ердаги жаннатий ҳаёт – коммунистик обод турмуш ўзининг сароб эканлигини кўрсатди.

Ўзбек халқи мустақилликка эришгач ўз олдига моддий ва маънавий ишлаб чиқаришнинг барча соҳаларида йирик ислохотларни амалга ошириб мамлакатимиз фуқаролари учун эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишни бош мақсад қилиб қўйди. Бу мақсадни амалга оширишда Ўзбекистоннинг биринчи Президенти И.А.Каримовтомонидан: “Барчамизнинг илдизимиз, томиримиз авваламбор қишлоқ заминига бориб тақалади. Она Ватан деган улуғ ва муқаддас тушунча одамзот учун гуёки қишлоқ тимсолидан бошланади. Юртимизнинг янада обод, халқимиз ҳаётининг янада фаровон бўлиши ва олдимизда турган юксак вазифаларнинг бажарилиши, ҳеч шубҳасиз, қишлоқларимизнинг тақдири ва келажаги билан боғлиқдир.

¹²⁹ Темур тузуклари. –Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1996. –Б.124–125.

¹³⁰ Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. –Т.: Ўзбекистон, 2011. –Б.240.

Қишлоқ тараққий топса, юртимиз обод, ҳаётимиз янада фаровон бўлади”¹³¹, – деб айтган сўзлари методологик асос бўлиб хизмат қилади.

Мамлакатимизда эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш нималарни англатади? Эркин деганда, одатда кишиларнинг ҳар қандай тўсиқ, ғов, монелик ва шу кабилардан холи бўлган ҳолда қийналмай, қисилмай, очик-ойдин, бемалол юриш-туриши, яшаш тушунилади. **Ҳаёт** (арабча – *яшаш, мавжуд бўлиш, тириклик*) бу инсонларнинг туғилгандан ўлгунга қадар бўлган тириклик, мавжудлик, яшаш ҳолати ҳисобланади. **Фаровон** ёки фаровонлик (*форсча – мўл, жуда кўп, ортиқ, зиёда*) эса одамларнинг ҳар жихатдан таъминланганлик, ҳамма нарсаси мўл-кўл, тўқ, серфайз бахтиёр ҳолатини англатади. Юқорида келтирилган “эркин”, “фаровон”, “ҳаёт” сўзларининг маъносидан келиб чиққан ҳолда эркин ва фаровон ҳаёт тушунчасига қуйидагича фалсафий таъриф бериш мумкин.

Эркин ва фаровон ҳаёт деб мамлакат аҳолисининг ҳаётий заруриятларини англаб етган ҳолда ҳеч қандай қаршиликларсиз, тўсиқларсиз, очик-ойдин, қийналмасдан ўз қобилиятларини ҳар томонлама намоён қилишлари орқали ҳамма нарсанинг тўкин-сочин, мўл-кўлчилигини таъминлашга эришиши натижасида гўзал турмуш, осуда, серфайз ҳаёт кечиришига айтилади.

Бундай ҳаётга эришиш учун унинг моддий ва маънавий омилларини билиш, уларнинг ривожланиш қонуниятларини фалсафий жихатдан ўрганиш зарур.

Масалан, қишлоқда эркин ва фаровон ҳаёт – обод турмушни бунёд этишнинг моддий омилларига қуйидагилар киради: биринчидан, табиат омили: тупроқ, сув, ўсимлик ва ҳайвонот олами, дашту-далалар; иккинчидан, ишлаб чиқариш омили: пахтачилик, ғаллачилик, шоликорлик, мевачилик, полизчилик, сабзавотчилик, чорвачилик ва бошқалар; учинчидан, ишлаб чиқарувчи куч ва воситалар омили: қишлоқ хўжалиги техникалари,

¹³¹ Каримов И.А. Ватанимизнинг босқичма-босқич ва барқарор ривожланишини таъминлаш – бизнинг олий мақсадимиз // *Унинг ўзи*. Ватанимизнинг босқичма-босқич ва барқарор ривожланишини таъминлаш – бизнинг олий мақсадимиз. Т.17. –Т.: Ўзбекистон, 2009. –Б.61,62,65.

махсулотларга қайта ишлов берувчи қурилмалар, малакали ишчи кучлари – деҳқонлар, чорвадорлар ва бошқа керакли мутахассислар; тўртинчидан, ижтимоий турмуш омили: замонавий турар жойлар: одамларнинг уй, шахсий эҳтиёжлар учун ажратилган томорқа ер ва чорва моллари.

Қишлоқда эркин ва фаровон ҳаёт – обод турмушни бунёд этишнинг маънавий омилларига қуйидагиларни киритиш мумкин: табиатни муҳофаза қилишга қаратилган билим ва ҳаракатлар, яъни экологик онг, ҳуқуқ ва маданият; ишлаб чиқариш омилини ривожлантириш, яъни пахтачилик, ғаллачилик, чорвачилик ва бошқалардан мўл ҳосил олишга қаратилган билимлар (аграномия, зооветеринария, тупроқшунослик ва ш.к.) ва тўпланган амалий тажрибалар; ишлаб чиқарувчи куч ва воситаларни такомиллаштиришга йўналтирилган иқтисодий ва техникавий билим ҳамда тажрибалар; замонавий турар жойларни гўзаллаштиришга қаратилган меъморий илмлар; болалар боғчаси, мактаб, ўқув марказлари, маданият саройлари, спорт иншоотлари; аҳоли ўртасида азалдан давом этиб келаётган урф-одатлар, анъана ва маросимлар, қадрият даражасига кўтарилган бошқа маънавий иш-ҳаракатлар.

Умуман олганда эркин ва фаровон ҳаёт – обод турмушни бунёд этишнинг ана шу икки омили ўртасида диалектик қонуният мавжуддир. Бу ҳақда биринчи Президентимиз И.А.Каримов: “...инсонга хос орзу – интилишларни рўёбга чиқариш, унинг онгли ҳаёт кечириши учун зарур бўлган моддий ва маънавий оламни бамисоли парвоз қилаётган қушнинг икки қанотига қиёсласак, ўйлайманки, ўринли бўлади. Қачонки ана шу икки муҳим омил ўзаро уйғунлашса, том маънодаги қўш қанотга айланса, шундагина инсон, давлат ва жамият ҳаётида ўсиш-ўзгариш, юксалиш содир бўлади”¹³², – деган эди. Демак, эркин ва фаровон ҳаёт – обод турмушни бунёд этиш масаласида ундаги моддий ва маънавий омилларни қанчалик даражада уйғунлаштирган ҳолда ривожлантириб боришимизга боғлиқдир.

¹³² Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.67.

Хулоса тарзида шуни айтиш мумкинки, озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт ғояси: *биринчидан*, ота-боболаримиздан мерос бўлиб қолган, киндик конимиз тўкилган муқаддас заминнинг дахлсизлигини, хавфсизлигини таъминлаш; *иккинчидан*, маънавий-руҳий жиҳатдан миллий ўзлигимизни англаш ва унинг ифодаси бўлган қадриятларни сақлаш, бойитиш ва авлодларга мерос қолдириш; *учинчидан*, эрксевар халқимизнинг асрий орзу-умидлари бўлган мустақилликни мустаҳкамлашга барчани сафарбар қилиш; *тўртинчидан*, ҳар бир кишининг фаровонлиги давлат, миллат фаровонлиги асоси эканлигини англаган ҳолда ташаббускорлик, тadbиркорлик билан фидокорона меҳнат қилишга асосланади. *Бешинчидан*, бу ғоя келажакка қаратилган бўлиб, халқни уюштириш, сафарбар қилиш вазифасини бажаради. *Олтинчидан*, бу ғояда мамлакатимизда яшаётган барча миллат вакилларининг пировард мақсадлари ифодаланган бўлиб, у кишиларни келажакка чорловчи улуғвор ва жозибали шиор тарзида намоён бўлади.

Бу ғояни халқимиз онгига, қалбига чуқур сингдириш мустақилликни мустаҳкамлаш, буюк келажак қуриш ва Ўзбекистонни илғор давлатлар қаторига қўшилиш жараёнининг муҳим омили ҳисобланади.

2.4. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш ғоясини амалга оширишнинг устувор йўналишлари. Биринчи Президентимиз И.А.Каримов мамлакатимизда озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш ғоясини амалга оширишнинг устувор йўналишларини қуйидагича белгилаб берган:

“...Биринчидан, Ўзбекистонимизда тинчлик-осойишталик ва хавфсизликни, фуқаролар ва миллатлараро аҳиллик ва ҳамжиҳатликни кўз қорачиғидек сақлаш ва мустаҳкамлаш бундан буён ҳам энг муҳим, ҳал қилувчи вазифамиз бўлиб қолиши даркор.

Албатта, бу масала бўйича масъул бўлган тегишли идоралар бор, куч-қудратимиз ҳам етарли. Лекин қачон юрт тинч ва обод бўлади? Қачонки, ҳар қайси уйда, ҳар қайси маҳаллада яшаётган одам тинчлик ва осудаликнинг

кадрига етиб, уни мустаҳкамлашни, уни ҳимоялашни ўзининг бурчи, деб билса, тинчлик учун курашсагина бу мақсадга эришиш мумкин.

Иккинчидан, обод ҳаёт деган тушунча азал-азалдан халқимизнинг онгу тафаккурида, авваламбор, фаровонлик, тўкинчилик, мўл-кўлчилик, қут-барақа, бозорларда арзончилик маъносини ўзида мужассам этиб келади, Шунинг учун ҳам бугунги кунда халқ фаровонлиги тушунчаси Ватан равнақи ва юрт тинчлиги деган, биз учун энг азиз ва муқаддас бўлган қадриятлар билан биргаликда миллий ғоямизнинг асосий мазмун-моҳиятини ташкил этмоқда.

Бу ғояни амалга оширишда аҳоли фаровонлиги, унинг реал даромадларини ошириш бандлик масаласини ечиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, фермерлик ҳаракатини янада ривожлантириш, давлат томонидан бериладиган аниқ манзилли ижтимоий ёрдам тизимини такомиллаштириш каби вазифалар эътиборимиз марказида бўлиши лозим.

Бир сўз билан айтганда, халқимизнинг “Меҳнатдан келса бойлик – турмуш бўлар чиройлик” деган мақоли замирида мужассам бўлган ҳақиқатни ҳаётимиз тарзига айлантириш йўлида катта-катта ишларни амалга оширишимиз зарур.

Учинчидан, обод турмушнинг яна бир муҳим шарти – бу инсон саломатлигини мустаҳкамлаш билан боғлиқ эканини барчамиз яхши тушунамиз.

Ҳақиқатан ҳам, одамларимиз қачон, қаерда бўлмасин, дуога қўл очар экан, аввало, “Тани соғлиқ, тинчлик-хотиржамлик бўлсин, юртимиз обод бўлсин”, деб ният қилиши бежиз эмас, албатта.

Шу боис халқимизнинг саломатлигини ҳимоялаш, бунинг учун соғлиқни сақлаш тизимини энг замонавий даволаш воситалари, техника ва технологиялар билан таъминлаш, профилактика, яъни касалликларнинг олдини олиш ишларини янада кучайтириш, бу соҳада фидокорона меҳнат қилаётган тиббиёт ходимларининг машаққатли ва масъулиятли меҳнатини моддий ва маънавий рағбатлантириш масалалари биз учун доимий вазифа бўлиб қолади.

Тўртинчидан, халқимизнинг ҳаёт сифати ва даражасини юксалтириш, жумладан, янги уй-жойлар, замонавий йўл ва коммуникация тармоқларини барпо этиш, аҳоли пунктларини тоза ичимлик суви билан таъминлаш, коммунал хизмат соҳасидаги муаммоларни ечиш каби долзарб масалалар бўйича ҳам аниқ чора-тадбирлар белгиланиши керак.

Бешинчидан, биз турмушимизни янада обод қилиш вазифасини олдимизга кўяр эканмиз, бир ҳақиқатни чуқур англаб олишимиз зарур. Яъни, ҳаётимизни обод қилишнинг муҳим шarti – бу аввало, маҳаллани обод қилиш демакдир.

Шу борада маҳалла идорасининг, маҳаллада яшайдиган аҳолимизнинг ўзини ўзи бошқариш тизимини, керак бўлса ижтимоий ҳимоялаш тизимини янада такомиллаштириш, маҳалланинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётимиздаги ўрни ва таъсирини янада кучайтириш, унга янги ҳуқуқ ва ваколатлар бериш бўйича ҳам кенг жамоатчилик иштирокида амалий таклифлар ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Олтинчидан, ҳаётимизни янада соғлом ва обод қилиш, аввало аёл зотининг жамиятимиздаги ўрни ва нуфузини, ижтимоий фаоллигини янада ошириш, хотин-қизларнинг турли жабҳа йўналишларда қилаётган ишларини муносиб баҳолаш, ҳар қайси хонадон, уй бекаси бўлмиш опа-сингилларимизнинг оғирини енгил қилиш асносида турмушимизни фаровон этиш билан узвий ва чамбарчас боғлиқдир. Ана шу ҳақиқатни амалда қарор топтириш учун бизнинг ҳали қиладиган кўп ишларимиз борлигини унутмаслигимизни истардим¹³³.

3. Миллий истиқлол мафкурасининг – Ватан равнақи, Юрт тинчлиги, Халқ фаровонлиги ғояларини – халқ қалби ва онгига сингдиришда мафкуравий фаолиятни ташкил қилишнинг усул ва воситалари

¹³³ Каримов И.А. Инсон манфаати, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, ҳаётимизнинг янада эркин ва обод бўлишига эришиш – бизнинг бош мақсадимиз // *Унинг ўзи*. Мамлакатимизни янада обод этиш ва модернизация қилишни қатъият билан давом эттириш йўлида. Т.21. –Т.: Ўзбекистон, 2013. –Б.112–115.

3.1. Ватан равнақи ғоясини халқ қалби ва онгига сингдириш борасида мафкуравий фаолиятни ташкил қилишнинг усул ва воситалари

3.1.1. Ватан тушунчаси, унинг моҳияти ва аҳамияти. “Ватан” арабча сўз бўлиб, ўзбек тилида “туғилиб ўсган жой, она юрт” деган луғавий маънони билдириб, кишиларнинг кундалик ҳаётида: 1) кишининг туғилиб ўсган ўлкаси, шаҳри ёки қишлоғи, юрти, маскани, уйи, диёри; 2) киши туғилиб ўсган ва ўзини унинг фуқароси ҳисоблаган мамлакати, она юрти; 3) турар жойи, бошпанаси, маскани, уйи; 4) бирон бир нарсанинг асли келиб чиққан ери, жойини ифодалаш учун ишлатилади¹³⁴. “Ватан, – деган эди файласуф олим Ҳ.Пўлатов, – муқаддас қадрият. Тараққиёт Ватандан бошланади. У инсоннинг киндик қони тўкилган жой, инсонни ижтимоий етимликдан асровчи манзил, ҳар кимнинг бирлигини қадрловчи, ўз-ўзига сиёсий беклигини ифодаловчи замин, маънавий камолот ва фуқаролик майдони, ҳаёт мактаби, фаровонлик ва бахт-саодат ўчоғидир”¹³⁵.

Шундай қилиб, “Ватан – инсоннинг киндик қони тўкилган тупроқ, уни камол топтирадиган, ҳаётига маъно-мазмун бахш этадиган табарруқ маскандир. У аجدодлардан авлодларга қоладиган буюк мерос, энг азиз хотира. Ватан – ота-боболаримизнинг хоки поклари жо бўлган, вақти-соати етиб ҳар биримиз бош қўядиган муқаддас заминдир. Ватани бор одамнинг ғурури-ифтихори юксак, мақсад-муддаолари аниқ бўлади. Тоғдек таянчи – Ватани борлигини ҳис этган инсон ҳаётнинг ҳар қандай синовларига доимо тайёр туради”¹³⁶. “Ватанни севмоқ иймондандир”, – деган эдилар пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом.

Ватан бу – кишиларнинг ўзи яшаб турган, авлод ва аجدодлари туғилиб ўсган, миллати шаклланган жой, ижтимоий муҳит, мамлакатдир. Ватан бир-

¹³⁴ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.1. –Т.,2006. –Б.444.

¹³⁵ Қаранг: Пўлатов Ҳ. Мустақиллигимиз қадриятлари // Ўзбекистоннинг миллий истиклол мафкуриси. –Т.: Ўзбекистон, 1993 –Б.76.

¹³⁶ Қаранг: Миллий истиклол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: Ўзбекистон, 2001. –Б. 51.

бирини тақозо этувчи (уй, маҳалла, шаҳар, қишлоқ, мамлакат каби) бир қатор ҳудудларни ўзида ифодаладиган, ижтимоий муҳит ва инсон, унинг ҳаёти каби кўплаб маънавий тушунчаларни ўз ичига олади, авлодлар туғилиб ўсган ва камол топган жой, замин, ўлкани англатади.

Ватан остонадан бошланади, деб бежиз айтилмайди. Бирок, киши улғайгани сайин унинг Ватан ҳақидаги тасаввури ҳам кенгаяди. Аввал уй, сўнгра маҳалла, қишлоқ ёки шаҳар ҳамда бутун мамлакат Ватан экани аста-секин англаб олинади. Ватанга боғлиқлик, уни қадрлаш тарихий ривожланиш жараёнида пайдо бўлиб, муҳит ва давр таъсирида шаклландиган ижтимоий-руҳий туйғудир.

Миллатлар ва элатлар ўртасидаги иқтисодий, ижтимоий ва маданий алоқаларнинг ўсиши, авваллари фақат бир элат ёки миллат учун Ватан бўлган ўлкани шу ўлкада яшаб турган барча халқлар учун Ватанга айлантиради. Ҳозирда юртимизда яшаётган юздан зиёд миллат ва элатлар вакилларининг Ўзбекистонни ўз Ватани деб билиши ҳам ана шундай жараёнлар натижасидир. Шу боисдан, Ватан бу бир жой, замин, ўлкада яшаётган кишиларни, миллати ёки динидан қатъи назар, бирлаштирувчи ижтимоий тушунчадир.

Халқ маданияти, анъаналари, урф-одатлари, миллий онг ҳам она юрт тушунчаси билан мустаҳкам боғлиқ бўлиб, улар Ватандан ташқарида ривожланмайди. Ватан тушунчаси мустақиллик шароитида алоҳида аҳамият касб этди. Маълумки, истибдод йилларида ҳукмрон мафкура кишиларимизнинг онгидаги Ватан тушунчасини бузиб, унинг ўрнига мавҳум ва умумий тушунчани зўрлик билан сингдирмоқчи бўлди. “Ўзбекистон – Ватаним маним” дейиш у даврда миллатчилик, миллий чекланганлик деб баҳоланди. Ҳолбуки, Ватан – аниқ тушунча. У кўп ҳолларда муайян ҳудуд, мамлакат ёки давлатга ўз номини берган ва шу ерда яшайдиган миллат ёки халқ номи билан аталади. Масалан, Ўзбекистон, Арабистон, Туркманистон ва ҳоказо.

3.1.2. Ватан равнақи тушунчаси. Она-Ватани бор ҳар бир ақли расо инсон унинг тараққий этишини, гуллаб яшнашини истайди ва шу йўлда тинимсиз тер тўкиб, меҳнат қилади, заҳмат чекади. “Равнақ” сўзи форсча бўлиб, ўзбек тилида луғавий жиҳатдан “ёруғ, нурли, ёрқин, аниқ, кўринарли” деган, кундалик ҳаётда эса: 1) порлаш, хусн, кўрк; 2) тараққиёт, ривож, барқ уриш, гуллаб яшнаш деган маъноларни англатиш учун ишлатилади. Шунга кўра, **Ватан равнақи**деганда ҳар бир инсоннинг ўзи туғилиб ўсган, яшаётган жойи – она-Ватанини гуллаб яшнаши, барқ уриб ривожланиши, унинг ҳуснига – хусн, кўркига – кўрк қўиши, осмондаги қуёш каби порлаб нур сочиб туриши учун фидокорона меҳнат қилиши, заҳмат чекиши натижасида уни дунёдаги энг гўзал масканлардан бирига айлантириш иштиёқида қилинаётган гоёвий фикрлар ва амалий хатти-ҳаракатлар тушунилади.

3.1.3. Ватан равнақи ғоясини амалга ошириш йўллари. Ватан равнақи ғоясини амалга ошириш бевосита жамиятнинг ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, маънавий-маданий ривожланишига боғлиқ. Бунда *биринчидан*, ҳозирги ижтимоий барқарорлик, миллатлараро тотувлик, диний бағрикенглик, жамиятни бошқаришда оммавий ташкилотларнинг (хусусан, маҳалланинг) мавқеини ошириш, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тамойиллари ниҳоятда муҳим. *Иккинчидан*, ҳаётда демократик тамойилларнинг устуворлиги, муқобил партиялар, жамиятнинг барча жабҳаларини эркинлаштириш, давлатнинг ислохотчилик функцияси, аҳоли сиёсий онги ва маданиятини ошириш катта аҳамиятга эга. *Учинчидан*, бозор муносабатларига хос муқобил мулкчиликнинг шаклланиши, иқтисодиётнинг таркибий тизимидаги ўзгаришлар, кичик ва ўрта бизнес, ишбилармонлик ва тадбиркорликни ривожлантириш, иқтисодиётни эркинлаштириш, ташқи иқтисодий алоқаларни кучайтириш бунда муҳим омил бўлиб хизмат қилади. *Тўртинчидан*, тарихий меросимизнинг тикланиши, аҳоли интеллектуал салоҳиятини ошириш, фан ва илмий муассасалар, санъат ва адабиётни ривожлантириш, комил инсонни тарбиялаш бўйича миллий таълим дастурининг қабул қилиниши ва изчил амалга оширилиши, халқаро маданий

алоқаларни кучайтириш ҳам Ватан равнақига хизмат қилади. *Бешинчидан*, мамлакатимиз ҳаётининг барча соҳаларида қонун устуворлигига эришиш, ҳуқуқий-демократик жамият қуриш соҳасидаги тажрибалар, давлатимизнинг халқаро ҳуқуқ нормаларига амал қилиши Ватан равнақини таъминлайдиган шарт-шароитлардир.

Ватан равнақи ғояси ҳар бир инсоннинг тақдирида ўз ифодасини топади, келажак авлодларга озод ва обод Ватан қолдириш учун ҳаммага бирдек масъулият ва мажбурият юклайди. Уни англаш эса, инсон камолотининг муҳим мезонидир. Бу ғоя ҳар бир юртдошимизни ўзининг маънавий камолоти учун юксак масъулиятни ҳис этишга, ўз манфаатларини шу юрт, шу халқ манфаатлари билан уйғунлаштириб яшашга даъват этади.

Миллий истиқлол ғояси барча юртдошларимиз қалбида Ўзбекистонни севиш, унинг фаровонлиги йўлида фаол меҳнат қилиш фазилатларини камол топтиришга хизмат қилади, “Ўзбекистон – ягона Ватан” туйғусини шакллантиради.

3.1.4. Ватан равнақи ғоясини амалга оширишда ватанпарварликнинг тутган ўрни ва роли. Ватан равнақи – миллий истиқлол мафкурасининг биринчи Президентимиз Ислам Каримов томонидан асослаб берилган ғояларидан бири бўлиб, унинг мазмунини – ҳар бир кишининг манфаатларини юрт манфаатлари билан уйғунлаштирувчи, уни халқ бахт-саодати йўлида хизмат қилишга ундовчи бунёдкор ғоя эканлиги, Ўзбекистонда яшаётган барча фуқароларнинг эл-юрт камоли билан боғлиқ орзу-умидларини амалга оширишни ифодалаши ташкил этади.

Ватан равнақи, аввало, унинг фарзандлари камолига боғлиқ. Бу эса, ҳар бир юртдошимизни ўзининг маънавий камолоти учун юксак масъулиятни ҳис этишга, ўз манфаатларини шу юрт, шу халқ манфаатлари билан уйғунлаштириб яшашга даъват этади. Бу эса, ватанпарварлик туйғусида намоён бўлади.

Ватанпарварлик – Ватанга нисбатан садоқат, унга хизмат қилиш, юрт тинчлигини асраш, Ватан равнақи учун фаол бўлишга ундайдиган ижтимоий,

маънавий-ахлоқий фазилят. Унинг мазмуни – Ватанга меҳр-муҳаббатли ва содиқ бўлишдан, юртнинг ўтмиши ва ҳозир учун фахрланишдан, мамлакат манфаатларини ҳимоя қилишга интилишдан иборат. Ватанпарварлик ота-боболардан мерос қолган заминни севиш, халқ урф-одатларини, кадриятларини асраш ва ривожлантириш, ўз она Ватанини душманлардан, ёт ва бегона ғоялардан ҳимоя қилиш, унинг озодлиги ва мустақиллиги учун жонини ҳам аямасликни назарда тутати.

Ватанпарварлик аниқ бир ҳаётий муҳитда, ижтимоий заминда ва мавжуд маънавий-ахлоқий кадриятлар асосида шаклланади. Унинг тўла ва тўғри шаклланиши, юксак намуналарини кўрсатиш учун ҳам халқ ва Ватан мустақил бўлиши лозим. Ана шу сабабдан, мустақилликни эъзозлашимиз, кадрига етишимиз, уни қадам-бадақам мустаҳкамлаб боришимиз зарур. Шу йўлдаги олижаноб фазилят ва эзгу интилишлар бугунги кунда ҳақиқий ватанпарварлик намунасидир.

Ватанпарварлик миллий истиқлол ғояларини тарғиб қилиш, мамлакатимизда яшаётган турли миллат ва элат вакиллари ўртасидаги дўстлик, тинчлик ва аҳилликни мустаҳкамлаш учун курашишда ҳам намоён бўлади. Ватан равнақини ватанпарварлик ғоясисиз тасаввур этиб бўлмайди. Бундай ғоя ва унинг асосида шаклланадиган соғлом мафкура ҳеч қачон Ватандан ташқарида илдиз отмайди ва ривожланмайди. У халқнинг миллий ватанпарварлик туйғусини ўзида акс эттирмаса, жамиятнинг ҳаракатлантирувчи кучи бўла олмайди.

Ватанпарварликни камол топтириш кўпгина ижтимо-иқтисодий, маданий, мафкуравий, тарбиявий омиллар билан боғлиқ. Бу – ниҳоятда катта меҳнат талаб қилувчи мураккаб вазифадир. Барча касбдаги зиёлилар, тарбиячиларнинг ҳозирги муҳим вазифаларидан бири кишиларда, хусусан, ёшларда Ватанга садоқат, фидоийлик каби фазилятларни камол топтиришдир.

Ватанпарварлик ғояларини ёшларимиз онгига сингдириш, авваламбор, оиладан бошланади. Она Ватан, Ватанга муҳаббат, Ватан туйғуси каби илк

тушунчалар ҳам, аввало, оила муҳитида шаклланади. Бу жараён боболар ўғити, ота ибрати, она меҳри орқали амалга ошади. Инсон ўзлигини англагани, насл-насабини билгани сари юрагида Ватанга муҳаббат туйғуси илдиз отиб, юксала боради. Бу илдиз қанча чуқур бўлса, туғилиб ўсган юртга муҳаббат ҳам шу қадар ортади. Ватанпарварлик ғояларини ёшлар қалби ва онгига сингдиришда таълим ва тарбиянинг турли шакллари ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Ватанпарвар инсонгина ҳозирги кунда ўзларининг ғаразли ва жирканч ниятларини амалга ошириш мақсадида юртимизга ҳар хил йўллар билан кириб келаётган, мустақил дунёқараши шаклланиб улгурмаган ёшларимизнинг қалби ва онгини қандайдир зарарли ва бузғунчи ғоялар билан эгаллашга ҳаракат қилаётган ёвузларга қарши кураша олади ва ўз юртини ҳимоя қилади. Хулоса қиладиган бўлсак, биринчи Президентимиз И.А.Каримов айтганидек: *“Ўзбекистон фуқаросининг ватанпарварлиги – бу қайта ўзгаришлар йўлини кўрсатувчи, кўзланган мақсаддан четга чиқмайдиган йўлчи юлдуз, ишончли компасдир”*¹³⁷.

3.2. Юрт тинчлиги ғоясини халқ қалби ва онгига сингдиришда мафкуравий фаолиятни ташкил қилишнинг усул ва воситалари

3.2.1. Юрт тушунчаси. Ўзбек халқи азалдан тинчликсевар халқ. “...Унга бировнинг ери керак эмас. Мабодо кўлига қурол олгудай бўлса, фақат ўзини ҳимоя қилиш учунгина олади”¹³⁸. Юртда тинч ва осойишта яшаш ўзбекнинг менталитетига хос бўлган хусусиятдир. Одатда, юрт деганда *биринчидан*, маълум халқ, аҳоли яшаб турган жой, ўлка, мамлакат, ватан; *иккинчидан* эса бирор мамлакат ёки ўлкада яшовчи халқ, эл, аҳоли тушунилади¹³⁹. Худди шу маънода ўзбеклар юрти деганда ўзбек халқи яшаётган мустақил Ўзбекистон

¹³⁷ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараққиёт йўли // *Унинг ўзи*. Ўзбекистон: миллий истиклол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. –Т.: Ўзбекистон, 1996. –Б.83.

¹³⁸ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ // *Унинг ўзи*. –Б.143.

¹³⁹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.5. –Т., 200. –Б.93.

мамлакатини тушунмоқ керак. Юрт сўзидан юртбоши, юртгарчилик, юртдош, юртфуруш деган иборалар келиб чиққан. Бунда **юртбоши** деганда эл-юрт бошлиғи, сардори, хукмдори, оқсоқали тушунилади. Бу сўз бугунги кунда Ўзбекистон Республикасининг Президентига нисбатан ҳурмат маъносида қўлланилмоқда. Шунингдек **юртгарчилик** деганда юртда бўладиган турли таомил, муносабат, урф-одатлар; **юртдош** деганда эса бир юртда яшовчи ёки яшаган кишиларнинг ҳар бири, бир-бирига нисбатан бўлган муносабати тушунилса; **юртфуруш** деб ўз юрти ёки ватанига хиёнат қилувчи, ватанфуруш, хоинларга айтилади. Демак, юрт тушунчаси кенг камровли бўлиб, кишиларда ўзининг киндик қони тўкилган жойни теран англатиш учун ишлатилади.

3.2. 2. Юрт тинчлиги тушунчаси, унинг моҳияти ва таби-ати. Инсоният пайдо бўлибдики, унинг ақли зукко вакиллари доимо юрт тинчлиги учун курашиб келмоқдалар. Тинчликда ҳосият катта. Чунки у ҳар қандай шахс, элат, миллат ва жамиятнинг мавжудлик шарти, келгусидаги тараққиётининг асосий омили ҳисобланади.

Юрт тинчлиги деб, ҳар бир инсоннинг ўзи тугулиб ўсган жойида, истиқомат қилаётган юртидаўзи ва ўзгаларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳурмат қилган ҳолда, ички ва ташқи келишмовчиликларни ўзаро ҳамжиҳатлик, музокара йўллари билан ечиб, ҳар хил ёмонликлар билан безовта қилмайдиган беташивиш, уруш-жанжалларсиз осойишта яшашилари учун тўс-тўполонлардан, ўзаро зиддиятли тўқнашувлардан, катта-кичик урушлардан холи бўлган шароитнинг мавжудлигига айтилади.

Юрт тинч бўлсагина, одамларнинг турмушида, меҳнатида ҳузур-ҳаловат бўлади. Мамлакатда тараққиёт юз беради, халқнинг ўз олдига қўйган буюк мақсадлари ижобат бўлади. Демак, ҳар бир инсон учун юрт тинчлиги бебаҳо неъмат, улуғ саодатдир. Уни қадрлаш, сақлаш учун кураш ҳар бир фуқаронинг муқаддас бурчидир.

3.2.3. Юрт тинчлиги ғоясини амалга оширишнинг асосий йўналишлари. Юрт тинчлиги ғоясини амалга ошириш учун қуйидаги бир

катор: 1) мамлакатимизнинг ҳудудий бўлинмаслиги ва сарҳадларининг дахлсизлигини қонуний йўл билан узлуксиз равишда таъминлаб бориш ишларини кучайтириш; 2) мамлакатимизнинг мустақиллиги ва давлат ҳокимиятининг суверенитетини ҳимоя этувчи ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва қуролли кучларимизнинг жанговар шайлигини ошириш ва такомиллаштириш; 3) ёшларни ватанпарварлик ва фидокорлик руҳида тарбиялаш ишларини замон талаблари даражасида олиб бориш; 4) мамлакатимиз аҳолисининг фуқаролик бурчи ва Ватанга садоқат туйғусини янада ошириш; 5) жаҳолатга қарши маърифат билан курашишни изчил йўлга қўйиш;

б) мустақилликни мустаҳкамлаш ва ривожлантириш йўлида бирлашиш ишларини такомилга етказиш каби ишларни амалга ошириш зурур бўлади.

Юрт тинчлиги – Ватан озодлиги ва истиқлоли билан чамбарчас боғлиқ. Бировга қарам халқ ҳеч қачон эркин ва фаровон яшай олмайди. Шунинг учун ҳам мамлакатимиз Конституциясида Ватан ҳимояси, юрт тинчлиги учун курашиш ҳар бир фуқаронинг муқаддас бурчи экани қайд этиб қўйилган. Халқимизнинг тинч ва осойишта яшаши, ойдин келажаги Ватан, юрт тақдири билан боғлиқ. Шунинг учун бугунги кунда ҳар бир фуқаро юртим тинч – мен тинч, элим тўқ бўлса, мен ҳам тўқман. Элимнинг бошига кулфат келса, менинг бошимга ҳам тегирмон тоши тушади, демак, юртим мен учун, мен эса юртим учун жавобгарман, ўзимни, ўз уйимни ўзим асрамоғим даркор, деган ҳақиқатни шиор қилиб олиши лозим.

Юксак маънавият, сиёсий маданият, миллатнинг ғоявий ва мафкуравий етуклиги – юрт тинчлигини сақлашнинг муҳим омилидир. Халқимиз учун муқаддас бу ғоя жамиятдаги турлича фикр ва қарашга эга бўлган барча куч ва ҳаракатларни бирлаштиришга ва шу орқали миллий ҳамжиҳатликни мустаҳкамлашга хизмат қилади. *Хулоса қилиб айтганда, юрт тинчлигини сақлаш бу шунчаки, мафкуравий фаолият олиб бориш эмас, балки уни*

таъминлаш, яъни “...осуда ҳаёт учун, мусаффо осмон учун албатта баҳоли қудрат курашишимиз даркор”¹⁴⁰.

3.3. Халқ фаровонлиги ғоясини халқ қалби ва онгига сингдиришда мафкуравий фаолиятни ташкил қилишнинг усул ва воситалари

3.3.1. Халқ тушунчаси. Ҳар бир мустақил мамлакатда яшаётган халқ фаровон турмуш кечиришни истайди ва бу истакни амалга оширишга ҳаракат қилади. “Халқ” сўзи арабчадан ўзбек тилига кириб келган бўлиб луғавий жиҳатдан “яратиш, ижод қилиш, яратилган жонзот ва одамлар” деган маъноларни билдиради. Кишиларнинг кундалик ҳаётида эса бу сўз: 1) одамлар; 2) қабила, элат, миллат; 3) муайян жой аҳолиси; 4) бирор жойга тўпланган одамлар ҳалойиқ, оломон; 5) касб, машғулоти, тоифа, ёки жинсга мансуб кишилар гуруҳини билдирувчи сўз; 6) умум томонидан эътироф этилган муассасалар, лавозим ва унвонларни ифодалаш учун ишлатилади¹⁴¹.

Демак, *халқ* деганда муайян жойда яшаётган одамлар, элат, миллатлар тушунилади. Шунга кўра “*Ўзбекистон халқини, миллатидан қатъи назар, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари ташкил этади*”¹⁴².

3.3.2. Фаровонлик тушунчаси. Ҳар бир инсон яшаши учун моддий ва маънавий неъматларнинг мўл-кўл бўлишини орзу қилади. Шу аснода фаровон турмуш кечириш учун тинмай меҳнат қилади, заҳмат чекади.

“Фаровон” сўзи форсчадан ўзбек тилига кириб келган бўлиб, луғавий жиҳатдан “мўл, жуда кўп, ортиқ, зиёда” деган маъноларни англатган ҳолда одамларнинг кундалик ҳаётида: 1) ҳар жиҳатдан тўла-тўқис таъминланган,

¹⁴⁰ Каримов И.А. Биз доим тарихдан сабоқ чиқариб, тинчликни қадрлаб, ғурур ва ифтихор билан яшайдиган халқмиз // Унинг ўзи. Ўзбекистон эришган ютуқ ва марралар – биз танлаган ислохотлар йўлининг тасдиғидир. Т.22. –Т.: Ўзбекистон, 2014. –Б.264.

¹⁴¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.4. –Т.,2008. –Б.381–382.

¹⁴² Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2014. –Б.5.

хамма нарсаси мўл-кўл; 2) кўп миқдорда мавжуд бўладиган – сероб; 3) обод, яшнаган, бахтиёр деган маъноларни ифодалаш учун ишлатилади¹⁴³.

Демак, **фаровонлик** деб бирон бир киши турмушининг, элат, миллат ва халқнинг эркинликка асосланган фидокорона ижодий меҳнати туфайли эришган тўкин-сочинлик, мўл-кўлчилик, серфайз ҳолатига айтилади.

3.3.3. Халқ фаровонлиги ғояси тушунчаси, унинг мазмун-моҳияти.
Халқ фаровонлиги ғояси деб муайян мамлакатда истиқомат қилаётган ҳар бир инсон, оила, элат, миллат, халқнинг эркинлик, тадбиркорлик, ташаббускорлик билан меҳнат қилишлари асосида тўкин-сочинлик, мўл-кўлчилик, серфайз турмуш кечириш ҳолатига эришишини таъминлашга қаратилган фикрлар мажмуига айтилади.

Мустақиллик шарофати туфайли мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотларнинг олий мақсади – халқимизга муносиб турмуш шароити яратишдан иборат. Ўзбекистонда барпо этилаётган жамиятнинг иқтисодий асоси – ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётидир. Бугунги дунёдаги кўп мамлакатлар айнан шу йўл билан тараққий этиб, ўз халқининг фаровонлигани таъминлашда ўрнатилган бўлмоқда. Ўзбекистон ҳам худди шундай оқилонга йўлни танлади. Бугун юртимизда амалга оширилаётган ислохотлар шунчаки ислохот учун эмас, айнан инсон учун, унинг фаровон ҳаёти учун хизмат қилади. Жамиятимизда амалга оширилаётган ҳар қандай янгиланиш, ўзгаришнинг моҳиятида ана шундай эзгу мақсад ётгани барчамизга ғайрат-шижоат бахш этади.

Бунда шуни унутмаслик керакки, собиқ шўро тузуми одамлар онгига барча фалокатларнинг сабаби – хусусий мулкдадир, деган ғояни сингдириб, сохта тенгликни қарор топтирмоқчи эди. Оқибатда, ишламаган одам ишлаган одамдан яхшироқ яшай бошлаган эди. Ҳатто совет кишисининг ўзи ҳам давлат машинасининг мурватига айлантирилган эди. Меҳнатга ҳақ тўлашдаги адолатсизлик боқимандалик кайфиятини, ишлаб чиқаришдаги исрофгарчиликни, ташмачиликни кучайтирди. Афсуски, ўша даврдан мерос

¹⁴³ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.4. –Т., 2008. –Б.330–331.

бўлиб келаётган “Давлат бор, ҳаммани боқади” деган кайфият айрим кишилар онгида ханузгача яшаб келмоқда. Бугун ҳам маълум кишилар иш ахтариш, ўз аравасини ўзи тортиш, янги касб эгаллаш ўрнига турли идоралардан моддий ёрдам сўраш билан овора, ҳолбуки, давлат ҳаммага текин мол улашадиган корхона эмас. Буни англаб етмаганлар “Берсанг – ейман, урсанг – ўламан” қабилида лоқайдлик билан хануз ҳаракат қилиш ўрнига бир четда томошабин бўлиб турибди. Одатда мустабид тузумлар халқ фаровонлигидан, унинг бойиб кетишидан манфаатдор бўлмайди. Совет тузуми ҳам оммани сунъий равишда турмуш ташвишларига ботирган эди. Ҳақиқатан ҳам, кун кўриш машаққатидан боши чиқмаган халқ объектив нарсалар хусусида ўйлашга, фикрлашга имкон тополмай қолади. Шўролар ҳам шу тариқа ўзлари юритган сиёсатни танқид қилишга қодир ижтимоий-сиёсий оқимлар пайдо бўлишининг олдини олишга уринган. Лекин эски тузумнинг барча уринишлари бекор кетди, у охир-оқибатда ўз-ўзини еб тугатди.

Ўзбекистон истиқлолга эришган дастлабки кунларданоқ якка давлат мулки ҳукмронлигини рад этиб, мулк шакллари хилма-хиллигига, жумладан, хусусий мулкка кенг йўл очди. Бугунги кунда мамлакатимизда мулкдорлар синфи шаклланмоқда. Мулксиз одам ўзига ҳам, ўзгага ҳам, жамиятга ҳам кўп фойда келтира олмайди. Энди қашшоқлик билан мақтаниш, уни пеш қилиб, имтиёз сўраш замони ўтиб кетди. Аксинча, тадбиркорлар, мулкдорлар замони бошланмоқда. Биз энди рақобатсиз ўсиш, юксалиш, тараққиёт бўлмаслигини англаб етдик. Лекин, тўрт мучаси бут, рангли, ақлли ва фаол одамнинг камбағал яшаши уят саналадиган давр келганини ҳали ҳамма ҳам англаб олгани йўқ.

Бугунги кунда *фаровон турмуш асоси – эркинлик, тадбиркорлик, ташаббускорликдир*. Бу ҳақиқатни одамлар онгига сингдириш, кенг аҳоли қатламларининг ислоҳотлар моҳиятини англаб етишига ва унинг фаол иштирокчисига айланишига эришмоғимиз даркор. Бунинг учун эса уларнинг дунёқарашини, ҳаётга, меҳнатга, ерга муносабатини тубдан ўзгартириш

муҳим аҳамият касб этади. Иқтисодиёт ўтган тузумда айрим мутахассисларнинг иши бўлса, бугун умумхалқ, умумжамиятнинг манфаатига дахлдор масала бўлиб қолди. Бутун халқ янги иқтисодий тафаккур билан қуроullanмоқда. Бизнинг мулкка, меҳнатга муносабатимиз тубдан ўзгара бошлади. Миямизга сингиб қолган “давлат мулки” деган тушунча ёнига бугун хусусий мулк, пайчилик жамиятлари, ширкат, фермер, оила пудрати деган янги тушунчалар қўшилди. Мамлакатимизда истиқлол йилларида ўта марказлашган ва яккахокимлик асосига қурилган, ўзини оқламаган тизимга барҳам берилди. Тадбиркорлик фаолиятининг эркинлиги учун конституциявий, ҳуқуқий ва иқтисодий шарт-шароит ва кафолатлар яратилди. Мулкдорлар синфини шакллантириш, уларнинг ҳуқуқини мустаҳкамлаш, нуфузини ошириш ва кафолатлаш борасида сезиларли ишлар амалга оширилди.

Ташаббускорлик ва тадбиркорликни рағбатлантириш, одамларда мулкка эгалик ҳиссини тарбиялаш, кичик ва ўрта корхоналарни изчил ривожлантириш, аҳоли фаровонлиги ва даромадларининг ортишида, ишсизлик муаммосини ечишда муҳим аҳамият касб этмоқда. Бугунги кунда халқимизда мулкка эгалик ҳиссини шакллантириш, унинг хўжалик юритишнинг замонавий усуллариини ўзлаштиришига эришиш, унда ўз кучига ишонч туйғуларини камол топтириш миллий ислохотларнинг энг устувор вазифаларидан биридир.

3.3.4. Халқ фаровонлиги ғоясини амалга оширишдаги асосий вазифалар. Мазкур бунёдкор ғояни амалга ошириш-даги асосий вазифалар қуйидагилардан: 1) мамлакатимизда ўтказилаётган барча турдаги ислохотларни босқичма-босқич амалга ошириш. Бунда “ислохот – ислохот учун эмас, ислохот халқ фаровонлигини таъминлаш учун” деган тамойилга оғишмай амал қилиш; 2) бозор муносабатларини шакллантириш ва ривожлантириш, уни адолатли тарзда халқ фаровонлигини таъминлашнинг амалий механизмига айлантириш; 3) ҳар бир фуқарода мулкка эгалик ҳиссини тарбиялаш. Эгалик ҳиссининг халқ фаровонлигини таъминлашдаги

асосий тежамкор омил эканлигини ёшларнинг онгига сингдириш; 4) замонавий усуллар билан хўжалик юритиш. Бунда асосий эътиборни кам чиқимли, экологик тоза маҳсулотларни ишлаб чиқаришда янги замонавий технологиялардан унумли фойдаланишга қаратиш ишларини йўлга қўйиш; 5) ташаббускорлик ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш; 6) кучли ижтимоий ҳимоя сиёсатини фаровон ҳаётнинг асосий шартига айлантириш; 7) турмушга янгича муносабатни шакллантириш. Оилада тежамкорликни йўлга қўйиш, фарзандларни тежамкорликка ўргатишдан иборат.

Бунда мамлакатимизнинг табиий бойликлар, ер ресурслари, иқтисодий салоҳияти ҳар бир фуқаронинг эҳтиёжларини қондириш, ўзлигини намоён этиш ва бунёдкорлик қобилиятини рўёбга чиқаришнинг асосий омилларидир. Фақат одамлар мазкур омилларга нисбатан онгли муносабатда бўлгандагина халқ фаровонлигини таъминлаш орзудан реал воқеликка айланади. Бунга қозоқ оқини Абай эътироф этиб айтган қуйидаги сўзлар мисол бўлади. “Ўзбеклар етиштирмайдиган ва мўл ҳосил олмайдиган экиннинг ўзи йўқ, ер юзида ўзбек савдогарининг оёғи етмаган жой йўқ, ўзбеклар урдалай олмайдиган ишнинг ўзи йўқ. Ўткир зеҳн, маҳорат, абжирлик ва тадбиркорлик – буларнинг ҳаммаси ўзбекларга хос хусусиятдир. Вазминлик ва ҳушёрлик ҳам шуларда...”¹⁴⁴. Демак, меҳнаткаш, миришкор, ишнинг кўзини биладиган Ўзбекистон халқи ўз турмушини ўз қўли билан фаровон қилишга қодир. Ҳар қайси инсон ва оила бадавлат бўлса, жамият ва давлат ҳам кучли ва қудратли бўлади, деган ҳақиқатга асосланган бугунги иқтисодий ислохотларимиз яқин келажакда, албатта, ўз мевасини беради¹⁴⁵. Ўзбек халқи фаровон турмуш кечиради. Унинг барча орзу-умидлари ижобат бўлади.

¹⁴⁴ Каримов И.А. Дўстлигимиз куёши минг йилликлар қаъридан нур сочади // *Унинг ўзи*. Ватан саждагоҳ каби мукаддасдир. Т.3. –Т.: Ўзбекистон, 1996. –Б.101.

¹⁴⁵ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: Янги аср авлоди, 2001. –Б.160.

7-БОБ. ГЛОБАЛЛАШУВ ЖАРАЁНИДА МАФКУРАВИЙ ИММУНИТЕТНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВАЗИФАЛАРИ

1. Глобаллашув тушунчаси. Мафкуравий жараёнларни глобаллаштирувчи ва универсаллаштирувчи омиллар

1.1. Глобаллашув тушунчаси, унинг манбаи, белгилари ва хусусиятлари. Глобаллашув масаласини бугунги кунда барча мамлакатлардаги олимлар, сиёсатчилар, журналистлар ва тadbиркорлар муҳокама қилмоқдалар. Уларнинг барчаси мазкур феноменни дунё халқлари ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий ҳаётининг ўзига хос бўлган замонавий ҳолати, уларда кечаётган ички ва ташқи жараён ҳамда уларнинг умумпланетар тарзда ривожланиш тенденцияси сифатида талқин этмоқдалар. Умуман олганда “глобаллашув” тушунчаси французча *global* – умумий ва латинча *globus* – шар сўзларидан олинган бўлиб, *биринчидан*, Ер юзига оид, бутун Ер шарини қамраб олувчи; *иккинчидан* эса умумбашарий, кенг миқёсдаги; жаҳоншумул, жаҳон аҳамиятига молик, деган маъноларни англатади¹⁴⁶. Глобаллашув инсоният тараққиёти ва жамият ҳаётининг жаҳон миқёсида интеграциялашиши натижасида содир бўлаётган жараёнларнинг оламшумул аҳамият касб этишидир. Ўзбекистоннинг биринчи Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек: “...глобаллашув – бу аввало ҳаёт суръатларининг беқиёс даражада тезлашуви демакдир”¹⁴⁷.

Глобаллашувни турли мутахассислар, олимлар турлича таърифлайди. Масалан, илмий-оммабоп адабиётларда: “глобаллашув – жаҳон иқтисодиётининг сармоя, ишчи кучи ва кашфиётлар оқимининг кенгайиши, шунингдек, мамлакатларнинг жаҳон миқёсидаги иқтисодий муаммоларни ҳал қилишга қаратилган биргаликдаги ҳаракатлари туфайли давом этаётган интеграцияси;

¹⁴⁶ Қаранг: Словарь иностранных слов. –М.: Рус.яз., 1985. –С.135.

¹⁴⁷ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.111.

глобаллашув – ташкилотларнинг халқаро миқёсда кенгайишга ва халқаро майдонда тобора каттароқ ўрин эгаллашга қаратилган стратегияси;

глобаллашув – товарлар, хизматлар, меҳнат, технология ва капиталнинг халқаро майдонда ҳаракатланиши;

глобаллашув – савдо, инвестиция, молия-иқтисод, маданият ва бошқа иқтисодий-ижтимоий соҳаларда ҳукуматлар, ташкилотлар ва халқларнинг ўз мамлакатлари чегараларидан чиқиб, ҳамкорликка интилиши;

глобаллашув – инсон капитали, молиявий ва интеллектуал капиталнинг дунёнинг энг катта иқтисодий нуқталарига интилиши;

глобаллашув – иқтисодий фаолият учун мамлакатнинг жўғрофий жойлашиши омили аҳамиятининг ўзгариб бориш жараёни”¹⁴⁸, – деган таърифлар берилганлигини кўрамиз. Уларнинг барчасини умумлаштирадиган бўлсак, *глобаллашув фалсафий маънода бу – жаҳондаги мамлакатларнинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маданий соҳада ўзаро яқинлашуви, янги сифатий бирлашуви; воқеа-ҳодисаларнинг бир мамлакат доирасидан чиқиб, умуминсоний миқёсга эга бўлиши, бутун Ер шарини қамраб олишини англатувчи тушунчадир.*

Глобаллашувнинг ҳозирги даврда уч манбаи мавжуд:

- 1) коммуникация воситаларидаги туб ўзгаришлар;
- 2) инвестициялардаги янги жараён; 3) дунёга янги қарашнинг вужудга келиши.

Глобаллашувнинг қуйидаги **асосий белгилари** мавжуд:

- а) халқаро савдонинг кенгайиши ва эркинлашиши;
- б) халқаро капитал айланмаси ва унинг йўлидаги тўсиқларнинг бартараф этилиши;
- в) электрон коммуникация инқилоби натижасида молиявий муносабатларда содир бўлган чуқур ўзгаришлар;
- г) трансмиллий корпорациялар фаолиятининг кенгайиши, халқаро молиявий ва иқтисодий институтларнинг ташкил топиши ва бошқалар.

Жаҳон миқёсидаги бундай умумий тараққиёт: *биринчидан*, одамлар дунёқараши ўзгариши, коммуникациялар юксалиши, халқаро муносабатлар ривожини одамзот ҳаётига таъсирини кучайтиради; *иккинчидан*, давлатлар ва халқлар ўртасида бирлашишга интилишни кучайтирсада, айтилиши вақтда миллий хусусиятлар, анъаналар ва маънавий меросини сақлаб қолиш орқали мураккаб сиёсий тамойилларни ишлаб чиқиш зарурлигини ҳам кўрсатиб бериши.

Глобаллашув жараёнларига хос бўлган баъзи ***бир хусусиятлар*** қуйидагилардан иборат: 1) инсон ҳаётининг барча жабҳалари бўйича халқлар ва мамлакатларнинг бир-бирларига боғлиқлиги ва ўзаро алоқадорлигининг ўсиб бориши; 2) бозорларнинг планетар миқёсда кенгайиши натижасида умумжаҳон молия-иқтисодий маконининг пайдо бўлиши, алоҳида иқтисодий тизимларнинг глобал иқтисодиётга қўшилиб кетиши ва янги иқтисодий тартибнинг вужудга келиши; 3) ахборот соҳасида янги компьютер ва медиатеchnологиялар, глобал телевидения, интернетнинг кенг қўламда ишлатилиши асосида бутун жаҳон алоқа-мулоқот тармоғининг пайдо бўлиши; 4) объектив мазмундаги демократия ва турли хил ғоявий-мафкуравий жараёнлардан субъектив мақсадларда фойдаланишнинг кучайиши ва бошқалар.

XXI асрга келиб инсоният ўзининг ҳаёт шароитини янада яхшилаш учун табиат, жамият, инсон тафаккури сир-асрорлари қонунларини янада чуқурроқ ўрганиш орқали буюк кашфиётларни амалга оширишга киришдилар. Буларга энг орзон ва қулай энергия манбаини топиш борасида қилинаётган кашфиётлар, масалан, ер қобиғи иссиқлигидан (“геотермал” бунда “гео” – ер, “термал” – иссиқлик), одам танасининг доимий тебранма ҳаракатланишидан ҳосил бўлувчи иссиқлик энергиясидан фойдаланишни йўлга қўйиш учун ишлаб чиқилган “энергетик костюм”, одамларнинг йўлакларда юришидан ҳосил бўладиган “йўл-йўлак энергияси” ҳамда “водород ёнилғиси”, кишиларнинг ўсиб бораётган озиқ-овқатларга бўлган эҳтиёжларини қондиришга қаратилган “трансген маҳсулотлар”, ичимлик суви муаммосини ечишга бағишланган “тегирмон суви”, компьютерлаштиришга асосланган

“ақлли уй”, “ақлли шаҳар”, яшаш жойига бўлган эҳтиёжни қондиришга қаратилган “гидрополислар” (сув ости шаҳарлари), “сузиб юрувчи шаҳарлар”, “сеҳрли мўжизакор нур” (лазер), супер ақлли роботлар, шунингдек, узок яшаш бўйича олиб борилаётган “генмуҳандислиги” борасидаги бир қатор “кўз кўриб, кулоқ эшитмаган” илмий тадқиқот ишларини киритиш мумкин.

Глобаллашув жараёнларининг сиёсий, ижтимоий, маданий ва илмий жабҳаларга ўтказётган таъсирини ўрганиш орқали, унинг миллий ғоямизга ўтказётган таъсирларини қуйидагиларда кўриш мумкин.

Иқтисодиётнинг глобаллашуви мамлакатларнинг молиявий-иқтисодий имкониятларини юксалтиришда қатор афзалликларга эга ҳисобланади. Ўзбекистоннинг биринчи Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек: “иқтисодий ўсиш, тараққиёт – жамиятнинг танаси бўлса, маънавият-маърифат ва сиёсий онг етуқлиги унинг руҳи, ақли ва жонидир”¹⁴⁹. Шундай экан, иқтисодиётнинг глобаллашуви бевосита миллий ғоя-мафкурамизга таъсир ўтказди. Моддий ишлаб чиқариш ҳар бир ҳудуд ва унда яшовчи халқлар эҳтиёжига кўра такомиллашиб келган экан, бу соҳада ўзига хосликнинг сақланиши, миллий иқтисодиётнинг ривожланиши муҳим амият касб этади. Давлатлар ўртасидаги молиявий тафовут дунё ғоявий ранг-баранглигини бир кутб томон силжишига шароит яратиб беради. Бу жараёнда, айниқса, трансмиллий компаниялар таъсири яққол сезилади. Бугунги кунда кенг тарқалган тор жинси шимлар, калта юбкалар, очик кофтлар ёки турли маҳсулотлар этикеткаларидаги ярим ялонғоч тасвирлар ниманинг ифодаси? Албатта, булар ҳеч бир халқнинг миллий ишлаб чиқариш маҳсулотлари эмас. Бундай маҳсулотлар оддий ўрамдаги маҳсулотларга қараганда “жозибадор” ва эътиборни тортувчи ҳисобланади. Фақат истеъмолчилар эътиборини тортиш ва савдони жадаллаштириш мақсадларида ишлаб чиқарилаётган бундай маҳсулотлар, албатта, миллат маданияти ва маънавиятига ўзининг салбий таъсирини кўрсатади. Бундай ҳолатлар, айниқса, ёш авлод миллий-маънавий дунёқарашини шаклланишига, унинг асосидаги ҳаётий-ахлоқий қарашларга

¹⁴⁹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.27.

жиддий путур етказди. Бу каби ҳолатлар инсоният келажаги бўлмиш ёш авлод дунёқарашининг шаклланиши ўз миллий заминлари ҳисобига эмас, балки унга зид бўлган, бугунги кунда кенг илдиз отиб бораётган маънан кашшоқ “оммавий маданият”нинг ривожланиб боришига олиб келади.

Ахборот-коммуникация соҳасининг глобллашуви натижасида дунё ҳамжамияти Ер шарининг ихтиёрий нуқтасидан ахборот қабул қилиш ва узатиш имкониятига эга бўлди. Бу борада кейинги йилларда телефон, интернет тармоқлари, шунингдек, радио ва телевидение воситалари кенг кўламда қўлланилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги маълумот-лариға кўра юртимизда интернет фойдаланувчилари 2015 йил март ҳолатида 10,5 миллиондан ортиқ кишини ташкил этди. Шундан 5,5 миллиондин ортиқ киши уяли телефон орқали интернет хизматларидан фойдаланади. Айтиш мумкинки, Ўзбекистонда бугунги кунда деярлик барча оилаларда теле ва радиоускуналардан фойдаланиш йўлга қўйилган.

Бугунги кунда маданий-маънавий маҳсулотлар, санъат асарлари асосан, АҚШ, Европа ва Шарқ мамлакатлари маънавий ҳаётини кенг тарғиб этмоқда десак муболаға бўлмас. Бу борада таниқли америкалик сиёсатшунос З.Бжежинский “Америка телевизион дастурлари ва фильмлари бу соҳада дунё бозорининг деярли тўртдан уч қисмини эгаллайди. Америка оммабоп мусиқаси энг етакчи поғонани эгаллаган, интернет тили – инглизча, глобал компьютер тармоғидаги сўзлашишнинг асосий қисми ҳам америкача ва “глобал суҳбатлар”га ўз таъсирини ўтказмоқда”¹⁵⁰, деб таъкидлайди. Булардан, АҚШ, Европа мамлакатлари маънавияти экспанциясининг нақадар авж олганлигига амин бўлиш мумкин.

Сиёсий-мафкуравий соҳаларнинг глобллашуви, айниқса, миллий маънавиятга катта таъсир ўтказди. Ўзбекистоннинг биринчи Президенти И.А.Каримов сиёсий-мафкуравий соҳаларнинг бугунги кунда дунё саҳнидаги

¹⁵⁰ Қаранг: Збигнев Бжезинский. Великая шахматная доска (Господство Америки и его геостратегические императивы). Перевод О.Ю.Уральской. –М.: Международные отношения, 1998. –С.39.

ҳолатига тўхталиб: “ҳозирги замондаги энг катта хавф – инсонларнинг қалби ва онгини эгаллаш учун узлуксиз давом этаётган мафкуравий курашдир. Эндиликда ядро майдонларида эмас, мафкура майдонларида бўлаётган курашлар кўп нарсани ҳал қилади. Бу аччиқ ҳақиқатни ҳеч унутмаслик лозим”¹⁵¹ – деган эди. Бу жараённинг энг муҳим хусусиятларидан бири турли мамлакатлар халқларини маънавий ва мафкуравий забт этиш мақсадининг ғоят катта иқтисодий манфаатлар билан уйғунлашиб кетганидир. Дарҳақиқат, турли террористик, экстремистик гуруҳларнинг ғоявий-мафкуравий хуружлари, уларнинг фаолиятидан, яъни маълум ҳудудда сиёсий-иқтисодий вазиятни издан чиқишидан айрим гуруҳларнинг манфаатдорлиги дунё сиёсий-мафкуравий манзарасини тубдан ўзгартириб юборди.

Маданиятнинг глобаллашуви жараёни бу соҳаларда ҳам бозор муносабатларининг, хусусан, санъат индустрияси, шоу-бизнеснинг шаклланиши истеъмолчи талабига кўра маҳсулотни таклиф қилиниши билан характерланади. Бу соҳаларда савдо-сотиқ муносабатларининг шаклланиши, бутун дунё бўйича “томоша индустрияси”ни юзага келтирди. Унинг таъсирида “эрмак ва томошалар” шиори остида истеъмолчилик руҳияти авж олдирилаяпти. Маданият соҳасида истеъмолчилик кайфиятининг шаклланиши миллий маънавиятнинг такомиллашиб, янада бойиб боришига салбий таъсир кўрсатади. Чунки истеъмолчилик кайфияти кучайган жамият аъзолари ўз миллий маънавиятини янги асосларда бойитишдан кўра тайёрига таклид қилиш, уни ўз маънавиятининг таркибига киритишга мойил бўлишади. Бу эса жамият аъзоларини маънавий қарамликка олиб келади. Шу маънода, сиёсатшунос З.Бжежинский “америкаликларнинг қизиқишига, овқатланиш ва ҳатто кийиниш одатларигача бутун дунёда таклид қилишади”¹⁵², деб таъкидлайди. Маданий истеъмолчилик кайфиятининг ривожланиши маданий ва маънавий бойликларга нисбатан муносабатга, шу билан бирга миллий

¹⁵¹ Каримов И.А. Юсак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.119.

¹⁵² Қаранг: Збигнев Бжежинский. Великая шахматная доска (Господство Америки и его геостратегические императивы) Перевод О.Ю.Уральской. –М.: Международные отношения, 1998. –С.39.

маънавиятнинг реал ҳаётдаги ифодаси бўлмиш урф-одатлар, анъана ва маросимлар, кадриятларга нисбатан ҳам салбий таъсир кўрсатади. Уларни кишилар ҳаётидан сиқиб чиқаради. Бугун ёшлар орасида урф бўлиб бораётган очик-сочик кийиниш, муомалада миллий тилга эътиборсизлик, Европа менталитетига интилиш каби ҳолатларни кўплаб учратиш мумкин. Булар барчаси миллий маънавиятнинг ахлоқий асосларига путур етказди.

Ҳозирги глобллашув даврида мафкуравий жараёнларнинг хусусиятлари. ХХІ асрнинг бошларига келиб мафкуравий жараёнларнинг универсаллашуви шу даражага етадики, ундан бирор киши четда қолаётгани йўқ. У бутун Ер юзини, барча минтақа ва мамлакатларни қамраб олди, дунёдаги барча одамлар унинг таъсири остида ҳаёт кечирмода.

Буни унинг қуйидаги хусусиятларида: *биринчидан*, глобллашиш – инсонпарварлашиш, жамиятнинг барча соҳаларига таъсирида; *иккинчидан*, интеграциялашиш – демократиялашиш, миллий чегаралар доирасида қолиб кетмаслигида; *учинчидан*, дифференциациялашиш – сиёсийлашиш, инсон умрининг барча босқичларига умумий таъсир кўрсатишида кўриш мумкин.

1.2. Ҳозирги пайтда мафкуравий жараёнларни глобллаштирувчи ва универсаллаштирувчи омиллар. Бугунги дунёда мислсиз илмий кашфиётлар, улкан техникавий имкониятлар, универсал технологиялар, ахборот тарқатишнинг глобллашуви, яъни уларнинг бутун куррайи заминини қамраб олиш жараёни шиддат билан бормоқда. Бу жараёнлар жаҳон тараққиётининг муҳим хусусияти эканини эътироф этган ҳолда, уларнинг кучли мафкуравий таъсир воситаси эканини ҳам унутмаслик даркор.

Мафкуравий жараёнларни глобллаштирувчи ва универсаллаштирувчи омилларга: 1) иқтисодий муносабат ва алоқаларнинг кучайиши; 2) ижтимоий-сиёсий муносабатларнинг кенгайиши; 3) маънавий муносабатлар ва маданий алоқалар кўламининг ортиши; 4) ахборот ва алоқа коммуникацияларининг тараққиёти; 5) фундаментал илмий кашфиётлар ва фан ютуқларининг кўпайиши; 6) техник ва технологик имкониятларнинг ўсиши ва бошқалар киради.

1.3.Глобаллашув жараёнларининг ижобий ва салбий оқибатлари. Ҳар бир нарсa ва ҳодисаларнинг ижобий ва салбий томони бўлгани сингари, глобаллашув жараёнининг ҳам ана шундай томонлари мавжуддир.

АҚШдаги Флорида университети профессори Гарри Дамс “Капитализм трансформацияси” асарида глобаллашув жараёнининг ижобий ва салбий жиҳатлари ҳақида тўхталиб: “Бу жараённинг афзалликлари (ижобий томонлари – Н.М.) ҳақида сўз кетганда, *биринчидан*, дунё миқёсида сифатли маҳсулот ҳажмининг ортиб бораётгани, унга нисбатан талаб-эҳтиёжнинг кенгайиши; *иккинчидан*, авто ва авиатранспорт, туризм ҳамда аҳоли миграциясининг кучайиши; *учинчидан*, компьютер, Интернет, сунъий йўлдош орқали телекўрсатувларни узатиш тизимининг мислсиз даражада ривожланиши; *тўртинчидан*, янги кашфиёт ва замонавий технологиялар воситасида ўсимлик ва ҳайвонот оламида ирсиятни ўзгартириш орқали озиқ-овқат ишлаб чиқариш ҳамда ўта хавфли ирсий касалликларни бартараф этиш имконияти туғилаётганини эътироф этиш даркор. Аммо мазкур жараённинг салбий жиҳатларидан ҳам кўз юмиб бўлмайди. Хусусан, технологик инқилоб, ҳаддан ташқари саноатлаштириш жараёнининг сайёрамиз иқлимига глобал таъсир этиши оқибатида инсоният саломатлигига жиддий хавф туғилмоқда. Маданиятларнинг бирхиллашуви эса миллий давлатлар, турли халқлар кадриятларига путур етказмоқда”¹⁵³, – деб ёзган эди.

Ўзбек халқи ҳам барча одамлар каби глобаллашувдан четда қолаётганича йўқ. Халқимизнинг глобаллашув жараёнларига бўлган муносабати Ҳиндистоннинг машҳур давлат арбоби **Маҳатма Гандининг**: “*Мен уйимнинг дарвоза ва эшикларини доим маҳкам беркитиб ўтира олмайман, чунки уйимга тоза ҳаво кириб туриши керак. Шу билан бирга, очилган эшик ва деразаларимиздан кираётган ҳаво довул бўлиб уйимни ағдар-тўнтар қилиб ташлаши, ўзимни эса йиқитиб юборишини ҳам истамайман*”¹⁵⁴, – деб айтган

¹⁵³ Қаранг: Умаров Б. Глобаллашув зиддиятлари: иқтисодий, ижтимоий ва маънавий жиҳатлари. –Т.: Маънавият, 2006. – Б.14–15.

¹⁵⁴ Қаранг: Миллий истиқлол ғояси: Ўзбекистон Республикаси Олий таълим бакалавриат босқичи учун дарслик. –Т.: “Академия” нашриёти, 2005. –Б.81.

сўзларига ҳамоҳангдир. Демак, глобаллашув жараёнларининг ижобий томонларини ўз уйимиз бўлган Ўзбекистонимизга қабул қиламиз, улардан унумли фойдаланамиз, аммо салбий ҳолатларининг эса уйимизга кириб келиб аздар-тўнтар қилишларига йўл қўймаймиз. Чунки, “бугунги кунда, – деган эди биринчи Президентимиз И.А.Каримов, – инсон маънавиятига қарши йўналтирилган, бир қарашда арзимас бўлиб туюладиган кичкина хабар ҳам ахборот оламидаги глобаллашув шиддатидан куч олиб, кўзга кўринмайдиган, лекин зарарини ҳеч нарса билан қоплаб бўлмайдиган улкан зиён етказиши мумкин”¹⁵⁵.

2. Бугунги дунёнинг мафкуравий манзараси. Ғоявий-мафкуравий жараёнларнинг йўналишлари ва хусусиятлари

1. Дунёнинг мафкуравий манзараси. “Дунё” арабчадан ўзбек тилига кириб келган сўз бўлиб “*жаҳон, олам*” деган маъноларни англатади. Умуман олганда дунё сўзи энг кўп маъноларни англатувчи сўзлар жумласига киради. Шунга кўра бу сўз: 1) бутун борлик; коинот, олам; 2) ижтимоий ҳаёт ёки турмушда юз берган (мавжуд бўлган) ҳолатга нисбатан, унга қарама-қарши бўлган бошқа бир ҳолат; 3) ер юзи ва ундаги барча одамлар, инсоният; 4) кишининг маънавий, руҳий олами, ҳаёти; 5) маълум бир ижтимоий тузумга, ўзига хос маданий ва ижтимоий-тарихий хусусиятларга эга бўлган омиллар билан бирлашган кишилиқ жамияти ва у мавжуд бўлган давр, деган маъноларни ифодалайди¹⁵⁶.

“**Манзара**” сўзи ҳам арабчадан ўзбек тилига кириб келган бўлиб, “*кўриниш, панорама; кузатиш маскани*” деган маънони билдирсада,

¹⁵⁵Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.115.

¹⁵⁶Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.1. А–Д. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. –Б.662–664.

дунёдаги нарса, воқеа, жараёнларнинг “*кўзга ташланиб турадиган ёки тасаввур этиладиган кўриниш, тасвир*”¹⁵⁷ни ифодалаш учун ишлатилади.

Ушбу тушунчаларнинг маъно-мазмунидан келиб чиққан ҳолда “дунёнинг мафкуравий манзараси” деган тушунчага қуйидагича фалсафий таъриф бериш мумкин.

Дунёнинг мафкуравий манзараси деб жамият тараққиёти қонунлари, унинг ривожланиш тенденцияларини муайян ижтимоий гуруҳ, этник бирликлар, сиёсий кучларнинг ўзига хос манфаатларидан келиб чиқиб талқин қилиш ва унга асосланган ҳолда инсоният истиқболини белгилашга қаратилган мафкуравий тизимлар мажмуининг макон ва замонда яққол кўзга кўриниб турадиган жойлашув тартибига айтилади¹⁵⁸.

Дунёнинг мафкуравий манзарасини аниқроқ тасаввур этиш учун унинг моҳиятини билиш зарур. Маълумки, бирон бир ижтимоий қатлам, жамият ва давлатнинг манфаатларини ифодалаётган мафкуралар ҳар хил мафкуравий воситаларни ишга солиш орқали ўзларининг таъсир доираларини кенгайтиришга, шу орқали қандайдир моддий ва маънавий наф кўришга ҳаракат қилади. Кишилиқ жамияти ижтимоий ҳаётида юз бераётган ўзгаришлар, ҳар бир давр таъқозо қилаётган талаблар асосида муайян мақсадни кўзлаб ҳаракат қилаётган ижтимоий гуруҳ, қатлам, жамият, давлат мақомини олган мафкуралар мунтазам равишда ўзларининг мафкуравий кураш олиб бориш воситаларини миқдорий ва сифатий жиҳатдан такомиллаштириб борадилар. Уларни ишга солиш эса мафкура майдонларида содир бўлаётган ғоявий-мафкуравий жараёнларнинг йўналишларига боғлиқ ҳолда амалга оширилади.

2.2. Дунёнинг мафкуравий манзарасида содир бўлаётган ғоявий-мафкуравий жараёнларнинг йўналишлари ва хусусиятлари. Бугунги кунда дунёнинг мафкуравий манзараси доирасида содир бўлаётган ғоявий –

¹⁵⁷ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.2. Е-М. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. –Б.537.

¹⁵⁸ Қаранг: А.Очилдиевнинг “Глобаллашув ва мафкуравий жараёнлар” (–Т.: “Мухаррир нашриёти”, 2009. –Б.53.) номли китобида келтирилган таъриф асос қилиб олинди ва тўлдирилди.

мафкуравий жараёнларни иккита бир-бирига қарама-қарши бўлган йўналишга ажратиш мумкин.

2.2.1. Прогрессив йўналишдаги мафкуравий жараёнлар. Буларга: тинчлик, барқарорлик ва тараққиёт; миллатлараро тотувлик ва динлараро бағрикенглик; инсон эркинлиги ва шахс камолоти; умуминсоний қадриятлар устуворлиги кабиларни яратишга қаратилган мафкуравий жараёнларни киритиш мумкин.

2.2.2. Реакцион йўналишдаги мафкуравий жараёнлар. Буларга: уруш, курулланиш, терроризм ва экстремизм; ирқчилик, миллатчилик, диний ақидапарастлик; тоталитаризм, мустабидлик; эгоизм, маҳаллийчилик каби разилона хатти-ҳарактлардан иборат бўлган мафкуравий жараёнларни киритиш мумкин.

Бугунги кунда ана шу прогрессив ва реакцион ғоявий-мафкуравий жараёнларнинг ўзаро кураши нисбатидан келиб чиққан ҳолда биринчи Президентимиз И.А.Каримов: “Таъбир жоиз бўлса, айтиш мумкинки, бугунги замонда мафкура полигонлари ядро полигонларидан ҳам кўпроқ кучга эга”¹⁵⁹, – деган эди.

Бугунги кунда прогрессив йўналишда фаолият олиб бораётган мафкуралар инсониятни ҳар хил самовий ва замин офатларидан, уруш ва бошқа мажоралардан халос этиб, тинч-тотув, ўзаро ҳамжихатликда яшаш, ҳудудлар бўлинмаслиги, чегаралар дахлсизлигини таъминлаш, моддий ва маънавий бойликлардан ўзаро фойдали ҳамкорлик асосида фойдаланишга ҳаракат қилаётган бунёдкор ғоялар сифатида иш юритмоқда. Бунга, ўзбек халқининг миллий мафкураси яққол мисол бўлади.

Реакцион йўналишда фаолият олиб бораётган мафкуралар уруш, курулланишни тарғибот-ташвиқот қилиш, шунингдек, одамларни эса ҳар хил ғоявий ўйинларни ўйлаб топиш асосида мафкуравий йўл билан ичидан бўлиб ташлаш эвазига уларнинг табиий бойликларини эгаллаб олиш, ўзларини эса ғоявий қарамликка гирифтор қилиш сари тинмай ҳаракат қилаётган вайронкор

¹⁵⁹Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.113.

ғоялар сифатида иш юритаётганлиги кўзга ташланиб турибди. Бунга буюк давлатчилик шовинизми, ислом динининг қонун-қоидалари асосида араб халифалиги давлатини ташкил этиш, панамерканизм, панславянизм, пантуркизм каби ғоялар байроғи остида фаолият олиб бораётган мафкуравий марказларни киритиш мумкин.

Бугунги кунда дунёнинг мафкуравий манзарасидан жой олган ана шу икки йўналишдаги мафкуравий жараёнларнинг мазмунидан шу нарса аён бўлмоқдаки, жаҳон майдонларини мафкуравий жиҳатдан бўлиб олишга уринишлар авж олмоқда.

3. Геосиёсат тушунчаси. Геополитик мақсадлар ва мафкуравий сиёсат

3.1. Геосиёсат тушунчаси, унинг моҳият-мазмун. Глобаллашув шароитида давлатларнинг сиёсатида туб ўзгаришлар содир бўлмоқда. Булар, биринчидан, жаҳонда кечаётган интеграллашув жараёнида иштирок этиш; иккинчидан, ўзининг табиий бойликлари, географик жойлашуви, минтақавий жиҳатдан қулай жойда эканлигига қараб иш юритишга ҳаракат қилаётганликларида кўриниб турибди. Бу эса янгича геосиёсат юритилаётганидан дарак бермоқда. Хўш, геосиёсат нима? *геополитика* (юн. *гео* – ер, *политика* – давлатни бошқариш санъати) деб бирон бир мамлакатнинг ташқи сиёсатда географик ўрни, ҳудудий жойлашиши, коммуникацион имкониятларини ҳисобга олиб юритиладиган фаолиятидир.

Тарихда геополитика жамият тараққиётида географик шароитларнинг ўрнини юқори даражада мутлақлаштирувчи қараш тарзида намоён бўлди. “Ҳаётий маконнинг торлик қилаётгани”, “табиий сарҳадларни кенгайтириш зарурати” сингари даъволар геополитикани босқинчиликни асословчи сиёсий концепция, деб баҳоланишига олиб келди.

Геополитика атамасини фанга швециялик сиёсатшунос олим Рудольф Челлен (1864–1922) киритган. Бу атама I жаҳон уруши арафасида кенг қўлланила бошлади. Ўша даврда яшаган немис олими Фридрих Ратцель

(1844–1904) давлатлар муайян жой ва ҳудудда мавжуд бўлади, бу эса, ўз навбатида уларни зарур ҳудудларни эгаллашга мажбур қилади, деб ҳисоблаган. Бундай қараш реакцион бўлиб, дунёни қайта бўлиб олиш учун курашга отланган Кайзер Германиясининг урушга шайланаётган сиёсатчилари учун ниҳоятда мақбул бўлган.

XX аср бошларидан геополитика мустақил фан ва сиёсат соҳаси, дея талкин этила бошланди, 1923–1927 йилларда чоп этилган “Геополитика” журнали географик омилнинг давлатлар, халқларнинг мавжуд бўлишига таъсирини мутлақлаштириш йўлидан борди. Бундай қараш Германия, сўнгра Италия ҳамда Япония давлатлари сиёсатининг асосий доктринасига айланди. Ўзга ҳудудларга нисбатан босқинчилик сиёсатининг устувор қўйилиши ўша пайтдаги мустамлакачилик сиёсатини оқлашга, миллий озодлик ҳаракатларини бостиришга қаратилган эди.

II жаҳон урушидан кейин баъзи йирик давлатлар дунёдаги қатор мамлакатларни ўз манфаатлари доирасига киритиб, уларда мустақкам ўрнашиш ва шу асосда ўзларининг таъсир доираларини кенгайтиришга интилдилар. Натижада дунё сиёсий харитасида қарама-қарши икки қутб юзага келди. XX асрнинг 60-йилларига келиб геополитика икки қарама-қарши система, кўпроқ АҚШ ва собиқ Иттифоқ орасидаги курашни асослашга йўналтирилди. Совуқ уруш сиёсати геосиёсий йўллар ва усулларга ҳам ўз таъсирини ўтказди.

СССР тарих саҳнасидан кетиши билан давлатлар томонидан олиб бориладиган геосиёсатнинг ҳам мазмуни ва йўналишлари ўзгарди. Эндиликда давлатлар геосиёсатни совуқ қурооллар билан эмас, балки мафкуравий қуроолларни ишга солиш орқали ўзларининг муайян мақсадларини амалга оширишга киришдилар. Натижада, янги геостратегик мақсадлар пайдо бўлди. Улар эса манфаатлар силсиласидан келиб чиққан ҳолда янгича мафкуравий сиёсат юргизиш орқали амалга оширила бошлади. Шундай қилиб, глобаллашув шароитида давлатларнинг геостратегик мақсад ва манфаатлари тобора кенгая бошлади.

3.2. Геостратегик мақсадлар.*Геостратегик мақсадлар* деб бирон бир давлатнинг ҳудудий-жузрофий омилларни ҳисобга олган ҳолда амалга ошириладиган истиқболли интилишлар, муносабатлар тизимига айтилади.

Масалан, Ўзбекистон ўзининг қулай жуғрофий жойлашувидан мамлакат иқтисодиёти, ижтимоий-сиёсий, маданий, илмий-техникавий салоҳиятини янада ривожлантириш йўлида фойдаланишга ҳаракат қилмоқда.

Бу соҳада, *биринчидан*, Ўзбекистонда йирик газ, кўмир, нефть конлари топилгани ва ишга туширилаётгани мамлакат эҳтиёжларини қондирибгина қолмасдан, балки унинг экспорт имкониятларини ҳам оширади.

Иккинчидан, Ўзбекистон дунёдаги жуда катта олтин, кумуш ва бошқа қимматбаҳо маъдан захираларига эга бўлган давлатлар жумласига киради. Ҳозирги вақтда мамлакатимизда қатор қимматбаҳо маъдан конлари қидириб топилган. Бу эса, чет эл инвестицияси ва технологиясини ишлаб чиқаришга фаол жалб қилишни талаб этади.

Учинчидан, мамлакатимиз рангли металллар – мис, кўрғошин, рух, вольфрам рудаларига бой бўлган геостратегик макондир. Айни пайтда рений, молибден, кадмий, селен, индий ва олтингугуртнинг катта захиралари бўлган конлар ҳам мавжуд.

Тўртинчидан, мамлакатимизда мармар, гранит конлари мавжуд. Уларнинг захиралари, тахминан, саксон беш миллион кубометр деб ҳисобланади. Ҳозирда Ғозғон, Нурота, Зарбанд конларида мармар блокларни ишлаб чиқариш борасида чет эл замонавий технологияси асосида шериклар билан биргаликда иш олиб борилмоқда.

Бешинчидан, мамлакатимиз фосфоритларга, кадмий ва ош тузи конларига бой ҳудуд ҳисобланади.

Буларнинг барчаси юртимиз тараққиёт истиқболини белгилаб берувчи геостратегик мақсадларни белгилаш ва ҳаётга татбиқ этишда улкан аҳамият касб этади.

3.3. Геостратегик манфаатлар. *Геостратегик манфаатлар* – муайян мамлакат ёки минтақанинг жузрофик жойлашуви билан белгиланадиган

эҳтиёж ва интилишлар инъикоси. У истиқболни англаш билан боғлиқ ҳолда рўёбга чиқади.

Ўзбекистон Амударё билан Сирдарё оралиғида жойлашган бўлиб, у жуғрофий жиҳатдан жуда қулай геостратегик мавқега эгадир. Қадимдан Шарқ билан Ғарбни боғлаган Буюк ипак йўли айнан Ўзбекистон ҳудудидан ўтгани савдо-сотиқ, маданий-маърифий алоқаларни кенг ривожлантиришга сабаб бўлган. 1991 йилда Марказий Осиё мамлакатлари мустақилликка эришганидан кейин бу борадаги қадимий алоқалар қайтадан жонланди.

Ўзбекистон Марказий Осиёда кучлар мувозанатини таъминлаш, минтақада ҳамкорликни мустаҳкамлаш соҳасида муҳим ўрин тутиши учун ҳамма катта имкониятларга эга. Чунки у ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан катта куч-қудратга эга бўлган мамлакатдир. Буларнинг барчаси Ўзбекистоннинг жаҳон иқтисодиётига интеграциялашуви, чет эл инвестицияларини жалб қилиниши, юртимизни давлатлар ўртасида ўзаро фойдали ҳамкорликнинг, товар ва капитал транзитининг ўзига хос минтақавий марказига айлантирди. Бунинг натижасида транспорт, сайёҳлик ва молиявий хизматларнинг ривожланиши учун кенг имкониятлар очилмоқда.

Ўзбекистоннинг ноёб ва бой табиий хомашё захираларига эга экани, қулай иқлим шароити ва қишлоқ хўжалиги тараққиётидаги улкан салоҳияти уни дунёнинг энг ривожланган мамлакатлари қаторидан ўрин олиши учун шароит яратади.

Буларнинг барчаси Ўзбекистоннинг геостратегик жиҳатдан буюк мамлакатлар қаторидан жой олиши учун ҳамма имкониятлар мавжудлигидан далолат беради.

Уларнинг ҳар иккаласи ҳам давлат томонидан юргизиладиган геосиёсат воситасида амалга оширилади. Геосиёсатнинг қалбини мафкуравий сиёсат ташкил эдади.

3.4. Мафкуравий сиёсат ва унинг турлари. Мафкуравий сиёсат бу муайян гоявий қарашлар тизимини одамлар онига сингдириш, зарарли маънавий – мафкуравий таъсирлар, турли кўринишдаги тазйиқларнинг олдини

олишга қаратилган услуб ва воситалар ҳамда уларни ишлаб чиқиш, тартибга солиш ва бошқариш билан боғлиқ фаолият мажмуидир.

Мафкуравий сиёсатни мафкуравий вазифаларни амалга ошириш учун бўлган ҳаракат тарзида ҳам тушуниш мумкин. Бу вазифалар муайян мамлакат ёки халқнинг дунё ҳамжамиятида тутган ўрни, нуфузи, халқаро иқтисодий, сиёсий, дипломатик алоқалардаги мавқеи, тараққиёт даражаси каби бир қатор кўрсаткичлардан келиб чиқади. Масалан, мустақил Ўзбекистон шароитида миллий истиклол мафкурасини яратиш орқали миллий хавфсизликни таъминлаш ва мустаҳкамлаш масаласи долзарб аҳамиятга эга.

Одатда, *ички ҳамда ташқи мафкуравий сиёсат* бир-биридан фарқланади.

Ички мафкуравий сиёсат мамлакат, халқнинг ўз олдига қўйган стратегик мақсадларидан келиб чиқиб, тараққиётнинг янги бир босқичга кўтарилиши учун фуқароларни сафарбар қилиш вазифасини ўтайди. *Ташқи мафкуравий сиёсат*, ўз халқива мамлакатининг халқаро майдондаги нуфузини мустаҳкамлаш, мустақил тараққиётнинг халқаро муносабатлар билан боғлиқ жиҳатларини таъминлаш ҳамда бегона мафкураларнинг таъси-ридан ҳимоя қилишга қаратилган бўлади.

Мафкуравий сиёсатнинг самарадорлиги унинг қандай воситалар, усуллар ва шаклларда юритилишига боғлиқ. Бу ўринда ижтимоий тараққиётдаги турли гуруҳлар, синфлар ва қатламлар манфаатларининг ҳисобга олиниши муҳим аҳамиятга эгадир. Мафкуравий таъсир ўтказиш йўллари омма учун қанчалик яқин, тушунарли ва табиий бўлса, ижтимоий-гуманитар фанлар ютуқларига таянган ҳолда ташкил этилса, мафкуравий сиёсат шунчалик самарали бўлади.

4. Мафкуравий полигон тушунчаси, унинг намоён бўлиш хусусиятлари

“Полигон” сўзи юнонча “poly-кўп” “gonia-бурчак”, яъни “кўп бўрчак” сўзидан олинган бўлиб, 1) математика илмида кўп бурчак; текисликдаги синиқ чизик; 2) ҳарбий соҳада қуруқлик ёки денгизнинг махсус иншоотлар, қурилмалар билан жиҳозланган ва ҳар хил қуроллар ва жанговоар техникани

синаб кўриш, шунингдек, ҳарбий машқлар ўтказиш учун мўлжалланган қисми; 3) кўчма ижтимоий маънода эса муайян иш-ҳаракат, фаолият билан шуғулланиш майдони, соҳасини англатиш учун ишлатилади¹⁶⁰. Шуларга асосланган ҳолда мафкуравий полигон тушунчасини қуйидагича таърифлаш мумкин.

Мафкуравий полигон бу – катта ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий имкониятларга эга бўлган айрим шахс, элат, миллатларнинг ўзга одамлар ва халқларнинг қалби ва онгини эгаллашга қаратилган турли гояларни жанггоҳга ташлаш олдидан синаб кўрадиган махсус мафкуравий майдондир.

Мафкуравий полигонларнинг ядро полигонларидан устунлиги нимада? Бу устунлик *биринчидан*, катта моддий ва малиявий ресурсларни тежаб қолиш имкониятини беради. Масалан, битта ядро қуролини ишлаб чиқиш, уни кўзланган жойга элтиб ташлаш учун неча-неча миллионлаб, миллиардлаб пул маблағлари сарфланади.

Иккинчидан, ядро қуроллари ишлатилгудай бўлса, эгалламоқчи бўлаётган барча моддий бойликлар вайрон бўлиб, яроқсиз ҳолга келиб қолади, ваҳоланки, ядро қуролини ишлатиш орқали забт этилган жойда “ғолиб-ядрочи”нинг ўзи ҳам яшаш имкониятларидан маҳрум бўлади.

Учинчидан, миллионлаб одамларнинг ҳалок бўлиши ёки майиб-мажруҳ бўлиши оқибатида “ғолиб-ядрочи” тайёр ишчи кучидан ажралади.

Тўртинчидан, бутун экосистеманинг издан чиқиши оқибатида “ғолиб-ядрочи”нинг ўзи ҳам катта фалокат ёқасига келиб қолади. Буни ақли расо ҳар бир одам яхши билади. Шунинг учун ҳам табиий захираларга бой бўлган ҳудудларни эгаллаш уринаётган ҳар хил кучлар, қандайдир гоя ва мафкуралар байроғи остида бирлашиб, ўзларининг мафкуравий қуролларини ишга солган ҳолда ўша жойларни эгаллаш учун мафкуравий курашни авж олдиришга киришмоқдалар. Бу кураш ўзининг ғирроми уйинлар тарзида пинҳона

¹⁶⁰ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.З.Н-Т. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. –Б.291.

кечаётганлиги билан ўзбек халқининг мустақиллигига, унинг ривожланишига таҳдид солмоқда.

5. Мафкуравий иммунитет ва уни шакллантириш омиллари

5.1. Мафкуравий иммунитет тушунчаси. “Иммунитет” сўзи латинча “immunitas, immunitatus – қутулиш, халос, холи бўлиш” деган сўзлардан олинган бўлиб, тиббиёт илмида “организмнинг ўзидан ирсий жихатдан ёт хусусиятлари билан фарқ қиладиган, унинг бутунлигига ва биологик ўзига хослигига зарар етказадиган микроорганизмлар (касаллик кўзғотувчилар), захарли моддалар ва бошқалардан ҳимо-яланиш реакцияси”¹⁶¹, – деган маънони англатиш учун қўлланилади. Иммунитет табиати бўйича учга бўлинади:

Биринчиси. *Филогенетик иммунитет* – анатомик ва физиологик белгилар билан таъминланиб, наслдан-наслга ўтадиган алоҳида ҳимоя омиллари ёки организмнинг алоҳида резистентлиги. Бу омиллар патоген агентлар билан биринчи бўлиб алоқа қилади, шунинг учун уларнинг фаолияти ҳисобига одам организмнинг кўпгина юқумли касаллик кўзғотувчиларга чидамлилиги таъминланади.

Иккинчиси. *Туғма иммунитет* (турга хос, табиий) – бир биологик турнинг маълум бир патоген агентга нисбатан чидамлилиги бўлиб, наслдан-наслга ўтади.

Учинчиси. *Орттирилган иммунитет* – ҳаёт давомида организм иммун системасининг ёт антигенлар билан таъсирлашуви ҳисобига юзага келадиган ҳимоя бўлиб, наслдан-наслга ўтмайди. Мафкуравий иммунитет маънавий, маърифий, сиёсий, иқтисодий билимларни оддийгина қабул қилиб олишни эмас, балки уларни онгли равишда тушуниб етишни, бу билимлардан замонавий ижтимоий воқеаларга мафкуравий курашлар воқелигидан келиб

¹⁶¹ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.2.Е-М. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. –Б.202.

чиқиб, муносабат билдириш кўникмаларини шакллантириш, айрим носоғлом ғояларга жавоб бериш, уни қабул қилмаслик ҳолатидир¹⁶².

5.2. Мафкуравий иммунитетнинг хусусиятлари ва элементлари.*Мафкуравий иммунитет қуйидаги хусусиятларга эга:*

1. Одамдаги табиий иммунитет тўғма бўлса, унинг мафкуравий иммунитетини тўғма эмас, балки ҳаёти давомида унинг онгига таъсир этувчи воситалар орқали шакллантириб бориладиган иммунитетдир.

2. Мафкуравий иммунитет доимий ва абадий эмас, балки ўзгарувчан, яъни ҳар бир авлод учун ўзига хос бўлган иммунитетлар тизими мавжуд бўлиб, у даврлар ўзгариши билан ўзгариб турган ва шундай бўлаверади.

3. Мафкуравий иммунитет тизими шакллангандагина шахс, элат, миллат, халқнинг мафкуравий дахлсизлиги таъминланиб борилади. Бошқача қилиб айтганда, шаклланган мафкуравий иммунитет халқнинг мафкуравий дахлсизлигини таъминловчи восита ҳисобланади.

Мафкуравий иммунитет тизимининг асосий элементлари қуйидагилардан иборат:

1. Жамият тараққиётига хизмат қилувчи объектив илмий билимлар. Илмий билимларсиз мафкуравий иммунитетни шакллантириб бўлмайди, бўлганда ҳам у мўрт бўлиб, ўзининг қаршилиқ қилиш хусусиятини тезликда йўқотади.

2. Халқнинг реал ҳаётини ва унинг келажагини ўзида акс эттирувчи қадриятлар – моддий ва маънавий қадриятлар тизими. Бу тизимсиз мафкуравий иммунитет ўзининг миллий негизидан айрилади, аниқроғи халқнинг ҳимоявий қобиғи ичига тушадиган мафкуравий қурт-қумурсқаларга йўл очиб беради.

3. Мафкуравий иммунитетнинг яна бир элементи, уларнинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий мақсадлар тизими билан ажралмаслигидадир. Чунки, мақсад – фаолиятнинг фикран шакллантирилган даражасидир, мақсад бевосита омил сифатида инсон хатти-ҳаракатларини йўналтиради ва тартибга солади. Мақсад пайдо бўлгач, фаолият ҳам самарали

¹⁶² Қаранг: Миллий истиқлол ғояси. Дарслик. –Т.: Академия, 2005. –Б.95.

кеча бошлайди. Демак, мақсад аниқ бўлса мафкуравий иммунитет ҳам самарали таъсир кўрсатиш қобилиятига эга бўлади.

Ушбу элементлар биргаликда ишга туширилмас экан мафкуравий иммунитет синдирилиши ва шу асосда ғоявий бўшлиқ ҳосил қилиниб, унинг ўрнига бошқа ёт ғояларнинг кириб келишига йўл очиш мумкин. Буни эрамиздан олдинги VI асрда яшаб ўтган файласуф ва ҳарбий кўмондон Сун Цзынинг куйидаги фикрларида кўриш мумкин.

Сиз рақиб мамлакатдаги барча яхши нарсаларни бузинг, айнитинг;

Рақиб давлатдаги атоқли арбобларни шерик қилиб олиб, жинойтга бошланг;

Рақиб давлат раҳбариятининг обрўсини тўкинг, қулай пайтда уларнинг жамоат олдида шармандасини чиқаринг;

Бу ишда ўша мамлакатдаги энг паст, мараз одамлар билан шериклик қилинг;

Рақиб мамлакат одамлари орасида келишмовчилик, жанжал чиқаринг;

Ёшларни кексаларга қарши гиж-гижланг;

Ҳукуматни яхши иш юритишига ҳар қандай йўл билан қаршилик кўрсатинг;

Рақиб қўшинларининг таъминоти, тартибига тўсиқлар қўйинг, бузинг;

Аскарларини қўшиқ ва куйга ошуфта қилиб, иродасиз қилинг;

Душманингизнинг анъаналарини қадрсизлантиринг, худоларига ишончини синдиринг;

Бузуқ аёлларни юбориб, уларни янада кучлироқ айнитинг;

Рақиб томон ҳақида маълумот олишга, бу ишда улар орасидан шериклар топишга, уларга пул тўлашда жуда сахий бўлинг;

Умуман пулни ҳам, ваъдаларни ҳам аяманг, чунки улар ажойиб натижаларни беради¹⁶³.

¹⁶³ Қаранг: Миллий истиклол ғояси. Дарслик. –Т.: Академия, 2005. –Б.101–102.

6. Мафкуравий профилактика ва уни олиб бориш чора-тадбирлари

6.1. Мафкуравий профилактика тушунчаси. Мафкуравий тахдидларнинг олдини олиш ва мафкуравий иммунитетни шакллантириш ва кучайтириш учун мафкуравий профилактика чора-тадбирларини узлуксиз равишда олиб бориш керак.

Хўш, профилактика нима? **“Профилактика”** юнонча “prophylaktikos – сақловчи, олдини олувчи” деган сўзлардан олинган бўлиб, тиббий маънода – одамлар соғлигини сақлаш, касалликларнинг пайдо бўлиши ва тарқалиб кетмаслигининг олдини олиш, аҳолининг жисмоний ривожланишини яхшилаш ва узок умр кўришини таъминлашга қаратилган чора-тадбирлар мажмуи; техникавий маънода эса умуман бирон ҳодисанинг олдини олиш, механизм, машиналарнинг муддатидан олдин ишдан чиқиши, бузилишидан сақлаш учун кўриладиган чоралар¹⁶⁴, деган маъноларни ифодалаш учун ишлатилади. Бу усулнинг мафкура соҳасида қўлланилиши “мафкуравий профилакти”ка деган тушунчанинг келиб чиқишига сабаб бўлди.

Мафкуравий профилактика бу гайриинсоний ғоя ва мафкураларнинг олдини олиш, уларнинг тарқалиб кетишига йўл қўймаслик учун давлат, жамоат ташкилотлари томонидан кўриладиган чора-тадбирлар тизимидир. Бу чора-тадбир ғоявий бўшлиқни тугатиш, мафкуравий парокандаликни олдини олиш ёки бирор-бир ҳудуд, қатлам, гуруҳни ёт ва зарарли ғоялар таъсиридан халос қилиш мақсадида амалга оширилади. Бунда ғоявий таъсирнинг хилма-хил усул ва йўлларида фойдаланилади, турли воситалар қўлланилади.

Мафкуравий профилактика тезкор ва қисқа суръатларда ёки аста-секин, босқичма-босқич амалга оширилиши мумкин. Биринчи ҳолатда зудлик билан чора-тадбирлар қўллаш лозим бўлса, иккинчи ҳолда доимий ва собит қадамлик билан иш олиб бориш кўпроқ натижа беради.

¹⁶⁴ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.3. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2007. –Б.316.

6.2. Мафкуравий профилактика олиб бориш чора-тадбирлари.

Мафкуравий профилактика моҳиятан, ёт ғояларнинг кириб келишининг олдини олиш ва уларни йўқотишга қаратилган қуйидаги чора-тадбирларга таянади.

Буларга қуйидагилар: 1) ҳар қандай ғайриинсоний ғояларни тарғибот-ташвиқот қилишга мўлжалланган воситалар – китоб, газета, журнал, фильм ва бошқаларни давлат чегарасидан киритмаслик чораларини кўриш; 2) бузғунчилик билан шуғулланадиган ғоя ва мафкураларнинг муассасаларида хизмат қилувчи вакилларни ушлаб олган ҳолда зарарсизлантириш, айниқса, ўзини шу йўлда қурбон қилувчи фанатикларни; 3) вайронкор ғояларни ишлаб чиқувчи, тарқатувчи, улардан қирғин қилиш асосида оммани кўрқитувчи, даҳшатга солувчи куч сафатида фойдаланаётган мафкуравий марказларнинг молиявий ўқ томирларини қирқиш; 4) ғайриинсоний бузғунчи ғояларнинг тарқалаётганлиги, уларнинг мақсад-муддаолари ҳақида халқни хабардор қилиш, уларни огоҳликка даъват этиш; 5) вайронкор ғояларнинг ички ва ташқи илдизларига болта уриб, уларнинг асл башарасини очиб ташлаш; 6) ғайриинсоний ғоялар тарқалиши мумкин бўлган жойларда тарғибот-ташвиқот ишларини кучайтириш; 7) вайронкор ғоялар хуружига қарши маънавий-маданий-маърифий тадбирлар ўтказиш ва бошқалар киради.

8-БОБ. ЖАМИЯТ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ИЖТИМОИЙ-ҒОЯВИЙ АСОСЛАРИ

1. Тинчлик ва барқарорлик, уруш ва беқарорлик тушунчалари, уларнинг моҳият-мазмун

1.2. Тинчлик ва барқарорлик тушунчаси, унинг моҳияти ва табиати.

Инсоният пайдо бўлибдики, унинг ақли зукко вакиллари доимо тинчлик учун курашиб келмоқдалар. Тинчликда хосият катта. Чунки у ҳар қандай шахс, элат, миллат ва жамиятнинг мавжудлик шарти, келгусидаги тараққиётининг асосий омили ҳисобланади. “Тинчлик” сўзи одамларнинг кундалик ҳаётида 1) ғала-ғовур, шовқин-сурон кабилардан хоилик; 2) кишини безовта қилмайдиган осойишталик; 3) уруш-жанжалсиз ҳамма нарса меъёрида, жойида бўлишлилик; 4) уруш, ўзаро зиддиятли тўқнашувлардан холи бўлган шароит деган маъноларни англатиш учун ишлатилади¹⁶⁵. Шундай қилиб, *тинчлик бу ҳар бир инсон, элат, миллат, халқ ва давлатларнинг ҳаёти фаолиятига салбий таъсир кўрсатмайдиган, уларни ҳар хил ёмонликлар билан безовта қилмайдиган бетаъсир, уруш-жанжалларсиз осойишта яшашилари учун тўс-тўполонлардан, ўзаро зиддиятли тўқнашувлардан, катта-кичик урушлардан холи бўлган шароитдир.*

Ўзбек халқи тинчликни юксак қадрлайди, уни ўз орзу-интилишлари, мақсад-муддаолари рўёбга чиқишининг шарти деб билади. Шунинг учун ҳам доимо Яратгандан тинчлик ва омонлик тилайди. Биринчи Президентимиз Ислон Каримов тинчликнинг ҳозирги ва келажак ҳаётимиз учун аҳамиятини қуйидагича таърифлайди: “Биз – Шарқ фарзандларимиз. Шарқ мамлакатларининг қаерига борманг, одамлар бир-бири билан учрашганда, авваламбор, “Ассалому алайкум!” дейишади. Ушбу калом арабчадан олинган бўлиб, “Сизга тинчлик ёр бўлсин” деган маънони англатади. “Салом”, яъни “тинчлик” сўзи Қуръони Каримда 40 марта учрайди. Бу

¹⁶⁵ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.4. –Т.,2008. –Б.104–105.

муқаддас китобнинг оятларидан бирида шундай дейилади: “Меҳрибон Парвардигор томонидан одамларга олқиш маъносида “тинчлик” сўзи айтилури. Кўриниб турибдики, тинчлик, тотувлик, ҳамкорлик ғояси Аллоҳга ҳам, бандаларига ҳам хуш келадиган эзгу ғоядир”¹⁶⁶. Тинчлик бўлган жойда барқарорлик ҳам бўлади.

Барқарорлик деганда одатда: 1) жамият ҳаётининг осойишталиги; 2) ижтимоий тузум элементларининг уйғунлиги; 3) жамиятдаги ижтимоий бирликлар вакилларининг ҳамкорлиги ва ҳамжиҳатлиги тушунилади. Фалсафий маънода, **барқарорлик** – *бу тинчлик туфайли жамият ҳаётининг қатъи, доимий, муқим, мустаҳкам, бир текис тарзда фаолият кўрсатиши асосида ривожланиши имкониятларига айтилади*. Тинчлик барқарорликнинг ўқ илдизи бўлса, барқарорлик тинчликнинг ҳосилдир. Ўзбекистоннинг биринчи Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек: “*Тинчлик ва барқарорлик бўлган жойдагина одамлар ўқиб-ўрганишни, ҳар томонлама ривожланишни иштайдди. Одамлар кечаси ўйқуга ётиб, эрталаб туришига қўрқмайдиган, эртага уларнинг бошига қандайдир муаммо ёки офатлар келмаслигини билган тақдирдагина шундай бўлади*”¹⁶⁷. Шунинг учун ҳар бир инсон тинчлик учун, барқарор тараққиёт учун курашмоғи керак.

1.2. Уруш ва беқарорлик тушунчаси ва унинг мазмун-моҳияти. Тинчликнинг душмани урушдир. Оддий-соғда маънода уруш бу инсон, элат, миллат, халқ ва давлатларни ўз гирдобига тортиш оқибатида уларни ҳалокатга олиб келувчи ваҳшиёна ҳатти-ҳаракатдир. Ижтимоий фалсафий маънода **уруш** *деб қабилалар, давлатлар ёки ижтимоий гуруҳлар ўртасида иқтисодий ва сиёсий мақсадларни амалга ошириши учун уюшган тарзда олиб борадиган қуролли кураш, жанг, тўқнашувларга, юргизаётган сиёсатларини зўрлик воситалари билан давом эттиришларига айтилади*.

¹⁶⁶ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари // *Унинг ўзи*. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3. –Т.: Ўзбекистон, 1996. –Б.53.

¹⁶⁷ Каримов И.А. “Ўрта асрлар шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожига роли ва аҳамияти” мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқ // *Унинг ўзи*. Ўзбекистон эришган ютуқ ва марралар – биз танлаган ислохотлар йўлининг тасдиғидир. Т.22. –Т.: Ўзбекистон, 2014. –Б.278.

Кишилиқ тарихидан шу нарса маълумки, босқинчилик ҳаракатлари, миллий, диний ва бошқа низолар оқибатида урушлар олиб борилиши минг йиллар мобайнида жамият тараққиётига тўсқинлик қилиб келди. Ўтган беш минг йилда инсоният 15 мингдан ортиқ урушни бошидан кечирди. XX асрдаги иккита жаҳон урушида 60 млн. киши ҳалок бўлди. Афсуски, бу иллатдан инсоният ханузгача тўла қутулиш имконига эга бўлмаяпти. Уруш бор жойда беқарорлик ҳукм суради, одамлар ўртасида меҳр-оқибат кўтарилади, хонадонлардан файз-барака кетади. Одамлар бегуноҳ ҳалок бўлган жигар-бандлари учун матом тутадилар. Жамиятда беқарорликнинг пайдо бўлишига: 1) қонунларнинг ишламаслиги; 2) турли жиной гуруҳларнинг пайдо бўлиши; 3) ижтимоий адолат мезонларининг бузилиши; 4) носоғлом рақобатнинг кескин тус олиши қабилар сабаб бўлади. Зеро, шундай экан, *беқарорлик бу турли хил зиддият ва урушлар туфайли жамият ҳаётининг издан чиқишидир, одамларнинг ороми бузилиши, бошбошдоқликнинг кучайиши, ҳар хил бузғунчи гояларнинг одамлар онгини заҳарлашга қаратилган ҳаракатлари туфайли содир бўладиган гоясизликдир, гоявий заифликнинг авж олишидир. Уруш беқарорликка олиб келса, беқарорлик одамларни иқтисодий муҳтожликка, сиёсий парокандаликка, маънавий қашшоқланишга, мафкуравий бузғунчиликнинг кучайишига олиб келади. Хулоса қиладиган бўлсак, биринчи Президентимиз И.А.Каримов айтганидек: “Чиндан ҳам, тинчлик бўлган жойда тараққиёт бўлади. Бир-бирини кўролмасдан, гижгижлашган, низо-адоватга борган жамоада ҳам, эл-юртда ҳам ҳеч қачон ривожланиш, равнақ бўлмайди. Бу ҳақиқатни онгу шууримизга чуқур сингдириб, унинг қадр-қимматини унутмаслигимиз зарур”¹⁶⁸.*

2. Миллатлараро тотувлик ғояси – одилона миллий сиёсат юритиш ва миллий маданиятларни ривожлантириш воситаси

¹⁶⁸ Каримов И.А. Ўзбек халқига тинчлик ва омонлик керак // Унинг ўзи. Мамлакатимизни янада обод этиш ва модернизация қилишни катъият билан давом эттириш йўлида. Т.21. –Т.: Ўзбекистон, 2013. –Б.354

2.1. Миллат тушунчаси ва унинг асосий белгилари. “Миллат” арабчадан ўзбек тилига кириб келган сўз бўлиб “халқ; дин, мазҳаб” деган маъноларни англатади. Олимлар томонидан “миллат” тушунчасига кўплаб тарифлар берилган. Шулар ичида ҳозирча умум томонидан қуйидаги таъриф эътироф этилган. *Миллат* деб кишиларнинг ягона тилда сўзлашиши, яхлит ҳудудда истиқомат қилиши, муштарак иқтисодий ҳаёт кечириши, умумий маданият ва руҳиятга эга бўлиши асосида тарихан ташкил топган барқарор бирлигига айтилади.

Миллатнинг қуйидаги умумътироф этилган белгилари: 1) ҳудудий; 2) иқтисодий; 3) тил; 4) маданият; 5) миллий ўз-ўзини англаш бирликлари киради¹⁶⁹.

Маълумотларга кўра, Ер юзида 1600 дан ортиқ миллат бўлиб, уларнинг сони бир неча ўн мингдан бир неча юз миллионгачани ташкил этади.

Сон жиҳатидан миллатлар тўрт гуруҳга бўлинади: 1) энг кўп сонли миллатлар (хитойлар 1 миллиарддан ортиқ; ҳиндлар, америкаликлар, руслар, японлар юз миллиондан ортиқ); 2) кўп сонли миллатлар (50 миллиондан юз миллионгача-инглизлар, французлар, испанлар, турклар ва бошқалар); 3) йирик миллатлар (10 миллиондан 50 миллионгача – ўзбеклар, португаллар, поляклар ва бошқалар); 4) кам сонли миллатлар (ҳар бири бир неча ўн мингдан бир миллионгача). Бинобарин, *ўзбеклар йирик миллатлар туркумига киради*.

Миллатларнинг сони уларнинг буюклиги ёки гегемонлиги учун асос бўла олмайди. Зеро, барча миллатлар тенг, озод ва эркиндир. Ана шу тамойил жаҳон сиёсатининг зарур қонундаси бўлиб ҳисобланади.

2.2. Миллатлараро тотувлик ғояси – давлат этник сиёсатининг асоси. *Тотувлик* деб кишиларнинг ўзаро дўстона муносабатда иттифоқ, аҳил, иноқ бўлиб яшашиларига айтилади. Тотувлик бор жойда мамлакатда тинчлик ва барқарорлик ҳукм суради, одамларнинг ҳалол меҳнати билан топган

¹⁶⁹ Қаранг: Очилова
–Т.: Университет, 2010. –Б.122.

Б.М.

Ижтимоий

фалсафа.

Ўқув-услубий

қўлланма.

неъматлари файзли ва баракали бўлади. Ер юзидаги миллатларнинг бор-йўғи 200 га яқини ўз давлатчилигига эга, холос. Бундай шароитда бутун дунёда миллатлараро тотувликни таъминлаш учун, уларнинг манфаатлари, руҳияти, интилишларини мунтазам ўрганиб бориш, сиёсий-ижтимоий ҳаётда бунини доимо эътиборга олиш зарур.

Маълумки, ҳозирги давлатлар этник жиҳатдан асосан икки турга – полиэтник (кўп элатли) ва моноэтник (бир элатли) давлатларга бўлинади. Ўзбекистон давлати полиэтник давлатлар жумласига киради. Чунки, бугунги кунда мамлакатимизда 136 та миллат, элат, халқ вакиллари яшайди. Бунда ўзбеклар мамлакат аҳолисининг 80% ни, қолган миллат ва элат вакиллари эса 20% ни ташкил қилади. Демак, мамлакатимиздаги ички сиёсий аҳволнинг барқарорлиги, миллий хавфсизлик ва ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий ривожланишнинг ўзгарувчанлиги ўзбеклар билан биргаликда яшаётган бошқа миллат ва элат вакилларининг ўзаро муносабатларига боғлиқ. Шунинг учун ҳам, миллатлар ўртасидаги муносабатларни одилона ҳал этиш учун Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 18-моддасида:

“Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар”¹⁷⁰, – дейилган. Бу қонун-қоида миллатлар ўртасидаги муносабатларни ҳал этишнинг ҳуқуқий асоси – тамал тоши ҳисобланади.

Миллатлараро тотувлик ҳолати деб муайян мамлакатда яшаётган кўпчиликни ташкил қилувчи асосий миллат билан озчиликни ташкил этувчи бошқа элат ва миллат вакилларининг ягона мақсад йўлида бирлашиб, ўзаро тенглик, ҳамкорлик, аҳиллик, иноқлик билан бир-бирларининг тили, диний эътиқоди, урф-одатлари, анъана ва миллий қадриятларини ҳурмат қилиб, эъзозлаб яшаишларини тараннум этувчи фикрлар ва амалий хатти-ҳаракатлар тизимига айтилади.

¹⁷⁰ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2012. –Б.6.

Миллатлараро тотувлик ғояси қуйидаги конституциявий тамойилларга:

биринчидан, фуқароларнинг қандай миллат, элатга мансублигидан қатъи назар қонун олдида тенглиги;

иккинчидан, фуқароларнинг диний эътиқодидан қатъи назар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эгалиги;

учинчидан, мамлакат ҳудудида истиқомат қилувчи барча миллат ва элатларнинг тиллари, урф-одатлари ва анъаналари ҳурмат қилиниши, уларнинг ривожланиши учун шароит яратиб берилиши кабиларга асосланади.

Мамлакатимизда бу тамойилга амал қилиниши эса, барча миллатларнинг равнақи, гуллаб-яшнаши учун хизмат қилиши табиийдир.

Ўзбекистон давлати этник сиёсатининг туб моҳият-мазмунини биринчи Президентимиз И.А.Каримов томонидан олдинга сурилган қуйидаги: “Ҳар қандай миллат, у нақадар кичик бўлмасин – инсониятнинг бойлигидир ва ҳар қандай миллий бирликнинг, унинг тили, маданий ва бошқа хусусиятларининг йўқ бўлиб кетиши Ер юзидаги маданий ва генетик фонднинг, шахс имкониятларининг қашшоқлашувига олиб келади. Шу боис ҳар бир этник бирликни сақлаб қолиш, унга мансуб одамларнинг энг муҳим мақсади бўлмоғи керак. Ва бу мақсад, биринчи навбатда, шу этник гуруҳларни ўз ичига олувчи ҳар бир алоҳида давлатнинг вазифасидир”¹⁷¹, – деган методологик аҳамиятга молик бўлган фикрларида ўзининг яққол ифодасини топган, десак муболаға бўлмайди.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, қайсидир кўп сонли миллатлар: *биринчидан*, ўзларининг моддий-маънавий эҳтиёж ва манфаатларини бошқа кам сонли миллат ва элатлар ҳисобидан қондириш; *иккинчидан*, уларни ҳар хил баҳоналар билан жисмоний жиҳатдан йўқ қилиш ёки бошқа жойларга бадарға этиш; *учинчидан*, уларнинг тили, дини, урф-одатлари, анъаналарини тақиқлаш ёки камситиш; *тўртинчидан*, уларни сунъий равишда биоижтимоий омиллар асосида бошқаларга қўшиб юбориш сиёсатини олиб борса, бундай

¹⁷¹ Каримов И.А. Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари // *Унинг ўзи*. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6. –Т.: Ўзбекистон, 1998. –Б.81.

гайриинсоний этник сиёсат юргизаётган мамлакатда ҳеч қачон тинчлик ва барқарорлик бўлмайди.

2.3. Миллатлараро тотувлик ғоясини амалга оширишдаги вазифалар.

Бу олижаноб бунёдкор ғояни омилга оширишдаги устувор вазифаларни куйидагилар:

1) барча миллат ва элатларнинг тенг ҳуқуқини қонунда ва амалда таъминлаб бориш; 2) миллатлараро ҳамкорлик ва ҳамжиҳатликни узлуксиз тарзда йўлга қўйиш; 3) турли миллий маданиятлар ривожини учун кенг йўл очиб бериш; 4) бошқа миллат ва элатларга ҳурмат билан қараш, уларни камситмаслик ва менсимасликка йўл қўймаслик; 5) миллий ва умумбашарий қадриятларнинг ўзаро уйғунлигини ва бирлигини таъминлаш кабиларни ташкил этади. Ана шу устувор вазифаларнинг бажарилиши миллатлараро абадий дўстликнинг қарор топишига олиб келади ва миллатчиликнинг ҳар қандай кўринишларига қатъий зарба беради. Чунки, миллатчилик сиёсий тус олса, у давлат ва миллат хавфсизлигига кенг кўламда кучли таҳдид солади. Ўз навбатида, таҳдиднинг кучайиши эса шак-шубҳасиз фуқаролар урушини келтириб чиқаради. Бунга асло йўл қўйиб бўлмайди.

Шунинг учун ҳам ўзбек халқининг миллий мафкураси тизимидан жой олган миллатлараро тотувлик ғояси ҳар қандай кўринишдаги миллатчиликнинг, шу асосда келиб чиқувчи миллатлараро мажораларнинг олдини оловчи маънавий куч – восита ҳисобланади.

3. Ижтимоий ҳамкорлик ғояси – ижтимоий қатламлар ўртасида тинчлик ва барқарорликни таъминлашнинг муҳим омили

3.1. Ижтимоийлик тушунчаси, унинг моҳият-мазмунини. Кишилиқ жамияти пайдо бўлганидан бошлаб одамлар табиат кучларига қаршилик кўрсатиш учун биргалашиб меҳнат қилганлар, ўзларининг турмуш шароитларини яхшилаш учун ўзаро ҳамкорликни йўлга қўйганлар. Бундай муносабатлар охир-оқибатда ўзаро ҳамкорлик қилаётганларнинг бир мурасага

келиб, ўзларининг бахт-саодати йўлида биргалашиб хизмат қилишларига олиб келган, яъни улар ўртасида ижтимоийлашиш жараёни содир бўла бошлаган.

“Ижтимоий” деган сўз арабчадан ўзбек тилига кириб келган бўлиб, луғавий жиҳатдан “жамоа, жамиятга оид” деган маънони билдириб, кундалик ҳаётда: 1) инсон ва жамият ҳаётига оид; 2) жамиятдаги табақа, синф ва шу кабиларга мансубликни белгилаш; 3) жамият билан боғланган, жамиятга, жамоатчиликка оид; 4) жамиятнинг, жамоатчиликнинг эҳтиёжлари учун ихтиёрий хизмат этувчи; 5) жамоатчиликка тегишли, жамоатчилик ўртасидаги деган маъноларни англатиш учун ишлатилади¹⁷². Шундай қилиб, *ижтимоий* деганда кишиларнинг умумий мақсад йўлида муросага келиб, муайян гуруҳларга бирлашиши асосида ўзларининг ҳаёт фаолиятини эзгу мақсадлар йўлида давом эттиришини тушунмоқ керак. Ижтимоийлик кўп ҳолларда шахс, ҳуқуқ, сиёсат ва бошқаларнинг умуминсонийлик тамойиллари асосида инсон ва жамият ҳаётига қайтиши, уларнинг инсонларга хизмат қилишлари, яъни ижтимоийлашуви сифатида ҳам талқин қилинади. Шунга мувофиқ тарзда “шахснинг ижтимоийлашуви”, “ҳуқуқни ижтимоийлаштириш”, “ижтимоий ҳимоя”, “ижтимоий сиёсат” каби бир қатор тушунчаларнинг ишлатилаётганлигининг ҳам гувоҳи бўламиз.

3.2. Ҳамкорлик тушунчаси, унинг моҳият-мазмун. Инсонлар бор жойда ўзаро ҳамкорликнинг бўлиши табиий ҳолдир. Лекин, унинг мақсад-муддаолари турлича бўлиши мумкин. Шунинг учун ҳам ҳамкорлик тушунчасининг моҳият-мазмунини тўғри англаб етиш ҳаётий зарурат ҳисобланади. **Ҳамкорлик** форсча “ҳамкор – бирга ишловчи, ҳамкасаба” сўзидан олинган бўлиб: 1) бирор иш-юмушни бирга бажариш, бирга амалга ошириш; 2) иш-фаолиятда ўзаро кўмакдош бўлиб, бамаслаҳатлик билан ишлаш; 3) иш-фаолиятда бир ишни биргалашиб тенг бажариш; 4) бир соҳада ўзаро боғланиб, биргаликда иш олиб бориш деган маъноларни англатади¹⁷³. Шундай қилиб, *ҳамкорлик* деганда

¹⁷² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.2. –Т., 2006. –Б.177–178.

¹⁷³ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.5. –Т., 2008. –Б.499–500.

одамларнинг бирор соҳада ўзаро боғланиб, аҳиллик ва жамъиҳатлик билан ишфаолият олиб боришлари тушунилади. Ҳамкорликсиз одамлар жамиятнинг барқарор ривожланишини таъминлай олмайдилар.

3.3. Ижтимоий ҳамкорлик тушунчаси. Ижтимоий ҳамкорлик тушунчасига таъриф беришдан олдин жамиятнинг ижтимоий таркиби тўғрисида тасаввурга эга бўлиш керак. *Жамиятнинг ижтимоий таркиби деб этник, синфий, демографик, профессионал ҳамда истиқомат қилиши жойининг хусусиятларига қараб тузилган ижтимоий бирликлар тизимига айтилади.* Масалан, мамлакатимизда мавжуд бўлган жамиятнинг таркибий тузилиши:

- 1) этник таркибига кўра – турли хил уруғ, қабила, элат, миллатлардан;
- 2) демографик таркибига кўра – эркаклар, аёллар, кичик, катта ёшдагилар, жисмоний ва руҳий жиҳатдан соғлом кишилардан;
- 3) синфий таркибига кўра – синфлар, табақалар, қатламлардан;
- 4) профессионал таркибига кўра – деҳқончилик, чорвачилик, хунармандчилик, савдо-тижорат ҳамда ақлий ва жисмоний меҳнат билан шуғулланувчилардан;
- 5) истиқомат қилаётган жойига кўра – шаҳар, қишлоқ, туман, посёлка, овулларда яшаётганлардан ташкил топганлигини кўрамыз.

Жамиятнинг ижтимоий таркибини ташкил этувчи бу ижтимоий бирликларнинг ўзига хос бўлган мақсад ва вазифалари ҳам мавжуддир. Энг асосийси, уларни ягона мафкуравий мақсад байроғи остида бирлаштиришдир. Бу шарафли вазифани бажарадиган энг муҳим ғоялардан бири – жамиятдаги турли тоифалар, сиёсий кучлар ва партиялар ўртасидаги ижтимоий ҳамкорликдир.

Ижтимоий ҳамкорлик – ижтимоий структуралар ҳамда институтлар ўртасидаги жамият ҳаётининг барча соҳаларига доир муносабатларда келишув, ўзаро ишонч ва ҳурмат, тенгликни таъминлашга қаратилган,

фуқаролик жамияти асосларининг мустаҳкамланишига хизмат қиладиган назария ва амалиётдир.

Умуман олганда ижтимоий ҳамкорлик жамиятнинг барча соҳалари ва структуралари ўртасида кечадиган демократик ҳодиса бўлиб, шартли равишда унинг қуйидаги шакллари кўрсатиш мумкин:

- миллатлараро тотувлик ва ҳамжихатлик;
- дин ва конфессиялараро бағрикенглик;
- шахс, ижтимоий гуруҳ, жамият ва давлат (социал структуралар) ўртасидаги ижтимоий алоқадорлик.

Шундай қилиб, *ижтимоий ҳамкорлик ўзининг моҳият-мазмунига кўра замонавий ижтимоий муносабатларнинг ривожланган тизими бўлиб, шартнома ва келишувлар асосида ишчилар, иш берувчилар, тадбиркорлар, турли социал гуруҳ, қатлам ва улар уюшмаларининг манфаатлари ҳимояси ва ўзаро мувофиқлигини таъминловчи, ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий ривожланишининг муҳим йўналишлари бўйича консенсусни*¹⁷⁴ *англади.*

Демак, жамиятдаги тотувлик ва барқарор тараққиёт юқорида зикр қилинган ижтимоий бирликлар ҳамда турли шахслар ўртасидаги ҳамкорлик ва ҳамжихатликка боғлиқ. Шахснинг манфаатлари миллат ва жамият манфаатларига уйғунлаштирилаган ҳолдагина юксак тараққиётга эришиш мумкин. Аҳолининг турли қатламлари орасидаги муносабатлар ва ўзаро ҳамкорликни яхшилаш жамиятдаги барқарорликни мустаҳкамлашга замин яратади. Аксинча, ана шу ҳамкорликнинг издан чиқиши ёки муносабатларнинг ёмонлашуви барқарорликнинг бузилишига олиб келади, ижтимоий беқарорлик, сиёсий бошбошдоқлик ва миллий парокандаликни келтириб чиқаради.

Юқорида баён қилинган фикрлардан шундай *хулосага* келиш мумкин.

Ижтимоий ҳамкорлик ғояси: *биринчидан*, жамиятнинг энг устувор мақсад ва манфаатларини ўзида мужассам этгандагина илғор ғоя сифатида миллий

¹⁷⁴ “Консенсус” – лотинча сўз бўлиб, “розилик”, “ҳамжихатлик” деган маъноларни билдиради.

тараққиётни ҳаракатга келтирувчи кучига; *иккинчидан*, жамиятдаги ҳар бир ижтимоий тоифа ёки гуруҳ ўзининг дастурий мақсадлари ва амалий фаолиятини ана шу устувор ғоянинг миллий ғоялар билан уйғунлаштириши миллий тараққиётнинг заруратига; *учинчидан*, ҳар бир шахс, ижтимоий мавқеи, дунёқараши ва эътиқодидан қатъи назар, жамиятнинг устувор мақсад ва манфаатларини акс эттирадиган миллий ғояларнинг амалга ошиши учун ўзини масъул деб билиши бу жараённинг асосий тамойилига айланади.

3.4. Ижтимоий ҳамкорлик ғоясини амалга ошириш йўллари. Бу ғояни амалга ошириш йўллари қуйидагилардан иборат:

1. Жамиятдаги сиёсий кучлар ва ижтимоий қатламларнинг ҳамжиҳатлигини таъминловчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тизимини яратиш ва ишга тушириш, келгусида уларни такомиллаштириб боришни йўлга қўйиш.

2. Турли миллат, ирқ ва дин вакилларининг ўзаро ҳамкорлигини умуминсоний ва миллий қадриятларни уйғунлаштириш асосида йўлга қўйишни ташкил этиш.

3. Жамият тараққиётининг етакчи тамойилларини ўзида инъикос этувчи илғор бунёдкор ғояларнинг ўзаро уйғунлигини таъминлаш ишларини оғишмай бажара боришни таъминлаш.

4. Ҳар бир шахс ва ижтимоий гуруҳнинг мамлакатимиз мустақиллигини мустаҳкамлаш учун ўзини масъул деб билиш руҳида тарбиялашни амалга ошириш.

5. Элат, миллат, халқларнинг туб манфаатларидан келиб чиққан ҳолда тузилган ижтимоий бирликлар ўртасида тенглик ва дўстликка асосланган ҳамкорликни йўлга қўйиш жамиятдаги тинчлик-тотувлик ва барқарорликни таъминлаш гарови эканлигини барчанинг қалби ва онгига сингдириш ишларини ташкиллаштириш.

Буларнинг барчаси давлатнинг бош ислохотчилик роли, энг аввало, жамиятдаги ижтимоий ҳамкорликни таъминлайдиган иқтисодий асосларни, сиёсий вазиятни, маданий муҳитни, ҳуқуқий-қонуний муносабатларни ташкиллаштириш, бошқариш ва назорат қилиш фаолиятида намоён бўлади.

Шунинг учун ҳам жамият ҳаётининг барча соҳаларини эркинлаштириш ижтимоий ҳамкорликнинг зарурий шarti сифатида қаралиши керак. Зеро, моҳиятан эркинлик ғояси асосига қурилган ижтимоий ҳамкорлик ана шундай шароитдагина жамият тараққиётининг кафолатига айланади.

4. Динлараро бағрикенглик ғояси – диний эътиқодлари турлича бўлган кишиларни ўзаро ҳамкор ва ҳамжиҳат бўлиб яшашларини таъминлаш йўли

4.1. Дин тушунчаси ва унинг жамиятда бажарадиган вазифалари. Инсоният пайдо бўлганидан бошлаб дин ҳам яшаб келмоқда. “Дин” арабча сўз бўлиб, ўзбек тилида “ишонч”, “эътиқод”, деган маъноларни англатади. Дин – диндорликни касб қилиб олган ҳудожўйларнинг фикрича – Аллоҳ томонидан ўз пайғамбарлари орқали башарият оламига жорий этилажаги зарур бўлган илоҳий қонунлардир. У азалдан инсоннинг Аллоҳ билан алоқа қилиш эҳтиёжидир. *Диний фалсафий нуқтаи назардан эса, дин – табиат, жамият, инсон ва унинг онгини, яшашдан мақсади ҳамда тақдирини бевосита қуршаб олган, атроф-муҳитдан ташқарида бўлган, инсонни яратган, айни замонда унга бирдан-бир “тўғри”, “ҳақиқат” ва “одил” ҳаёт йўлини кўрсатадиган ва ўргатадиган илоҳий қудратга ишонч ва ишонишни ифода этадиган маслак, қараш, таълимотдир.*

Дунёвий нуқтаи назар бўйича эса дин – ижтимоий-тарихий ҳодиса бўлиб, кишилиқ жамияти тарихий тараққиётининг маълум босқичида пайдо бўлган ижтимоий онг шаклларида биридир. Шунга кўра, дин – муайян таълимотлар, ҳис-туйғулар, тоат-ибодатлар ва диний ташкилотларнинг фаолиятлари орқали намоён бўладиган, олам, ҳаёт яратилишини тасаввур қилишнинг алоҳида тарзи, уни идрок этишнинг ўзига хос усулидир. Умуман олганда, дин – борлиқни яратувчи ва бошқарувчи, адолатнинг юксак намунаси, моддий оламга хос бўлмаган ва айни вақтда баркамолликнинг олий кўриниши сифатида тушунилувчи олий мавжудотга, яъни Худога нисбатан муносабат, тасаввур, урф-одат ва маросимлар мажмуидир.

Аниқроғи, “**дин** – биринчи Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек, – азалдан инсон маънавиятининг таркибий қисми сифатида одамзотнинг юксак идеаллари, ҳақ ва ҳақиқат, инсоф ва адолат тўғрисидаги орзу-армонларини ўзида мужассам этган, уларни барқарор қоидалар шаклида мустаҳкамлаб келаётган зоя ва қарашларнинг яхлит бир тизимидир”¹⁷⁵.

Ҳар қандай дин жамиятда маълум ижтимоий, маънавий ва руҳий аҳамиятга молик бўлган қуйидаги: *биринчидан*, овутиш, тасалли бериш; *иккинчидан*, бирлаштириш; *учинчидан*, эътиқод қилувчиларнинг турмушини тартибга солиш ва назорат қилиш; *тўртинчидан*, жамият ва шахслар билан алоқа боғлаш; *бешинчидан*, яшашдан мақсад нималигини, ҳаёт мазмунини англайтиб туриш каби бир қатор вазифаларни бажаради. Демак, дин ана шу вазифаларни бажариб келаётганлиги туфайли минг йиллардан бери одамларда ишонч ҳиссини, эртанги кунга умид ҳиссини мустаҳкамлаб, уларга ҳаётдаги муаммо ва қийинчиликларни енгиб ўтишда куч-қувват бағишлаб келмоқда. Шунинг учун ҳам биринчи Президентимиз И.А.Каримов: “Дин одамзотни ҳеч қачон ёмон йўлга бошламайди. Дин бу дунёнинг ўткинчи эканини, охиратни эслатиб туради, одам боласини хушёр бўлишга, ҳаром йўллардан узоқ юришга, яхши бўлишга, яхши из қолдиришга ундаб туради”¹⁷⁶, – деган эди.

Ҳозирги кунда дунё аҳолисининг сони 7 миллиард кишига етди. Уларнинг барчаси у ёки бу динга эътиқод қилади, десак хато қилмаган бўламиз. Динларни эътиқод қилувчилар сонига қараб жаҳон ва миллий динларга ажратиш мумкин. Бунда жаҳон динларига христианлик, ислом ва буддавийлик киради.

1. Христианлик. Бу дин 254 мамлакатда тарқалган бўлиб, унга 2 миллиард киши эътиқод қилади. Унинг католиклик, православлик, протестантликдан иборат учта йўналишлари мавжуддир.

¹⁷⁵ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.36.

¹⁷⁶ Каримов И.А. Истиқлол йўли: муаммолар ва режалар // Унинг ўзи. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. –Т.: Ўзбекистон, 1996. –Б.26.

Католиклик йўналишига асосан Италия, Испания, Португалия, Франция, Бельгия, Польша, Венгрия, Чехия каби мамлакатларда яшовчи 800 миллион киши эътиқод қилади. Унинг маркази Ватикан шаҳри, раҳбари эса Рим папаси ҳисобланади. Ватикан радиоси 32 тилда эшиттиришлар олиб боради. Ўзбекистонда 4 та Рим-католик черкови ва 1 та марказ фаолият кўрсатади.

Православлик йўналишига кўпроқ Шарқий Европа ва Яқин Шарқда яшовчи аҳоли эътиқод қилади. Улар Константинополь, Александрия, Қуддус, Грузин, Серб, Румин, Болгар каби 15 мустақил (автокефаль) черковларга бўлинган бўлиб, Рус православ черкови (Москва патриархати) энг каттаси ҳисобланади. Ўзбекистонда православликка мансуб бўлган 31 черков, 3 та монастыр, 1 та семинария ва 1 марказ фаолият олиб боради.

Протестантлик. Христианликдаги уч асосий йўналишдан бир бўлган протестантлик (“протест” – норозилик) XVI асрда Европада католикларга қарши қаратилган норозиликлар натижасида юзага келган.

Лютеранчилик, цвингличилик, кальвинизм, унитаризм, социнчилик, анабаптизм, меннончилик ва англиканлик протестантликнинг илк шакллари эди. Кейинроқ баптистлар, методистлар, квакерлар, адвентистлар, Иегов шоҳидлари, мормонлар ёки “Охират авлиёлари”, “Нажот армияси”, “Христиан фани”, пятидесятниклар каби “диний уйғониш” ҳамда илк христианлик ва Реформация идеалларига қайтиш шиори остида ташкил топган “сўнгги протестантлик” шакллари пайдо бўлди.

Ҳозирда протестантлик дунёнинг барча қитъаларида тарқалган. Протестантликнинг жаҳон маркази – АҚШда бўлиб, бу ерда баптист, адвентист, иегов шоҳидлари каби оқимларнинг қароргоҳлари жойлашган. 1948 йилдан протестантларнинг Жаҳон черковлари кенгаши фаолият олиб бормоқда.

Бундай оқимларнинг айримлари Ўзбекистонда ҳам расман фаолият юритмоқда. Улар қаторида корейс протестант черковлари, адвентистлик, баптистлик, Евангел христиан-баптистлар черкови тўлиқ инжил христианлари (пятидесятниклик), лютеранлик, методистлик, новоапостоллик черкови, иегов

шоҳидлари кабиларнинг 124 та черкови, 2 та маркази ва 1 та семинариясини айтиб ўтиш мумкин.

2. Ислom дини. Ислom динига 173 мамлакатда яшовчи 1,5 миллиард киши эътиқод қилади. Бу диннинг асосчиси Муҳаммад (с.а.в.), маркази эса Макка ва Мадина шаҳарлари ҳисобланади. “Ислom” арабча сўз бўлиб, ўзбек тилида “бўйсунити”, “итoат этиш”, “ўзини Аллоҳ иродасига топшириш” деган маъноларни англатади – жаҳонда кенг тарқалган уч диндан бири ҳисобланади.

Умуман олганда, XX асрда мусулмонлар дунё аҳолисининг 15–16 фоизини ташкил этган бўлса, 2000 йилда бу кўрсаткич Ер юзидаги ҳар беш кишидан бирини ташкил этди. 2025 йилда эса, дунё аҳолисининг 30 фоизини Ислomга эътиқод қилувчилар ташкил этиши мумкин.

Миср, Қувaйт, Саудия Арабистони каби бир қатор мамлакатларда ислom давлат дини (ёки расмий дин) сифатида тан олинган бўлса, айримларида “ислom” сўзи давлатнинг расмий номи таркибига киритилган: Эрон Ислom Республикаси, Покистон Ислom Республикаси.

1969 йилда тузилган Ислom конференцияси ташкилоти (Муназзамат ал-муътамар ал-исломий)га 57 мамлакат, шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси 1996 йилдан аъзодир. Бундан ташқари, халқаро ноҳукумат мусулмон ташкилотлари орасида Ислom олами уюшмаси, Ислom олами конгресси, Ислom олами ташкилоти Европа ислом кенгаши ва бошқаларни кўрсатиш мумкин. Улар, асосан, исломни тарғиб қилиш ва ёйиш, диний арбобларнинг халқаро учрашувларини ташкил этиш, турли мамлакатлардаги ислом жамоаларига ёрдам бериш билан шуғулланадилар.

Тожикистоннинг Тоғли Бадахшон ҳудудида тарқалган шиаликнинг исмоилийлик оқимини ҳисобга олмаганда, минтақамиз давлатлари аҳолиси, асосан, суннийликнинг ҳанафийлик мазҳабига эътиқод қиладилар. Мамлакатимиз аҳолисининг, тахминан, 92 фоизидан ортиқроғини мусулмонлар ташкил этади.

Суннийлик, шиа, муридчилик исломдаги асосий йўналишдан бўлиб, ундаги суннийликка ханафийлик, моликийлик, шофийлик, ханбалийлик каби 4 та фикхий ҳамда ашъария ва мотуридия каби 2 та ақидавий таълимотлар киради.

3. Буддавийлик. Буддавийликка 86 мамлакатда истиқомат қилувчи 700 миллион киши эътиқод қилади. Бу динга миллоддан аввалги VI–V асрларда Ҳиндистонда яшаган Будда Сиддхартха Гаутама асос солган.

Буддавийлик – диний-фалсафий таълимот бўлиш билан бир каторда ахлокий меъёр, урф-одат, анъана ва санъатнинг ўзига хос турлари, дунёга муносабат ва амалий ҳаракатлар услубларини қамраб олган ижтимоий-маданий тизим ҳам ҳисобланади.

Буддавийлик таълимоти, асосан, Трипитакада (уч сават, уч қисмдан иборат бўлгани учун шундай ном берилган) мужассамлашган. Буддавийликнинг мазкур ёзма манбаси ҳозирги даврда Шри-Ланкада сақланиб қолган.

Бугунги кунда буддавийлар, асосан, Шри-Ланка, Ҳиндистон, Непал, Бутан, Хитой, Сингапур, Малайзия, Монголия, Корея, Вьетнам, Япония, Бирма, Таиланд, Лаос каби давлатларда ва Россиянинг Бурятия, Қалмиқистон минтақаларида истиқомат қиладилар.

Ҳозирда республикамизда битта буддавийлик жамоаси расмий рўйхатдан ўтиб, фаолият кўрсатмоқда.

4.2. Бағрикенглик тушунчаси ва унинг кўринишлари. “Бағр” сўзи *асл маънода* – инсон танасининг бўйнидан қорингача бўлган қисми; кўкрак, кўкс, тўш; *кўчма маънода* эса қучоқ, ҳимоя, паноҳ, юрак, қалб, дил каби маъноларни англатиш учун ишлатилади. Шунга кўра, ***бағрикенглик деб эса шахс, элат, миллат, халқларнинг бирон бир нарсага нисбатан кенг кўламда, чин дилдан очик кўнгиллик билан ёндашишларига айтилади.***

Бағрикенглик *биринчидан*, инсоний, оилавий, миллий ва умуминсоний бағрикенглик тарзида кўзга ташланиб турса; *иккинчидан*, ўз-ўзини ҳурматлаш ва қадрлаш, муроса, ўзаро ҳурмат, қадрлаш, сабр-тоқат, чидамлилиқ, қаноат, шукр қилиш каби шаклларида намоён бўлади ва ниҳоят, *учинчидан*, диний, ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, халқаро ва давлатлараро йўналишларда

фаолият кўрсатади. Шундай қилиб, бағрикенглик бор жойда қилинган гуноҳлар кечирилади, ички ва ташқи зиддиятларнинг олди олинади, хайрли ва савобли ишларга қўл уриш учун кенг имкониятлар очилади, оилада тотувлик, инсоннинг маънавий вужудида эса тансиҳатлик ва хотиржамлик ҳукм сура бошлайди, халқлар ва мамлакатлар ўртасида ўзаро ҳамкорлик, қолаверса, дўстлик ва биродарлик ришталари тобора мустаҳкамланиб бораверади.

4.3. Диний бағрикенглик ғоясининг таърифи ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари. *Диний бағрикенглик ғояси деб хилма-хил диний эътиқодга эга бўлган кишиларнинг бир замин, бир Ватанда, олижаноб ғоя ва ниятлар йўлида чин дилдан очиқ кўнгиллик билан ҳамкор ва ҳамжиҳат бўлиб яшашни тараннум этувчи фикрлар ва амалий хатти-ҳаракатлар тизимига айтилади.*

Бу ғояни амалга ошириш учун қуйидаги чора-тадбирларни: 1) эътиқод ва виждон эркинлигини ҳар томонлама таъминлаш; 2) барча динлар томонидан илгари сурилаётган ғояларнинг мантиқий жиҳатдан мазмун-моҳиятини теран англаб олиш асосида иш юритиш; 3) турли дин ва конфессияларнинг тенг ҳуқуқлигини эътироф этиш; 4) ҳар хил дин ва конфессияларнинг бир-бирларига ўзаро ҳурмат билан боқишларини йўлга қўйиш; 5) диний-маънавий қадриятларни эъзозлаш амалиётини жорий этиш; 6) барча дин вакилларининг ўзаро ҳамкорлик ва ҳамжиҳатликда яшашлари учун шарт-шароитларни яратиш; 7) диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл қўймаслик; 8) барча диндорларнинг сиёсий жараёнларда тенг, фуқаро сифатида иштирок этишини таъминлаш; 9) диний партиялар тузиб, диндан бузғунчилик мақсадларида фойдаланишга йўл бермаслик; 10) диндорларнинг диний туйғуларини ҳурмат қилиш; 11) диний қарашларга амал қилувчи фуқароларнинг ҳам, уларга амал қилмайдиган фуқароларнинг ҳам ҳуқуқларини тенг кафолатлаш ҳамда уларни таъқиб қилишга йўл қўймаслик каби бир қатор ишларни амалга ошириш талаб этилади.

Юқорида зикр қилинган диний бағрикенглик ғоясини амалга ошириш борасида 14 мадраса, 2033 масжид, 16 конфессияга тааллуқли 181 та ноисломий ташкилотлар фаолият кўрсатмоқда. Бундай яратилган шарт-

шароитлар турли хил динларга эътиқод қилувчи диндорлар, яъни художўйлар ўртасида муроса фалсафаси пайдо қилиб, натижада улар озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт бунёд этиш ғоясини қўллаб-қувватлайдилар ва унинг ижобат бўлишига ўзларининг бор куч-ғайратларини сарфлайдилар.

9-БОБ. ТАФАККУР ЎЗГАРИШИ ВА МАЪНАВИЙ ЯНГИЛЛАНИШДА МИЛЛИЙ ҒОЯНИНГ РОЛИ

1. Бозор муносабатларига ўтишнинг инсон тафаккурига таъсири.

Тараққиётнинг миллий моделлари ва уларнинг мазмуни

1.1. Бозор иқтисодиётининг инсон тафаккурига таъсири.

Ўзбекистоннинг бош стратегик мақсади – бозор иқтисодиётига асосланган эркин демократик жамиятни барпо этишдир. *Бозор иқтисодиёти* – бу мукаммал ишлаб чиқариш омилларига эга бўлган, товар-пул муносабатларига асосланган, аниқ ижтимоий мўлжали бор, бозор сигналларига биноан ва пул воситасида бошқарилиб турилувчи иқтисоддир¹⁷⁷. Бозор муносабатларига ўтишнинг инсон тафаккурига таъсири қуйидагилар: 1) одамларнинг ўз мулкига бўлган эғалик тафаккурини ҳар томонлама ривожлантириб хўжайинлик туйғусини ошириши; 2) ўзи ва оиласи учун меҳнат қилиб, боқимандаликка хотима бериши; 3) тежамкорона хўжалик юритиш асосида харажатларни камайтириб талон-тарош ва лапашангликка чек қўйиши; 4) илм-фан, техника ва технологияларнинг энг сўнги ютуқларини дадил ва гайрат билан хўжалик юритиш жараёнига жорий этиб, катта даромад топишга ундаши; 5) ҳар бир кишини ўз касб-корининг моҳир устаси бўлишини заруриятга айлантириши кабилар билан белгиланади. Шунинг учун ҳам биринчи Президентимиз **И.А.Каримов**: “Бозорга ўтиш муқаррар. Бу – давр амри, объектив реалликдир. Айни вақтда бозор фақат мақсад эмас, балки янги қадриятларни шакллантириш, одамлар фаровонлигининг сифат жиҳатидан тубдан юқори даражасига эришиш услуги ва воситасидир”¹⁷⁸, – деган эди.

¹⁷⁷ Қаранг: Ўлмасов А., Ваҳобов А.В. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик. –Т.: Шарқ, 2006. –Б.79.

¹⁷⁸ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли // Унинг ўзи. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. –Т.: Ўзбекистон, 1996. –Б.63.

1.2. Тараққиётнинг миллий моделлари ва уларнинг мазмуни. Бундай улкан вазифани бажаришдан олдин жаҳонда мавжуд бўлган иқтисодий ривожланиш моделларини ўрганиш зарур эди. Маълумки, жаҳонда миллий тараққиёт моделлари кўп бўлиб, уларни асосан Европа ва Осиё тараққиёт моделларига ажратиш мумкин. Бу моделлар шу катъада яшаётган туб аҳолисининг номи билан аталади. Бунда Европа мамлакатлари иқтисодий тараққиёт моделлари туркумига: немис, британ, француз, швед; Осиё мамлакатлари иқтисодий тараққиёт моделлари гуруҳига: япон, корейс, хинд, хитой моделлари киради.

Бунда, *немис модели* ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига, *британ модели* иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солишга, *француз модели* давлат тадбиркорлигига, *швед модели* ижтимоий тенглик ва адолатни таъминлаш устуворлигига асосланган ҳолда иқтисодий фаолият олиб боришга қаратилганлиги билан ажралиб туради.

Осиё мамлакатларидаги *япон модели* иқтисодиётни японча ҳаёт тарзи анъаналарига мувофиқ “**оила+ жамоа**”ни уйғунлаштириш асосида жамиятни ижтимоий ташкил этиш, *корейс модели* инвестицияларни жалб этиш; *хинд модели* корхоналарнинг инновацион фаоллиги; *хитой модели* индустрлаштириш, шаҳарлаштириш, маркетинглаш ва байналмиллашув, шунингдек, иқтисодиёт, сиёсат, маданият, жамият ва экология синтезига асосланади¹⁷⁹. Ушбу моделларнинг ишлаш механизмлари, улар келтириб чиқарадиган натижалар тўлиқ ўрганиб чиқилгандан сўнг, улардан нусха кўчирилмасдан, ўзбек халқининг манфаатларига мос келадиган ва уларни порлоқ келажак учун бошлаб борадиган тараққиётнинг янги “**ўзбек модели**” Ўзбекистоннинг биринчи Президенти И.А.Каримов томонидан 1992 йилда ёзилган “*Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли*” номли китоби ва кейинги асарларида илмий жиҳатдан асосланган ҳолда ишлаб чиқилди ва ҳаётга тадбиқ этилди.

¹⁷⁹Қаранг: Тўхлиев Н. Ўзбек модели: тараққиёт тамойиллари. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2014. –Б.68.

2. “Ўзбек модели”нинг моҳият-мазмуни. Унинг кишилар тафаккурини янгилашда тутган ўрни ва роли

2.1. “Ўзбек модели”нинг асосий мақсади ва вазифалари. “Ўзбек модели”нинг *асосий мақсади* бозор иқтисодиётига асосланган эркин демократик жамиятни барпо этишдан иборат бўлса, *асосий вазифалари* эса иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, маънавий ва бошқа соҳаларда туб ўзгаришлар ва ислохотларни амалга ошириш, халқнинг турмуш фаровонлигини юксалтириш, комил инсонларни тарбиялаб вояга етказишдан иборат.

2.2. “Ўзбек модели”нинг моҳияти ва мазмуни. “Ўзбек модели”нинг *моҳияти-мазмунини* миллати, тили ва динидан қатъи назар, давлатимизда яшовчи барча кишилар учун муносиб ҳаёт шароитини яратиб бериш, ҳар бир инсон учун ижтимоий қафолатланган турмуш даражасини ва эркинликларини таъминлаш, халқимизнинг қадриятлари ва менталитетига, миллий давлатчилик анъаналарига таяниш, дунё тажрибасининг илғор ютуқларига асосланиш, умуминсоний қадриятлар устуворлигини таъминлаш масалалари ташкил этади.

2.3. “Ўзбек модели”нинг асосий тамойиллари. “Ўзбек модели”нинг *асосий тамойиллари*: 1) иқтисодиётнинг мафкурадан холилиги, сиёсатдан устунлиги; 2) давлат – бош ислохотчи; 3) бозор муносабатларига тадрижий йўл билан босқичма-босқич ўтиш; 4) қонун устуворлиги; 5) кучли ижтимоий сиёсат юритишдан иборат.

2.4. “Ўзбек модели”нинг кишилар тафаккурини янгилашда тутган ўрни ва роли. “Ўзбек модели”нинг *кишилар тафаккурини янгилашда тутган ўрни ва роли* қуйидагилар: *биринчидан*, одамларнинг дунёқарашини тубдан ўзгартириб, мустақилликнинг улуғ саодат эканлигига ишончини мустаҳкамлаганлиги; *иккинчидан*, иқтисодий эркинлик – шахс, оила, меҳнат жамоаси, ижодий гуруҳларнинг ташаббускорлиги ва тадбиркорлигини кучайтириб халқ фаровонлигини ошираётганлиги; *учинчидан*, хусусий мулкнинг дахлсизлигини таъминлаб, унинг мавқеини кучайтираётганлиги;

тўртинчидан, аҳолининг ночор қатламлари, болалар, талабаларнинг ижтимоий жихатдан қўллаб қувватланаётганлиги; *бешинчидан*, таълим-тарбия тизимини тубдан ўзгартириб, комил инсонларни вояга етказишга хизмат қилаётганлиги; *олтинчидан*, жаҳонда ўзбек деган халқнинг борлигини ҳар томонлама намоён қилаётганлиги ва бошқалар билан ифодаланади. Шунинг учун ҳам бу моделнинг ўзбек халқи ҳаётида тутган ўрни ва роли ҳақида биринчи Президентимиз И.А.Каримов: “...биз танлаган тараққиёт стратегиясининг нақадар тўғри бўлганини ҳаётнинг ўзи яна ва яна бир бор тасдиқлаб бермоқда”¹⁸⁰, – деган эди.

3. Комил инсонларни тарбиялаб вояга етказиш – маънавий янгилишнинг пировард натижаси

3.1. Инсон тушунчаси. Инсон – ҳар қандай фалсафий таълимотнинг асосини ташкил этувчи фундаментал фалсафий категория ҳисобланади. Инсон тушунчасига аниқ таъриф бериш учун уни оламда мавжуд бўлган бошқа биологик мавжудотлардан ажратиб турувчи энг муҳим хусусиятларни аниқлаш зарур. Таъкидлаш зарурки, энг аввало, инсон бошқа тирик мавжудотлардан ўзининг хотираси, тафаккури, тили борлиги билан ажралиб туради. Айниқса, тил унинг аجدодлари ва авлодлари орасидаги ворисийлик, алоқадорлик вазифасини бажаради. Инсон наслига хос барча генетик хусусиятлар, ахлоқий нормалар, унинг фаолиятини бошқарувчи дастурлар худди шу тил орқали аجدодлардан авлодларга узатилади. Бошқа тирик мавжудотлардан инсоннинг туб сифатий фарқини ифодаловчи хусусиятлардан яна бири унинг ўз амалий фаолиятини тартибга сола билишидир. Бу ҳолат инсоннинг инсонийлигини белгиловчи энг муҳим хусусият, маданият эканлигини ифодалайди. Шунингдек, инсоннинг ўз турмуши учун зарур бўлган моддий ва маънавий бойликларни

¹⁸⁰Каримов И.А. Мамлакатимизни демократик янгилаш ва модернизация қилишга қаратилган тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириш – бош мақсадимиздир // Халқ сўзи, 2014 йил, 6 декабрь.

ишлаб чиқариш малакасига эгаллиги ҳам ана шундай хусусиятлардан бири ҳисобланади.

Инсон ҳаётида меҳнат асосий рол ўйнайди. Меҳнат туфайли инсон ўзи яшаётган табиий муҳитни ўзгартиради, моддий ва маънавий бойликлар яратади, ўз-ўзини ўзгартиради.

Бугунги кунда файласуфлар инсон учта буюк қудрат – тана, руҳият ва маънавиятнинг йиғиндиси эканлигини уқдирмоқдалар. Бунда инсоннинг биологик ҳолати деганда унинг танасида содир бўладиган морфофизиологик, генетик, миясида рўй берадиган электрохимик ўзгаришлар, унинг ёши, ирқи ва жинсини ифодаловчи аломатлар; тушунилади. Инсоннинг руҳий ҳолати ҳақида фикр юритганда унинг ҳис-туйғулари, кайфияти, кечинмалари, иродаси, темпераменти англанади. Инсоннинг маънавияти жамиятда мавжуд бўлган объектив шарт-шароитлар ва субъектив омиллар натижасида шаклланган фазилатлар, ҳислатлар, қобилиятлар, малакалар йиғиндисидир. Юқоридаги фикр-мулоҳазалар инсоннинг мураккаб, бир бутун биосоциал жонзот эканлигидан далолат беради.

Юқорида баён қилинган фикрларни умумлаштирган ҳолда инсон тушунчасига қуйидагича фалсафий таъриф бериш мумкин.

Инсон деб онгли тарзда меҳнат қилиш, ижодий илмий фаолият юритиб табиат, жамият ҳодисаларининг сир-асрорларини билиш ва уларни ўз эҳтиёжларига қараб ўзгартириш, ўзидан тугилган фарзандларини тарбиялаб вояга етказиш, бошқаларнинг дардларига малҳам бўлиш, ўзидаги жисмоний ва маънавий баркамолликни уйғунлаштириш қобилиятига эга бўлган фаҳм-фаросатли, тирик ақлли мавжудотга айтилади.

3.2. Комил инсон тушунчаси. “Комил” сўзи арабчадан ўзбек тилига кириб келган бўлиб “етук, тўлиқ, мукаммал”¹⁸¹ деган маънони англатади. Шунга кўра комилликдебмеҳр-мурувват, адолат, тўғрилиқ, виждон, ор-номус, ирода, тадбиркорлик, матонат каби кўплаб асл инсоний ҳислат ва фазилатларнинг мажмуига айтилади. Ана шундай комилликка эришган

¹⁸¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.2. –Т., 2006. –Б.393.

инсонлар жамиятни ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этган. Шу туфайли комил инсон ғояси дунёга келган.

Хўш, комил инсон ким? Бу саволга Ўзбекистоннинг биринчи Президенти И.А.Каримов шундай жавоб беради: “Биз комил инсон тарбиясини давлат сиёсатининг устувор соҳаси деб эълон қилганмиз. *Комил инсон* деганда биз, аввало, онги юксак, мустақил фикрлай оладиган, хулқ-атвори билан ўзгаларга ибрат бўладиган билимли, маърифатли кишиларни тушунамиз. Онгли, билимли одамни олди-қочди гаплар билан алдаб бўлмайди. У ҳар бир нарсани ақл, мантиқ тарозисига солиб кўради. Ўз фикр-ўйи, хулосасини мантиқ асосида курган киши етук одам бўлади”¹⁸². Демак, миллий ғоямизнинг асосий мақсадларидан бири – ҳар томонлама комил инсонни тарбиялашдаи иборат. Комил инсон эса, бу – озод шахс, эркин фикр этувчи, ўз халқининг идеаллари учун курашувчи инсон, ўз Ватанига ҳалол хизмат қилувчи кишидир.

3.3. Комил инсон ғоясини амалга оширишдаги устувор вазифалар. Ўзбек халқи мустақилликка эришгач комил инсон ғояси янгича мазмун-маъно касб эта бошлади. Ҳозирги кунда комил инсонга хос бўлган қуйидаги хусусиятларни шакллантириш вазифаси қўйилган:

1. Ҳар бир одамни жисмонан соғлом қилиб тарбиялаш. Жисмоний танасида носоғлом бўлган одам қанчалик урунмасин комиллик даражасига кўтарила олмайди.

2. Ҳар бир катта-кичик одамнинг дунёвий (табиий ва гуманитар, ижтимоий-иқтисодий) билим асосларини чуқур ўзлаштиришини йўлга қўйиш. Дунёвий билимларни пухта ўзлаштирмаган одам тараққиётнинг нима эканлигини тушунмайди, техника ва технологиялардан, хўжалик ва давлатни бошқариш санъатидан тўғри фойдалана олмайди.

3. Ҳар бир фуқаро диний билим асосларидан хабардор бўлишлари учун шарт-шароитларни яратиш. Диний билим асосларидан хабардор бўлмаган

¹⁸²Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ // *Унинг ўзи*. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан курашимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –Б.134.

одамлар кўр-кўрона бошқа йўлларга кириб кетиши, яъни диний экстремизм каби вайронкор ғояларнинг қурбонига айланиши мумкин.

4. Одамларни маънавий-руҳий жиҳатдан ҳам соғлом бўлиши ҳақида қайғуриш. Маънавий қашшоқлик, руҳий хасталик балосига гирифтор бўлган одамни ҳеч ким комил инсонлар сафига қўшмайди.

5. Кишиларни қандай бўлмасин бирон бир фойдали касб-ҳунарнинг эгаси, яъни ўз касбининг устаси, аниқроғи етук мутахассис қилиб етиштириш. Касб-ҳунарсиз одамлар билан фаровон ҳаёт қуриб бўлмайди.

6. Ёшларни онгли, мустақил фикр юритадиган, ҳар томонлама билимли, воқеалар ривожидан мантиқан тўғри хулоса чиқара оладиган қилиб тарбиялаш. Ақлсизлик жаҳолатга олиб келади. Жаҳолат эса ҳалокатга олиб келади.

7. Кишиларнинг маънавий вужудида юксак ахлоқий – маънавий фазилатларни шакллантириш. Инсон миллий ва умуминсоний қадриятларга қанчалик амал қилса, унинг ахлоқий-маънавий фазилати ҳам шунчалик юксак бўлади.

8. Ёшларни озод ва эркин, ўз Ватанини жондан ортиқ севгувчи шахс қилиб вояга етказиш. Унинг вужудига Ватаннинг мустақиллик руҳини сингдириш.

Юқорида билдирилган фикрларга асосланган ҳолда комил инсон тушунчасига қуйидагича фалсафий таъриф бериш мумкин.

Комил инсон деб, дунёвий билим асосларини пухта эгаллаган, диний билим асосларидан хабардор бўлган, жисмонан соғлом, руҳий жиҳатдан нуқсонсиз, бирон бир фойдали касб-ҳунарнинг устаси бўлган, мустақил фикр юритадиган, онгли, мантиқан тўғри хулоса чиқарадиган, юксак ахлоқий-маънавий фазилатларни ўзида мужассамлаштирган, она-Ватан озодлиги ва ободлиги йўлида жон фидо қиладиган, ҳақиқий ватанпарвар, халқпарвар кишиларга айтилади.

Шу сабабли комил инсон ғояси нафақат алоҳида шахсларни, балки бутун-бутун халқларни юксак тараққиёт сари етаклаган, уларни маънавият ва

маърифат соҳасида тенгсиз ютуқларга илҳомлантирган. Комилликни орзу қилмаган, баркамол авлодларни вояга етказиш ҳақида қайғурмаган халқнинг, миллатнинг келажаги йўқ. Бундай халқ ва миллат таназзулга маҳкумдир.

Мустақил Ватанимиз олий мақсад қилиб олган озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаётни баркамол, эзгу ғояларни ҳаётий эътиқодига айлантирган етук инсонларгина бунёд эта олади. Шунинг учун янгиланаётган жамиятимизда соғлом авлодни тарбиялаш, эркин фуқаро маънавиятини шакллантириш, маънавий-маърифий ишларни юксак даражага кўтариш орқали комил инсонларни вояга етказишга юксак эътибор берилмоқда.

10-БОБ. МИЛЛИЙ ҒОЯНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИНСТИТУЦИОНАЛ ТИЗИМИ

1. Ёшларни миллий ғоя ва мафкура руҳида тарбиялашнинг асосий йўналишлари

Миллий ғоя ва мафкурани ёшларнинг қалби ва онгига сингдириш асосан икки – таълим ва тарбия йўналишида олиб борилади.

1.1. Таълим йўналиши. “Таълим” арабча “ўргатиш, ўқитиш, илм бериш, маълумот” деган сўзлардан олинган бўлиб 1) билим бериш, малака ва кўникмалар ҳосил қилиш жараёни, кишини ҳаётга ва меҳнатга тайёрлашнинг асосий воситаси; 2) илм-фан ёки касб-ҳунар соҳалари бўйича эгалланадиган, олинадиган маълумот ва кўникмалар мажмуи; 3) тарбия, одоб-ахлоқ; 4) кўрсатма, йўл-йўриқ, ўргатув деган маъноларни ифодалаш учун ишлатилади¹⁸³. Шунга кўра *ғоявий таълим* деб миллий ғоянинг мақсади, вазифалари, қонун ва категориялари, бош ва асосий ғоялари, жаҳонда кечаётган мафкуравий кураш, дунёнинг мафкуравий манзараси ва шунга ўхшаш бошқа мафкуравий жараёнларнинг бориши ҳақида одамларга билим бериш асосида уларнинг қалби ва онгига миллий мафкуранинг бош ва асосий ғояларини сингдиришга қаратилган жараёнга айтилади.

Ғоявий таълим турли таълим воситаларини қўллаш орқали: мактабгача таълим; умумий ўрта таълим; ўрта махсус, касб-ҳунар таълими; олий таълим муассасаларида олиб борилади.

1.2. Тарбия йўналиши. “Тарбия” арабча ривожлантириш, парвариш қилиш, ўстириш, ўргатиш, илм бериш деган сўзлардан олинган бўлиб; 1) инсонларга таълим, одоб-ахлоқ ва шу кабиларни ўргатиб, сингдириб, уларни вояга етказиш, улғайтириш, ўстириш; 2) инсонларнинг касб-ҳунар, меҳнатга бўлган муносабатини шакллантиришга, ривожлантиришга, унинг жамиятда

¹⁸³ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.4. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2008. –Б.27–28.

яшаши учун керак бўлган хислатларга эга бўлишини таъминлашга қаратилган иш-амаллар мажмуи ва шу йўл билан сингдирилган одоб-ахлоқ, хислат, фазилатлар кабиларнинг ўзини англатиш учун ишлатилади¹⁸⁴. Шунга кўра, **ғоявий тарбия** – инсон онги ва тафаккури тизимида шу йўналишдаги дунёқарашни, фалсафий, сиёсий, ҳуқуқий, диний, эстетик, ахлоқий, бадиий, касбий ва бошқа тамойилларни муайян мафкура асосида мақсадли шакллантириш жараёнидир. **Мафкуравий тарбия** эса инсон, ижтимоий гуруҳ, миллат, жамият дунёқарашини шакллантиришга, уларни муайян мақсадларни ифода этадиган ғоявий билимлар билан қуроллантиришга йўналтирилган жараёндир. Улар бир-биридан ажралмас қисмлардир. Ғоявий тарбия мафкуравий тарбия орқали зоҳир бўлади.

Ғоявий тарбия:

- оила;
- маҳалла;
- ижтимоий-оммавий институтлар;
- маъмурий-сиёсий ташкилотлар;
- меҳнат жамоаларида олиб борилади.

Шуни унутмаслик керакки, таълим тарбиядан, тарбия эса таълимдан ажралмасдир. Бу хусусда биринчи Президентимиз И.А.Каримов: “Таълимни тарбиядан, тарбияни эса таълимдан ажратиб бўлмайди – бу шарқона қараш, шарқона ҳаёт фалсафаси”¹⁸⁵, – деган эди.

2. Ёшларнинг онги ва қалбига миллий ғоя ва мафкурани сингдириш усуллари

Ёшларнинг онги ва қалбига миллий ғоя ва мафкурани сингдириш икки – таълим-тарбия ва тарғибот-ташвиқот қилиш усуллари орқали амалга оширилади.

¹⁸⁴ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.3. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. –Б.678.

¹⁸⁵ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.62.

2.1. Таълим-тарбия усули. Таълим-тарбия усулида ўқитишнинг;

- кўргазмалилик;
- узлуксизлик;
- янги педагогик технологияларни қўллаш;
- тарихий-мантикий изчилликни таъминлаш усулларида кенг фойдаланилади.

2.2. Тарғибот-ташвиқот усули. “Тарғибот” арабча “тарғиб – хоҳишни, қизиқтиришни кучайтириш; рағбатлантириш” деган сўздан олинган бўлиб 1) чуқур тушунтириш йўли билан бирор ғоя, таълимотни ва шу кабиларни ёймоқ, кишиларнинг онгига сингдирмоқ; 2) тушунтириш йўли билан бирор ишга чақирмоқ, даъват этмоқ деган маъноларни ифодалаш учун ишлатилади¹⁸⁶. Шунга кўра миллий ғоя тарғиботи, яъни *ғоявий тарғибот* деб миллий ғояни аҳолининг барча қатламлари орасида ёйишга, кишилар онгига сингдиришга қаратилган ишлар, тарғиб ишларига айтилади. Миллий ғоя тарғиботи билан шуғулланувчи кишиларни миллий ғоя тарғиботчилари деб аташади.

“Ташвиқот” арабча “ташвиқ – қизиқиш, хоҳишни кучайтириш” сўздан олинган бўлиб, “бирор нарсага йўллаш, йўналтириш, чақирмоқ мақсадидаги гап-сўз, хатти-ҳаракат, ундамоқ, даъват қилмоқ” деган маъноларни ифодалаш учун ишлатилади¹⁸⁷. Шунга кўра, миллий ғоя ташвиқоти, яъни *ғоявий ташвиқот* деб оммага мафкуравий ёки бошқа жиҳатдан таъсир кўрсатиш мақсадида ёзма ва оғзаки равишда қилинадиган ишлар, тадбирларга айтилади.

Тарғибот-ташвиқот ишлари:

- кенг қамровлилик;
- мақсадга йўналтирилганлик;
- ишончлилик, асосланганлик;
- илмийлик асосида олиб борилади.

¹⁸⁶ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.4. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2008. –Б.6.

¹⁸⁷ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.4. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2008. –Б.21.

3. Ёшлар билан ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишларини олиб боришнинг ташкилий-тадбирий асослари

Ёшларга ғоявий-маънавий таълим-тарбия бериш ишлари бир-бири билан узвий алоқада бўлган икки йўналишда олиб борилади. *Биринчи йўналиш* халқ ва олий таълим вазирлиги таркибидаги олий ва ўрта махсус таълим муассасалари, малака ошириш, мутахассисларни қайта тайёрлаш, раҳбар ходимларни тайёрлаш факультетлари ва курсларида замонавий назарий билимларни бериш орқали олиб бориладиган ғоявий-мафкуравий ишлардан иборат бўлса; *иккинчи йўналиш* давлат ва нодавлат муассасалари таркибидаги маданий-маърифий муассасалар, яъни клублар, маданият саройлари, кутубхоналар, маърифатхоналар, дам олиш масканлари кабиларда олиб бориладиган ғоявий-мафкуравий ишлардан ташкил топади. Бу йўналишдаги тадбирлар ёшлар билан олиб бориладиган маърифат дарслари; турли давлат ва жамоат арбоблари, олимлар, шоирлар, санъаткорлар, саркардалар, меҳнат фахрийлари, хорижлик ҳамкасблар билан бўладиган учрашувлар; маданият ва истироҳот боғларига, тарихий аҳамиятга молик жойларга саёҳатлар; кино-концерт залларига, музейларга, театрларга, маданият саройлари ва уйларига, фан-техника ва маданият ютуқлари кўргазмаларига қилинадиган ташрифлар; радио, телевидение, газета ва журналларда қилинадиган чиқишлар ҳамда турли маданий-маърифий муассасалар ишларини ташкил этиш кабиларни қамраб олади.

3.1. Маърифат дарслари ва уларни ўтказиш шакллари. Маърифат дарсларини олиб боришнинг методологик асосларини Ўзбекистоннинг биринчи Президенти И.А.Каримов томонидан айтилган: “Жамият тараққиётининг асоси, уни муқаррар ҳалокатдан қутқариб қоладиган ягона куч – маърифатдир”¹⁸⁸, – деган фикр ташкил этади. Шунга кўра, ёшларга

¹⁸⁸Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ // *Унинг ўзи*. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан кураимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –Б.135.

мўлжалланган маърифат дарслари махсус дастур, иш режаси асосида олиб борилади.

Маърифат дарсларини ташкил қилишдан кўзланган асосий мақсад ёшларни энг замонавий билимлар, фан ва техника ютуқлари, ижтимоий-сиёсий ҳаётда юз бераётган ўзгаришлар ва дунёда содир бўлаётган янгиликлар билан таништириш асосида уларнинг маънавий-ғоявий савиясини оширишдан иборат. Уларда, асосан, қуйидаги масалалар ҳақида атрофлича фикр юритилади:

- давлатнинг ички ва ташқи сиёсати;
- Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқлари, мақолалари, китоблари ҳамда фармон, фармойиш ва кўрсатмаларида баён этилган фикрларнинг мазмуни, моҳияти ва аҳамияти;
- республика ҳукуматининг қарорлари, буйруқлари, хизмат низомлари ва уларнинг бажарилишига оид масалалар;
- мамлакатда жиноятчилик, ҳуқуқбузарлик, тартиббузар-ликларнинг аҳволи ва уларнинг олдини олиш муаммолари;
- мамлакат аҳолисининг меҳнатда эришаётган ютуқлари, ишлаб чиқариш соҳасидаги аҳвол, кишиларнинг турмуш тарзида бўлаётган ўзгаришлар, ҳаётга кириб келаётган янгича урф-одатлар, ёшларнинг ҳаётга муносабатлари;
- дунёда юз бераётган воқеалар, тарихий ҳақиқатни қарор топтириш муаммолари;
- адабиёт, санъат ва фан-техника соҳаларида эришилган ютуқлар ёки йўл қўйилган камчиликлар ва ҳ.к.

Маърифат дарсларини асосан маъруза, мунозара (семинар), давра суҳбати, савол-жавоб кечаси, сиёсий ахборот шаклларида махсус ажратилган вақт – маърифат кунларида малакали тарғиботчи-ташвиқотчилар, ахборотчилар, раҳбарлар ва мутахассислар ўтказадилар.

3.2. Маъруза ва уни ўқиш методикаси. Маъруза ўқиш – маърифат дарсларини ўтказишнинг кўп қўлланиладиган, анъанавий шаклларида бири бўлиб, унда танланган мавзу ёки бирон муаммоли масала оғзаки равишда,

оммавий ёки илмий тилда баён этилади. Шунга кўра, маърузалар оммавий ва илмий турларга ажратилади. Маърифат дарсларида одатда – оммавий, таълим муассасаларидаги дарсларда эса илмий маърузалар ўқилади.

Маъруза ўқиш мураккаб ва кўп қиррали жараён бўлиб, уни ғоявий-мафкуравий фаолият воситаси, материални оммавий тарзда баён қилиш тури, илмий-назарий аҳамиятга молик янгилик ва кашфиётларни баён этувчи комусий асар, нотиклик санъатининг намунаси, ҳиссий ва илмий-ақлий салоҳиятнинг кўриниши сифатида талқин этиш мумкин.

Маърифат дарсларида ўқиладиган маърузаларга қўйиладиган умумий талаблар қуйидагилардан иборат:

- масаланинг моҳиятини, аҳамиятини илмий-оммабоп тарзда баён этиш;
- ҳукумат қарорлари ва буйруқларини унинг мазмунига зид ҳолда талқин этишга йўл қўймаслик;
- масалага ўзбек миллий мафкураси нуктаи назаридан ёндашиш;
- ҳаётий ҳақиқатдан келиб чиққан ҳолда маънавий изчилликни таъминлаш ва ҳ.к.

Ҳар қандай маъруза уни тайёрлашдан бошланади.

Маърузага тайёргарлик кўриш, асосан, уч босқичдан иборат бўлиб, *биринчи босқичда* маъруза мавзуи танланади. Бунда мамлакат ҳаётида юз бераётган сиёсий воқеалар, ходимларнинг маънавий, ахлоқий, руҳий аҳволи, эҳтиёжи, оператив вазият ҳамда раҳбарларнинг кўрсатмалари инобатга олинади.

Иккинчи босқичда бевосита маъруза тайёрланади. Бунда мавзуга доир материаллар – китоблар, рисоалар, мақолалар, газета ва журналлар, буйруқлар, йўриқномалар, қонунларга шарҳлар, маълумотномалар, ҳисоботлар, социологик тадқиқотлар натижалари, афоризмлар, мақоллар, маталлар, топишмоқлар ва бошқалар тўпланади ҳамда мазмунига кўра тартибга солинади. Сўнгра маъруза матнини тайёрлашга киришилади. У одатдагидек – кириш, асосий қисм ва хулосалардан иборат режани тузишдан бошланади.

Тайёрланган маъруза матни мукаммал режа, асосий қоидалар, тезислар, конспект ва тўлиқ матн шаклларида бўлиши мумкин.

Учинчи босқичда тайёрланган маъруза қайта-қайта ўқиб чиқилади, камчиликлари тузатилади, овоз чиқариб ўқиш орқали машқ қилинади. Бу эса маърузачининг ўзига ишончини оширади, вақтни тўғри тақсимлаш имконини беради.

Нотик маъруза ўқиш жараёнида ҳам муаллиф, ҳам режиссёр, ҳам ижро этувчи актёр сифатида намоён бўлади. Маъруза одамларнинг кўз ўнгида ўқилади. Шу боис маърузачи, албатта, ўз товушининг оҳангларига, нутқининг изчиллигига, образлилигига, аудитория билан боғланиш даражаларига алоҳида этибор бериши лозим.

Яхши ўқилган маъруза одамларга завқ-шавқ бағишлайди.

Маъруза ўқишда қуйидаги методик тавсияларга амал қилмоқ керак:

– маъруза содда, ҳамма учун тушунарли тилда ўқилиши керак, ҳар бир назарий фикр ва қоида асосланмоғи, ишончли далиллар билан исботланмоғи керак;

– тингловчилар учун нотаниш терминлар, хорижий сўзларни ишлатишга берилиб кетиб, шу асосда ўзини билимдон қилиб кўрсатишга уринмаслик керак;

– нутқ фактларга асосланган бўлиши, айтилиши вақтда ҳар хил бадиий ўхшатишлар, мақоллар, афоризмларга бой бўлиши лозим;

– маъруза вақтида тингловчиларни турғизиб қойиш, уларга танбех бериш, ҳар хил кесатиклар қилиш мумкин эмас;

– кўргазмали қуроллар, техника имкониятларидан унумли фойдаланган маъқул;

– маърузада тингловчиларнинг касб-кори, қизиқишлари, билимдонлик даражаси, руҳиятини ҳисобга олиш зарур.

3.3. Сиёсий ўқиш ва уни ўтказиш методикаси. Сиёсий ўқиш – маърифат дарсларининг муҳим турларидан бири бўлиб, унда ёшларга мамлакатдаги

ички аҳвол ва ташқи вазият ҳақида қуйидаги масалаларга доир маълумотлар берилади:

- а) мамлакатнинг сиёсий ва иқтисодий ҳаёти;
- б) давлатнинг ташқи сиёсати ва халқаро аҳвол;
- в) ахлоқий, ҳуқуқий масалалар, меҳнат, хизмат фаолиятидаги янгиликлар;
- г) фан, техника, маданият, маънавият, маърифат янгиликлари ва ҳ.к.

Сиёсий ўқишнинг самарали бўлиши учун қуйидаги методик қоидаларга амал қилиш талаб этилади:

1) сиёсий ўқиш учун мавзу танлаганда жамоанинг диққат-эътиборини тортаётган нарсалар, воқеа-ҳодисаларни инобатга олиш, мавзунинг номи қисқа, ихчам ва маъноли бўлишига ҳаракат қилиш керак;

2) сиёсий ўқишнинг бош ғояси, асосий мақсадини аниқлаб олиш зарур;

3) сиёсий ўқиш учун қанча вақт ажратилганлигини билиб олиш ва шунга қараб ишни аниқ режалаштириш лозим;

4) сиёсий ахборот учун зарур бўлган маълумотларни тўплаш, тартибга солиш, шу асосда режа тузиш, конспект ёки тезислар ёзиш керак;

5) сиёсий ўқишни ўтказишда унинг сўзлаб бериш, суҳбат ўтказиш, воқеалар обзори каби шакллардан бирини танлаш жоиз.

Сўзлаб бериш мавзуни жонли ва ифодали қилиб баён қилиш шаклларида бири бўлиб, унда ахборотчи айтилаётган воқеаларга нисбатан эркин тарзда, тингловчини ўз фикрига қўшилишга мажбурламасдан ўз мулоҳазаларини баён этади, асослайди, тавсиялар беради.

Суҳбат тингловчиларни муайян мавзудаги баҳс-мунозараларга жалб қилиш бўлиб, кўпинча савол-жавоб тариқасида ўтказилади. Бундай тарзда берилган ахборот тингловчиларнинг фаол иштироки туфайли қизиқиш билан қабул қилинади ва хотирадан мустаҳкам ўрин олади.

Воқеалар обзори бўлиб ўтаётган воқеа-ҳодисаларни умумлаштириб шарҳлашдан иборат. У умумий хусусиятга эга бўлиши ёки муайян мавзуга бағишланган бўлиши мумкин.

Сиёсий ўқиш ёшлар орасида тарғибот-ташвиқот ишларини олиб боришнинг оғзаки шакли бўлиб, у орқали ҳар бир ходим дунё воқеаларидан, мамлакатнинг ички ва ташқи сиёсатидан, фан-техника ва маданият ютуқларидан баҳраманд бўлади. Унинг ёрдамида ёшлар сиёсий онгининг, мамлакат ҳукумати қўйган вазифаларни бажаришдаги ижодий қобилиятининг тобора ошиб боришига эришилади.

3.4. Давра суҳбати, савол-жавоб кечалари, уларни ташкил қилиш ва ўтказиш методикаси. Давра суҳбати, савол-жавоб кечалари маърифат дарсларининг муҳим шакллариандир. Уларда раҳбар, ходимлар, мутахассислар иштирокида ёшларни қизиқтирувчи масалалар юзасидан суҳбат, баҳс-мунозара уюштирилади. Уларни асосан қуйидаги турларга ажратиш мумкин:

- олдиндан белгилаб олинган битта кичик сиёсий мавзу бўйича олиб борилувчи, қисқа;
- бир неча мавзуларни, масалаларни ўз ичига олувчи кенг қамровли;
- фақат ёш мутахассислар ёки хизмат соҳаси у ёки бу бўлинмасининг аъзолари билан ўтказилувчи ва ҳ.к.

Давра суҳбатини, савол-жавоб кечаларини ўтказиш узоқ тайёргарликни талаб этадиган иш бўлиб, қуйидагиларни амалга оширишни тақозо этади:

Биринчидан, ёшларини қизиқтирувчи муаммоларни аниқлаш ҳамда шу асосда давра суҳбати ва савол-жавоб кечасининг мавзуини белгилаб олиш зарур.

Иккинчидан, ёшларни давра суҳбати ва савол-жавоб кечаси бўлишидан камида икки ҳафта олдин унда қандай масалалар, муаммолар кўриб чиқилиши ва кимлар иштирок этишидан хабардор қилиш керак. Айни вақтда, ўтказиладиган кечада ёки суҳбатда ёшларнинг тўлиқ иштирок этишини таъминлаш, иштирокчиларнинг дилларидаги орзу-истакларини билиш учун барча шарт-шароитларни яратиш, яъни саволларни тўплаш учун махсус кутилар, дафтарлар ташкил қилиб, телефон рақамларини ҳам айтиш керак.

Учинчидан, тушган саволларни яхшилаб ўрганиш, уларни таснифлаш ҳамда шу саволларга жавоб бериши лозим бўлган раҳбарлар ва мутахассисларга етказиш лозим.

Тўртинчидан, кечани ўтказувчи раисни танлаш, уни ўтказиш вақтини, жойини белгилаб олиш ва керакли раҳбарлар, мутахассисларни таклиф қилиш зарур.

Бешинчидан, давра суҳбати, савол-жавоб кечаси, албатта, уни, олиб борувчининг қисқача кириш сўзи билан очилиши, шундан сўнг саволларга жавоб бериш тартиби тўғрисида келишиб олган ҳолда иш юритилиши лозим.

Олтинчидан, жавоблар аниқ бўлиши, унинг исботи учун зарур ҳужжатлар, кинолавҳалар, мутахассисларнинг фикрларидан тўлиқ фойдаланиш керак. Ҳеч бир савол-жавобсиз қолмаслиги зарур.

Давра суҳбати, савол-жавоб кечалари давлат ва нодавлат муассасаларида ёшлар билан жонли мулоқот олиб боришнинг асосий шаклларида бири бўлиб, у маънавий-мафкуравий ишларни ташкил қилишнинг асосий воситаларидан бири эканлигини ҳар бир бошлиқ, раҳбар ходим чуқур англаб олиши керак.

3.5. Маърифатхона ишларини ташкил қилиш. *Маъри-фатхона* – ёшлар билан сиёсий, ижтимоий, маънавий-маърифий ишлар олиб бориладиган жой. Унда қуйидагилар бўлиши шарт:

- Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси;
- Ўзбекистон Республикасининг байроғи, герби;
- Ўзбекистон Республикаси мадҳиясининг матни;
- давлат ва нодавлат муассасалари ходимлари қасамёдининг матни;
- Ўзбекистон Республикаси давлат ва нодавлат муассасалари ходимларининг *касб* маданияти қўлланмаси;
- Улуғ Ватан уруши иштирокчилари ва давлат ва нодавлат муассасалари фахрийлари, фаол ходимларнинг суратлари;
- Вазирлик, бошқарма, бўлим (қисм) тарихига оид материаллар;
- телевизор ва радиоприёмниклар;

– кундалик матбуот нашрлари.

Маърифатхона ишлари қуйидагича ташкил этилади:

1. Ходимларнинг умумий йиғилишида 5–7 кишидан иборат Маърифатхона кенгаши сайланади. Сайланган Кенгаш аъзолари ўзлари учун Кенгаш раисини, унинг ўринбосарини сайлаб ва бажарилиши лозим бўлган вазифаларни бўлиб оладилар. Масалан, Кенгаш аъзоларидан бири Маърифатхонани жиҳозлаш учун масъул бўлса, иккинчиси – у ерда ўқиладиган маъруза, ўтказиладиган маърифат дарслари; учинчиси – ҳар хил тўғараклар ишлари; тўртинчиси – маданий-маърифий ишлар; бешинчиси – кундалик матбуот нашрлари олиниши; олтинчиси – кутубхона, яъни кўчма кутубхона ишларини ташкил қилиш учун масъул бўлади.

2. Маърифатхона кенгашининг аъзолари ўзлари бажарадиган ишларни ойма-ой режалаштириб борадилар ва ана шу режа асосида иш юритадилар. Уларнинг режаларида барча ходимларнинг истак-хоҳишлари, қизиқишлари инобатга олиниши зарур. Тузилган режа, албатта, бўлим бошлиғи ёки унинг ўринбосари томонидан тасдиқланган ва кўзга кўринарли жойда осиб қўйилган бўлиши шарт.

3. Маърифатхона кенгашининг аъзолари маънавий-мафкуравий ишларни, албатта, бўлимдаги бошқа жамоат ташкилотлари билан бамаслаҳат олиб боришлари керак. Масалан, фахрийлар, аълочилар, мураббийлар, хотин-қизлар кенгашлари билан “Янги йил”, “Наврўз”, “Халқаро хотин-қизлар куни”, “Мустақиллик куни”, “Хотира ва Қадрлаш куни” каби байрамларни нишонлаш, шу кунларга бағишланган деворий газеталар, тезкор варақалар чиқариш каби тадбирларни амалга оширишда бамаслаҳат иш олиб боришлари лозим. Маърифатхона кенгашининг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

– давлат ва нодавлат муассасаларининг раҳбарлари, бошлиқларига ёшларни маънавий-ахлоқий жиҳатдан етук, тартиб-интизомли, миллий истиқлол мафкураси талабларидан келиб чиққан ҳолда сиёсий жиҳатдан онгли қилиб тарбиялашда кўмаклашиш;

– ёшларни хизмат вазифаларини муваффақиятли бажаришга сафарбар қилиш;

– ёшларга Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, нутқ, мақола, китобларни, республика ҳукуматининг ички ва ташқи сиёсатини тушунтириш;

–ўзбек халқининг тарихий хизматларини, демократик ҳуқуқий давлат куриш борасида қўлга киритаётган ютуқларини, давлат ва нодавлат муассасалари ходимларининг хизмат вазифаларини бажариш чоғида кўрсатган жасоратларини тарғиб ва ташвиқ қилиш;

– ёшларда ўз касбига нисбатан меҳр-муҳаббат ҳиссини уйғотиш, жамоатчилик ва дўстлик туйғуларини шакллантириш;

–юқори даражадаги эстетик дидни шакллантириш;

–бошқа ижодий меҳнат жамоалари билан яхши алоқалар ўрнатиш;

– ёшларнинг оилалари ўртасида ўртоқлик муносабатларини ривожлантиришга ҳаракат қилиш;

– ёшлар ва уларнинг оила аъзоларига маданий ҳордиқ чиқаришларида кўмаклашиш.

Маърифатхона кенгашининг ишларини ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан давлат ва нодавлат муассасаларининг бошлиғи ёки унинг ўринбосари бошқариб туради.

3.6. Деворий газета ва тезкор варақалар чиқарилишини ташкил қилиш методикаси. Деворий газета давлат ва нодавлат муассасаларининг кундалик ҳаётини акс эттирувчи ҳамда ёшларни ғоявий-мафкуравий жиҳатдан чиниққан, юксак маънавиятли ва маърифатли қилиб тарбиялашга хизмат қилувчи восита бўлиб, ҳар бир бўлинмада ойига бир марта чиқарилади.

Деворий газеталарни чиқариш учун, энг аввало, унинг муҳаррири, сўнгра таҳрир ҳайъатининг аъзолари тайинланади. Уларнинг ишини бўлинма бошлиғининг ўринбосари бошқариб туради.

Деворий газетани чиқаришда қуйидагиларга эътибор бериш керак:

1) деворий газетанинг номини тўғри танлаш;

2) мавзуларни тўғри танлаш, бунда унинг мазмунига алоҳида эътибор бериш, мазмун ва шакл ўртасидаги мутаносибликни таъминлаш;

3) газетани безаш, суратларни танлаш ва жойлаштиришда эстетик уйғунликни таъминлаш;

4) мақолаларнинг объективлигини текшириб кўриш, уларни ёзишда тил қоидаларига амал қилинишини таъминлаш, ортиқча сўзлар, ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотларни олиб ташлаш;

5) фамилия ва исм-шарифларнинг, рақамларнинг тўғрилигини текшириб кўриш ва ҳ.к.

Деворий газета учун мўлжалланган ҳар қандай мақола яхшилаб таҳрир қилиниши керак. Деворий газетада, энг аввало, бош мақола кўзга кўринадиган жойга жойлаштирилиши, ундан кейин бошқа мақолалар, суратлар қўйилиши лозим. Юмор, сатира жанридаги ва бошқа кичик ахборотларни газетанинг сўнгги қисмларига, пастки ўнг бурчагига жойлаштириш мақсадга мувофиқдир.

Ҳар бир газета рақамланиши, унинг қайси органга тегишли эканлиги, чиқарилган вақти кўрсатилиши керак.

Тезкор варақа бўлинма деворий матбуотининг энг тезкор ва таъсирчан турларидан бири ҳисобланади. Тезкор варақада ёшларнинг хайрли ишлари, қаҳрамонликлари, хизматда эришган ютуқлари, спорт соҳасида қўлга киритган ғалабалари ҳамда танқидий материаллар ва сатирик расмлар бериб борилади.

Тезкор варақани чиқаришда қуйидагиларга эътиборни қаратиш зарур:

- ҳар бир мақола қисқа, аниқ, долзарб ва тезкор бўлиши;
- чиройли қилиб, рангли бўёқлар билан безатилиши;
- ёшларнинг фамилияси, исми-шарифи тўғри, қисқар-тирилмасдан ёзилиши;

- ҳар бир сон рақамланиши, чиққан вақти ва кимнинг органи эканлиги кўрсатилиши керак.

Чиқарилган тезкор варақаларни алоҳида жойда сақлаб қўйиш лозим, чунки у вақти келиб, давлат ва нодавлат муассасаларининг йилномасига айланиб қолади.

4. Яккатартибда ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишларини олиб бориш – юксак маънавиятли ёшларни вояга етказиш гарови

4.1. Якка тартибда ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишларини олиб боришнинг моҳияти ва хусусиятлари. “Барчамизга аёнки, – деб ёзган эди биринчи Президентимиз И.А.Каримов, – инсон қалбига йўл, аввало, таълим-тарбиядан бошланади”¹⁸⁹. Зеро, шундай экан ёшларни ғоявий-мафкуравий жиҳатдан чиниққан, юксак маънавиятли шахс қилиб тарбиялаш жараёнининг асосларидан бирини улар билан якка тартибда ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишларини олиб бориш ишлари ташкил этади.

Ёшлар билан якка тартибда олиб бориладиган ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишлари билан бевосита жамоат ташкилотлари, давлат ва нодавлат муассасаларининг раҳбар ходимлари, бўлим ва бўлинмаларнинг бошлиқлари, мураббийлар ва фахрийлар шуғулланадилар.

Якка тартибда ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишларини олиб бориш деб жамоат ташкилотлари, давлат ва нодавлат муассасаларидаги раҳбар, бошлиқ ва мансабдор шахсларнинг ўзига бўйсунувчи ҳар бир ёш ходимни ҳар томонлама ўрганиш, шахсий имкониятларини инобатга олиш асосида унинг онгида озод ва обод Ватанга меҳр-муҳаббат, қонунга ҳурмат туйғусини шакллантириш, инсон ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, йўл қўйилган хато ва камчиликларини тезда тузатиб, тартиб-интизомни мустаҳкамлаш, ҳар қандай қийинчиликларга бардош бериб, тўсиқлардан кўркмасдан ўз хизмат вазифасини ҳалол, бекаму кўст бажаришларини таъминлаш учун мунтазам равишда олиб борадиган фаолиятига айтилади.

¹⁸⁹Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.130.

Шунга кўра, якка тартибда ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишларини олиб боришнинг моҳияти, биринчидан, шахсни ҳар томонлама чуқур ўрганиш, тарбияда ходимнинг шахсий хусусиятларини ҳисобга олиш; иккинчидан, ёшларга руҳий таъсир ўтказиш; учинчидан, камчиликларини тузатишига, қусурларидан қутулиб, ижобий хислатларини ривожлантиришига ва ўзини ўзи тарбиялашига ва шу асосда ўзлигини англашига ёрдам беришда ифодаланади.

4.2. Якка тартибда ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишларини олиб боришнинг хусусиятлари. Якка тартибда ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишларини олиб бориш бошқа тарбия шаклларида қуйидаги *хусусиятлари* билан ажралиб туради:

- 1) аниқ мақсадга йўналтирилганлиги;
- 2) тезкорлиги, яъни ҳар қандай вақтда, ҳар қандай жойда, ҳар қандай шароитда олиб бориш мумкинлиги;
- 3) самарадорлиги, яъни одамга таъсир этиш имкониятининг кучлилиги ва ҳ.к.

Якка тартибда олиб бориладиган ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия жараёнининг *таркибий қисмларига* қуйидагилар киради:

- тарбияланаётган ёшларни шахс сифатида ҳар томонлама чуқур ўрганиш;
- ёшлар билан таълим-тарбия ишларини олиб боришнинг келгусидаги истиқболларини белгилаш (якка тартибда ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишларини олиб бориш дастурини тузиш);
- ёшларга ҳар томонлама таъсир ўтказиш учун якка тартибда ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишларини олиб боришнинг энг яхши, самарали восита, усул ва шакллари танлаш ва уларни амалда қўллаш;
- ҳамма тоифадаги тарбиячилар ва хизмат жамоасини ёшларни юксак маънавиятли шахс қилиб шакллантиришга йўналтириш;
- якка тартибда ғоявий-мафкуравий тарбиявий ишларнинг бориши ва натижаларини мунтазам равишда кузатиш, назорат қилиш ва ҳ.к.

Якка тартибда ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишларини олиб боришнинг юксак маънавиятли ёш ходимларни тайёрлашдаги *аҳамияти* куйидагиларда намоён бўлади:

1. Мунтазам равишда ва бирон аниқ мақсадни кўзлаб олиб бориладиган якка тартибдаги ғоявий-мафкуравий тарбиявий иш ҳар бир ёш ходимнинг ўз вазифасини қандай бажараётганлигини, ишдаги ютуқ ва камчиликларини, унинг характеридаги кучли ва заиф томонларни, оилавий аҳволини, кайфиятини, турмуш тарзини чуқурроқ билиш ҳамда қандай масалалар ва муаммоларни ҳал этишга эътиборни кўпроқ қаратиш зарурлигини аниқлаш имкониятини беради.

2. Якка тартибда олиб бориладиган ғоявий-мафкуравий тарбиявий иш ҳар бир ёш ходимнинг ички эътиқодини шакллантириш воситаси ҳисобланади. Чунки берилган тўғри маслаҳат, кўрсатилган тўғри йўл-йўриқ, одамдаги қусурни йўқ қилишга қаратилган панд-насихатларнинг амалий натижалари, охир-оқибатда, одамнинг ички ишончига, эътиқодига айланиб боради. Ушбу ички ишонч ва эътиқод ёш ходимнинг қандай шароитда ва вазиятда, кимнинг олдида бўлмасин, ўз принципларига содиқ қолиши, ўз сўзининг устидан чиқиши, берилган топшириқни уддалашига имкон беради.

3. Якка тартибдаги ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишлари “*бошлиқ-бўйсунувчи*” тизими доирасида олиб бориладиган экан, у шубҳасиз бошлиқ ва бўйсунувчи ўртасидаги ўзаро масъулиятнинг узвийлигини таъминлайди. Бунда бошлиқ ёки раҳбар ўзининг берган маслаҳатлари ёки кўрсатмалари, топшириқларининг тўғри, аниқ ва ҳаётий эканлиги учун бўйсунувчи ходим олдида масъул бўлса; бўйсунувчи эса бошлиқнинг кўрсатмалари, топшириқлари, маслаҳатлари бекаму кўст бажарилиши учун масъулдир. Ҳар икки томоннинг ушбу ғоявий-мафкуравий тарбия жараёнига жиддий ёндашуви иш муваффақиятининг гарови ҳисобланади.

4.3. Якка тартибдаги ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишларини олиб боришнинг усул ва шакллари. Юксак маънавиятли ёш ходимларни тайёрлаш, асосан, уларнинг онгига таъсир ўтказувчи, тажрибада синалган

ғоявий-мафкуравий тарбия усуллари ва шакллари кўллашга кўп жихатдан боғлиқдир.

Якка тартибда ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишларини олиб бориш *усулларига* қуйидагилар киради:

1. Суҳбатлашиш орқали билиш усули. Бу усул ёш ходимнинг ички дунёсини, хислатларини, дунёқарашини, олдига қўйилган вазифани нечоғлик тушунишини, турмуш тарзини билиб олишга хизмат қилади. Бу усулни кўллаш қуйидаги талабларни бажаришни тақозо этади:

- суҳбат мавзусини, мақсадини ва вазифаларини олдиндан белгилаб олиш;
- суҳбатдошга доир ҳужжатларни, унга берилган тавсифномаларни ўрганиш ва жамоанинг у ҳақдаги фикридан хабардор бўлиш;
- самимий суҳбатлашишга имкон берадиган вақт ва жойни танлаш;
- суҳбатлашишда мажбурийликка, сўроқ қилиш шаклидаги савол-жавобларга йўл қўймаслик, суҳбатни ўта хайрихоҳлик ва олижаноблик билан ўтказишга ҳаракат қилиш;
- суҳбатга ижодий ёндашиш, уни раҳбарнинг ҳикоя қилиб бериши асосида ўтказиш;
- суҳбат чоғида суҳбатдошнинг кайфиятини, фикрини инобатга олиш;
- суҳбатдошнинг кўз олдида унинг гапларини қайд қилиш, ёзиб олишга йўл қўймаслик;
- суҳбат чоғида олинган маълумотларни олдинги маълумотлар билан солиштириб кўриш асосида таҳлил қилиш ва тегишли хулосалар чиқариш;
- суҳбатлашиш асосида олинган маълумотлар фақат суҳбатдош тўғрисидаги қайдлардан иборат бўлиб қолмаслиги, балки айни вақтда ғоявий-мафкуравий аҳамиятга молик тарбиявий иш олиб бориш мавзусига айланиб бориши керак.

2. Кузатиш усули. Бу усул ёш ходимни ҳар хил ҳолат ва шароитларда – хизмат вазифасини бажариш, жамоат жойларида ўзини тутиш, бўш вақтини қандай ўтказиш, фуқаролар ва хизматдошлари билан қандай муомалада бўлишларини билиш учун қўлланилади.

Кузатиш узоқ вақтли ёки қисқа муддатли бўлиши мумкин. Узоқ муддатли кузатиш давомида ходимнинг барча шахсий хислатлари ўрганилса, қисқа муддатли кузатишда эса унинг айрим шахсий хислатлари ўрганилади.

Кузатиш усули қуйидаги шартларнинг бажарилишини талаб қилади:

- кузатишнинг аниқ мақсад ва вазифаларини белгилаб олиш;
- ходимнинг барча хислатлари намоён бўладиган ҳолатларни танлаш;
- кузатувни мунтазам равишда олиб бориш, яъни унинг узлуксизлигини таъминлаш;
- кузатув натижаларини қайд қилиб бориш ва таҳлил қилиш;
- кузатув натижасида олинган маълумотларни мазкур ёш ходим тўғрисидаги бошқа маълумотлар билан солиштириб кўриш ва ҳ.к.

3. Синов усули. Бу усул ёш ходимнинг кундалик оддий шароитда намоён бўлмайдиган айрим шахсий хислатларини махсус синов, тажриба орқали ўрганишда ифодаланади.

Ёш ходимни синаш сунъий ва табиий шароитларда амалга оширилади. *Сунъий шароитда синаш* махсус ўқув синфида, операция хонасида, лабораторияда ходимнинг у ёки бу хислатларини кўздан кечиришдан иборат бўлса, *табиий шароитда синаш* эса кундалик ишда, ўқишда ёш ходимга ҳар хил топшириқлар бериш орқали унинг шахсий хислатларини кўздан кечириш, амалда текшириш ҳисобланади.

4.3. Якка тартибда ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишлари олиб боришнинг **шакллари**.

Якка тартибда ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишлари олиб боришнинг қуйидаги **шакллари** амалда кўпроқ қўлланилади:

1. Якка тартибдаги суҳбат ва суҳбатлашиш. Ёш ходим билан бўладиган *яккама-якка суҳбат* ўртоқларча фикр алмашиш, ўзаро ишонч асосида ўтказилиб, унинг ўз камчиликларини тезда англаб олишига ва тезликда тузатишига, атрофда бўлаётган воқеаларнинг моҳиятини тезда илғаб олишига, ўзини ўйлантириб юрган саволларга жавоб топиб, ўзида янгича бир маънавий-ахлоқий фазилатларни шакллантиришига хизмат қилади. Якка тартибдаги

суҳбат турли мавзуларда – хизмат, ўқиш, турмуш, унинг шахсий ҳаёти, жамоат ишларида қатнашиши, хизмат вазифаларини бажариши, касбий маҳоратини ошириши, интизоми бўйича олиб борилиши мумкин.

Суҳбатлашишида якка тартибдаги суҳбатдан фарқли ўлароқ бошлиқ ёки биринчи раҳбардан ташқари, унинг ўринбосарлари, жамоат ташкилотларининг етакчилари, фахрийлар иштирок этишлари мумкин. Бундай суҳбатлашишдан кутиладиган асосий мақсад ходим йўл қўйган хато-камчиликларнинг ҳақиқий сабабларини аниқлаш ҳамда уларни тузатиш ва тугатиш чора-тадбирларини белгилаб олишдан иборат.

Суҳбатлашиш ўзаро ишонч, дўстона муносабат тарзида олиб борилиши билан бир қаторда, талабчанлик, қатъийлик руҳида бўлмоғи керак. Ҳар бир танбеҳ асосланган бўлиши лозим. Энг муҳими, ходим ўз камчилигини дилдан ҳис қилиши ва уни тезликда тузатиб, жамоа билан биргаликда янги вазифаларни ҳалол, чин дилдан бажаришга киришишини таъминламоқ керак.

2. *Шахсий ёрдам кўрсатиш.* Шахсий ёрдам кўрсатиш кўпинча норматив ҳужжатларни, техникани, хизмат вазифалари талабларини, жамоат топшириқларини ўрганиш ва бажариш, турмуш шароитини яхшилаш давомида амалга оширилади.

Бошлиқ ёки раҳбар ўзига бўйсунувчи ёш ходимга шахсий ёрдам кўрсатишда қуйидаги асосий қоидаларга риоя қилиши керак:

– кўрсатиладиган ёрдам, у қандай шаклда бўлмасин, аниқ ва амалий бўлиши керак;

– ўзаро ҳурмат, ўз кучига ишонч, шахсий дахлсизлигини таъминлаш, яъни шахсини ҳурматлаш асосига қурилиши зарур;

– ёрдам оловчи унинг шахсий ҳислатларини, маълумотини ва тайёргарлигини тўлиқ ҳисобга олиши шарт.

3. *Якка тартибда шахсий топшириқ ва вазифа бериш.* Ҳоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишининг ушбу шакли одатда хизмат, ўқув, жамоат топшириқларини бериш асосида амалга оширилади.

Хизматтопшириқларига тажриба алмашиш, ёш ходимларга ёрдам бериш, навбатчилик, хизмат сафари, рейд операция-ларини амалга оширишга доир вазифалар кирса, ўқув топшириқларига – тезкор, маънавий-маърифий, хизмат дарслари бўйича ўқув дастурлари талабларини ўрганиш ва ўзлаштиришга доир вазифалар; жамоаттопшириқларига жамоат ишларида фаол қатнашиши учун бериладиган топшириқ ва вазифалар киради.

Якка тартибдаги шахсий топшириқ ва вазифаларни берувчи бошлиқ ёки раҳбар қуйидаги қоидаларга риоя этиши зарур:

- берилган топшириқ ва вазифанинг тарбиявий аҳамиятга эга эканлигини унутмаслик, унга ўзининг шахсий манфаатларини аралаштирмаслик;
- топшириқнинг аниқ бўлиши ва хизмат жамоаси олдида қўйилган вазифалардан келиб чиққан ҳолда берилиши;
- топшириқни беришда ҳар бир ходимнинг илмини, касбини, қобилиятини, малакасини ҳисобга олиш;
- берилган топшириқнинг бажарилишини назорат қилиб туриш;
- топшириқ бажарилганидан сўнг, унга, албатта, баҳо бериш, лозим бўлса тақдирланиши ёки интизомий жазо кўрилиши.

4. Ёш ходимларнинг фаолиятини назорат қилиш. Ҳаёвий-мафкуравий таълим-тарбиянинг ушбу шакли асосан ҳар бир ёш ходимнинг ўз хизмат вазифасини бажаришини якка тартибда текшириб туришда; берилган топшириқларни, улар тайёрлаган маълумот, билдирги ва бошқа ҳужжатларни ижро этишларини текшириб кўришда ифодаланади. Бу эса уларнинг ишига ҳолисона баҳо бериш, ишни тўғри ташкил қилиш имкониятини беради.

5. Йигилишларда ёш ходимнинг ҳисоботини эшитиш. Ҳисобот – ёш ходимнинг ўз хизматдошлари олдида қилган ишлари бўйича берган виждон имтиҳони. Унинг қанчалик ҳалол ишлагани, тўғри сўзлиги, ишга, дўстларига садоқати ана шу ҳисоботи орқали билиб олинади.

6. Шахсий намуна кўрсатиш. Шахсий намуна кўрсатиш раҳбарнинг ўз қўл остидагиларга хизмат вазифасини бажаришда, сўз ва иш бирлигида, оилада, дўстлар даврасида, умуман, ҳаётда ижобий ўрнатилган кўрсатишдан иборат.

Бошлик ёки раҳбар қуйидаги ишларда шахсий намуна кўрсатиши лозим:

- хизмат вазифаларини бекаму кўст бажаришда, норматив ҳужжатлар талабларини ижро этишда;
- тартиб-интизомни сақлашда, юриш-туришда, ташқи қиёфада, меҳнатга тайёргарлигида;
- талабчанликда, принципиалликда, назорат қилишда;
- одамларга ғамхўрлик қилишда, турмуш шароитини яхшилашда;
- оилада, дўстлар даврасида, маҳаллада, кўча-кўйда;
- Ватанни севишда, одамларга иззат-ҳурмат кўрсатишда ва ҳ. к.

7. Ёш ходимнинг яшаш жойига таъриф буюриш. Бу бошлик ёки раҳбарнинг ўз қўли остидаги ёш ходимнинг оилавий аҳволини яхши билиш, унинг турмуш шароитини ўрганиб, унга ёрдам бериш мақсадида ўтказиладиган якка тартибдаги таълим-тарбия шаклларида ҳисобланади.

Бу тадбир қуйидаги вазифаларни бажариш учун ўтказилади:

- ёш ходимнинг турмуш шароитини ўрганиш;
- оиладаги муносабатларни, уларнинг ёш ходим интизоми ва хизмат фаолиятига таъсирини ўрганиш;
- оила аъзоларининг ёш ходим касбига муносабатларини аниқлаш;
- ёш ходимнинг бўш вақтни қандай ўтказишини, қизиқишларини билиш;
- ёш ходимнинг таниш-билишларини ўрганиш, уни ҳар хил зарарли алоқалардан сақлаб қолиш;
- ёш ходимнинг ўз фарзандларини тарбиялашдаги иштирокини билиш ва ҳ.к.

Якка тартибдаги ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишларининг юқорида кўрсатилган барча шакллари бир-бирлари билан узвий бўлиб, уларнинг асосий мақсади ёш ходимларининг ғоявий-мафкуравий савиясини кундан кунга ошириб боришдан иборат.

ХУЛОСА

XXI асрда ўзбек халқи ўзининг фидокорона меҳнатлари билан жамият ҳаётининг барча соҳаларида ўлкан муваффақиятларни қўлга киритиб, жаҳондаги энг тараққий этган давлатлар қаторидан жой олади. Чунки, унинг шаъну шарафини, ор-номусини, ишонч-эътиқодини ифодаловчи, тараққиёт йўлини ёритувчи, она-Ватан мустақиллигини мустаҳкамлаш учун маънавий жасорат кўрсатишга чорловчи миллий ғоя ва мафкураси бор.

Бугунги кунда ўзбек халқининг миллий ғоя ва мафкураси жамиятимизнинг ғоявий-мафкуравий ҳаётини ўзида акс эттирувчи, унинг маънавий вужудини ҳаракатга келтирувчи куч сифатида одамларни буюк келажак сари бошлаб борар экан, у албатта, илму ирфон майдонида ўз мақомига эга бўлган гуманитар, ижтимоий-иқтисодий фанлардан бири сифатида фаолият олиб боради. Зеро, бу фан қотиб қолган ақидалар тўплами эмас, балки, замон талабларига мос равишда муттасил ривожланиб, такомиллашиб борадиган ғоялар тизимидан иборатдир.

Ўзбек халқининг миллий ғоя ва мафкураси фақат бош ва асосий ғоялардан иборат бўлиб қолмасдан, ўз ичига адолат ва ҳақиқат, соғлом авлод каби бунёдкор ғояларни ҳам олади. Шу сабабли миллий ғоя ва мафкуранинг ҳаётийлигини таъминлаш учун *бир томондан*, одамлар ўртасидаги ғоявий-мафкуравий муносабатларни мунтазам равишда ўрганиб бориш, *иккинчи томондан*, турли хил ижтимоий гуруҳлар, сиёсий партиялар томонидан илгари сурилаётган ғояларни миллий ғоя ва мафкура тамойиллари асосида уйғунлаштириб боришни тақозо этади. Бу эса миллий ғоя ва мафкурамизнинг мазмунан бойишига, тез ва самарали ҳаракат қилишига олиб келади.

Ўзбек халқининг миллий ғоя ва мафкураси – ғоя ва мафкураларнинг генезиси, эволюцияси ва ривожланиш қонуниятларини ўрганувчи назарий ҳамда амалий фан сифатида мавжуд экан, унинг тарихий, фалсафий, диний, дунёвий асосларини тўлақонли ёритиш борасида фундаментал илмий изланишлар олиб бориш ҳаётий зарурият бўлиб, миллий ғоя ва мафкурамиз

руҳи билан суғорилган тарихимизни ўзгалар томонидан сохталаштирилишининг олдини олади, ўсиб-улғайиб келаётган ёшларимизни мустақиллик тарихи билан илмий жиҳатдан қуроллантиради.

Ҳозирги кунда айрим давлатлар томонидан хомашё ресурсларини эгаллаш, коммуникациялар устидан назорат ўрнатиш учун геоиқтисодий урушларнинг олиб борилаётганлиги, халқаро терроризм ва экстремизм экспансиясининг фаоллашуви, миллатлар ва конфессиялараро можароларнинг кучаяётганлиги ғоявий-мафкуравий курашнинг янги паллага кирганлигини кўрсатмоқда. Зеро, шундай экан жаҳонда кечаётган ғоявий-мафкуравий кураш майдонларида ўзбек халқининг ғоявий-мафкуравий рақобатбардошлигини таъминлаш ишига ўзининг муносиб ҳиссасини қўшадиган мутахассисларнинг янги авлодини тарбиялаб вояга етказиш ўзининг долзарблигича қолаверади. Бизнинг ғоя ва мафкурамиз жаҳондаги мафкуравий кураш жангоҳларида ўзининг Ўзбекистоннинг биринчи Президенти И.А.Каримов томонидан баён қилинган: ***“фикрга қарши фикр, ғояга қарши ғоя, жаҳолатга қарши маърифат билан курашиш керак”***¹⁹⁰ деган тамойилларга амал қилган ҳолда ғолибликни қўлга киритади ва асрлар оша ўзбек халқининг маънавий-мафкуравий дахлсизлигини таъминлашга хизмат қилади.

¹⁹⁰Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.119.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2014.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. –Т.: Ўзбекистон, 1996.
3. Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т.2. –Т.: Ўзбекистон, 1996.
4. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3. –Т.: Ўзбекистон, 1996.
5. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан. Т.4. –Т.: Ўзбекистон, 1996.
6. Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш давр талаби. Т.5. –Т.: Ўзбекистон, 1997.
7. Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлидан. Т.6. –Т.: Ўзбекистон, 1998.
8. Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамыз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999.
9. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т.8. –Т.: Ўзбекистон, 2000.
10. Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. Т.9. –Т.: Ўзбекистон, 2001.
11. Каримов И.А. Хавфсизлик ва тинчлик учун қурашамиз. Т.10. –Т.: Ўзбекистон, 2002.
12. Каримов И.А. Биз танлаган йўл демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т.11. –Т.: Ўзбекистон, 2003.
13. Каримов И.А. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч қудратимизга, ҳамжиҳатлигимиз ва қатъий иродамизга боғлиқ. Т.12. –Т.: Ўзбекистон, 2004.
14. Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч кимга, ҳеч қачон қарам бўлмайди. Т.13. –Т.: Ўзбекистон, 2005.

15. Каримов И.А. Жамиятимизни эркинлаштириш, ислохотларни чуқурлаштириш, маънавиятимизни юксалтириш ва халқимиз ҳаёт даражасини ошириш – барча ишларимизнинг мезони ва мақсадидир. Т.15. –Т.: Ўзбекистон, 2007.

16. Каримов И.А. Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодийтимизни барқарор ривожлантириш йўлида. Т.16. –Т.: Ўзбекистон, 2008.

17. Каримов И.А. Ватанимизнинг босқичма-босқич ва барқарор ривожланишини таъминлаш – бизнинг олий мақсадимиз. Т.17. –Т.: Ўзбекистон, 2009.

18. Каримов И.А. Жаҳон инқирозининг оқибатларини енгиш, мамлакатимизни модернизация қилиш ва тараққий топган давлатлар даражасига кўтарилиш сари. Т.18. –Т.: Ўзбекистон, 2010.

19. Каримов И.А. Демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш – мамлакатимиз тараққиётининг асосий мезонидир. Т.19. –Т.: Ўзбекистон, 2011.

20. Каримов И.А. Бизнинг йўлимиз – демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва модернизация жараёнларини изчил давом эттириш йўлидир. Т.20. – Т.: Ўзбекистон, 2012.

21. Каримов И.А. Мамлакатимизни янада обод этиш ва модернизация қилишни қатъият билан давом эттириш йўлида. Т.21. –Т.: Ўзбекистон, 2013.

22. Каримов И.А. Ўзбекистон эришган ютуқ ва марралар – биз танлаган ислохотлар йўлининг тасдиғидир. Т.22. –Т.: Ўзбекистон, 2014.

23. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Тошкент: Маънавият, 2008.

24. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шаротида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. –Тошкент: Ўзбекистон, 2009.

25. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. –Т.: Ўзбекистон, 2011.

26. Каримов И.А. “Авесто” китоби яратилганлигининг 2700 йиллигига бағишланиб барпо этилган ёдгорлик мажмуини очиш маросимидаги “Эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу амал улуғланган китоб” мавзусидаги 2001 йил 3 ноябрдаги нутқи // “Халқ сўзи” газетаси, 2001 йил, 6 ноябрь.

27. Каримов И.А. Мамлакатимизни демократик янгилаш ва модернизация қилишга қаратилган тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириш – бош мақсадимиздир // Халқ сўзи, 2014 йил, 6 декабрь.

28. Каримов И.А. Олий мажлис Қонунчилик палатасининг биринчи мажлисидаги нутқи // Халқ сўзи, 2015 йил, 13 январь

29. Каримов И.А. Олий мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги нутқи // Халқ сўзи, 2015 йил, 24 январь.

30. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. –Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993.

31. Навоий Алишер. Махбуб ул-қулуб (Қалблар севгиси). –Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983.

32. Назаров Қ. Ғоялар фалсафаси. –Т.: Akademiya, 2011.

33. Иброҳимов А. Бизким, ўзбеклар. Миллий давлатчилигимиз асослари ҳақида мулоҳазалар. –Т.: Шарқ, 2011.

34. Отамурадов С. Глобаллашув ва миллий-маънавий хавфсизлик. –Т.: Ўзбекистон, 2013.

35. Очилдиев А. Глобаллашув ва мафкуравий жараёнлар. –Т.: “Муҳаррир” нашриёти, 2009.

36. Тўхлиев Н. Ўзбек модели: тараққиёт тамойиллари. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2014.

37. Очилова Б.М. Ижтимоий фалсафа. Ўқув-услубий қўлланма. –Т., 2010.

38. Миллий истиқлол ғояси. Дарслик. –Т.: Академия, 2005.

39. Умаров Б. Глобаллашув зиддиятлари: иқтисодий, ижтимоий ва маънавий жиҳатлари. –Т.: Маънавият, 2006.

40. Збигнев Бжезинский. Великая шахматная доска. –М.: Международные отношения, 1998.
- 41.Фалсафа асослари (Тузувчи ва масъул муҳаррир: Қ.Назаров). –Т.: Ўзбекистон, 2005.
42. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. Ўқув қўлланма. –Т.: Янги аср авлоди, 2001.
- 43.Ўзбекистоннинг миллий истиқлол мафкураси. –Т.: Ўзбекистон, 1993.
44. Темур тузуклари. – Т. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1996.
45. Самаров Р. Хавфсизликнинг методологик асослари. –Т.: Академия, 2010.
46. Миллий ғоя ва раҳбар масъулияти. –Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2007.
- 49.Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.1–5. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006–2008 й.
50. Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик. Асқар Маҳкам таржимаси. –Т.: Шарқ, 2001.
- 51.Ҳомидий Ҳ. “Авесто”дан “Шоҳнома”гача. –Т.: Шарқ, 2007.
52. Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. –Т.: Академия, 2007.
- 53.Кенжабек М. Термиз тазкираси. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2001.
- 54.Ал-Бухорий, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад Ибн Исмоил. Ҳадис. 4 китоб. К.1. Ал-жомийъ Ас-Саҳиҳ: (Ишонарли тўплам). –Т.: Қомуслар бош таҳририяти, 1991.
55. Муҳаммад пайғамбар қиссаси. Ҳадислар. –Т.: Камалак, 1991.
56. 100 ученых изменивших мир. –Мн.: Харвест,2006.
57. Мамашакиров С., Тоғаев Ш. Эркин ва фаровон ҳаёт қурилишининг ғоявий-мафкуравий масалалари. –Т.: Маънавият, 2007.
58. Ҳайдаров Х.Ф. Ислохотлар қонунияти. –Т.: Ўзбекистон, 2010.

59. Маънавият: асосий тушунчалар ва изоҳли луғат. –Т.: Ғафур Ғулом
номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2009.

МУНДАРИЖА

КИРИШ	3
--------------------	---

1-БОБ. МИЛЛИЙ ҒОЯ ВА МАФКУРА ФАНИНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ	7
---	---

1. Миллий ғоя ва мафкура фанининг пайдо бўлиш сабаблари, унинг объекти ва предмети	7
2. Миллий ғоя ва мафкура фанининг қонун ва категориялари	13
3. Миллий ғоя ва мафкура фанининг метод ва принциплари	16
4. Миллий ғоя ва мафкура фанининг мақсади, вазифа ва функциялари	24
5. Миллий ғоя ва мафкуранинг гуманитар фанлар тизимида тутган ўрни	27
6. Миллий ғоя ва мафкура фанининг ўзига хос хусусиятлари	31
7. Миллий ғоя ва мафкура фанини ўрганишнинг аҳамияти	32

2-БОБ. МИЛЛИЙ ҒОЯ ВА МАФКУРА ФАНИНИНГ ТАРИХИЙ ИЛДИЗЛАРИ, ШАКЛЛАНИШ ВА РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ	35
--	----

1. Миллий ғоя ва мафкура фанининг тарихий илдизлари	35
2. Миллий ғоя ва мафкура фанининг фалсафий асослари	41

3. Миллий ғоя ва мафкура фанининг диний негизлари	51
4. Миллий ғоя ва мафкура фанининг дунёвий асослари	56
3-БОБ. МИЛЛИЙ ҒОЯ, ИЖТИМОИЙ ТАРАҚҚИЁТ ВА МАФКУРАВИЙ ЖАРАЁНЛАРНИНГ ЎЗАРО БОҒЛИҚЛИГИ	58
1. Ғоя тушунчаси, унинг турлари ва ижтимоий характери	58
2. Мафкура тушунчаси, унинг шакллари, мақсад ва вазифалари	78
3. Миллий истиқлол мафкураси тушунчаси, унинг хусусиятлари, мақсад ва вазифалари	101
4. Миллий истиқлол мафкураси ифодаладиган умумий манфаатлар, унинг миллий хусусиятлари ва умумбашарий тамойиллари	107
4-БОБ. ҒОЯВИЙ ТАҲДИДЛАРНИНГ ЙЎНАЛИШЛАРИ	110
1. Таҳдид тушунчаси, унинг моҳият-мазмуни, тур ва шакллари	110
2. И.А.Каримов маънавий-мафкуравий таҳдидлар, уларнинг мазмун- моҳияти ва асосий йўналишлари ҳақида	113
3. Вайронкор ғояларнинг турлари, шакллари, хусусиятлари, ташкилий асослари ҳамда реакцион моҳияти	117
4. Маҳаллийчилик, миллатчилик, уруғ-аймоқчилик, коррупцияга қарши кураш – ички ғоявий таҳдидларни бартараф этиш йўли	131

5-БОБ. МАФКУРАВИЙ ТАЖОВУЗ

ВА АХБОРОТ ХАВФСИЗЛИГИ140

1. Мафкуравий кураш ва унинг асосий йўналишлари. Мафкуравий гегемонизм – мафкуравий тажовузни амалга ошириш таянчи140
2. Ахборот коммуникацияларида мафкуравий хуружларнинг намоён бўлиши. Интернет мафкуравий хуруж объекти сифатида146
3. Миллий-маънавий, ғоявий-мафкуравий хавфсизликни таъминлаш – ҳар хил мафкуравий таҳдид, хавф-хатар ва тажовузларнинг олдини олиш воситаси153
4. Ахборот хуружига қарши ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг зарурати ва аҳамияти161

6-БОБ. МАФКУРАВИЙ ФАОЛИЯТ – МИЛЛИЙ ҒОЯНИ АМАЛГА

ОШИРИШ ВОСИТАСИ168

1. “Мафкуравий фаолият” тушунчаси, унинг мазмун-моҳияти ва намоён бўлиш хусусиятлари168
2. Миллий истиқлол мафкурасининг бош ғоясини халқ қалби ва онгига сингдириш – мафкуравий фаолият юритишнинг устувор йўналиши171
3. Миллий истиқлол мафкурасининг – Ватан равнақи, Юрт тинчлиги, Халқ фаровонлиги ғояларини – халқ қалби ва онгига сингдиришда мафкуравий фаолиятни ташкил қилишнинг усул ва воситалари182

7-БОБ. ГЛОБАЛЛАШУВ ЖАРАЁНИДА МАФКУРАВИЙ

ИММУНИТЕТНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВАЗИФАЛАРИ196

1. Глобаллашув тушунчаси. Мафкуравий жараёнларни глобаллаштирувчи ва универсаллаштирувчи омиллар196
2. Бугунги дунёнинг мафкуравий манзараси. Ғоявий-мафкуравий жараёнларнинг йўналишлари ва хусусиятлари204

3. Геосиёсат тушунчаси. Геополитик мақсадлар ва мафкуравий сиёсат.....	207
4. Мафкуравий полигон тушунчаси, унинг намоён бўлиш хусусиятлари.....	211
5. Мафкуравий иммунитет ва уни шакллантириш омиллари.....	212
6. Мафкуравий профилактика ва уни олиб бориш чора-тадбирлари.....	215

8-БОБ. ЖАМИЯТ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ИЖТИМОИЙ-ҒОЯВИЙ АСОСЛАРИ218

1. Тинчлик ва барқарорлик, уруш ва беқарорлик тушунчалари, уларнинг моҳият-мазмунни	218
2. Миллатлараро тотувлик ғояси – одилона миллий сиёсат юритиш ва миллий маданиятларни ривожлантириш воситаси.....	221
3. Ижтимоий ҳамкорлик ғояси – ижтимоий қатламлар ўртасида тинчлик ва барқарорликни таъминлашнинг муҳим омили	224
4. Динлараро бағрикенглик ғояси – диний эътиқодлари турлича бўлган кишиларни ўзаро ҳамкор ва ҳамжиҳат бўлиб яшашларини таъминлаш йўли	229

9-БОБ. ТАФАККУР ЎЗГАРИШИ ВА МАЪНАВИЙ ЯНГИЛАНИШДА МИЛЛИЙ ҒОЯНИНГ РОЛИ235

1. Бозор муносабатларига ўтишнинг инсон тафаккурига таъсири. Тараққиётнинг миллий моделлари ва уларнинг мазмуни	235
2. “Ўзбек модели”нинг моҳият-мазмуни. Унинг кишилар тафаккурини янгилашда тутган ўрни ва роли	237
3. Комил инсонларни тарбиялаб вояга етказиш – маънавий янгиланишнинг пировард натижаси	238

10-БОБ. МИЛЛИЙ ҒОЯНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИНСТИТУЦИОНАЛ ТИЗИМИ	242
1. Ёшларни миллий ғоя ва мафкура руҳида тарбиялашнинг асосий йўналишлари	242
2. Ёшларнинг онги ва қалбига миллий ғоя ва мафкурани сингдириш усуллари	243
3. Ёшлар билан ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишларини олиб боришнинг ташкилий-тадбири асослари	244
4. Яқка тартибда ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишларини олиб бориш – юксак маънавиятли ёшларни вояга етказиш гарови	254
ХУЛОСА	270
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	272